

MANNEN
VAN
BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTEEN.

RIJKSGEBIUCHT DOOK

Dr. E. D. PUZEL.

•HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK,

1890.

INHOUD.

DR. A. KDYPEII, door Jhr. Mr. Witsius H. de Savomin Lohman.	Blz. 1
JAN VAN BEEKS, door Pol de Mont. »	73
KOLOMAN VON TISZA, door Prof. G. von Antal... »	187
JOZEF ISEAËLS, door Jan Veth. »	173
EUGEN EICHÏBR, door Henriette van der Mey. . . . »	199
KLAUS GUOTH, door Joh. A. Leopold. »	249
F. O. DoNDEits, door Dr. B. J. Stokvis. »	291
LIEBKNECHT en BEBEL, door P. L. Tak. »	317
MR. O. VOSMAEH, door J. K. Sachse. »	367

D^o A. KUIJPER

MANNEN

VAN

BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEYENSSCHETSEN EN PORTRETTEEN,

BIJEENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

HAABLBM,

H. D. TJEENK WILLINK,

1889.

DR ABRAHAM KUYPER.

Ut quimus, aiunt, quando ut volumus non liot.
TEKENTIUS. *Andria*. 806.

I

Het spreekt van zelf dat de volgende bladen op verzoek der redactie van dit tijdschrift geschreven niet alles behelzen, wat er van dr. Kuiper te zeggen viel. Wat Potgieter, handelende over Loots, zeide, gelde ook hier: Wie eenevolliedige biographie van ons verwachtte, weet na deze inleiding, hoe onvoldaan dit stuk hem laten zal, weet vooral, *zoo* wij ons niet bedriegen, hoe weinig recht hij heeft die van ons te vorderen, ofschoon verscheidene door ons onbeantwoord gelatene vragen hare belangrijkheid zullen aantoonen.

Dr. Abraham Kuiper werd den 29sten October 1837 te Maassluis geboren. Zijne ouders waren Jan Hendrik Kuiper en Henriette Huber, afstammeling van een Zwitsersch geslacht.

Daar en te Middelburg, waarheen zijn vader in 1849 werd beroepen, bezocht hij de lagere school; later, van '49—'55 te Leiden het gymnasium, dat hij den 16den Juli 1855 verliet om in de letteren en de godgeleerdheid te gaan studeeren.

Eoeping voor het predikambt voelde hij destijds echter niet.

Wat hij van het kerkelijk leven in zijne jeugd en later te Leiden gezien had, droeg daaraan schuld.

De bekende strijd over het Huiszittenhuis, destijds in vollen gang, «toonde (hem) zonneklaar, dat noch ter eenre, noch »ter andere zijde, ook maar van verre een hooger beginsel, »een edeler geestelijk belang in het spel was. De kerk was »geen kerk meer, en (zijn) hart kon geen sympathie ge- »voelen noch voor een kerk, die zoo grovelijk haar eigen eer »met voeten trad, noch voor een godsdienst, die door zulk »een kerk werd vertegenwoordigd".

Dientengevolge meer de letteren dan de theologie beoefend, kwam hij vooral in aanraking met prof. De Vries; alleen van dien hoogleeraar ten minste vinden wij, in de *Confidentie*, vele jaren later, met dankbaarheid gewaagd.

Geheel intusschen werd de studie der godgeleerdheid niet vergeten.

De theologische faculteit van de Groninger hoogeschool had een prijsvraag uitgeschreven over het kerkelijk vraagstuk ten dage van Calvijn en a Lasco en op aandrang van prof. De Vries besloot dr. K. die te beantwoorden. Groote moeilijkheden deden zich voor; de werken van è Lasco bleken nergens te vinden; de Leidsche, Utrechtsche en Groningsche zoowel als de grootste buitenlandsche bibliotheken bezaten van den Poolschen Hervormer zoo goed als *niets*. Het plan om naar de bekrooning mede te dingen, was dientengevolge reeds opgegeven, toen prof. De Vries tusschen beide trad.

Hij ried zijn leerling aan zich tot zijn vader, destijds predikant te Haarlem te wenden, die van kerkhistorie veel werk gemaakt had, en eene uitgebreide bibliotheek bezat. »De drang" — schrijft dr. K. — »was te wel gemeend om er »weerstand aan te bieden, en ik ging naar Haarlem; daar vond »ik den eerbiedwaardigen grijsaard, die sinds ten grave werd »gedragen, met de volkomenste humaniteit en de hartelijkste

»deelneming in mijn plannen, volgaarne tot helpen bereid...
 »maar. . . dit mocht hij niet verhelen, voor zoover hij zich
 «herinnerde, was er in zijn boekerij van het door mij gezochte
 »niets. Wel een boekje van Menno Simons *over* a Lasco,
 »maar *van* a Lasco zelf, neen, daarvan herinnerde hij zich
 »niet, wat dan ook te bezitten. Deze uitkomst stelde mg
 »niet te leur. Ik had het niet anders gedacht, en meer om
 »in den Haarlemmerhout nog eens een sehoonen middag te
 »genieten, dan in de hoop op goede vondste stapte ik acht
 «dagen later weer in het spoor, om den uitslag van het
 »onderzoek te vernemen.

»Maar hoe u mijne gewaarwording te doen gevoelen, toen
 »ik tot den grijzen prediker toegelaten en op het vriendelijkst
 »ontvangen, hem als de eenvoudigste zaak ter wereld mij
 »hoorde zeggen: *Dat heb ik gevonden!* en hem daarbij wijzen
 »zag naar een rijke verzameling duodecimo's die op een
 «tafel onder het penant gereed lag. In trouwe ik geloofde
 »mijn oogen nauwelijks. Of hoe? In alle boekerijen van ons
 »land gesnuffeld te hebben, de boekenlijst van Europa's grootste
 «boekerijen te hebben nagegaan. Nergens, nergens, in wat
 »hoek ook — en wat ik toen zoo vond is nog zoo — een
 »ook maar eenigzins beduidende verzameling van Lasciana
 »te kunnen ontdekken. In alle Morilegia, in alle hand-
 »boeken, voor zeldzame geschriften, in alle litterarische com-
 »pendiën, weer en nog eens te lezen, dat men de titels-
 »van a Lasco's werken eenvoudig naschreef, zonder ze ooit
 »gezien te hebben, dat zijne werken tot de uiterste zeld-
 »zaamheden behooren. dat stellig de meesten voor goed ver-
 »loren zijn en dat op twee of drie na niemand in de laatste
 »twee honderd jaren ze in handen heeft gehad. En dan als-
 »door een wonder Gods op eens een collectie Lasciana voor
 »u te zien, rijker dan eenige boekerij in gansch Europa ze
 »bezat of nog bezit. Dien schat, voor mij het to be or not
 »to be bij mijne prijsvraag, te vinden bij een man naar wies

»ik verwezen was door een trouwen vriend die er niets van
 »af wist, • dat die schat er schuilde; ja bij een man die
 7>een week geleden zich den naam van a Lasco slechts
 •»vluchtig herinnerde en zelfs niet wist te zeggen, of er van
 •»dien Poolsehen Hervormer iets school onder zijn preciosa. . . .
 »In ernst, men móet zelf, in eigen levenstrijd, door zulk een
 «verrassing overvallen zijn, om te weten wat het is een
 »wonder Gods te ontmoeten op zijn levensweg.

»Nu zeg ik het met nog oneindig dieper gevoel van dank-
 bare aanbidding, maar toch ook toen greep het mij aan,
 »zoo machtig aan, dat ik voor het eerst het lang gestaakte
 »dankgebed vernieuwde, en het mij zelve niet kon verhelen:
 »dat het dan toch geen oude vrouwen sprookje was, om
 »van »een vinger Gods" te spreken. Of oordeel zelf. Gij hebt
 »ter toebereiding een instrument van nooden. Slechts op een
 »plaats ter wereld schuilt het. Maar niemand, zelfs niet de
 •»eigenaar, weet, dat het er is, dat hij het heeft, dat het
 »bestaat, en God brengt u, als tegen uw wil, ter plaatse
 »waar het ontdekt moet worden. Straks is het in uw hand!
 »Zoo dit geen voorzienig bestel mag heeten, wat is het
 »dan? En nu weet ik wel, zulk een gewaarwording is nog geen
 »bekeering J maar het is toch een ontmoeten van den levenden,
 «werkenden, bestierenden God op uw levenspad, en de in-
 »druk door die haast ongeloofelijke ervaring op mijn hart
 »gemaakt was dan ook zoo diep en blijvend, dat ik terug-
 »gaande in mijne herinnering om de zoekende liefde van
 »mijn God te herdenken, nog altijd, langs wat weg ook, op
 «dat wondere bestel met die Lasciana terugkom. Behoef
 »het nog betoog, dat mijn arbeid aan mijn prijsvraag hier-
 »door 'een zoo gewijd en geheiligd karakter ontving als
 «dusverre aan mijn studie vreemd bleef? Behoef ik nog wel te
 •»zeggen, dat toen de prijs gewonnen was, zelfs mijn eigen-
 »gerechtigt hart een deel der eere en der dankzegging aan
 *een andere macht dan die van mijn eigen geest wijdde. En

»begrijpt ge dan niet, hoe een jaar onder zulke indrukken, »uitsluitend aan de bestudeering van het kerkelijk vraagstuk «bested, voor goed een plooi aan mijn geest .moest geven, ^ook toen de Groninger prijsvraag lang vergeten was."

Op denzelfden dag waarop de godgeleerde faculteit in Groningen den arbeid van dr. Kuiper met goud bekroonde, verleende de rechtsgeleerde faculteit aldaar eene accessit aan zijn tegenwoordigen medestander jhr. mr. A. E. de Savornin Lohinan. Geen hunner heeft toen zeker vermoed, hoe vaak, in later jaren, hun -beider namen nogmaals te zamen zouden worden genoemd.

Omstreeks dien zelfden tijd las dr. Kuiper den bekenden roman van miss Tonge, *the Heir of Bedolyffe*.

Het verhaal maakte op den, door het gebeurde te Haarlem, reeds diep geschokten geest machtigen indruk.

Wat miss Tonge schetst dat in Philipp de Morville, den hoofdpersoon van het verhaal, omgaat, gevoelde hij in zijn hart. Elk woord van zelfveroordeeling dat de schrijfster den afgebroken Philip in den mond legt paste hij op zich zelve toe en sneed hem als een oordeel o ver-eigen streven en karakter door de ziel.

»O, wat in dat oogenblik in mijn ziel doorleefd is, »heb ik ten volle eerst later begrepen, maar toch, in die »uro, na dat oogenblik heb ik verfoeid wat ik eertijds be- »wonderde, gezocht wat ik vroeger minachten dorst. Genoeg. »Ge begrijpt, hoe onvergetelijk de indruk van zulk een aan- »grij23ing is, hoe wat de ziel in zulk een strijd doorworstelt »tot dat eeuwige behoort, dat nog na lange dagen als pas «gebeurd altijd juist en krachtig voor den geest treedt."

Onder zulke indrukken, deed hij, na 20 September 1862 *f* met een proefschrift »Joannis Oalvini et Joannis a Lasco de Ecclesia Sententiarum inter se compositio" tot doctor in de godgeleerdheid te zijn bevorderd,' en nog- datzelfde jaar door het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland als candidaat

tot den Heiligen dienst te zijn toegelaten, den 7[^]» Augustus 1863 zijn intrede te Beesd.

De gemeenteleden die de nieuwe predikant vond, waren «onverschilligen, gemoedelijken, steil orthodoxen of malcontenten die het • iederen dominé lastig maakten." Voor de laatsten nothans voelde de nieuwe predikant het meest, ofschoon dezen, hoe bereid overigens om in hem hun meerdere te zien, zijn dogmatische meeningen met nadruk terugwezen.

Het verbitterde of kwetste hem echter niet; integendeel »het was (hem) of (hij) op de collegebanken (zijn) talentvolle «leermeester Scholten hoorde leeraren, edoch met omgekeerde «sympathie". Gaarne al spoedig keerde hij bij hen in, om met hen van gedachten te wisselen, ook al werd de toegevendheid waarmede hij hunne, in zijn oog, niet altijd houdbare meeningen bejegende, niet met de minste inschikkelijkheid van hun kant beantwoord. Al» wisten zij van geen schikken «of plooiën" hun omgang en gesprekken werden hem eindelijk noodzakelijk. »Het prediken op den Zondag ging beter na »een gesprek met die door (hem) aanvankelijk geminachte «malcontenten".

»Hun taaie volharding is mij de zegen voor mijn hart, het «opgaan van de morgenster mijns levens geworden. Ik was «wel gegrepen, maar had het woord der verzoening nog niet «gevonden. Dat hebben zij mij gebracht met hun gebrekkige «taal in den absoluten vorm, waarin mijne ziel alleen rust «kan vinden".

Zoo kwam hg tot Calvijn.

De nieuwe godgeleerden lieten hem van dien tijd af onvoldaan;

Bij den Geneefschen Hervormer vond hij, schoon in gewijzigden vorm en in andere taal, de denkbeelden zijner eenvoudige parochianen; het stroeve Latijn der Institutie leerde hetzelfde wat hem in hen zoo zeer had aangetrokken.

»Calvijn — nu eerst begreep hij het — had een kerk

» gesticht, en door den vasten kerkvorm zegen en vrede in de «aantrekkelijke gemoederen weten te spreiden, over alle natiën »van Europa en over zee in stad en vlek tot bij den arme »en den man die niets was."

Het verblijf te Beesd echter duurde niet lang meer.

In 1867 naar Utrecht beroepen, deed hij aldaar 10 November zijn intrede in de Domkerk, met eene' rede »De mensehwording Gods; het levensbeginsel der kerk."

Dadelijk na zijne komst opende dr. Kuyper er den strijd tegen de bestaande organisatie der Hervormde gemeenten.

Het was bij de gelegenheid der'kerkvisitatie.

In de Hervormde kerk nl. heeft om de drie jaren persoonlijk en in dien tusschentijd schriftelgk in elke gemeente vanwege een commissie uit de Oclassicale besturen een onderzoek plaats naar den toestand der gemeenten, de geregelde opvolging en handhaving der kerkelijke besluiten en de ambts-trouw en christelijken 'wandel der gemeenteleden.

Geschiedt dit onderzoek schriftelijk, dan worden in drie onderscheiden tabellen vervat de betrekkelijke vragen door het Classicaal bestuur aan den kerkeraad gezonden.

Ook te Utrecht had dit 20 April 1868 plaats gehad.

De kerkeraad aldaar evenwel meende deze vragen gedaan »namens eene Synode, met wiens "waardigheidsbekleeders (hij) geene gemeenschap 'des geloofs en der belijdenis (had)" onbeantwoord te moeten laten.

Het Classicaal bestuur van Utrecht was daarmede intusschen niet tevreden. Het bleef op antwoord aandringen, maar ontving den 8sten Juni op nieuw een weigering.

Door deze vasthoudendheid in vertwijfeling gebracht, zond het de stukken aan het provinciaal kerkbestuur van Utrecht, dat den 14den September twee leden uit zijn midden afvaardigde, niet slechts om naar den staat der Utrechtsche gemeente' onderzoek te doen, maar ook om hen, die men als'de leiders der beweging beschouwde, in het verhoor te

nemen. Doch de Tjtrechtsche kerkeraad bleef op haar stuk staan; den 21sten September besloot hij die afgevaardigden niet te ontvangen, en in een uitvoerige memorie, kennelijk door dr. Kuyper opgesteld, zette hij de reden daarvan uiteen.

De spanning nam hierdoor natuurlijk toe, en met belangstelling wachtten velen den afloop af, toen de Synode besloot de inoelikheden uit den weg te ruimen.

Bij den Utrechtsohen kerkeraad bestond slechts tegen de beantwoording van sommige der hem gedane vragen bezwaar. Omtrent de belijdenis, den wandel en de vervulling der ambtsplechten van kerkeraadsliden en predikanten wilde hij niet' antwoorden; tegen beantwoording der overige vragen als van zuiver administratieven aard had hij niets.

De Synode besloot nu, dat alleen dan een onderzoek naar belijdenis en wandel zou worden ingesteld, als het verlangen daarnaar door een der leden des kerkeraadsliden zou zijn te kennen gegeven; diensgevolge had elke kerkeraad, en dus ook de Utrechtsche, de gelegenheid, die vragen, die hij niet beantwoorden wilde, onbeantwoord te laten. Het schijnt dat men te Utrecht toen dan ook geen verdere moeilijkheden meer heeft gehad. In de Synodale Handelingen van 1869 ten minste, vinden wij slechts een kort verslag dezer zaak, aan het slot waarvan wij lezen: »Doch wij eindigen, na hiemog te hebben «bijgevoegd, dat uit de later ingekomen verslagen van het »kerkbestuur van Utrecht blijkt, dat te Utrecht de vragen •»gedaan bij de persoonlijke of schriftelijke kerkvisitatie beantwoord waren en wij de uitdrukkelijke verklaring van «genoemd kerkbestuur vinden dat de kerkeraad van Utrecht »op den weg van gehoorzaamheid aan de kerkelijke verordeningen was teruggekeerd en dat het nu meende het gebeurde »des voorgaanden jaars te mogen en te moeten voorbijzien.

Maar reeds kort daarna ontstond een tweede geschil.

Ter herinnering aan de, voor drie eeuwen, in Wezel, door onze vaders ondervonden gastvrijheid hadden dr. Van.

Toorenenbergen en eenige andere Nederlandsche theologen ber sloten, eene uitnoodiging te richten aan de Duitsche godgeleerden tot eene samenkomst in '68 te Zeist.

Gedachtig aan het feit tot welks herdenking men bijeenkwam — het convent te Wesel was 3 November 1868 \ 4" gehouden — wenschte dr. Kuiper, dat de conferentie een gereformeerd karakter zou dragen. Den vurigen aanhanger van Oalvrijn was het denkbeeld ondragelijk, dat deze vergadering, bijeengeroepen om te herdenken hoe, drie eeuwen geleden, de Nederlandsche Calvinisten te Wesel zamen kwamen om voor hunne kerken, naar zij zich uitdrukten, te beramen »'t gene sy tot welstandt der selve oordeelden, ten deele »nootsakelick, ten deele profijteliek" zou zijn, een anti-Calvinistisch karakter zou toonen. Van Hollandsche zijde geraakte echter de leiding in handen der Utrechtsche en Groningsche richting. Daartegen verzette dr. K. zich met kracht; de leiding der Conferentie moest volgens hem of de geheele kerk vertegenwoordigen, in welk geval naast de Utrechtschen en Groningers, ook Gereformeerden en modernen behoorden te zitten, of men moest zich »op het standpunt der Schrift «aanvaarding plaatsen, mits men dan ook de Groningers voor »de Gereformeerden uitwisselde".

Dit verdedigde hij toen de Conferentie geopend was, en daarmede deed hij een stroom van verontwaardiging over zich uitgieten. Door gesis en getrap wilde men hem het voortgaan beletten; men riep »dat is uit den duivel" en eerst toen ds. Fabri en Kogel voorstelden, dat de regelingscommissie in eene samenspreking met dr. Kuiper het verschil uit den weg zoude zien te ruimen, keerde de rust weder.

Bleef het hierbij in Zeist, elders zette dr. K. den begonnen strijd rusteloos voort. In »de werking van artikel 23" trachtte hij aan te toonen dat, alhoewel verbeterd, het stelsel van vertegenwoordiging in onze kerk niet voldoet; in »de «kerkelijke goederen" verdedigde hij het vrije beheer en be-

streed hij het collegie van toezicht, en in »de vrijmaking der »Kerk" eindelijk de tegenwoordige organisatie der NederL Hervormde kerk, reeds toen der Regeering ten plicht stellend om de Hervormde Gemeenten de gelegenheid te geven zelf te beslissen in welke kerkelijke gemeenschap zij zouden willen leven.

Te Utrecht valt ook de' eerste kennismaking tusschen dr. Kuyper en den heer Groen van Prinsterer.

Tot dusverre was hij van het eigenlijk staatkundig tooneel verre geweest. In 1869 begint de samenwerking van beide mannen, die eerst een einde nam bij den dood van den heer Groen. Kort hierna werd dr. Kuyper te Amsterdam beroepen. /,,o

Den 31sten Juli nam hij van zijne gemeente afscheid met een rede over »conservatisme en orthodoxie." Twee gelukkige jaren had hij in haar midden, naar eigen getuigenis, doorgebracht.

Den 10den Augustus daaraanvolgende deed hij te Amsterdam zijn intrede.

In de grootste gemeente van ons vaderland, waar de strijd tusschen Arminius en Gomarus uitbrak, die Plancius, den, dan vorsten machtiger, burgemeesteren van Amsterdam het hoofd had zien bieden en waar twee honderd jaar later het eerst voor de vrijheid der kerk tegen koning Willem I was opgetreden toen deze ingreep in de oude organisatie der kerken, scheen een aangewezen arbeidsveld voor den prediker die zich het herstel dier oude kerkvormen tot levenstaak had gekozen.

Met de uitvoering van zijn kerkelijk pogramma talmde de nieuw aangekomene dan ook niet.

Dr. Kuyper verlangt dat de Kerk hare leer duidelijk en onomwonden uitspreke; hij kon er dus geen vrede mede hebben dat in de Amsterdamsche gemeente het weeshuis en de andere stichtingen zich bevonden in handen van regenten die de moderne leer waren toegedaan.

Naar zijne meening behoorde in de stichtingen der gemeente slechts te worden geleerd wat de gemeente beleed.

Lang en met groote verbittering werd tusschen beide partijen gestreden; de moderne richting als de kleinste in aantal moest zich ten slotte gewonnen geven, hare regenten en regentessen werden door anderen vervangen en aan predikanten van tegenovergestelde richting het godsdienstonderwijs toevertrouwd.

Reeds destijds intusschen schijnt het dr. Kuyper duidelijk te zijn geweest, dat zijn strijd tegen den bestaanden kerkvorm, tot botsing met de kerkelijke besturen zou moeten leiden. Al vordert de oplossing van kerkrechtelijke vragen niet, gelijk die der groote maatschappelijke vraagstukken, ijzer en bloed, dat de diep ingrijpende wijzigingen, die dr. Kuyper noodzakelijk acht, door den weg van gemeenschappelijk overleg niet zouden zijn te verkrijgen, wist hij reeds destijds te wel.

Om in den kerkeraad aaneensluiting en gemeenschappelijk overleg te bevorderen, werd daarom besloten, alle voorstellen, eer zij in den kerkeraad kwamen, te bespreken en de daartegenover aan te nemen houding vast te stellen.

In eene vereeniging, »Beraad" genaamd, kwamen de gelijkgezinden daartoe samen.

Men plaatste, na te zijn toegetreden, zijne handteekening onder de verklaring, dat men zich vereenigde om, onder geheimhouding, saam te beraadslagen om maatregelen te nemen ter handhaving van zijne positie bij eventueele' botsing met de hogere kerkbesturen, zoo deze mocht voortvloeien uit een last van hooger hand, tot den kerkeraad komende, om als lidmaten in te schrijven dezulken, die de grondwaarheden des Christendoms loochenen; een last waaraan zij verklaarden om der conscientie wille geen gevolg te kunnen geven.

Aan verschillende omstandigheden — ook al was er eenstemmigheid ten opzichte van het doel, er heerschte te veel

verschil van inzicht omtrent de middelen waarmede men dacht het te bereiken — vooral omdat dr. Kuyper, die sedert 1 April 1872 de redactie van *de Standaard* had op zich genomen, door zijne verkiezing te Gouda tot lid der tweede kamer, door andere werkzaamheden geheel werd in beslag genomen, is het vermoedelijk toe te schrijven, dat het toen reeds voorzien conflict, eerst vele jaren later losbrak.

Met zijn verkiezing te' Gouda begint een geheel nieuw tijdperk in het leven van dr. Kuyper.

Reeds in '71 had de heer Groen van Prinsterer, ontevreden en ontmoedigd door de houding der anti-revolutionaire partij sedert 1868 tegenover het ministerie-Heemskerk aangenomen, hem, met de heeren Keuchenius en Van Otterloo, door het gansche land aanbevolen als de eenige kandidaten, van wie herstel en verdediging der anti-revolutionaire richting te wachten viel.

En een jaar later, toen *de Standaard* den 1sten April was verschenen, had de, in zijn uitdrukkingen buitengewoon voorzichtige staatsman, verklaard »met onbezorgdheid' buiten het strijdperk te kunnen blijven".

Dat de heer Groen alzoo met groote sympathie de'candidatuur van zijn vriend en medestander begroeten zou, was te voorzien.

»Kuyper is en blijft — meende hij —• de aangewezen man ; •» verlangt men bij de lange reeks van bewijsstukken nog »meer, dan wijs ik in *de Standaard* op »onze verhouding »tegenover Rome" en op »de ordonantifin Gods". Of hij ges-cozen zijnde, na rijp beraad weigeren mag, zal voor hem »de gewetensvraag zijn; maar door ijverig huldebetoon van »dankbare geestverwanten, moet »de geniale leader" tot eigen «beslissing in de gelegenheid »worden gesteld."

En toen den 21sten Januari 1874 dr. Kuyper, bij herstemming met den heer Vemiers v. d. Loeff, met 1504 tegen 1252 stemmen verkozen was, schreef hij:

»De uitkomst der verkiezing is een treffend bewijs eener »niet in getalsterkte alleen, maar ook door ijver en beleid <toenemende kracht dubbel merkwaardig.

»Hoe 'dr. K. doen zal is mij althans onbekend.

»Hij alleen is ter beslissing bevoegd en ik althans zal »berusten in het door den genialen maar desniettemin niet »op eigen wijsheid afgaanden leader te nemen besluit."

Wat dr. Kuyper deed is bekend; lang evenwel duurde het lidmaatschap der kamer niet. Eeeds den 21 sten Februari 1875 moest hij tot herstel van gezondheid naar het buitenland vertrekken; de arbeid der laatste jaren had te veel van zijn krachten geveegd. Sedert zijne promotie waren nog geen dertien jaren verlopen en reeds hadden acht en dertig geschriften van zijne hand over allerlei onderwerpen het licht gezien, reeds was hij de erkende leider der kerkelijke beweging en had, ofschoon zulks een studie vereisehte, der theologie ten eenenmale vreemd, de heer Groen van Prinsterer hem reeds als zijn opvolger in den staatkundigen strijd aangeduid.

In den zomer van 1877 keerde dr. Kuyper terug.

Voornemens zijn herderlijk ambt te hervatten, nam hij als lid der Kamer ontslag. Een beroep naar Oosthem, in Friesland, èn een tweemaal herhaald beroep naar Amsterdam sloeg hij af, doch reeds besloten naar Eidderkerk te vertrekken, kwam plotseling verandering.

Een vroeger verdedigd denkbeeld scheen te zullen worden verwezenlijkt. Beeds in '75 had dr. Kuyper in de Tweede Kamer de wensohelijkheid van vrije hoogeschoolen ter sprake gebracht en de, bij de tegenwoordige wet op het hooger onderwijs, gemaakte regeling ten opzichte van het onderricht in de theologie bracht in dat jaar het denkbeeld weer op het tapijt.

Om over de oprichting eener vrije universiteit te beraadslagen, waren de heeren Hovy, Hoedemaker, Van Ronkel, Kuiler, Van Marie, Sanders, Heyblom, Teding van Berk-

hout, Esser, Kuiper en Rutgers in het laatst van dat jaar te Amsterdam samengekomen. Zij besloten den 22'sten (October 1878 te Utrecht een voorloopig comité samen te roepen, waarin, behalve de genoemden, met uitzondering van de heeren Van Marie, Heyblora en Teding van Berkhout, bovendien zitting namen ds. J. W. Felix, prof. De Geer van Jutphaas, ds. Gewin, dr. Van Goor, dr. De Hartog, en de heeren Grosheide en A. 3?. De Savornin Lohman.

De concept-statuten der op te richten vereeniging, ontworpen door de heeren De Geer, Kuiper en Rutgers, werden in November 78 vastgesteld en in de *Heraut* openbaar gemaakt, terwijl Gereformeerde predikanten en ouderlingen, die de zaak waren toegedaan en steunen wilden, uitgenoodigd werden, daarvan aan het comité kennis te geven.

Op 5 December werd toen eene vergadering te Utrecht gehouden, waarin men tot oprichting eener vereeniging voor Gereformeerd Hooger onderwijs besloot. Op 12 Februari 1879 volgde de koninklijke goedkeuring der statuten. Op 4 Juni van dit zelfde jaar werden tot directeuren benoemd de heeren Seefat en Hovy te Amsterdam, Esser te 's Hage en Van Boetzelaer te De Bilt, terwijl dienzelfden dag tot curatoren verkozen werden de heeren Felix en Van Beek Calkoen te Utrecht, De Hartogh te Rotterdam en Seuchenius te 's Hage.

Den 20sten October daaraanvolgende werd de stichting geopend.

Met dr. Kuiper traden als hoogleraren op dr. Rutgers, dr. Hoedemaker, dr. Dilloo, dr. Van Ronkel en mr. Fabius; als eerste rector hield dr. Kuiper de inwijdingsrede.

Gelijk bekend is, stond de nieuwe stichting aan hevige bestrijding bloot. In de December-aflevering van 1879 van het tijdschrift *Stemmen, voor Waarheid en Vrede* ontzegde dr. Bronsveld aan particulieren het recht hoogeschole te stichten; hooger onderwijs mocht volgens hem slechts van den staat of -van de kerk uitgaan.

In zijne *Bede om een dubbel Oorrigendum* trachtte dr. Kuyper, op historische gronden, het onhoudbare dier bewering aan te toonen; dr. Bronsveld bleek niet overtuigd. In een in Juli 1880 verschenen brochure *De bede om een dubbel Corrigendum afgewezen*, bestreed hij het tegen hem aangevoerde, naar de meening van velen, onwederlegbaar. Maar reeds in September was zijn strijdvaardige wederpartij met een antwoord gereed.

Dr. IC. beantwoordt de vraag: »wie mag een hoogeschool stichten" jure constituto en jure constituendo.

Dat volgens ons positief recht de vereeniging voor gereformeerd H. O. een erkende vereeniging is, dat zij een school mag stichten en deze desverkiezende » Universiteit" noemen, dat zij aan die school hoogleraren mag aanstellen, dat eindelijk deze naar den zin van ons staatsrecht een Vrije Universiteit is en, mits blijvende binnen art. 83 en 98 van de wet van 28 April 1876 examineer en en diplomeeren kan, wordt, wat niet moeielijk is, aangetoond.

Bij K. B. van 12 Februari 1879 n° 23 is de vereeniging voor Hooger Onderwijs op gereformeerden grondslag erkend en rechtspersoonlijkheid verleend. Het debat over de vraag of de vereeniging een geoorloofd bestaan heeft, is daar*mede gesloten. Art. 99 der wet van 28 April 1876 (*Stbl.* n° 102) laat aan ieder Nederlander, aan elke bestaande vereeniging, aan elk kerkgenootschap en dus ook aan de vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag, de vrijheid een bijzondere school voor Hooger Onderwijs te openen.

Dat de daaraan verbonden onderwijzers zich » hoogleraren" mogen noemen, toont dr. Kuyper vervolgens aan. Het Hooger Onderwijs is geheel vrij; de regeering mag zelfs geen onderzoek doen naar de bekwaambeden en de zedelijkheid der leeraren. Stiptelgk onthield de koning zich om voor andere dan de Rijksuniversiteiten, iets omtrent inrichting of titula-

tuur te bepalen. Vrij was men dus zijn leeraren te noemen zooals men wilde, maar overeenkomstig bet spraakgebruik der wet op het H. O. die in art. 105 van »hoogleeraren" bij bet bijzonder Hooger Onderwijs spreekt; van de regeering ,» die de onderwijzers bij de seminaria steeds als »hoogleeraar"* betitelt, van de gemeente Delft, die hare onderwijzers aan de Indische school »hoogleeraren" noemt, gaf de vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag ook aan de bare den titel van »hoogleeraar".

Zoo ook met den naam van »Universiteit". Dr. Bronsveld achtte het voeren daarvan voor de opgerichte school aanmatiging, en in strijd met de wet op het H. O. *universiteiten* konden, zijns inziens, alleen de rijksinstellingen van Hooger Onderwijs heeten, niet die welke door particulieren worden gesticht.

Dr. Kuyper wraakt dit. De heer Jonckbloet sprak in de Tweede Kamer van «bijzondere Universiteiten", zonder dat iemand zich aan die uitdrukking ergerde, evenzoo de heer De Vries, en in hare statuten nam de Koning er geen aanstoot aan, dat als doel der vereeniging de stichting van een »Universiteit" stond vermeld.

Ook dat de school »vrij" was had dr. Bronsveld ontkend. Vrij, meende deze, was een hoogeschool alleen dan, indien ze op geheel gelijken voet stond met de universiteiten opgericht door staat of stad. Dr. K. toont met een beroep op de geschiedenis van den onderwijsstrijd van 1830 tot 1880 aan, dat men formeel met »vrijheid van onderwijs" of »vrije school" nooit iets anders gewild of aangeduid heeft dan dat particulieren vrijheid zouden hebben om bijzondere scholen op te richten en dus niet gedwongen zouden zijn gebruik te maken van het onderwijs van den staat.

Breedvoerig staat dr. K. ten slotte stil bij de bedenking van dr. Bronsveld dat de »Vrije Universiteit" het recht zou missen om graden te verleen.

Bij Hooger Onderwijs komt vierderlei recht ter sprake.'

1^e Het jus docendi, het recht om onderwijs te geven, 2^e het jus incorporandi, het recht om een vereeniging rechtspersoonlijkheid te verleenen, 3^e het jus promovendi of recht om graden te schenken, 4^e het jus exoptulandi sive artis excercendae d. i. het verbinden 'aan zoodanige graden van het eandidaatschap voor maatschappelijke betrekkingen.

Het jus docendi is een primordiaal recht in art. 194 onzer Grondwet duidelijk omschreven, dat de wet niet verleent maar slechts *erkent*. Beehtstreeks of zijdelings kan het gekrenkt worden. Eechtstreeks door het verbod van Hooger Onderwijs aan particulieren; zijdelings door de candidatuur voor invloedrijke landsbetrekkingen slechts te verbinden aan graden verkregen aan eene Eijks Hoogeschool.

Het jus incorporandi is een recht dat alleen de staat heeft. cVroeger deed de Souverein dit door octrooy, gelijk dit b. v. in 1573 door de Staten van Holland aan Leiden's academie is uitgereikt. Thans geschiedt het door het erkennen als rechtspersoon. Met een beroep op hetgeen mr. Kappèyne van de Ooppello in de zitting van 21 Maart '76 over dat onderwerp zeide, bewijst dr. K. dat het jus promovendi geenszins is een jus summi imperantis, dat alleen aan den staat toekomt, maar slechts is het verleenen van een wetenschappelijken .titel aan den geleerde die bewezen heeft recht te hebben op den. doctorsgraad hem door zijne gelijken toegewezen.

De waarde van den titel wordt niet bepaald door de wet, maar door de groote republiek der geletterden, die weet welke academiën behoorlijken waarborg nemen en welke niet, en die overal den doctor eert,-die rechtmatig zijn titel verkregen heeft.

Geheel iets anders is het jus artis excercendae.

Als iemand doctor wordt aan een Europeesche of Amerikaanse Universiteit, schrift hij dr. voor zijn naam en er

bestaan geen wetten om hem dat te verbieden. Daaruit volgt echter niet dat iemand die in Brussel in de rechten promoveert, ook te Amsterdam advocaat mag zijn.

De wetenschappelijke graad is cosmopolitisch; de maatschappelijke voordeelen aan haar bezit verbonden bepaalt, binnen zyn grenzen, elke staat.

En enkel doordien men het verleen van graden en de voordeelen aan het bezit van die graden verbonden verwacht, is men tot de meening gekomen, dat het jus promovendi attribueert van de soevereine macht was.

Het jus promovendi in wetenschappelijken en nationalen zin heeft de Vrije Universiteit dus wel degelijk; maar om voor hare studenten het jus expostulandi te verkrijgen, moeten deze, evenals de studenten der Rijks Hoogeschole, zich onderwerpen aan de examina door het rijk geëischt. En het eenige onderscheid dat daarbij tusschen de studenten van Vrije en 's Lands Hoogeschole bestaat is dat de eersten *niet*, de laatsten *wel* door hun eigen leermeesters worden onderzocht. De vraag, of de tijd niet zou kunnen komen, dat ook dit jus expostulandi of promotie-recht — zooals dr. Kuyper het uitdrukt — politiek aan de vrije stichting zal worden toegekend, is door den minister Heemskerk reeds op 21 Maart 1876 beantwoord. Bij de behandeling der vraag of Amsterdam al dan niet dat promotie-recht, zou erlangen, zeide deze:

»Wanneer dit amendement wordt overgenomen en Amsterdam verkrijgt het door haar zoozeer gewenschte privilegie, »het jus promovendi, dan zal zich, vroeger of later, de quaestie «voordoen dat ook anderen gelijke rechten eischen en redelijker wijze — natuurlijk niet zonder waarborgen, niet geheel «lichtvaardig — zal men hetzelfde recht moeten toestaan." »

Uit staatsrechtelijk oogpunt meent dr. Kuyper is alzoo tegen de stichting der V. U. niets in te brengen; aan het beoogd dat dit ook niet het geval is uit strikt wetenschappelijk oogpunt, is het tweede gedeelte van het geschrift gewijd.

Dr. B. Tiad beweerd dat de kerk zich steeds het recht van Universiteits-stichting had voorbehouden, dat de kerken der Hugenoten, van Calvijn en van Knox krachtens een haar van God toegekend recht universiteiten tot en met vijf faculteiten gesticht hebben.

Dr. K. bewijst het tegendeel.

Hij begint met van de acht Hoogeseholen, die volgens dr. Bronsveld door de Hugenoten gesticht zouden zijn, drie te schrappen, nl. die van Orthès-Bearn, Orange en Sedan, die blijkens een door dr. B. zelf aangehaald artikel uit Lichtenbergs *Encyclopaedie* gesticht werden niet door de Synode der Hugenoten, maar door Jeanne d'Albret, Ludovic de Nassau en Eobert de la Marek. Vervolgens toont hij aan dat van dé vijf o verblijvenden de scholen te *Montpellier*, *Saumur* en *Die* nooit iets anders dan seminaria, of wel écoles de Theologie zijn geweest, ongeveer als de theologische school te Kampen; sommigen met hoogstens zes professoren, gedurende een zeer korten tijd maar meestal met veel minder. Te Montauban en te Nîmes, de beide overblijvenden, waarop door dr. B. een beroep was gedaan, werd eveneens uitsluitend theologie geleerd. Het zou trouwens voor de Hugenoten, die hun *f* 3000 voor hunne theologische schooltjes bijna nooit bijeen konden brengen, wel onmogelijk zijn geweest acht universiteiten met vijf faculteiten te stichten en met voldoende personeel te bezetten.

Genève onder Calvijn en Leiden onder de rijke staten, viel het reeds moeilijk geschikte professoren te vinden; hoeveel te meer dan de steeds vervolgde en in geldnood verkeerende Hugenoten.

Tot eenzelfde slotsom komt dr. K. ten opzichte van de kerk van Knox.

» Geheel in den geest van Calvijn — had dr. B. geschreven —
» heeft John Knox verordend dat in Schotland, in iedere stad
» van eenige beteekenis een gymnasium zou worden gesticht,
» waar het onderwijs, behalve de oude talen, logica, mathesis,

«physica en rhetorica omvatten zou, terwijl reeds het eerste »Schotsche reglement op de kerkelijke tucht een afdeeling »bevat op de Universiteiten."

Dr. Kuyper toont aan, dat een dergelijke verordening, nimmer van Knox is uitgegaan. Wel werd Knox 29 April 1560 door het Schotsch parlement uitgenoodigd om met eenige vrienden een concept-reglement voor het onderwijs te ontwerpen, dat hij den naam gaf van *Bulce of discipline*.

Dit *Btike of discipline* is dus niet door de kerk ontworpen, noch door een Synode vastgesteld, maar niets dan een advies van Knox dat *het parlement* natuurlijk al naar gelang het wilde kon opvolgen.

Eindelijk Calvijn. Dr. Kuyper bewijst uit de *Leges academie Genevensis* en de archieven van den gemeenteraad aldaar, dat de G-eneefse Hoogeschool geen stichting der kerk, maar der stad Genève was. De gemeenteraad benoemde de hoogleraren en was slechts wat de godgeleerde professoren betrof in hare bemoeiing beperkt.

Aan het slot van het werk zet dr. Kuyper bovendien dan nog uiteen, hoe de Hoogeschool oudtijds noch door de kerk noch door den staat werd gesticht, hoe de Universiteiten van Bologna, Parijs, Oxford en Oatnbridge, naar wier model alle latere gevormd zijn, hun oorsprong aan het particulier initiatief danken. In een lange reeks van breede citaten doet dr. Kuyper uitkomen, hoe bijna alle geleerden op dit punt beamen hetgeen door Yon Savigny als uitkomst van zijn onderzoek werd vastgesteld.

Krachtens haren oorsprong is de Universiteitsidée op het nauwst met de vrije corporatie verbonden. In Italië, in Frankrijk, in Engeland en in Spanje zijn, in de eerste drie eeuwen van haar optreden, de Hoogeschoolen door particulier initiatief ontstaan. Alleen Duitschland maakte op den regel een gedeeltelijke uitzondering; doch ook daar zijn de Universiteiten vroeger nimmer staatsinstellingen geweest in denzin,

waarin dat tegenwoordig met onze Hoogeschole het geval is.

Het is waar dat menige Universiteit haar oorsprong dankte aan vorstelijk initiatief, maar zij hield daardoor niet op eene vrije corporatie te zijn. Na haar stichting ontving zij de vrijheden en de voorrechten die de gilden of andere corporatiën bezaten, d. w. z. zij hadden niets met den staat te maken, vormden een eigen afgesloten kring, stelden haar fligen reglementen vast, en hadden in den regel haar eigen finantiën. Zij benoemden zelf haar professoren, verkozen zelf haar overheden en bezaten soms zelf een eigen rechtspleging, eigen politiedienaren en 'een eigen gevangenis.

De stichting dezer scholen door landsvórstten kwam er dus eigenlijk op neer, dat dezen een stuk landsdomein of eenig kloostergoed afstonden aan een vrije corporatie om, onder meer of min bindende bedingen, door deze gebruikt te worden voor het aangewezen doel.

- In de octrooien en stichtingsbrieven, wordt trouwens bijna
- altijd vermeld, dat men het model van Parijs of Bologna voor oogen had, en dat deze van het staatsgezag volkomen onafhankelijke instellingen waren, lijdt geen twijfel.

De Fransche revolutie maakte aan dit academiewezen een

- einde. Sedert werd de Universiteit een orgaan van den staat.

Göttingen gaf het sein, Berlijn en Bonn volgden, en sints werden ook de^ reeds bestaande Universiteiten herschapen en veranderd naar hetzelfde model.

In de plaats der oude Hoogeschole traden inrichtingen, "wier bestaan en organisatie door de wet wordt geregeld, wier levensbeweging door Koninklijke besluiten is gereguleerd, die nooit dan voor meer dan een jaar peil kunnen trekken op baar subsidie uit 's Rijks schatkist; wier rector, curatoren en hoogleeraren door den Koning benoemd worden;'en die alzoo in elk opzicht uit den staat geboren en van den staat afhankelijk gemaakt, de inzichten en belangen van de in den staat bovendrijvende partij dienen.

Het verlangen naar hetgeen oudtijds was, is echter in alle landen waarneembaar.

In Amerika bestaan nu reeds 354 inrichtingen voor academisch onderwijs, waaronder 72 universiteiten; in Engeland telt de medische faculteit der »University of London" in 1826 opgericht reeds 494 studenten en ressorteeren onder haar buitendien niet minder dan 53 inrichtingen voor hooger onderwijs. In België, Zweden en Noorwegen en Zwitserland heeft de regeering door het instellen van commissiSn, die zoowel de studenten harer eigen universiteiten als die der vrije hoogeschoolen examineeren, zooveel mogelijk aan de bezwaren, die de nieuwe beweging in den weg staan, te gemoet gekomen. Slechts ten onzent staan de studenten der Vrije Universiteiten met die der Lands Hoogeschoolen niet gelijk. De laatsten vinden, in hunne examinatoren, hun eigen leermeesters, de eersten niet.

Sedert de verschijning van »Strikt genomen" mag men de vraag of particulieren Universiteiten mogen stichten, beantwoord noemen. Nimmer is na dien tijd een poging gewaagd, om de rechtmatigheid van het bestaan der Vrije Universiteit in twijfel te trekken.

Integendeel; niet zonder voldoening, nogthans naar waarheid, kon dr. K. bij het nederleggen van zijn rectoraat den 20sten October 1881 zeggen, »dat de eerst zoo felle inspraak »op het recht van ons recht thans schier geheel verstomde."

De oprichting der Vrije Universiteit nogthans is het eenige niet geweest dat dr. K. in Amsterdam terughield.

De gevolgen van het volks-petitionnement in 1878 tegen de, in dat jaar, door de Staten-Generaal aangenomen Schoolwet van den minister Kappeyne, waren voor de anti-revolutionairen als. politieke partij zeer gewichtig geweest.

Het had geleid tot aaneensluiting harer in den lande verstrooide elementen, en dr. K. zag zeer wel in van hoeveel betekenis het kon worden zoo het gelukte deze aansluiting blijvende te doen zijn.

Tot dusverre toch had die immer ontbroken. Wel was de heer Groen van Prinsterer, bij de periodieke verkiezingen, gewoon geweest, hetzij in Utrecht, hetzij in den Haag, eenige geestverwanten samen te roepen, om gemeenschappelijk te overleggen wat ter bevordering van een gewenschten uitslag zou kunnen worden gedaan, maar een centraal bestuur ontbrak. De Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs had soms de leiding op zich genomen, doch de onder-
vinding had het min wenschelijke hiervan doen zien.

Voorals in 1873 werd dit gemis aan een besturende hand levendig gevoeld. In Mei van dat jaar hadden eenige invloedrijke anti-revolutionairen eene som gelds voor de toen aanstaande verkiezingen bijeengebracht, en eenige geestverwanten uitgeaoodigd om, in den vorm van een centraal bureau, zich met de leiding te belasten. Doch zeer spoedig zag men het onvoldoende dezer organisatie in. In '77 overwogen de leden van dit bureau dan ook, of het niet wensehelijk ware terug te treden, toen een verzoek, aan een hunner gedaan, hen op dit voornemen deed terugkomen.

Men begeerde een program om bij de stembus te dienen. Er werd gevolg aan gegeven en niet bij de verzoekster alleen, maar ook bij andere kiesvereeningen vond het grooten bijval. Op de basis van dit program de gewenschte aaneensluiting en organisatie tot stand te brengen, scheen alzoo aangewezen. Aanvankelijk wilde men de zaak doen uitgaan van de redacteurs der anti-revolutionaire pers. Maar toen dat om verschillende redenen niet mogelijk bleek, nam het voorloopig Comité zelf de zaak ter hand en zond na raadpleging met prof. De Geer, prof. Gratama en mr. Lohman, en na advies van dr. Bronsveld, ds. Donner, Jhr. Blout, mr. Teding van Berkhout en de redactie van de *Bazuin* een concept-program aan alle anti-revolutionaire kiesvereeningen, met verzoek afgevaardigden te benoemen naar eene, te Utrecht te beleggen, vergadering waar het, met recht van

amendement, zou worden behandeld en definitief vastgesteld.

Daar trad toen tevens het voorloopig comité af, om door een uit de afgevaardigden der kies vereenigen zei ven gekozen te worden vervangen.

Van dat nieuwe Comité werd dr. Kuyper voorzitter, en daardoor, schoon niet meer onmiddellijk in de politiek betrokken, leider der anti-revolutionaire party.

Het spreekt van zelf dat hij van nu aan in onmiddellijke aanraking met de, in Amsterdam verschijnende, *Standaard* moest blijven.

II

Eeds zeer vroeg vormden zich bij dr. Kuyper kerkelijke sympathieën.

Nog aan de Hoogeschool was het verlangen naar een »Kerk in hem, door de lezing van den *Heir of Redolyffe* gewekt. »Eene moeder, die van der jeugd af onze schreden leidt, »het werd het heimwee, het werd de dorst (zijns) levens.

Noodig acht dr. Kuyper in de eerste plaats de Kerk, wegens de niet te loochenen behoefte aan een wettig gezag.

Buiten gezag kan niemand. Nooit — meent hij — kwam eenig mensch, alleen door eigen inzicht, tot eene gevestigde wereldbeschouwing. De moderne en de positivist even weinig als de volleerde scepticus of de geloovige orthodox. Voor het geestelijk proces dat de laatste in Israël eert, stelt de eerste het geestes-proces in de geschiedenis der menschheid, maar geen hunner, ook niet een enkele hunner eoryphaeën, heeft alle documenten van alle volken der oudheid met eigen oogen gezien, zelfstandig- onderzocht, onafhankelijk van anderer .voorgang en leiding getoetst of gewaardeerd. En ook zelfs dat zou hun nog weinig hebben gehaast. Aan niet één der overige godsdiensten is tot dus verre éénduizendste deel ten koste gelegd van den arbeid die aan den godsdienst van Israël en den Bijbel besteed werd; thans weet men nog minder van de

overige godsdiensten dan de kerkvaders reeds wisten van den godsdienst van Israël. Van zelfstandig inzicht in den grooten gang van het godsdienstig leven aller volken kan derhalve geen sprake zijn. Niemand doet het dan ook buiten gezag. Slechts is het sommigen vergund het gezag waarvoor zij buigen zelf te kiezen, terwijl aan de groote meerderheid reeds door geboorte, opvoeding en levenskring het eenig gezag is aangewezen dat hen beheerschen zal. »Al wat men doen kan, »is de vrucht van het gezag te genieten en toch den stam »te vloeken waarvan die vrucht werd geplukt."

Gelegenheid tot zelfstandig onderzoek, indien al mogelijk, hebben bovendien weinigen. Zij die gewoon zijn te denken en te studeeren, wordt dit, door beroepsbezigheden, dikwijls belet, terwijl een groote breede klasse van gemeenteleden zelfs niet weet wat studeeren is en van 's morgens vroeg tot 's avonds laat op kantoor of hoeve, in fabriek of winkel bezig, den geest nimmer onverdeeld aan geestelijke dingen kan wijden. "Voeg daarbij eindelijk de duizenden bij duizenden uit den handwerkstand en de dienstboden. Zal men' willen beweren dat bij dezen van een zelfstandig kosmologisch onderzoek sprake kan zijn?"

Voor zooverre die nog een overtuiging hebben, leven zij dan ook op gezag, maar »bij wegvalling van het gezag dat »Jezus verordende, grijpen zij de slippen van den eersteden »beste dien zij vinden, een geliefkoosd prediker, of een invloedrijk patroon, een gevierd schrijver »of een praatzieke »buur, of — wat niet zelden gebeurt — in kopelooze spraakverwarring, het spoor bijster geraakt, trekt men zich terug, »in eenige' algemeene begrippen en vermeedert de groep der »moedelozen die in botte onverschilligheid stilling zoekt »voor de onrust van hun hart."

Geheel anders zou het zijn, indien de kerk haar gezag deed gelden.

Zij toch is het wettig orgaan, die »binnen de door de

»Schrift gestelde grenzen (ons) leven bewaakt, (onze) zonden «straft, (onze) afdwalingen, ook op het terrein der waarheid verbeteren kan." Verwerping toch van alle menschelijke gezag in zake des geloofs, zooals alle Hervormers leerden, sluit tevens verwerping van *eigen* gezag in zich, en onvoorwaardelijke erkenning van het gezag des Heeren.

Rechtstreeks openbaart dat zich echter thans niet meer; maar wil middellijk in Zijne gemeente, de kerk.

Haar komt het dus toe te bepalen, wat thans ieder voor zichzelf bepaalt. Zij zou, maakte zij van de haar toekomende macht gebruik, de eenheid herstellen, en niet meer, gelijk tot dusverre, onder hare leden allerlei belijdenis en allerlei meening zien veld winnen.

G-odsvereering eischt bovendien samenstemming en samenleving.

Thans ontbreken beide, en haar herstel verwacht dr. Kuiper in de tweede plaats van de kerk.

Ieder predikant heeft nu een eigen leer en een eigen leervorm, met eigen beginselen en methode, een eigen richting en opvatting en splitst de gemeente in juist zooveel deelen als er predikantsplaatsen in haar midden zijn.

Dit geeft het factiewezen voedsel, het kweekt vragen, het ontnemt den predikant zijn ambtelijk karakter en doet de eenheid der gemeente verloren gaan.

Het huiselijk en nationaal leven in de laatste plaats, ziet dr. Kuiper, zonder dat de kerk weer in eere kome, ernstig bedreigd.

Prediking is onmisbaar, maar niet genoeg. Tegen het al machtiger georganiseerd optredend leven van den staat is behoefte aan tegenwicht. Het leven der volken immer, wordt niet geleid door de macht van eigen persoonlijk leven, maar door de wetten, gewoonten, instellingen en vormen die feitelijk bestaan. Laat men nu enkel aan den staat over in dien vasten indrukwekkenden vorm op te treden,

dan zal het huiselijk en maatschappelijk leven zich al meer naar zijn instellingen regelen en zijn beeld afspiegelen in eigen usantie en bestaanswijs. Slechts als de kerk op hare beurt even imposant, in even vaste vormen en even veerkrachtig optreedt, kan zij die macht breken. Geeft zij even lapidair den Christelijken geest te aanschouwen, gelijk de sociale wetten den humanitaireri geest uitdrukken, dan; maar dan ook alleen, zal wellicht bij de keuze tusschen beider invloed èn huisgezin èn volksleven aan de Christelijke type de voorkeur geven en daardoor een geheiligd karakter bewaren. De macht van den staat is overweldigend en verpletterend voor den geest, en de enkele burger., de engere levenskring is niet in staat om geestelijk weerstand te bieden.

Dat kan alleen de kerk.

Zij behoort een geestelijk organisme, eene borstwering te zijn voor degenen die voor den strijd in het open veld niet zijn opgewassen; reeds in het kinderhart heeft zij »dien geestelijken band met den volheerlijken Godsstaat daarboven »te leggen, die zelfs den kleinste der kleinen tegenover geheel »een staatsmacht onoverwinlijk maakt, en waar de staat naar »zijn wettelijke geaardheid den geest bukken doet onder den »geest der dienstbaarheid, moet zij, met de liefde eener »moeder, hare kinderen dien heiligen adem der persoonlijke »vrijheid over de matte slapen dóen gaan, die ze van boven »ontving en die naar hooger henentrekt."

Dit voor het doel der kerk.

Zal het bereikt worden dan acht dr. Kuyper reformatie tot in hare grondvesten voor onze Hervormde kerk onmisbaar. Een kerk georganiseerd als de onze, kan hare roeping naar zijne meening niet vervullen. »Op het wrakgeslagen »schip in het midden dei- baren staat de beste bemanning »machteloos, brengt zelfs een Barends aan het roer geen heil."

Gereformeerd, democratisch, vrij, zelfstandig, en in leer, eer-en liefdedienst volledig georganiseerd moet de kerk wezen.

Gereformeerd allereerst, om weder tot eenheid te komen. Thans vormen zich allerlei groepjes om allerlei personen. Men is van Cephass, van Paulus of van Apollos, al naar gelang de Hoogeschool was, waar men studeerde of de predikant waar men ter catechisatie ging.

Daartegen is maar één redmiddel. Het oude wapenschild moet weer in eere worden gebracht. Men moet zich opnieuw noemen, wat men zich oudtijds noemde: »Gei-eforaerd". Aan dien naam knoopt zich de herinnering van het verleden. »Denk dat verleden weg en we maken met ons klein hoopken »tegenover den tijdgeest een tamelijk povere figuur. Maar »hef de eeuw, waarin we staan en leven, uit haar afzon - »dering op en laat in aller eeuwen loop er ééne worden » en met eene schitterende ervaring, met eene zeldzame geestes- » macht van geloof en wetenschap als met de keurlaer van Gods »genade en trouw overgoten, treedt diezelfde Gereformeerde »kerk in haar historisch licht.

»Die, liefde voor het verledene is geen ziekelijke reactie- »zucht. Het verledene *moet* gewaardeerd. Slechts zelfbedrog »doet ons meenen dat elk geslacht van nieuws aan begint. «Geslacht aan geslacht is door een alle geslachten verbindenden »levensdraad vereend, en wat de Heer aan een enkel ge- »slacht, aan een bepaalde eeuw toebetrouwt, wordt niet »haar in bijzonder gebruik, ter verbruik en ter verteerung »afgestaan, maar moet worden opgelegd in die schatkamer »des geestelijken levens, die aan *alle* eeuwen toebehoort.

»Ons volk is zelfs nu nog Gereformeerd tot in zijne Mo-
 • »derne, Groninger, Luthersche en Koomsche kringen. Wat »Luther nooit hebben kon, dat hebben Zwingli en Oalvijn »vermocht: zóó machtig den Christelijken geest in het leven »te doen gieten, dat het tot in zijn wijdsten kring door dien »geest doortrokken werd. Niet Luther, maar zij hebben on- »gedwongen een eigen nationaliteit, een eigen staatsie ven, »een eigen levenskracht doen voortkomen uit den machtigen

»stoot dien ze de volken gaven. Zoo is ten onzent niet slechts »de kerk maar ook de natie als natie gereformeerd."

Dr. Kuyper staat in dit opzicht aan de zijde van Wormser, die, reeds in 1849, van de philanthropie en de buiten- en binnenlandsche zending terugkeer eischte naar de Gereformeerde type.

Gereformeerd en Christelijk zijn voor dr. Kuyper slechts ' woorden van gelijke beteekenis.

Niet alsof niet-Gereformeerden geen Christenen zouden zijn. Maar »gelijk de koopman van netbo gewicht, de munt van «fijn goud, de zilversmid van groote keur, de Schrift van »onvervalschte nardus spreekt en zeker blad aan het Spaarne »zichzelf als de oprechte betitelt, zoo 'zouden ook wij, wilden «wij den zonderlinge spelen, van »netto" Christendom, van »een »fijn" Christendom, van »onvervalscht" Christendom, van »het »echte" Christendom, niet onjuist van een Christendom »met »groote keur" kunnen spreken; maar ons spenend aan zoo «vreemden term, spreken wij liefst, naar taalgebruik en naar «historische eischen, van Gereformeerd; om daardoor enden «namaak, én het vervalschte, én het min goed gegroeide «scherp te onderscheiden van het Christendom, dat is naar «den Woorde Gods. Van enkel «Christelijk" te spreken zegt «niets. Dat kan ook nog «Eoomsch" zijn. Ook Eemonstrantsch «wezen. Den «Christelijken naam" liet nog geen enkel modern «varen. Is het zelfs niet'gezien, dat mannen, wier looche-' »ning van Gods bestaan hun een eere schijnt, in de volle »Staten-Generaal de valsche vlag van «Christelijk" uithingen »aan den gevel eener ontkerstende school?"

Doch niet slechts Gereformeerd, ook democratisch wil dr. Kuyper de kerk zien.

Wat inrichting en kerkvorm aangaat vindt dr. Kuyper zijn ideaal bij de Vrije Schotsche kerk.

De episcopale kerkvorm acht hij verwerpelijk, de presbyteriaansche daarentegen heeft zijne volle sympathie. Calvin

gaf niet om den kerkwam, zoo deze slechts wortelde in de leden der gemeente; dr. Kuyper wil ook in den *vorm* het democratisch beginsel, zoo mogelijk, erkend zien. »Een kerk, />die de electie als cor ecclesiae belijdt *han* niet clerieaal zijn. »Zij *moet* haar kracht in de »electi", d. i. in de gemeenteleden zoeken."

- Het was om dat ideaal te verwezentlijken, dat dr. Kuyper reeds, het eerste jaar zijner bediening, te Beesd, de pen opvatte, dat hij te Utrecht met de kerkelijke besturen in conflict kwam, totdat hij eindelijk, ziende dat langs minlijken weg de door hem verlangde hervormingen onbereikbaar waren, het sein gaf tot den tegenwoordigen kerkelijken strijd.

Tot 1816, eer koning Willem I de tegenwoordige synodale organisatie bij haar invoerde, bestond de Hervormde kerk uit vrije zelfstandige Gemeenten.

De geloovigen, die zich aan eene bepaalde plaats hadden vereenigd, de gemeente of kerk, waren souverain, Niets was boven hen; van hen, door hen was alles.

Naar Gereformeerde opvatting is de predikant geen geestelijke, geen tusschen God en de gemeente staand persoon, maar slechts de door studie en opvoeding aangewezen uitlegger der. Heilige Schrift. Wel moet de gemeente worden bestuurd, moet op den wandel en de leer van den predikant worden toegezien, moeten de armen verzorgd en de zieken getroost en bezocht worden, maar' dit alles geschiedt door uit de gemeenteleden verkozen ouderlingen en diakenen, die hun gezag uitsluitend aan die keuze ontleenen. Met den predikant vormen zij den kerkeraad, die de gemeente bestuurt en in orde houdt, nochtans slechts omdat zij door de gemeente daartoe geroepen werden ; geenszins omdat eenig van buiten komend gezag het hun opdroeg.

De Nederlandsche Calvinisten, die den 23en November 1568, te Wesel de punten opstelden, waarop later, als het tot het ontwerpen eener kerkorde komen mocht, diende te worden

gelet, vreesden voor »kerkelijke autoriteiten". Aler zij bevestigd werden in hunne bediening, werden de ouderlingen er aan herinnerd dat zij »geen Heersckappyen hadden te «gebruiken, nog over de dienaren nog over de Gemeynthe, »want dat gansch niet met haar beroep overeen (kwam), •» wetten te maken ofte heerschappij te gebruiken over de •» dienaren ofte over hare collegen, ofte over de Gemeynthe."

Wat van de enkele gemeenten gold, gold ook van het door haar gevormde geheel, »de Kerk."

-, Het moge betwistbaar zijn hoe vast de band sloot die de verschillende gemeenten te zamen hield, dat deze — aanvankelijk althans —• geen andere was dan de gemeenschappelijke toestemming is zeker. Wie anders ook zou in de dagen dat de belijders der »nije'leere" met den dood gestraft werden, de Hervormde gemeenten hebben te zamen gevoegd? wat •anders dan de wetenschap, dat men te zamen hetzelfde beleed. Alle macht immers van buiten beoogde veeleer de verstrooiing dan de vereeniging der jeugdige kerken.

De eerste Hervormden gevoelden dit ook zeer wel. Zij zagen zeer goed in dat niemand eene gemeente zou kunnen beletten, niet meer met de anderen zamen te gaan. Reeds de voorloopige kerkorde van Wesel liet de regeling van vele zaken aan het goetvinden der plaatselijke kerken over. »Als iets «geopenbaard is in het woord van God, in het evangelie »der apostelen, of in de gestadige gewoonte der kerken »zou men niet lichtvaardig veranderen. Maar ten aanzien van «alles wat geen fundament heeft in de leer of het evangelie »der apostelen, wil men de vrijheid der kerk doo' geen voor- y> schriften en formulieren bepalen, om zoo daarmede te ontgaan »eonseentiedwang, als om af te snijden alle oorzaken van »twist" (Hooyer. *Oude Kerhordeningen*, blz. 29.)

Gold het de belangen van in elkanders nabijheid gelegen gemeenten, dan werd de zaak ter classicale vergadering behandeld, waren het zaken die de gemeenten in een pro-

vincie of wel alle gemeenten aangingen, dan kwamen provinciale of generale synoden bijeen.

Besturen over de gemeenten waren deze -vergaderingen niet. Men kwam zamen voor een *bepaalde* zaak; zoodra die afdaan was, keerden de leden tot hunne gewone bezigheden terug. Met den hamerslag waarmede Bogerman de Synode van Dordrecht sloot, hield hij op »Synodi praeses" te zijn, en stond hij -weder gelijk met alle overige predikanten. Blijvende bestuurscolleges, zooals wij die sedert 1816 kennen, hadden de Gereformeerde kerken van vroeger niet. In de kerk wisten zij slechts van één autoriteit: Jezus Christus: slechts van één Gezag: dat van den »woorde Gods". Zoo menschen gehoorzaamheid hadden gevorderd, zou dit een usurpatie van macht zijn geweest. "Want smacht" had alleen Christus, de Koning der kerk.

Met die beginselen, van af het Weselsch Convent tot in het begin onzer eeuw onafgebroken in onze kerk gehuldigd, is hare tegenwoordige organisatie in lijnrechten strijd.

Wellicht zag koning Willem I zelf dit niet in; het antwoord althans, namens hem, door den staatsraad Bepelaar van Driel aan de classis te Amsterdam gegeven, zou dan moeilijk te verklaren zijn.

Toch was het verschil niet gering.

Waren vóór dien tijd geen andere blijvende kerkelijke besturen bekend geweest dan de kerkeraden en hadden de classis en synoden slechts autoriteit ad hoc gehad, *thans* kwam een permanent opperbestuur, de synode, met daarop in rang volgende provinciale en classicale besturen, aan wie de gemeenten, oudtijds souverain, nu geheel ondergeschikt waren.

Met den dag der invoering van dien kerkvorm begint voor dr. Kuyper het verval onzer kerk; slechts na haar verdwijnen acht hij haar herleving mogelijk.

De kerk — oordeelt hij — kan slechts door vrijwillige

aansluiting van gelijkgezinden bestaan. Niet opgelost in vrije gemeenten, voert zij onvermijdelijk tot dwang. Wanneer oudtijds een gemeente, om der eönscentie wille, aan de samenleving met de anderen zich meende te moeten onttrekken, stond haar dit vrij. Men beschouwde het als een daad die, lichtvaardig bedreven, groote zonde voor God was; doch men belette het niet. Thans echter zijn de gemeenten gedwongen te zamen te blijven. Uit de organisatie, waarin koning Willem (I) ze eenmaal zamenvoegde, kunnen zij niet meer los; Dit maakt haar machteloos. Doordat de meest verschillende meeningen in haar plaats vinden en de een juist het tegendeel verkondigt van hetgeen de ander leert, ziet men niets tot stand kómen. Wat de een opbouwt, breekt de ander af. Wat de een wil, wil de ander niet en het eind is dat niets geschiedt.

Het koninklijk besluit dat de tegenwoordige inrichting der Hervormde kerk regelde, wil dr. Kuyper daarom zien ingetrokken. De Hervormde gemeenten moeten in staat worden gesteld *zelf* te bepalen hoe en in welke kerkelijke gemeenschap zij verlangen te leven. Eerst dan is herstel van kerkelijken invloed mogelijk. Dan zal zich te zamen kunnen voegen wat te zamen wil zijn, maar ook omgekeerd vrijheid komen om heen te gaan, voor wie niet wil blijven. Dan is in de eerste plaats mogelijk dat de kerk weder eene «belijdende» zij. Thans, nu zij genoodzaakt is de meest uiteenloopende meeningen in haar midden toe te laten, moet zij met aankweking van algemeene deugd en godsdienst volstaan. •

En leervrijheid, meent dr. Kuyper, moet in de kerk niet worden toegelaten. De kerk mag hare belijdenis niet ter zijde schuiven; zij mag slechts hen die deze eerbiedigen voor hare leden erkennen. »Een kerk zonder belijdenis is »een ridder zonder blazoën, een vloot zonder wimpel, een »krachtlooze vereeniging, die niet weet of niet zeggen durft »wat ze wil." Staat en kerk staan in dit opzicht niet gelijk.

"Van den staat; geldt, wat van geene andere vereeniging

gelden kan; hij omvat *allen*, en voor *alhn* moet dus op zijn erf existentie zijn.

Gewetensvrijheid in volstrekten zin is op politiek terrein onafwijsbare eisch; in de kerk niet.

Eeeds haar karakter als vereeniging sluit dit uit.

Vereeniging veronderstelt samenwerking naar zeker gemeenschappelijk doel en overeenstemming in de daartoe noodige middelen. Die dat doel niet wenscht of het met die middelen niet eens is, behoort in de vereeniging niet te huis. Vrijheid, in den zin van onbeperkt recht van belijdenis en bepleiting van alle denkbare overtuiging, wordt door niet een vereeniging, van wat aard en samenstelling ook, toegelaten, zoodra het doel der vereeniging ter sprake komt.

Exclusivisme, daarom in elke vereeniging van haar aard en wezen onafscheidelijk, is ook het kenmerk der kerk. Binnen hare wanden behooren allen die hare belijdenis aannemen; die deze verwerpen behooren daarbinnen niet.

Toch wenscht dr. Ituyper niemand te beletten die wanden te verlaten. De kerk moet hen, die zich in haar niet meer vinden kunnen het uittreden niet beletten. Van hen, die haar lidmaatschap blijven begeeren, heeft zij trouw aan hare statuten te eischen; dit is niet enkel haar recht, maar tevens haar plicht. Verder echter ga ze niet. Die gaan wil dwinge men niet te blijven.

Om die reden heeft dr. Kuyper er in de Tweede Kamer op aangedrongen, dat de Christelijk Gereformeerden evenzeer als de Hervormden staatssubsidie zouden bekomen.

De leden der Christelijk Gereformeerde kerk toch zijn slechts leden der Hervormde kerk, — die hare tegenwoordige organisatie in strijd met Gods woord achtend — de Hervormde kerk hebben verlaten. Dat zij dit deden heeft hun hetgeen zij, tot op dien*tijd, uit de staatskas genoten gekost. Nadat zij de Hervormde kerk uitgingen ontvingen zij niets meer. Daardoor is het verlaten der Hervormde kerk hun

moeilijk gemaakt; de materieels steun van den staat houdt ook nu nog van uittreden terug, en verkort de vrijheid van beweging.

En het is juist dit laatste, dat dr. Kuyper voor de kerk onduldbaar acht. Daarom verlangt hij in de eerste plaats dat de kerk tegenover den staat zelfstandig worde. »Een kerk door »wat klinkend manifest ook vrij verklaard, blijft in staat »van afhankelijkheid, zoolang ze een macht buiten 'haar te »danken heeft voor het brood dat ze eet."

Niet uit zucht om van de kerk ontslagen te zijn, maar integendeel, uit het besef dat de welstand der kerk en de bloei van het Christendom dit vorderen, moet de staat alzoo de kerk hare vrije en zelfstandige positie laten. Mede op dien grond eischt dr. Kuyper intrekking van het koninklijk besluit van 23 Januarij 1816, dat het tegenwoordig bestuur der Nederlandsche Hervormde kerk regelt. Om dezelfde reden wil hij aan de tegenwoordige finantieele verhouding tusschen staat en kerk een einde maken. Desnoods zou hij er vrede mee hebben, zoo de tegenwoordige leeraren nog ad vitara uit de schatkist uitbetaald werden en de staat zich daarna terugtrok, doch verkieselijk acht hij kapitalisatie van hetgeen thans wordt uitgekeerd:

Zelfstandigheid kan alleen de kerk haar bloei en kracht wedergeven. Wat men door eigen inspanning en moeite verkreeg, heeft men lief, voor wat ons wordt toegeworpen, zijn wij onverschillig en lauw. De menschen hebben geen liefde dan voor hetgeen vrucht van eigen arbeid, resultaat van eigen schepping is, en eene kerk, die op eene macht buiten haar teert, is dat niet. Zij wortelt niet in de offervaardigheid en de belangstelling harer leden en slechts dezen zijn de bodem waaruit zij kracht putten kan. Vrees dat zij te eeniger tijd zullen komen te ontbreken, heeft dr. Kuyper niet. Integendeel, wel valt de kerk, zoodra zij gedwongen wordt zich uit eigen middelen te onderhouden en zij van den staat

geen subsidie meer ontvangt, als geheel, als massa uiteen, daar slechts zij, die met elkaar overeenstemmen ter bereiking van het gemeene doel, hunne gaven zullen willen bestemmen, doch dat zal geen verlies, maar juist omgekeerd winste zijn. Juist omdat de kerk toegankelijk voor allen wil zijn, voelt thans ieder zich binnen hare muren een vreemdeling. Maar in kleine gemeenten van 13 a 1400 zielen zal dat geheel anders wezen. Leden, die elkaar wekelijks op dezelfde plaats terug vinden, die allen door denzelfden leeraar gedoopt, in eenzelfde lokaal onderwezen, op eenzelfde school onderricht en door eenzelfde kerkeraad aangenomen zijn, gevoelen zich met elkander verbonden. »Denk u elk lid daar telken Zondage op zijn eigen 'dt-»plaats, waaraan hij went, waar hij, week in week uit, dezelfde bekende gezichten om zich ziet! Hij mee aan dat alles »offerende, er iets voor gevoelend, als zijn kerk net en »sierlijk gestoffeerd is, zoodat ze van buiten een goed oog »heeft en van binnen met andere kan wedijveren; in alle «gebeurtenis van zgn huiselijk leven de liefde der gemeente «ervarend; de weezen der kleine gemeente als zijn eigen pleeg-»kinderen beschouwend; de minder armen der kudde als «ingedeeld, naar het getal der meergegoeden, en elk »hun »huis" hebbend waar ze gekend zijn en nooit zonder goede «hoop kunnen aankloppen.

«Zelfwerkzaamheid kweekt kracht, de afzienbaarheid van »het terrein geeft den stillen adem van het huiselijke. Zelf ' «betalen prikkelt de belangstelling, en concurrentie met an-»deren is ook voor den ongeestelijke drijfveer om te ont-»komen aan de vloek der inertie."

Eindelijk begeert dr. Kuyper, in de kerk een goedgeordende Leer, Eere- en Liefdedienst.

Geen kerk zonder leerdienst.

Het machtigst instrument om op den menseh te werken is het *woord*. Het woord echter is uiting van de gedachte. Deze moet niet zijn, vrucht van eigen vinding, maar ontleend

aan een welgeordende wereld- en levensbeschouwing, de afspiegeling wezen van het waarachtig leven dat in Christus is.

Wat zij daaronder verstaat heeft elke kerk voor zich te bepalen; maar als dit eens bepaald is, behoort zij slechts hem tot voorganger te kiezen en als zoodanig te bezoldigen, die de door haar erkende waarheid bepleit en ingang doet vinden. Men is dienaar der gemeente en men verkondigt das ook slechts datgene wat zij als waarheid belijdt. Niet dat die belijdenis alles tot in de kleinste bijzonderheden moet beschrijven. »Eene belijdenis bevatte niets dan datgene waarvan men voor »God betuigen kan, dat het afdoet ter zaligheid". Meer niet. Het overige blijve vrij.

Evenmin bedoelt dr. Kizyper dat de belijdenis zal worden beschouwd als een stuk dat eenmaal vastgesteld onveranderd behoort te worden gelaten. »Wet des geloofs en des levens »is (hem) alleen Gods woord".

Maar in de belijdenis onderscheidt hij vorm en inhoud.

De laatste is voor hem *on* verander! ij k, de eerste niet. Deze wisselt »naarmate God de Gemeente het inzicht, de »gedachte en het Woord geeft".

Gelijke eisch stelt dr. Kuyper ten opzichte van den eeredienst.

Even weinig als hij in de kerk wil toelaten, dat ieder predikant leere wat hem goeddunkt, wil hij dat ieder voorganger godsdienstoefening zal houden naar zijn eigen wijze en zin. Ook daarin wil hij eenheid. Ook daarin begeert hij dat men zal toonen «broeders van hetzelfde huis" te zijn. •Onze tegenwoordige wijze van godsdienstoefening wenscht hij daarbij niet onveranderd te behouden. Thans is de preek te veel hoofdzaak en de prediker dientengevolge het eigenlijk vereenigingspunt der saamgekomen schare. »Het »noopt hen wien het niet gegeven is, twee, soms driemaal »telken weke een goed doordachte rede ten gehooore te «brengeu, in eindelooze herhaling of valsch venmftspel of

«aaneenrijging van gemeenplaatsen, ontkoming aan het onontwikkeldbare te zoeken. Het maakt voor kinderen en minder »ontwikkelden het kerkgaan tot een verdrietelijke pijniging, »een werktuigelijk aanhooren en onbevredigd dienst doen door «wezenloos stil te zitten."

Daarom verlangt dr. Kuyper een anderen vorm van eeredienst.

Hij wil dat de gemeente meer deel neme aan de godsdienst-oefening. Hij verlangt dat zij daarbij zelf meer handelend zal optreden, en niet gelijk tegenwoordig veelal uitsluitend hoore en toezie. »Laat er leerdiensten zijn! Diensten die een goede «twee uur van den Zondag nemen en ter opleiding van de «gemeente dienen door grondige weldoordachte bespreking «van de diepten des Woords, de nooden des levens en den «gang van het Godsrijk. Maar hieraan make men niet. elke «samenkomst der gemeente dienstbaar. Laat er ook korte «eenvoudige liturgische diensten zijn, waar elk lid der ge- »meente deel aan kan nemen tot zelfs het kind der Zondags- »school. Diensten waarin Gods woord gelezen , waarin gedankt «en gebeden, waarin gezongen en gejubeld wordt en een «korte vermaning het geheel besluit. Bovenal, open nooit «deze beiden, niet maar om de drie maanden, maar telkens »en gedurig een sacramenteele dienst voor de geloovigen, «opdat de Heer bij brood en wijn tot Zijne gemeente kome «om Zijn lichaam tot spijs en Zijn bloed tot drank te geven, »haar ter levensvernieuwing, haar ter verbondsbezegeling, «haar ter versterking van het geloof."

III

Omhelst dr. Kuyper in de kerk de denkbeelden van Calvijn, in den staat doet hij dat niet. Calvijn was een republikein, dr. Kuyper daarentegen verdedigt de constitutioneele monarchie en is vurig aanhanger van het huis van Oranje. Calvijn was

een aristocratische natuur-, en met ingenomenheid hooren wij hem gewagen van de aanzienlijke mannen, wier omgang hij had genoten. Dr. Kuyper is democraat, en doet in zijne geschriften integendeel gaarne uitkomen, dat hij niet behoort tot de grooten der aarde. Als voorbeeld van een vrij land beroept hij zich bij voorkeur op Amerika. Moet hij eene omschrijving geven der vrijheid die hij w'enseht dan herhaalt hij wat Winthrop zeide, in 1650, voor eene Amerikaansche volksvergadering: »niet"die bedorvene, die den mensch verslaagt, vrijen teugel eischt voor elke ziel, aan geen gezag »zich stoort, geen orde duldt en met waarheid en gerechtigheid in onverzoenlijken strijd is; maar onzer zij die echte »burgerlijke vrijheid, die niet verstoort, maar samenbindt, »juist aan het gezag haar steunsel ontleent en het recht »biedt en waarborgt om zonder vrees hart en hoofd en hand »te wijden aan wat goed en schoon, aan wat edel en rechtvaardig is.

De vorm, waarin zich dat gezag openbaai-t, is hem onverschillig, mits slechts erkend worde, dat men het hebbe te gehoorzamen om Gods wil. »De Overheid doet wat ze »doet, niet wijl zij het vraagt 'of wijl zij het wil, maar »omdat zij er van Godswege toe geroepen, aangesteld en «gehouden is". Volkssouvereiniteit verwerpt hij; »van haar »kan geen sprake wezen bij mannen, die als gemeente-lid »en burger Christus als hun koning eeren."

Maar eveneens verwerpt hij de absolute monarchie en de staats-souvereiniteit. In de laatste ziet hij een gevaarlijke helaafter onzer vrijheid.

Niet te loochenen toch acht hij het »dat de centraliseerende »staat al meer uitgroeit tot een reusachtig gevaarte waar »tegenover elk burger ten leste machteloos staat." Zijn niet »alle zelfstandige instituten — vraagt hij — die met sou- »vereiniteiten in eigen kring bekleed, steunpunten tot ver- »weer boden voor de tooverleus van den eenen, ondeelbaren

»staat, bezweken? Eertijds was er autonomie van gewesten
 »en steden, autonomie van gezinnen en standen, autonomie
 »der rechtspleging, autonomie voor onze Universiteiten, auto-
 nomie voor corporatiën en gilden. En thans? Immers de
 »staat heeft achtereenvolgens alle deze provinciën van zelf-
 »standige rechten geannexeerd; de staat die onze gewesten
 »reglementeert, onze steden de wet stelt, uw huisdeur binnen-
 treedt, uw erf onteigent, meester is van ons recht, curatoren
 »en hoogleeraren tot zijn dienaren maakt, geen enkele cor-
 »poratie langer dan als eigen af hangeling duldt en, door vin-
 »ding der administratieve rechtspraak, partij en rechter tevens
 »is, zoo vaak de burger tegen hem klaagt. Men heeft en
 »terecht de geweldensrijen gevloekt van het »ancien régime
 »maar vergeet niet, het deel van het volksleven waarover
 »de staat destijds zijn net spande, stond tot het terrein dezer
i > administratie als één tot tien. Vraag het slechts aan Europa's
 »budgetten, toen van tonnen, nu van milliarden. Zich in
 »niets te mengen, lijkt voor den staat wel tekortkoming
 »en plichtverzuim, en de beste minister wordt hij geacht die
 »met Cherubs oogen, alomtegenwoordig, u geen plek oplet
 «vaderlijk erf laat, waar de arm zijner gediensstige ambte-
 snaren, de arm zijner wetten en besluiten u niet bereikt.
 »Wat zal ons worden als de niets sparende, nauw begonnen
 »centralisatiezucht haar loop zal voleind hebben? Waar uw
 »macht tot verweer indien de apotheose van den staat
 »voortgaat elk verweer, reeds vooruit als heiligschennis te
 » brandmerken? Wat blijft er van uw persoonlijke vrijheid,
 »zoo ten leste het Caesarisme uit dien modernen staat op-
 »wast en het modern Imperialisme zijn »panes et circenses"
 »in economische regeling van materiele welvaart omzettend
 »zich alles veroorlooft, wijl er niemand is die weerstaat,
 wijl niemand weerstaan kan."

Als dr. IL zich »anti-revolutionair" noemt, is het dan ook
 niet omdat hij tegen elke revolutie gekant is, maar omdat

hij zich stelt tegenover het staatsrechtelijk en sociaal systema dat in de Fransche revolutie zich belichaamd heeft en waaruit onze moderne staat werd opgebouwd. Onzen opstand tegen Spanje, Englands omwenteling onder Willem III, Amerika's afval van Groot-Brittanje en onze omwenteling van 1813 acht hij volkomen geoorloofd. Hij geeft toe, »dat er oogen-»blikken zijn, waarin de natuurlijke hoofden des volks de »roeping hebben, om aan een goddelooze tyrannie, waardoor »het volk omkomt, een einde .te maken".

Den oorsprong en de waarborg onzer constitutioneele vrijheden danken wij, zijns inziens, dan ook aan de Fransche revolutie niet. Engeland, Holland, Zwitserland en Amerika bezaten hunne vrijheden reeds lang voor dat deze uitbrak, terwijl, daar waar de revolutie en niet de reformatie werkte, zij ten eenenmale worden gemist. Het bekende geschrift: *Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden* is aan de verdediging dezer stelling gewijd.

Reformatie en revolutie bedoelen wel beide de vrucht deivrijheid, maar telen die op geheel.verschillenden wortel. Vrijheid uit de philosophisehe idéé was de leer der Encyclopaedisten, vrijheid uit het geloof die der Hervorming. In het brengen der vrijheid slaagde de revolutie niet, de reformatie wel. »In Spanje, Oostenrijk, en Frankrijk roeide men de »reformatie uit en kweekte men de revolutie en wat bleef »de politieke vrijheid er zwak. In Zwitserland en Holland, »waar na de reformatie de revolutie werkte, is de innerlijke »kracht der vrijheid eer gezonken dan verhoogd. Engeland daar- »entegen dat wel de reformatie, maar niet de revolutie van »'89 liet doorgisten is nog steeds de leidsvrouw van Europa's »volken in den strijd tégen geloofsvervolging en staatkundige »dwinglandij".

Betoogd wordt dan hoe de grondleggers van Amerika, de geesteskinden der Engelsche Independenten, op hunne beurt wederom, volgelingen waren van Oalvijn. Hoe later

wel is waar, bij den opstand tegen Engeland, aanvankelijk sympathie werd getoond voor Frankrijk, maar men zich daar later van afwendde en dat in de Amerikaanse constitutie van 1789 niets wordt gevonden van de leeringen van Rousseau, terwijl ook thans nog Amerika, het land der vrijheid bg uitnemendheid, meer dan eenige andere natie den scherp ingesneden öhrstelijken stempel draagt. Daarna tot Engeland overgaande, toont hij aan dat de Independenten meer dan eenige partij voor Engeland's vrijheid bevorderlijk zijn geweest, dat zij scheiding van kerk en staat hebben begeerd, volstreckte vrijheid van geloofsbelijdenis en eeredienst, autonomie der enkele gemeenten, vrije verbinding tot synode, stemming der gemeenteleden en openbaarheid der kerkelijke vergaderingen hebben verlangd, dat Milton het eerst en het best voor de vrijheid van drukpers, God win voor de openbaarheid der parlementsvergaderingen heeft gepleit, en in de acte» van het Barebone-parlement het eerst van het burgerlijk huwelijk gewaagd wordt, ja de eerste rapporten over de staatszorg voor de wetenschap daar werden uitgebracht, het moderne denkbeeld: één schatkist voor alle inkomsten van den staat door hen werd verwezenlijkt; de invoering van den burgerlijken stand van hun optreden dagteekent, de gang der rechtspraak door hen is vereenvoudigd, bezuiniging der staatsuitgaven daar met ernst is toegepast en de lijfstrafelijke rechtspleging verzacht.

Ontkent hij niet dat zij in Groot-Brittanie de nederlaag leden, voor het hervormen der Engelsche huishouding ontbrak het hun aan vorming en kracht. »Als ballingen op » Amerika's kust geworpen , droegen ze naar de nieuwe wereld »de geestelijke vrucht van hun worstelingen lijden met zich." »

De kenmerkende trekken der Independenten, vervolgens, worden teruggevonden bij de Hugonoten, de Calvinisten van Frankrijk. Gelijk de Independenten, zoo zijn ook de Hugenoten , toen zij in hun vaderland geen vrijheid meer vonden

om God te dienen naar hun hart, • uitgetogen naar den vreemde om koloniën te stichten. Het leger der Hugenoten voorts vertoont een sterke familietrek met Cromwells troepen »waar men niet schond, maar eerde, niet vloekte maar bad", en beider staatkundige grondgedachte is zoo zeer dezelfde, dat de grondlijn der Amerikaansche staatsregeling bijna geheel in de Hugenootsche constitutie van 1573 wordt teruggevonden.

Dat in weerwil dezer punten van overeenkomst Independenten en Hugenoten niet op een zelfde standpunt staan, erkent dr. Kuyper. Hij verklaart dit door de verschillende fasen van ontwikkeling van het Calvinisme, die zij vertegenwoordigd hebben en doordat de Independenten verder hebben gezien dan de volgelingen van Coligny en La Noue.

Wat in Amerika, Engeland en Frankrijk werd verwezentlijkt was intusschen reeds geleerd door Beza en Calvijn.

Beza, die den overgang vormt tusschen het Calvinisme te Genève en het Calvinisme der Hugenoten, wilde nog geen vrijheid van eeredienst, maar hij verfoeit toch reeds den gerechtelijken moord. Hij stemt toe, dat op het stuk van godsdienst niemand te vuur en te zwaard behoort te worden vervolgd. Hij is constitutioneel; hij wil parlementen en standen,-volks-overheden in bun eigen kring souverain. Onzen opstand tegen Spanje heeft hij toegejuicht, voor Condé verwierf hij ruiteregementen, en de Pransche Hugenoten hield hij in verbinding met de Hervormde vorsten in Duitschland.

Scherper geformuleerd, maar meer verborgen, vindt men de denkbeelden van Beza bij Calvijn. Op de hoofdpunten der Christelijke religie wilde hij geen afwijking toelaten, maar in het mindere moest deze worden geduld.

De staatsvorm is voor Calvijn product der historie en als zoodanig te eerbiedigen; is hij in de keuze van dien vorm vrij, dan kiest hij de republiek, omdat naar zijne meening een gezag aan velen toevertrouwd, minder tot heerschzucht

verlokte. Private personen ontzegt hij de bevoegdheid zich tegen de Overheid te verzetten; de secundaire uit het volk zelf gekozen overheden stelt hij echter ten plicht voor de volksvrijheden op te komen. Laten, zij dit na, dan maken zij zich aan ontrouw, ja meened schuldig.

Oalvijn was voorts tegen non-interventie. Europa was voor hem geen verzameling van op zichzelf staande staten, maar een familie van volken. Den vorst van eën naburig land achtte hij daarom verplicht tusschen beiden te treden, zoo diens nabuur zich aan het volk vergreep. Zelf bevorderde hij om die reden de geldheffing voor de Duitsche troepen die naar Frankrijk togen.

Den wortel van dit alles vindt dr. Kuyper in het fundamenteele leerstuk der Calvinisten, in hunne belijdenis van de volstreckte soevereiniteit Gods.

»Uit die belijdenis toch vloeit voort, dat alle gezag en smacht op aarde niet inhaerent maar opgelegd'is, zoodat »er van nature noch bij den vorst, noch bij het volk »van soevereiniteit sprake kan zijn. Souverein is alleen God *i*>almachtig zelf; alle schepselen, ze mogen in het vorstelijk «paleis of in de bedelaarsstulp geboren zijn, acht Hij bij zich »zei ven' vergeleken als niets. Gezag van het éóne schepsel »over het andere ontstaat eerst, doordien God dit verleent, »niet om het af te staan, maar om het te gebruiken tot »zijn eer. Hij is dus vrijmachtig om dat gezag te geven »aan wien Hij wil. Nu eens geeft Hij het aan koningen en »prinsen, dan aan adelstand en patriciërs, soms ook aan »het geheele volk zelf. De vraag is niet of het volk zelf »dan wel'een koning regeert, maar of ze beiden, zoo ze re- »geeren, dit doen krachtens Hem."

«Hiermee is dus tweeërlei geoordeeld. Vooreerst de volks- »soevereiniteit in den zin van Hugo de Groot en Mirabeau. Het »denkbeeld alsof elk mensch eenvoudig door uit een vrouw »geboren te worden aanspraak zou hebben op een deel van

»het politiek gezag en voorts de staat door zaamrijging van
 »deze deeltjes ontstaan zou, beperkt Gods vrijmaecht, 'plaatst
 »in den menseh als menseh in stee van in Gods sterken
 »arm de bron der souvereiniteit en moet op vernietiging
 »van elk zedelijk gezag uitloopen. Maar eveneens is daarmede
 »het »Droil divin" geoordeeld in den zin van de Stuarts-
 »vrienden, de Fransche legitimisten en van het Pruisische
 »Junkerthum. Wat Karel I nog op het schavot verklaarde:
 »»le peuple ne doit point avoir de part dans le gouver-
 »nement; cela ne lui appartient pas. Un roi et ses sujets
 »sont des personnes tout-a-fait différentes", dat is die oude
 »booze stelling, die de vorsten tot een soort van hoogere
 »wezens stempelt en met de belijdenis van Gods vrijm achtige
 »sovereiniteit niet kan bestaan. Ook voor een vorst kan
 »noch mag er in anderen zin van een regnum dei gratia, van
 »een droit divin sprake zijn, als waarmee elk onzer het
 »gezag uitoefent, waarmede hij bekleed is en deswege, ook
 »na eerbiediging van anderer rechten, nog verantwoordelijk
 »blijft aan God. Maar even onverbiddelijk als tegen vorsten-
 »aanbidding keert zich dit beginsel van Gods souvereiniteit
 »dan ook tegen de staatsoppermacht die komende is. Of men
 »aan een vorst, aan een parlement, of aan geheel een staat
 »wil geven, wat alleen Godes is, maakt het verschil niet
 »uit. »Zoowel als de vorst is ook de staat een creatuur,
 »dat Hem zijn aanzijn dankt en dies nooit treden mag in de
 »rechten, waarvan Hij met Majesteit gesproken heeft: »Ik
 »zal mijn eer aan geen ander geven."

Is God de volstreckte soeverein, dan bepaalt ook Hij het menschenlot naar Zijn welbehagen.

»Wie aan uitverkiezing geloofd weet dat hij tot iets ver-
 »kozen is, en dus eene zedelijke roeping heeft; eene roe-
 »ping, waaraan, wijl ze goddelijk is, desnoods het liefste
 »offer moet gebracht worden; maar ook een roeping die
 »hem gelukken zal, wijl God die soeverein is, er hem toe

»riep, en aarzelt dus niet en wikt en weegt niet, maar »slaat de hand aan het werk en werkt door.

Uit de soevereiniteit Gods eindelijk vloeit voort het soverein Gezag van zijn woord. De stadie van het oude testament heeft dan ook meer dan iets anders de ontwikkeling onzer constitutioneele vrijheden bevorderd. »Alle schrijvers »over Calvinistisch staatsrecht 't zij ze te Genève of Schotland, »in onze Unie of Frankrijk, in Engeland of Amerika thuis »behooren, hebben van de eerste tot de laatste steeds met »een beroep op Israëls staatsrecht de volksvrijheden verdedigd. »Met dat ze het Mozaïsch, recht in hun tijd wilden herstellen. »Van dien eisch zegt Calvijn: Hoe gevaarlijk en gedrochtelijk »deze leer is mogen anderen aantoonen, mihi falsam esse ac »stolidam demonstrasse satis erit.

»T5een, maar er lag in het vrije optreden der Profeten, »in de rechten der volksvergadering (de haba) in de eigen- »aardige rechten der stammen- en geslachtshoofden, maar »bovenal in de wijze der eerste koningsverkiezing een be- »ginsel van staatkundige vrijheid dat met zijn frisschen adem »alle politiek gezag moest uitdrijven. Immers er stond van Saul »geschreven, dat hij eerst door zalving en later door lotskeus »was aangewezen, maar ook dat na Jabes bevrijding al het »volk naar Gilgal toog en aldaar Saul tot koning maakte. »Ei evenzoo van David, dat hij wel door Saul gewijd, maar »niettemin te Hebron door de oudsten van Juda gezalfd »\vas, en ook de kroon van de eerst afvallige stammen niet »dan door de aanbidding van de stamhoofden verkreeg- »Sprak het dan niet van zelf dat de Calvinistische staats- lieden, die geen stap deden zonder de Schrift te raadplegen, »schier in het licht der goddelijke goedkeuring het denkbeeld »eener volksconstitutie leerden beschouwen die wel het erf- recht van den troon niet vernietigde, maar toch de macht »der kroon beperken moest. De geschiedenis der volksopinie »zooewel als de geschriften over staatsrecht bewijzen het dan

»ook, dat het feit van Sauls en Davids kroning veel sterker »dan de schoonste theorie de loop onzer constitutioneele denkbeelden bij het Christenvolk heeft verhaast."

Breedvoeriger wordt dit alles door dr. Kuyper uiteengezet in *Ons Program*, dat in 1879 verscheen.

Als hij verlangt dat de overheid zich als Gods dienaar beschouwen zal, en hij ontkent dat op aarde eenig gezag zou bestaan dat niet door God is opgelegd, bedoelt hij daarmee geenszins, dat men van overheidswege zich aan de uitspraak eener bepaalde kerkleer zal binden, of als kerk zal optreden, gelijk dat thans in Eusland en Duitschland geschiedt.

Dr. Kuyper wil niet meer dan dat de overheidspersonen, zich niet zullen onttrekken aan den reeststreekschen en zijdelingschen invloed van Gods woord. Onder reeststreekschen invloed begrijpt hij dan dat de overheidspersonen »die op »de hoogste sport staan, zelf met eigen oog, 't zij in het *i*> studie vertrek 't zij in het kabinet, uit Gods woord samenblezen wat ze straks op catheder of tribune als stelsel van »regeerkunst bepleiten zullen;" onder zijdelingschen invloed: die welke door de kerk of door de pers, door den volksgeest en door den geest van Europa wordt uitgeoefend.

De taak der kerk beperkt hij daarbij tot het besteden van zeer bijzondere geestelijke zorg. aan de overheidspersonen die tot haar kring behooren en tot het kweeken van degelijke, principeele theologische studie.

"Van een" staatskerk is hij afkeerig; hij wil niet dat de staat zich gedrage alsof er geen kerk en geen godsdienst bestond, doch hij wenscht van de overheid dat zij optrede als in Amerika, waar men eenerzijds als overheid bidt, bededagen uitschrijft, den zevenden dag eert, en toch anderzijds zich meer neutraal tegenover de kerken onderling gedraagt dan in eenig land van Europa.

Inmenging toch van den staat in geloofszaken leidt immer tot dwang en moet dus geweerd. De conscientie is soeverein ,

moet voor de staatsmacht een onoverschrijdbare grens zijn. Dr. Kuyper is niet blind voor de mogelijkheid dat men gemoedsbezwaren tot voorwendsel gebruikt, om zich aan de wettelijke verplichtingen te onttrekken, maar hij wil liever »nodeloos tienmaal voor een verkeerde conscientie uit den »weg gaan,-dan ook slechts eenmaal een goede conscientie »onderdrukken".

De overheid »als dienaarsses Gods" acht hij verplicht den eed te vragen. Bij oordeelt dien noodig als eene herinnering dat, zoo van overheidswege beloften afgenomen worden van trouw of ook de Koning in betrekking van constitutioneel vorst tot zijn volk treedt, er niet slechts een contract wordt gesloten, »doch eene erkenning plaats grijpt van een verbond »dat van Gods-wege in den loop der gebeurtenissen gelegd »was, en men zich verbindt over en weer tot nakoming van »die verplichtingen waartoe men van Gods-wège gehouden is.

»Uit dien hoofde nu, wjl er bij de rechtbank, en bij »het leggen van verband tusschen overheid en onderdaan, «altijd en onveranderlijk aan de betrekking tusschen twee »personen eene betrekking van beide tot den levenden God ten «grondslag ligt is het goed, is het naar recht, is het plichtsmatig dat men beiderzijds tegenover elkander ook plechtig «erkenne en zich niet verbindt aan «lkander maar over »en weder verbindt aan Hem die het hart kent.

«Daarom gedoogen we den eed niet slechts, maar eischen »zijne instandhouding als het cement van "den staat."

Op handhaving van den eed dringt hij dan ook ten zeerste aan. Wel wil hij den eed slechts tot zeer weinige en gewichtige gevallen beperken, opdat deze niet door te veelvuldig gebruik van zijn kracht en ernst beroofd worde, doch vrijstellen van den eed slechts hen, die zweren voor den Christen ongeoorloofd beschouwen. Atheïsten, hen die verklaren aan geen God te gelooven, wil hij wel met eene belofte vrijlaten, maar zij moeten dan eerst bewijzen dat zij geen lid

van eenig kerkgenootschap zijn. «Immers, een atheïst, die »toch lid van eene kerke Gods blijft toont daardoor op zich zelf »reeds een oneerlijk man te zijn." Vervolgens moeten zij schriftelijk verklaren dat zij weigeren te zweren, »omdat zij »niet aan den levenden God gelooven", eene behoorlijke, door minstens drie personen geteekende, verklaring overleggen dat zij bekend zijn als eerlijke en waarheidliebende mannen, beloven, dat, zoo zij tot andere gedachten komen, de afgelegde belofte voor hen met een eed gelijk zal staan, en eindelijk door een achtbaar persoon doen verklaren, dat zij in de aanhangige zaak de waarheid spreken.

Dr. Kuyper toch meent dat het gering getal atheïsten deze exceptioneele behandeling rechtvaardigt. Op onze bevolkingsregisters, komen, na aftrek van de Darbisten en andere Christelijke kringen, hoogstens een twee driehonderd personen voor die niet tot eenig kerkgenootschap behooren.

»En wou men er op wijzen, dat er toch vele atheïsten »in de kerkgenootschappen schuilen, dan luidt ons antwoord: »Een die oneerlijk genoeg is, om als atheïst toch den schijn »aan te nemen van God te eeren in een kerk, verdient aller- »minst dat ge vertrouwen zult stellen in zijn waarheidsliefde . »én in \sphericalangle trouw van zijn woord.

»We gelooven dan ook niet, dat dit aantal aanmerkelijk »is, en blijven het er uit dien hoofde voor houden, dat de »atheïsten zoo luttel in aantal'zijn, dat hun groepje bijna »de moeite van een exceptie te maken niet loont.

»Doch ook zoo, liever te veel dan te weinig doende, hebben »we ook voor deze exceptioneele onder de burgers de methode «aangegeven om het onbetwistbaar recht van den staat zoo »na mogelijk met hun particulier belang in overeenstemming »te brengen."

Op denzelfden grond als waarop hij de overheid verplicht acht den eed te vragen, eischt dr. Kuyper dat zij voor Zondagsrust zorge. Hij verlangt niet dat zij zelve het volk

geestelijk voedsel toediene, maar enkel dat zij de gelegenheid daartoe voor anderen opene. Dit doel in de eerste plaats moet de overheid in het oog houden; bevordering van liehaanirust of familieleven komt eerst later. Hij wil niet dat daarom alle arbeid verboden worde, maar dat de overheid zelf op den Zondag zich van alle werk onthoude, verder hetgeen alleen met hare vergunning geopend wordt en met het doel van den Zondag in strijd is, sluite; dat in werkplaatsen van nijverheid of verkoop, die met patenten van den staat en dus onder zijn vergunning geopend zijn, niet worde gearbeid, en bij de coneessiën ten opzichte van het vervoer op Zondag beperkende bepalingen worden gemaakt.

»Opbouwing in de vreeze Gods eischt kalmte, en kalmte »stieht ge niet, maar ge neemt ze weg, door het volk juist »op Zondag meer dan ooit naar alle vier hoeken van den »wind te laten uiteen stuiven."

»Dan is men 's Maandagsmorgens niet uitgerust maar »meer vermoeid dan ooit.

»Dan keert men 's Maandags tot zijn beroep terug, niet «ernstig maar lichtzinniger dan te voren.

»Dan heiligt ge door uw Zondag het volk niet, maar »maakt het gemeen, los van zinnen, en aan tucht en orde »ontwend. Dat, om ook dit uit ons Program nog op te »nemen, de tegenwoordige Zondagswet bij het overtreden op »dit edele standpunt zou moeten wegvallen spreekt vanzelf.

» Evenzeer behoeft nauwelijks herhaald, dat slechts be- »dachtzame, geleidelijke overgang de volkszedes ten dezen »zou kunnen reformeeren.

»En dat, bij zulk een Zondagsheiliging, ook voor den werk- »man nog een halven werkdag van ontspanning noodig zou »zijn, kome later bij de sociale quaestie ter sprake.

Groot is de invloed dien dr. Kuyper aan het volk in het landsbestuur wil toekennen. Men moet gehoorzamen, maar men moet geen willoos werktuig zijn in de hand der regeerders.

Een der hoofdgrievan van dr. Kuyper tegen den modernen staat is dan ook juist dat hij alle macht in zijne hand bracht en de waarborgen wegnam die men oudtijds bezat, om zich tegen willekeur van het centrale gezag te verzetten.

Om die terug te erlangen, wil dr. Kuyper decentralisatie. »Een land is geen stuk van den aardbodem met levende » wezens er op, die men mensehen pleegt te noemen, maar »het is een zamenstel van levenskringen, die er jure suo zijn »en- door den loop der historie in onderling verband kwamen."

De mannen van '93 meenden van Frankrijk te kunnen maken wat ze wilden. Voor Eobespierre en de zijnen was het slechts een ongedeeld, onverbrokkeld en aaneenhoorend erf, dat even goed in tien als in twintig stukken kon worden geknipt, zonder dat op iets anders dan op uitgestrektheid en zielen tal behoefde te worden gelet. »Zoo ongeveer »moest elk brokstuk gelijk uitvallen en om dat doel te «bereiken, stoorde men zich aan traditie noch volkszedes, • »maar knipte met de revolutionaire schaar eenvoudig dwars »en schuins door alle geledingen heen. Dus doende, kreeg »men dan ook geen provincie, maar een departement, d. w. z. »een ruit, een afdeeling, een brokstuk van het eene en »ondeelbare erf; dat, zonder zweem van zelfstandigheid, eenvoudig als middel ter »vergemakkelijking van het landsbestuur", recht van bestaan had."

»In dit stelsel heeft de indeeling van een land dus geen »andere oorzaak dan dat het land te groot is om op eens, »in zijn geheel, gelijk het daar ligt, naar behooren geadministreerd te worden. Was er een geslacht ambtenaren »te vinden geweest, dat met reusachtig talent het geheel »in eens op orde had leeren houden, dan zou dit verre de »voorkeur hebben verdiend. Maar nu dat slag wonderambtenaren niet bestond, moest men, naar het: verdeel en »heersch, het land wel klein maken, om er heer in te blijven »en splitste het dus in zoo groote deelen en zoo kleine brok-

» stukken, als gevoegelijk door een zelfde stel ambtenaren »kon verzorgd worden."

Hiertegen staat het anti-revolutionaire stelsel lijnrecht over.

Zondert men landverhuizing, kolonisatie en landaanwinning uit, dan, beweert dr. Kuyper, is er bij de niet-nomadische volken nooit eerst een volk geweest, dat men daarna in deelen versnijden kon, maar is omgekeerd uit die kleinere deelen later het geheele volk ontstaan. Het huisgezin is daarbij de basis; de huisvader de tolk, de natuurlijke woordvoerder »van die kleinste cellen, waardoor een natie een natie »is". Van daar dat dr. Kuyper ieder hoofd van een huisgezin de gelegenheid wil geven zijn stem uit te brengen. »Niet door «mijneraars op hun gehuurde kamers maar door het volk »in zijn huisgezinnen immers worden de levensgedachten ge- »kweekt die den volksgeest beheerschen". De stembevoegdheid van een census, van huurwaarde, van bekwaamheid enz. afhankelijk te maken, verwerpt hij als willekeurig of overtollig.

Gelijk hij, door aan elk huisvader het stemrecht toe te kennen, de kleinste lichamen waaruit de staat is opgebouwd, haar natuurlijke vertegenwoordiging wil wedergeven, zoo wil hij zulks ook met gemeente en provincie. Hij eischt voor haar in de eerste plaats grootere zelfstandigheid in bestuur en wetgeving, en meerdere onafhankelijkheid van het centrale gezag.

De wijze van benoeming der gewestelijke besturen zou ook moeten worden gewijzigd. De burgemeesters en de commissarissen des Konings, thans rijksambtenaren, wil hij benoemd zien uit een tweetal candidaten, aan den koning door de gemeente en de provinciale Staten voorgedragen. Beiden zouden dan zéér spoedig uitsluitend uit mannen uit de gemeente of de provincie worden gekozen.

•»Thans trekt de familie van den landadel en van de meer- »gegoeden in de provincie naar Den Haag, naar Rotterdam,

»naar Amsterdam toe, zoo niet naar Brussel. Immers ze
»voelen zich in hun gewest minder op hun plaats. Ze hebben
»er niets meer te doen. Er is niets wat er hen bindt. Er
»is geen toekomst voor hun *zonen*. Dit bevordert dan weer
»de opeenhooping in de groote centra der bevolking, voert den
»levenstoon steeds hooger op en doet van lieverlede geslacht
»na geslacht in weelde en praal ondergaan.

»Maar keer dien toestand van zaken om; hergeef aan uw
«provincialen een provinciaal belang, bekleed de dignitarissen
»van het gewest weer met macht en invloed; geef hun waar-
sborg, dat deze hooge posten feitelijk aan de provincie te
»vergeven zullen staan. Ge zult eens zien hoe onze families
»weer lust aan hun gewest krijgen; weer betrekking op hun
»levenskring zullen gevoelen, in zaken van bestuur lust
»zullen toonen en alzoo met eere weer de plaats zullen in-
»nemen die hun van nature geboden is."

Dan zou hij voorts wenschen dat wat binnen den kring
van gewest of gemeente blijft, ook in het gewest of de gemeente
worde afgedaan. Wat het rijk niet in zijn eenheid raakt moet
men het uit handen nemen. Van terugkeer tot den foederatieven
toestand is dr. Kuyper afkeerig. Buitenlandsche zaken, oorlog,
marine, koloniën, de grootboeken der nationale schuld, de
posterijen, de rijkswegen en de groote aderen van het spoor-
wegnet, raken het gansche land en zijn dus staatstaak; maar
tramwegen, centurbanen en buurtspoorwegen kunnen zeer
wel onder gemeentelijke of gewestelijke besturen worden
gebracht.

Onder gemeentelijk bestuur zouden voorts moeten staan
kleine polders, gewone grachten, afvoerkanalen en, onder
gewestelijk bestuur de groote polders, heemraadschappen,
kleine rivieren en kanalen; en onder het rijksbestuur de dijks-
besturen, zeekeringen, groote rivieren, hoofdkanalen en lan-
delijke venen. Onder gemeentelijk bestuur de afzonderlijke
schutterij-compagnïön en bataljons; onder gewestelijk bestuur

de verbinding van deze bataljons tot corpsen en onder rijksbestuur alleen de aanwending van de schutterij als geheel in tijd van oorlog.

Hetzelfde wil dr. Kuiper ten opzichte van het onderwijs.

Onder gemeentelijk bestuur het lager onderwijs, onder provinciaal bestuur de normaalscholen, de middelbare scholen en de gymnasia, en onder het rijksbestuur slechts het hooger onderwijs. Hij ontkent dat het notariaat rijkszaak behoeft te wezen, de inning der directe belastingen en accijnzen niet ten deele door gemeente of provincie kan geschieden, de kerkgenootschappelijke finantiële belangen niet door de provincie kunnen worden afgedaan; de veldwacht niet grotendeels provinciaal kan zijn, het gevangeniswezen niet door gemeente en provincie kan worden voorzien, vereenigingen wier werkring van geheel plaatselijken aard is, niet met erkenning van de zijde der gemeente kunnen volstaan. Een deel van den arbeid die in het handhaven van het recht, het waken over de veiligheid en het beslechten van gedingen en geschillen bestaat, kon zijns inziens ook zeer goed aan lagere bestuurskringen worden overgelaten. •

Men weet dat met name in de meer speciaal Gereformeerde landen Schotland, Engeland, Amerika en Zwitserland dit alles alzoo bestaat. In Duitschland en Oostenrijk bleef er nog veel van over en alleen bij de volken van Latijnsch ras, is gedeeltelijk ten gevolge van den invloed van Rome, maar vooral door dien der Fransche revolutie, niet veel meer dan de beweging, die van de rijksoverheid uitgaat overgebleven. Eindelijk verlangt hij dat men bij alle takken van bestuur, bij de indeeling van het land, de gemeentelijke en gewestelijke grenzen eerbiedige en de administratieve rechtspreek zelfstandig en onafhankelijk make.

Voor het gevaar dat de centralisatie voor de vrijheid van het enkele individu oplevert is dr. Kuiper niet blind. Hij begeert haar dan ook niet dan onder uitdrukkelijk voorbehoud

dat men de rechten der enkele personen niet onbeschermd zal laten.

Ten opzichte dier corporatiën waar men vrijwillig intreedt, is de taak der overheid op dat punt zeer eenvoudig. Zoo zij slechts streng en onverbiddelijk verbiedt dat het uittreden niet belet wordt, heeft zij haar plicht gedaan. Geheel anders is dat natuurlijk bij corporatiën waartoe men niet. vrijwillig toetreedt en die men ook niet weder verlaten kan. Een kind bijv. kan niet zijns vaders gezin uitgaan; iemand kan niet in Nederland wonen zonder verblijf te houden in eene provincie of te vertoeven in eene gemeente. Hier is het zaak de vrijheid met waarborgen tegen willekeurige gezagsoefening te omgeven.

Door dat organisch volksverband voorbij te zien werd, dunkt hem, onze volksvertegenwoordiging onvoldoende. In ons tegenwoordig stelsel van vertegenwoordiging ziet hij deels belichaming der Fransche revolutionaire beschouwing, deels een huldiging der oude traditiën van organische vertegenwoordiging, door het indeelen der natie in drie standen, die »der hoogst aangeslagenen", die »der census-betalenden" en die der »onmondigen". Dit is de natie desorganiseeren. Ook in het stelsel der vertegenwoordiging moet het organisch volksverband weer tot zijn recht komen en, na ontdaan te zijn van de fouten die het eertijds aankleefden, zijn natuurlijke en geleidelijke ontwikkeling voort zetten. Het anti-revolutionair e staatsrecht ziet in een volk iets meer dan een hoop menschen, het gaat uit van de stelling, dat er groepen van personen zijn, die hunne eigen belangen op sociaal en politiek terrein te verdedigen hebben. De maatschappij bestaat uit standen en groepen en gemeenschappen van personen. Gelijkheid van individuen is er niet, omdat er verschil bestaat van overleg en afkomst; van opvoeding en levensrichting.

Die groepen niet willekeurig »gemaakt" maar door de omstandigheden, door -de wisseling des levens zelve »ge-

boren" vormen de ledematen en de geledingen van het volk, en wijl nu een lichaam eenmaal niet anders dan in zijne geledingen bestaat, en niet anders dan door zijn geledingen zich uiten kan, is elke vertegenwoordiging valsch gedacht en verwerpelijk, als zij de natie belet zich op regelmatige wijze door deze geledingen, d. i. organisch uit te spreken.

De Staten-Generaal zouden, naar zijne meening, daarom gekozen behooren te worden door de staten-provinciaal, de staten-provinciaal door de gemeenteraden en de gemeenteraden door de gemeentelijke corporatiën.

Dit zou evenwel niet voldoende zijn.

Door uitsluitend op het organisch volksverband te letten zou men eenzijdig worden en voorbijzien dat er in het volk nog een ander verband ligt.

De stuwkracht waarmee het volk op het pad van waarachtige ontwikkeling kan worden voortgedreven, werkt niet dan door het saamgestelde organisme van corporatiën, gemeenten en gewesten. Maar de richting, waarin die stuwkracht het schip van staat zal voortbewegen, wordt op meer reestreeksche wijze bepaald, door het levensbeginsel en de levensbeschouwing, die gekweekt wordt in den huiselijken kring. Is er bijv. sprake van het invoeren, uitbreiden of afschaffen eener patentbelasting, dan zal men boeren van allerlei richting en kleur zich zien vereenigen tegen allerlei soort van burgers, om van den landbouw het patent af te weren, doch bij eene politieke quaestie, de schoolquaestie bijv., zullen al die standverbindingen zich oplossen en zal de orthodoxe boer met den orthodoxen stedeling zamenwerken ter bereiking van het beoogde doel. Van het corporatieve volksverband bemerkt men dan niets.

Op regeeringsterrein zijn derhalve tweeërlei soort van beslissingen te nemen. Beslissingen die het volk in zijn corporatief verband raken en beslissingen die betrekking hebben op de politieke geestesrichting, waarin het volk door zijn over-

heid zal worden geleid, Het oude en het nieuwe staatsrecht beide zagen dit ten onzent voorbij. Door slechts corporatief te willen zijn onthield men eertijds aan de geestelijke eenheid der natie haar wettig bestaan, terwijl men thans door uitsluitend op het politiek karakter der vertegenwoordiging te letten, het corporatief ten eenenmale heeft miskend.

»Gevolg hiervan was natuurlijk, dat beide èn het politiek »èn 's lands corporatief interest verwaarloosd werd en dat »we ongemerkt, zonder er iets aan te kunnen doen, door »een fout die in de Grondwet zelve school, een doodlopenden »straat inreden, waar onze politiek een kreupel paard bleek »te zijn en 's lands belangen, zoo hier als in Indië ver- »speeld bleken door wankelen en slecht beleid."

Om dit kwaad te keeren acht dr. Kuyper een dubbele vertegenwoordiging noodzakelijk. De eene helft zou corporatief de andere rechtstreeks gekozen moeten worden. Niemand — zegt dr. Kuyper — »tooh kan loochenen, dat de natie voor zooverre »ze in een liberalistisch, calvinistisch en roomsch-catholiek »bestanddeel uit elkaar valt, zich op een geheel andere wijze »groepeert dan bij de indeeling in stand en corporatie. En »evenmin kan iemand ontkennen, dat de grenslijnen der drie »eerstgenoemde groepen dwars de grenslijnen der standen en »corporaties doorsnijden. En dan kan niemand de mogelijkheid »6ok maar indenken, om een soort van representatie te vinden »die tegelijk beide groepeerings afspiegelen zou. Maar is dit »zoo, dan volgt hieruit ook maar van tweeën één: of dat »ge een volksvertegenwoordiging scheidt die slechts een der »beide groepeerings (of de politieke of de corporatieve) tot »hun recht doet komen en dan ook de andere als niet bestaande »beschouwt, of wel dat ge de dubbele groepeerings die in het »vqlk bestaat, dan ook in een dubbele vertegenwoordiging »uitdrukt en alzoo aan uw Staten-Generaal een dubbele ver- »tolking geeft door naast de corporatieve Staten, die we in »het vorige artikel bespraken te plaatsen een Statenvergadering

»van politiek karakter rechtstreeks gekozen door het volk.

Wil men dit niet, dan ziet dr. Kuyper in elke beperking van het stemrecht der massa een onrechtvaardigheid. Bekend is zijn, gedurende de jongste verkiezing, zoo menigmaal gebruikt woord: »Liberalist zijn en tegen algemeen stemrecht wezen »is de natie noodeloos tergen." Die de oude historische vertegenwoordiging verwerpt en de idee van den atomistischen staat daarvoor in de plaats stelt, moet in hetgeen Napoleon deed zijn ideaal verwezenlijkt vinden; »een volksstemming »van alle Fransehe individuen, ongedeeld en ongebroken, door »heel het land, op een dag." »Zooals Yorst von Bismarck »het nu in het Duitsche rijk maakte; een rijksdag, waartoe »alle Duitsche individuen kiezen; zoo behoort het naar den »eisch dezer doctrinairen allervvege te worden."

Dat, nu de revolutie het standenwezen ten eenenmale vernielde, slechts na langen tijd eene corporatieve vertegenwoordiging zou te verkrijgen zijn, ontkent dr. Kuyper niet.

Doch dit bezwaar dunkt hem niet overwegend. Integendeel; in de Kamers van koophandel en in de arbeidersvereenigingen ziet hg reeds nu zich de lichamen ontwikkelen die de oude gilden' vervangen »en indien onze huidige Kamers »op het Binnenhof eens »Kamers in ruste" zullen zijn en »een wetboek op den arbeid de ontwikkelingen dezer volks- »geledingen bevorderen in plaats van belemmeren komt, »bestaat er ook voor onze steden allezins op herwinning van »vroegere veerkracht hoop. En dit te meer, wijl de ver- »anderde positie der heeren van de heerlijkheden en ridder- »matige goederen ook de dorpen en vlekken in deze ontwikke- »ling heeft doen intreden en het gemeentewezen aldus, door die »uiterst gewichtige verandering, thans tot nog veel hooger be- »tekenis klimmen kan, dan het ooit in zijn beste dagen bezat."

Het spreekt vanzelf dat onze tegenwoordige wijze van verkiezing in dit stelsel niet past. De corporatieve Staten zouden natuurlijk op geheel andere wijze dan de politieke

Staten moeten worden verkozen. Ieder gild, iedere corporatie zou de wijze van verkiezing binnen haar eigen kring moeten regelen, onder toezicht van een hooger collegie dat tegen schending der landswetten zou moeten waken en de rechten der minderheden besehermen. Zij zouden voorts, zoo zij over verschillende gemeenten verspreid waren, de gelegenheid moeten hebben om haar invloed rechtstreeks in de Staten provinciaal te doen gelden en hunne deputatien, zoo dikwijls zij dit raadzaam zouden vinden, het mandaat mogen ontnemen of schorsen en door een ander vervangen.

Met de politieke vertegenwoordiging zou het gansch anders staan.

Daar het bij haar hoofddoel moet zijn, om de geestelijke dispositie der natie, haar levensbeschouwing en gedachtenwereld, zoo getrouw mogelijk af te spiegelen, wil dr. Kuyper, ten haren opzichte, overstemmen van de minderheid door de meerderheid, bij de keuze harer leden, voorkomen. Zijn hoofdbezwaar tegen onze tegenwoordige wijze van verkiezing is dan ook dat de meerderheid twee malen achtereenvolgend tegenover de minderheid gelijk krijgt. »Eerst in elk kiesdistrict doordien de stemmen van de minderheid der kiezers weg vallen, en daarna nogmaals, in de Kamer zelve als nu, op hare beurt, de meerderheid der gekozenen weer de minderheid op zij zet."

Hij zou daarom een regeling wensehen die het aan elke groep van gelijkgezinde kiezers mogelijk maakt één of meer hunner af te vaardigen. Indien er bijv. vijfhonderdduizend stemmen zouden kunnen worden uitgebracht zoude ieder, die 5000 stemmen op zich vereenigt, geacht moet worden gekozen te zijn. Naar gelang, de bevolking toenam, zou ook het aantal uit te brengen stemmen toenemen en de vertegenwoordiging grooter worden. Want het aantal kamerleden zou afhangen van het aantal uitgebrachte stemmen, daar de thuis-Mijvenden natuurlijk niet werden gerepresenteerd.

Dit zou — meent dr. Kuyper — niet slechts uitnemend, maar ook billijk zgn.

Niemand immers heeft er belang bij om vooraf te weten uit hoeveel leden de staten zullen bestaan, maar wel om er zooveel mogelijk zijne geestverwanten in te brengen. »Bn »is er nu een deel des volks, dat om de politieke zaak zich »niet bekreunt, en er niet over nadenkt en er geen hart »voor heeft, hoe ter wereld kan dan gevergd worden, dat »deze. niet-kiezende kiezers toch op het cijfer mee zullen »rekenen?"

De bedenking, dat uit de twaalfhonderd gemeenten van ons vaderland licht een veertig of vijftig duizend stemmen konden overblijven uitgebracht op personen, die wel elk een paar duizend stemmen op zich vereenigd hadden, maar toch te weinig om een mandaat te krijgen, verwerpt dr. Kuyper als slechts schijnbaar. «Immers indien groepen die meenden »het te zullen halen, maar het toch bij de uitkomst tot geen feigen candidaat konden" brengen, dan eenvoudig onder den »naam van hun eigen man de lijst plaatsten van de partij »waarbij ze zich c. q. dan nog het liefst zouden aansluiten, »dan rekende ook hun stemmencijfer in volle kracht mee."

Zoolang de Grondwet de vervulling dier wenschen belet, wil dr. Kuyper zich behelpen met een sus-verlaging en wijziging der districts-verdeeling.

Hetzelfde wat hem verhindert vrede te hebben met onze tegenwoordige staatsinrichting, doet hem ook onzen belastingstelsel afkeuren.

Ook daarbij wordt naar zijn oordeel het wezen van ons volk voorbijgezien. Niet de enkele personen, maar de natie in haar nationaal verband is tot het opbrengen van schatting verplicht. Die natie blijft natie voor eeuwen, en het gelijkelijk beheer der overheid raakt dan ook niet enkel de thans levende personen maar ook het toekomstend geslacht.

Hij bestrijdt om die reden eene algemeene rijks-inkomsten-

belasting; zij beschouwt ieder persoonlijk, niet de natie als natie belastingschuldig.

Scherp onderscheidt dr. Kuyper voorts tusschen hetgeen de overheid doet »als overheid" en als »zaakwaarneemster" van de burgerij.

Posterij, telegrafie, loods- en schoolwezen zijn bemoeienissen die niet rechtstreeks tot het wezen der overheid als zoodanig behooren. De rechtspraak daarentegen, de politie op straten en wegen, de instandhouding van vloot en leger, de betrekking met buitenlandsche mogendheden, kan zij niet uit handen geven, zoo zij niet ophouden wil overheid te zijn.

De belastingschuldigen zouden dus eigenlijk slechts de laatstgenoemde zaken hebben te betalen; het overige zou moeten komen ten koste van de belanghebbenden. Om die uitgaven nu zoo min drukkend te mogelijk te maken, dringt dr. Kuyper op beperking van staatsbemoeiing, heffing van belasting uit het organisch volksbezit en decentralisatie in administratie en heffing aan. De gemeente wil hij het meest, de provincie een aanmerkelijk deel én het rijk zelf zoo min mogelijk te beheeren geven.

»Over de gemeentelijke heffing kan een burger nog het »best, over een provinciale inning nog eenigermate, maar »over de rijksheffingen wel het allerminst oordeelen."

Het Rijk nam evenwel bijna de geheele administratie in handen, en juist daaraan schrijft dr. Kuyper het dan ook toe dat, sedert 1850, onze uitgaven met meer dan negenen veertig millioen gulden zijn toegenomen. Schuld en deficit daargelaten, zou hij dan ook in de eerste plaats afschaffing willen van alle Rijks-subsidien voor de gemeenten, bezoldiging van de leden der Staten-Generaal door hunne committenten, van de kantonrechters en de arrondissements-rechtbanken door de gemeenten en de provinciën, terwijl hij de kosten van haar bestuur geheel ten laste van elke provincie zoude willen teegen. De nationale militie en het lager onderwijs wil hij

dat elke gemeente zelve betale, terwijl hij eindelijk aanzienlijke vermindering van rijksuitgaven verwacht, zoo elke provincie zelf haar middelbaar onderwijs, normaalscholen en gymnasia onderhoudt, met de kerkgenootschappen eens voor goed afgerekend werd, de kosten voor de koloniën, ook wat marine aangaat, op een eigen rekening gebracht werden en de inning der belasting zooveel mogelijk gemeentelijk plaats had.

Om aan de eischen van een organisch volksverband niet te kort te doen, meent dr. Kuyper, moet de overheid haar middelen trekken uit »de waardeverhooging die zij zelve door »haar aanwezen aan de bezitting der natie aanbrengt" èn gemeente, provincie èn rijk, bij de geldinning op een met den aard van hun wezen strookende wijze, te werk gaan.

Het eerste verduidelijkt hij met een voorbeeld. »Vergelijkt bijv. — zegt hij — het beste land in Venezuela met »onze schraalste heigronden, dan zijn toch de laatste nog »hoog in prijs, eenvoudig omdat het nationaal verband »en een overheid die orde waarborgt, afvoer wegen aanlegt »en u in communicatie met de buitenwereld stelt, de prijs »van uw land minstens verdrievoudigt. Zoo is een huis in »Amsterdam, van zes kamers driemaal meer waard dan een »huis in Purmerend van twaalf. Maakt een handelsfirma in «Rotterdam tweemaal zooveel van haar kapitaal als een soort- »gelijke firma in Assen. En is om niet meer te noemen een »magazijn in de Kalverstraat onzer hoofdstad vijfmaal meer » waard, dan een even groot magazijn in Oulemborg of tiel.

Wat het tweede aangaat, oordeelt hij, dat het Rijk elke belasting op elk stuk van den rijksbodem toekomt, benevens de in- en uitvoerrechten, de hypotheek, zegel, registratie en successie belastingen, de accijnsen en hetgeen door takken van publieken dienst, uit rijks domein, als tribuut van andere volkeren of anderzins wordt verkregen. De gemeenten daarentegen wil hij de beschikking laten over de belasting op het dood kapitaal, huizen, eonsumtie, en weelde, de corporatie-

brieven, het patent, de licensen voor bedrijven en den hoofdelijken omslag.

Dat het personeel rijksbelasting is acht hij een fout.
 »Uw huis stelt u niet met het rijk maar met uw bureu
 »en dus de ingezetenen uwer woonplaats in verband.
 »Wat daarop komt, moet dan ook door de gemeente, niet
 »door de rijks-overheid u worden afgenomen. Eerst dan zal
 »het personeel ook billijk kunnen werken, door zich te
 »schikken naar den zeer, onderscheiden toestand in steden
 »en dorpen. Zal de dwaze belasting op schoorsteenen en ramen
 »kunnen wegvallen. En ook, het progressieve karakter zóó
 »worden ingedeeld, dat er een realiteit in zij, strookende
 »niet de realiteit van die plaatselijke toestanden."

"Van de gemeentelijke inkomsten zou dan een zeker quotum kunnen strekken voor de provincie en ter gemoetkoming in een eventueel deficit op het rijksbudget.

De provincie mist, naar zijne meening, elk vast middel van heffing, daar zij niet met personen maar met gemeenten in aanraking komt. Hare uitgaven moet zij dus dekken, door landaanwinning, drooglegging enz., maar het tekort moeten de gemeenten dragen naar rato van haar budget.

Niet anders is het ten slotte met het rijk.

»De Rijksoverheid (moet) een elastiek middel bezitten, om «telken jare hare rekening af te sluiten."

»Dit nu kan bij een organisch stelsel niet anders dan door »percentsgewijze omslag op de provinciën, of wat óp het-zelfde neerkomt, op de gemeenten, gevonden worden."

»Een deficit van drie millioen zou dan circa 5 opcenten »op den hoofdelijken omslag der gemeente veroorzaken. Iets »wat tevens het voordeel met zich zou brengen, dat heel »de natie alsdan onverwijld gevoelde, dat er in den Haag »weer tekort kwam, en men in den Haag juist hierin een »spoorslag te meer zou ontvangen, om tegen terugkeer van »zulk een min graag gezien tekort te waken."

Uitvoerig bespreekt dr. Kuyper ten slotte de defensie, de koloniën, de sociale quaestie en de samenwerking met andere partijen.

In de defensie onderscheidt hij twee soorten; de moreele en de militaire; beiden van het hoogste gewicht.

«'sLands defensie is voor een program van anti-revolutionaire beginselen geen aanhangsel, maar hoofdbestanddeel.»

Met het veldvannen der revolutionaire beginselen is het patriotisme verdwenen en daarmee tevens het besef dat er een » recht der volkeren" bestond.

De nationale boete-, dank- en bededagen, eertijds zoo hoog in eere, worden sedert niet meer gehouden; de diplomatie, die den »band voor het internationale leven der «volkeren moest vlechten" werd als nuttelooze weelde veroordeeld en de eerbied voor de tractaten »als kinderlijke «naïveteit ten mikpunt gekozen voor spotternij." >

»Nog van een Christelijk familieverband der volkeren »te reppen, werd onzen ontkerstenden staatsphilosophen en »Joodsch liberalistisehen machthebbers een doorn in het oog."

Wel ontkent dr. Kuyper niet dat het volkenrecht schoone triomfen voor het humaniteitsgevoel vierde, maar, hij acht die duur gekocht, als zulks plaats vindt op de puinhoopen van het recht der natiën. Meer en meer toch worden de grenzen der natiën uitgewischt, en verdwijnen de eigenaardigheden der volken. Overal wordt een streven merkbaar om het leven van alle volk en alle dorp en alle stand al meer over te gieten naar één eenvormig model. Oudtijds trachtte het volkenrecht aan alle natiën haar bestaan te verzekeren, thans is men er omgekeerd op uit om de rechten der natiën op een eigen existentie ten offer te brengen; men geeft op* van. zeker recht der'Europeesche bevolking op omvangrijke agglomeratien, en op wegruiming van alles wat de samensmelting der verschillende volken nog belet.

Zonder herleving van nationalen zin acht dr. Kuiper daarom militaire verdediging doelloos.

Eennis der lands-historie acht hij daartoe in de eerste plaats noodig. »Juist in de lands-historie ligt het epische dat, »door herinnering van het verleden, tot nieuwe daden bezielen kan." Dan opwekking der nu zoo verzwakte burgerzin, »In de ure des gevaars heeft de regeering het volk noodig." »Wijze regeeringen hebben daarnaar altijd gestreefd".

»Onze regeering daarentegen schijnt deze wijsheid verouderd te keuren.

»Althans ze arbeidde er letterlijk nu reeds jaren aan, »om elk vertrouwen in de gouvernementeele kracht van onze »overheid te ondermijnen ; droeg er schier door elke handeling »toe bij, om ontevredenheid en murmureering op te wekken ; «bleef doof voor de dringendste en billijkste klachten, die tot »haar kwamen; en verliep al meer in het ergste waartoe »een regeering vervallen kan, t. w. in partij-tyrannie of wil »men, in het misbruik van de nationale regeerkracht die »allen is en steeds moet blijven; ter onderdrukking »van wat meer dan de helft der natie wensch".

Hoog gewicht, waar het de moreele defensie geldt, kent dr. Kuiper eindelijk toe aan de diplomatie. Zy dunkt hom " verre van weelde, maar integendeel volstrekt onmisbaar. Om haar meer dan tot dusverre aan haar doel te zien beantwoorden , zoude hij aan het departement van buitenlandsche zaken een vast adviseerend college willen verbinden, ten einde daardoor het wisselen der kabinetten, op den loop der zaken minder van invloed te doen zijn en onze missiën zoo willen bezoldigen dat ook een onbemiddeld man ze zou kunnen aanvaarden.

Van geheel anderen aard is de militaire defensie. Ofschoon hij gelooft, dat zij jaarlijks] "meer dan veertig millioen zou moeten kosten, zoude hij niet willen aanraden om het hoofd in den schoot te leggen en van verweer af te zien. Geen

volk van karakter mag zijn nationaal bestaan van Godswege prijsgeven. Moet men vallen, dan zij het in elk geval met eere.

De tegenwoordige toestand onzer verweermiddelen acht hg »intusschen kort gezegd een schande voor de overheid en voor »de natie onverantwoord." Verbetering verwacht hij in de eerste plaats, zoo men hogere "waarde dan tot dusverre zal hechten aan het moreel van den soldaat. Verder van afschaffing der plaatsvervanging, scheiding tussehen lotelingen en vrijwilligers, provinciale legerformatie, niet al te zeer op de spits gedreven defensie en aaneensluiting tussehen volk, leger en schutterij.

Maar voor dien tijd wil hij tot een krachtigen maatregel overgaan. Voor een zestal maanden wil hij alle ondernomen werken van oorlog en marine staken, die departementen zelf definitief organiseeren, den generalen staf in orde brengen, en een wel doordacht en deugdelijk samenhangend plan van generale defensie vaststellen, om zodoende aan de wisselingen te ontkomen die het systeem onzer defensie bij elke verandering van ministerie of kabinet ondergaat. »En heeft men «daardoor eens heen gebeten, dan moet voorts onverwijld '»voor de drie meest waarschijnlijke aanvallen die zullen zijn »af te slaan, een volledig plan van tegen weer worden uit- »gewerkt, tot in het kleine en bijzondere toe de plicht van »elk legerdeel bij de uitvoering van elk dezer drie plannen «bepaald en aan de commandanten medegedeeld zijn; en voorts »alles zoo worden ingericht, dat er op de oostergrenzen en »op de zee kust althans een plotselinge verrassing tot de «onmogelijkheden zal behooren."

Even radicaal is dr. Kuyper waar het onze koloniën geldt.

Dat deze deelen des rijks zouden zijn, ontkent hij. De koloniën behooren aan het rijk, vormen een eigen 'organisme en zijn daarvan door herkomst en historie geseheden.

Beider huishouding wil hij daarom niet samen smelten.

In de koloniën mag in naam des rijks wet gegeven en recht gesproken worden, maar de binnenlandse aangelegenheden moeten zoo veel mogelijk hun beslissing te Batavia, en te Paramaribo vinden.

Exploiteeren en koloniseeren wil hij intussehen niet. »Exploiteeren mag ons volk een ander volk evenmin als ik recht heb van den akker van "mijn buurman te leven." En tot koloniseeren acht hij, voorhands althans, de tijd nog niet rijp. Het eenig geoorloofde stelsel dunkt hem dat van voorgdij. De volken aan ons onderworpen wil hij opvoeden, hun bezit ten hunnen bate het meest beheeren en hun in de toekomst het innemen eener zelfstandige. positio mogelijk maken.

Zoowel de conservatieve als de liberale koloniale politiek vinden daarom in hem een tegenstander. Tegenover beide systemen stelt hij den nog onlangs in Indië luid toegejuichten eiseh, dat het cultuurstelsel zal vallen.

Doch dit is slechts een deel van zijn program.

Zedelijke opvoeding acht hij voor Indië ondenkbaar, wanneer niet »kerstening van Indië" haar uitgangspunt zij. Van regeeringswege echter — dit stelt hij voorop — moeten geene pogingen tot bekeering uitgaan. »Immers, de overheid weet, »Indië moet gekerstend, maar zelve ben ik tot die kerstening »onbekwaam! terwijl zij dan, als gewenschte hulpe, de kerk »en haar leden tegenover zich vindt, die slechts wacht dat »men de heirbanen openen zal, waarlangs ze aan deze natiën »het Evangelie zullen brengen."

Nogthans begeert hij dat men de in Indië inkeemsche af-goderijen, niet zal vrij laten, uit waardeering of uit vrees voor fanatische uitbarsting, maar alleen omdat het christelijk beginsel slechts langs den weg der overtuiging triompheeren wil. De Protestantsche kerk moet in Indië dezelfde vrijheid als de Roomsche erlangen, de zending niet langer »als een noodzakelijk kwaad" *geduld* maar als een *zegen aangenomen* worden, terwijl in de scholen de christelijk-europeesche

maatschappij hier vrij zal moeten arbeiden ten zegen van de Mahomedaaasche maatschappij.

»Van zelf zou aldus het Christendom een macht worden »die allengs ook de opleiding van den Javaanschen adel aan «zich trok en dusdoende, zelfs van lieverlee, den weg kon »banen tot wat Java reeds voor vijftig jaren had moeten «bezitten: een vrije universiteit."

Gelijk hij in het regeeringsbeleid een algeheele omkeering eischt, begeert hij ook in de regeerwijze verandering.

In de eerste plaats wil hij dat de ambtenaren niet meer in industrieele ondernemingen of gouvermentscultuur zullen betrokken zijn, en niet, gelijk thans nog zeer dikwijls, bewindsman en rechter tegelijkertijd zullen wezen. Voorts dat men lette op de kwaliteit. Niets is bedenkelijker dan de dwaling dat Indie' »met minder toe kan dan wij". Slechts aan het hoofd der bestuurstakken zou hij Europeanen willen stellen. Want dr. Kuyper acht het een illusie te wanen dat Nederland genoeg personeel kan opleveren om het Indische bestuurskader geheel te bezetten.

Groote moeilijkheid levert echter in zijn systeem het belastingwezen, daar de vier beste middelen van ons tegenwoordig beheer: de cultuur, de landrente, de heerendiensten en de opiumpacht, er niet in passen. Door geleidelijken overgang zou hij er toe willen geraken om al het domein, in erfpacht uitgegeven, door den Javaan tegen onverkort loon te doen bewerken, en dan door den pachter pacht, grondlasten, patent en uitvoerrecht te doen betalen.

Zijn West-Indisch programma is natuurlijk geheel verschillend.

Daar zoude hij den Gouverneur weder tegenover de koloniale Staten eene onafhankelijke positie willen hergeven. de ingezetenen sociaal vooruit helpen en des noods vreemd kapitaal en vreemde ondernemers lokken.

In de sociale quaestie intusschen — om hiermede te ein-

digen —r schijnen het eerst de door hem ontwikkelde denkbeelden — althans sommige — te zullen worden verwezentlijkt.

De door dr. Kuiper reeds in '76 begeerde wetgeving op den arbeid schijnt komende. Met denzelfden klem als waarmede, hij destijds in de Kamer op hare tot standkoming, bij den minister van Justitie, aandrong, eischt hij haar weder in *Qns Program*. Want dr. K. behoort niet tot degenen die »in een soepkaart of vriendelijk huisbezoek of Bijbellezing «kracht tot stuiting van het kwaad vermoeden. De sociale »quaestie geldt niet den arme, maar den daglooner, den »klerk en den kleinen bureaulist." •

Alleen nothans van eene wetgeving op den arbeid verwacht .dr. Kuiper het niet. Bij »ommekeer in de wet" acht hij noodig »terugkeeren tot godzalige zeden".

Dat de ongelijkheid van bezit ooit zou kunnen worden weggenomen verwerpt hij als een hersenschim en misleiding der schare; slechts regeling en verzachting van de, door de zonde, ontstane ongelijkheid en (zoolang er zonde is): onvernietigbare tegenstelling is zijn streven.

Verwezenlijking daarvan acht hij slechts mogelijk door terugkeer naar Gods woord. Want dat woord, dat den woe[^] keraar verdoemt, en den hardvochtigen meester vervloekt, zegt tevens, dat de wrake, is des Heere.n, en dat »bet den »mensch niet toekomt, die wrake Gode uit de,hand te nemen »en met de vuist te willen afdwingen, wat hem uit de hand »zijns Vaders niet werd beschikt."

Maar daarneven stelt hij den eisch, dat het politiek even*-wicht zal worden hersteld. Uiet om door wetten te *regelen*, maar om te *beschermen*.

Bescherming van de zwakken is de eigenaardige taak der Overheid, en in onze wetgeving schiet zij in de vervulling daarvan te kort. Bepaaldelijk heeft hij daarbij het oog op onze gratis procedure, de registratie, de militie, de armen- en de onderwijs-wetten, maar niet, minder op de bestaande

»maatregelen en besluiten die van lieverlede geheel den stand »der verhoudingen ten onzent hebben omgebogen".

Aan deze toch schrijft hij het toe, dat de Protestantsche kerken onmachtig werden iets voor de zedelijke vorming der lagere klasse te doen, dat handel en scheepvaart kwijnen, daar koning "Willem I uitsluitend op Indië het oog richtte, dat door regeling van in- en uitvoer-reechten onze suiker-industrie verliet, en de Effectenbeurs de Handelsbeurs heeft verdrongen.

Slechts indien men de nu uitgesloten bestanddeelen in de vertegenwoordiging der natie weder doe meespreken, acht dr. Kuyper herstel dezer verhoudingen mogelijk. »Greef aan »de nu schijnbaar of wezenlijk benadeelden slechts de gelegenheid om zelf voor hun recht op te komen, op de »wonde die aan hun welstand bloedt zelf den vinger te leggen 5 »en aan het amputeeren op het hun onmisbare levensterrein »in de raadzaal weerstand te bieden, en van lieverlede wordt »al wat ziek is van zelf gezond."

In het bovenstaande heb ik zooveel mogelijk getracht, objectief weder te geven, wat dr. Kuyper beoogt in Kerk en Staat. Een oordeel daarover zal men van mij niet verwachten. Om van niet anders te spreken, is het daarvoor nu zeker nog niet de tijd.

Lezen wij niet in de]?ritbjof-Sage hoe de wijze Bele zijne • zonen vermaande:

»6ij zult den dag eerst prijzen in hot uur dor nacht.
Do mee die is gedronken, den raad volbracht.

JAN YAN B.EEBS

»..'. .Het is ons om geene eer of roem te doen; hooger ligt ons doel, en heiliger is onze zending. Een nog halfsluimerend volk hebben wy wakker te schudden, tot zelfbewustheid te roepen, opdat het zyne eigen wnerde geveole, het vreemde versohoppe, eigen taal en eigen zede liefhebbe, en alzoo eindelyk leve Van dit zelf leven, dat alleen de nationaliteit vestigt, en een volk als volk ontwikkelt en behoudt. Daertoe zal ik, als dichter, als man van de Vlaemsche beweging medewerken, zoo lang er my een strael van licht in den geest, een sprankel van gevoel in den boezem overblyft."

JAN VAN BEEXS, *Redevoering*, uitgesproken op het hem aangeboden banket, 27 Januari 1861.

Hebt gij wel eens, geachte lezer, weinige dagen slechts na zijne teraerdebestelling, het graf bezocht van eenen bloedverwant, eenen vriend, eenen goeden bekende? Zoo ja, dan hebt gij voorzeker van dat droevig uitstapje eenen indruk meegedragen van diepe, overweldigende melancholie, en, bij uwen terugkeer naar de eigen haerdstede, ongetwijfeld op uwe wijze de gedachte uitgedrukt, in het volgende vaers. van Vietor Hugo opgesloten:

»A. quelques pieds sous terre an silence profond
Et tant de bruit a. la snrface."

Deze eigen indruk, hij staat mij nog versch vóór den geest, ofschoon reeds menig etmaal verstreken is, sedert ik, in de eerste dagen dezer maand, op de gemeentelijke begraafplaats van het Kiel, even buiten de muren der Seheldestad, voor 't laatst den blik liet rusten, op het weinigje aerde, waaronder Zuid-Nederlands voortreffelijke dichter, Jan van Beers, voor altijd. .. altijd... is ingeslapen.

Weldra zou de winteravond invallen ; de flauwe zon wierp, nu en dan achter regenwolken verborgen, eenige bleeke stralen op het kerkhof, en ook op het eenzame graf, waarop van de ontelbare kronen en kransen, door de piöteit van vrienden, bewonderaars en leerlingen aldaar neergelegd, niets anders meer overbleef dan een vormelooze hoop. . . bloemen? o neen, blaren? zelfs dat niet, ofschoon zij dat alles eens *waren*,•' maar — van eene kleur- en glanslooze, vochtige, kleverige stof, donker en vuil als de modder zelve, waarin zij zich weldra zou vermengen. Hier en daar een zijden lint, nog eenige gouden letters: onleesbaar overschot van de vroegere huidespreuken vertoonend, en. .. als ware het eene spotternij geweest — een enkel muschkeh, dat vroolijk piepend en kwispelstaertend, azen kwam op... wat eens camelia's, rozen, madelieven waren. . .

En stilte, stilte, — o eene zware, logge , pijnlijke stilte. . .

Ik luisterde...! Ginds, op den breeden steenweg, hadden rijtuig bij rijtuig de honderden naar het kerkhof gevoerd, die den grooten man naar zijne rustplaats, zijne laatste, hadden willen vergezellen. . . Hier, op de "eigen plek, waar ik stond, hadden tien.redenaars den lof des dichters, des leeraars, des burgers, des menschen aangeheven... Zou' daar, op dé gevoelige'luchtlagen, niets meer voorttrillen van al die betuigingen van eer en dank...?

En daar schoot mij het lied te binnen, dat de dichter zelf, toen hij nog springlevend, ofschoon reeds een zestiger, onder ons ging, zijnen dierbaren had toegezongen:

"Wanneer ik slapen zal in 't graf,
Ijskoud, zwigend, onbewogen,
In mijne doodkist vastgeschroefd,
Van eeuwig-donkeren nacht omtogen;....

Zal er dan, in den zonneshijn,
Bij al dat fiisch opborrelend leven',
Niets meer, niets van wat ik was,
Mede genietend, mogen zweven?

"Wie kan ze oplossen, de raadselen des doods? Wie hem oplichten, den sluier, die het ontzaggelijkste van alle geheimen verbergt vóór ons sterfelijk oog?

Moge het ten minste, bij het graf van zulk eenen, als *deze* was, bewonderaars, kunstgenooten, vrienden tot troost verstrekken, dat ook op hem het »*non omnis moriar*'' toepasselijk is. . .

*

Het huis, waar de dichter van *Jongeling sdroomen, Levensbeelden, Gevoel en Leven en Rijzende Bldren*, op 22 Februari 1821 het eerste levenslicht aanschouwde, was gelegen in* een der schilderachtigste deelen der oude stad, namelijk op het thans, sedert de verbreding der Seheldekaaien gedeeltelijk verdwenen »Zand". Aanleunende *om zoo* te zeggen tegen de vroegere Sealdispoort, die eertijds *meer* in de richting der Suikerrui was opgebouwd, paalde het aan niet minder dan drie straten, en gaf daarbij uitzicht op de hoogst eigenaardige, met eeuwenoude boomen beplante Werf, deze lievelings-wandelplek van alle echte Antwerpenaren, welke de uit gegoten ijzer opgetrokken en met zink bedekte, modern foeiieelijke stapelplaatsen der tegenwoordige haven, nooifc zullen doen vergeten.

Het was een dier huizen, zooals wij ze op zoo menige schilderij van onze zeventiendeewsehe meesters, zowel ia binnen- als in buitengezichten, plegen aan te treffen; pittoresk

van lijn en bouw, mysterieus van tint, vreemd van indeeling en oeconomie, ruim en wijd als eene kazerne en... ongeriefijk als eene zolderkamer.

Daar niet alleen de schier geheele wijk, waartoe 't behoorde, maar tevens nagenoeg alle exemplaren van dergelijken praehistorischen bouwstyl onder den niets ontzienden moker der af brekers zijn tot puin vervallen, is het zeker niet van belang ontbloot, hier de smakelijke, stoutgeborstelde beschrijving mee te deelen, welke van Beers zelf van de woning zijner ouders, bégoede en uit eene door en door Vlaamsche familie gesproten likeurstokers, in een zijner al te zeldzame proza-artikelen gegeven heeft ¹.

»(Het) huis, waar ik gewonnen en geboren ben en tot mijn twintigste jaar opgroeide, was een diev overblijfsels uit den Spaanschen tijd, zooals men er te Antwerpen aan den Scheldekant nog ettelijke aantreft, en die wij, oude Sinjoors, met den niet onnardigen naam van » remmer" bestempelen. Ruim was het genoeg, daar het op drie straten tegelijk uitzicht had, doch ongeriefijk zonder weerga. De huiskamer schepte slechts dag langs een tweede licht, zoodat de lamp er 's "Winters amper op de middaguren kon worden uitgedraaid; in de keuken rookte het, zoo dikwijls de wind een beetje-stijf in 't Westen stond; op de trap, waar men zich langs een glimmend touw naar omhoog werkte, zaagt ge geen hand vóór uwe oogen, en de bovenverdieping, overal trap-op en trap-af, kruip-in en kruip-uit, was «enen echten doolhof gelijk. Aan zulk eene woning viel natuurlijk veel te verbeteren. Ook was mijne goede moeder (vader werd ons, toen ik pos drie maanden oud was, ontnomen) met eene echte bouw- of liever kleuterziekte behebt. Er hengt mij geen-jaar, dat wij den metser, den smid, den timmerman of alle drie te gaar niet over den vloer hadden. En toch ondanks dit eindeloos kloppen en kleuteren, plekken en pleisteren, was en bleef ons huis nagenoeg dezelfde remrael, die het was. Eindelijk werden moeders verdere verbeteringsplannen door den dood voorgoed opgeschorst, en ons huis werd verkocht. Het eerste, wat do nieuwe eigenaar deed, was den ganschen boel af te slaan en nit den grond herop te bouwen. Thans is onze oude woning niet alleen het gerieflijkste, maar tevens het sierlijkste huis uit heel de buurt."

¹ Het Hoofdgebrek van ons Middelbaar Onderwijs. *Gent, Nederl. Museum*, ..1879.

In dezen »remmel", en vooral in zijn eigen kamerken, dat door een laag, vierkant schuifraamken op Werf en Schelde uitzag, heeft aldus het fijn bewerktuigd oog van den aanstaanden schilder met de pen, de allereerste, krachtigste indrukken ontvangen van die eigenaardige lichtschakeering, welke aan de gewrochten onzer meesters van het penseel hunnen voornaamsten luister bijzet, eene schakeering, voor acht tienden uit schaduw, voor twee tienden slechts uit zonnelijheid bestaande, en toch'schel genoeg, om elk diaphaan topje of tipje van gleis-, glas- of koperwerk eenen aesthetischen uitsprong te verleen.

Van uit dit kamerken trouwens kon de jeugdige likeurstokerszoon dag aan dag een schouwspel gadeslaan, wel geschikt, om zijn gemoed van toen af vatbaar te maken voor eiken indruk van de werkelijke, alledaagsche, doch altijd interessante buitenwaereld.

Zooals hij zelf in zijne novelle, *Frans de Hakkelaer*, in 1849 in *Het Taelverbond* verschenen en later nooit meer uitgegeven, het uitdrukt, aanschouwde hij van daar, » vlak vóór (zich), in het diep-gloerjende Westen, die breedezonneschijf, welke langzaam achter de malsche beemden van Vlaenderen wegzinkt, en haer weêrschyn, als een verblindenden vuerzuil over de Schelde uittrekt, of in duizende tintelvónken op de minste rimpeltjes van den waterspiegel laet dansen. En dan van tyd tot tyd die blanke zeilen, zacht als zoo-veel zwanen voortschuivende over het purper en de roozen van het vlekkeloos ruim. En nader by, op de Werf, dit levende gekronkel van wandelaers, razende en ruischende, en met prettige mutskes en blauwe kielen en satynèn kleederen zoo bont door elkander wriemelend. En by dit alles het avondkoeltje, dat, met de opnevelingen van den lauwen stroom bevracht, u by tusschenpoozen, zoo geurig en frisch de zweetdruppels van het klamme voorhoofd komt kussen..." En wat hij zegt, als vijf-en-twintig- en dertigjarige jonge man ge-

daan te hebben, voorzeker zal hij het ook als jongeling, wellicht meer dan eens als knaap, hebben beleefd: »Hoe dikwils heb ik daer gezeten, tot al de wandelaers een voor een geweken waren; tot er niets meer te hooren was dan het zangerig gekwats der aenzwellende golfjes tegen den oever; tot zich star bij star in den donkerblauwen hemel ontstak, en een yle weerlicht, in het dompig Zuiden opwalvende, my uit myne bespiegeling wakker sidderen deed.

Een gelijkvloers gelegen, zeer ruim vertrek van zgn geboortehuis, was tot magazijn ingericht. Daar, te midden van reusachtige vaten, "rij. aan rij langs de vochtige muren geschaard, in eenen doolhof van kuipen, emmers, maten van alle grootte, sprong en draafde, buitelde en wentelde, sloeg en hamerde, vocht en scharrelde als een echte jongen van den waterkant, veeltijds vergezeld van eenen gansenen drom kornuiten, de rustelooze, springlevende, ofschoon van gestel ietwat broze weduwenzoon.

Veeltijds, zoo vertelde mij meer dan eens de dichter, kwam hij niet gaaf en ongehavend uit... "het spel. Had hij zich al niet door eenen val bezeerd, dan had hij in eenē borsteling met eenen of anderen kloekeren kwajongen... dē vlag moeten strijken. Dan liep de wég, natuurlijk, in rechte lijn naar moeder of zuster... En telkens, voegde hij er bij, was alle pijn' en smērt vergeten, zoodra ik maar weer, aan middag- of avondtafel, buisksken vol gegeten had.

Doch, nog andere tooheelen, dan de dagelijksche bedrijvigheid der kaaien of de rust der zondagnamiddagen, nam ue knaap van uit zijn kamerken waar. Tijdens de revolutie-maanden van 1830 werd zijn slaap des nachts, zijn spel bij dag" gestoord, zoowel door de beschieting der stad dooiden dapperen Ohassé, als door het springen van het schip van den heldhaftigen van Speyck. En zie, terwijl Conscience, die andere en'oudere hoofdman der latere Vlaamsche Beweging, zich reeds voorbereide om, in het leger der» Belskens"

fusiek de *slekkensteker* te dragen, lag de negen- of tienjarige van Beers krijgshaftig, balve nachten, in zijn venster op kijkuit,... om, *most horrible!* met een oud beroest keipistool, op de Hollandsehe *Keeskoppen* vuur te geven. .. !

Zijnen vader, Jan Bavo van Beers — wij vernamen het reeds vroeger — kende het knaapje nooit. Weduwe geworden, toen haar eenig zoontje slechts zijne derde maand bereikt had, bleef zijne moeder, MariaTheresiavan Meensel," dochter van den eerbiedwaardigen koster van het bij Aarschot 'gelegen lieve dorpje Houwaert, en overigens, eene knappe, kloeke vrouw, bijgestaan door hare vier meisjes, tot in 1839 , het jaar haars overlijdens, de stokerijzaak opdrijven.

De opvoeding, welke de jonge Jan als kind en ook nóg als jongeling, te midden van vijf teergevoelige vrouwenherten, genoot, was van beslissenden invloed zoo niet. op geheel zijn leven, dan toch op het grootste deel van hetzelfde. Zwak van natuuraanleg, reeds vroeg aan eene ernstige oogkwaal laboreerend, welke zelfs .op zeker tijdstip, 1840 of 1841, tot bijna volkomen blindheid ontaardde, vergde hij bestendiger en teederlijker zorgen dan gewone Mnderen, en deze werden hem, zoowel door eene liefderijke moeder als door zijne oudere, troetelzieke zusters, met zulke kwistigheid verleend, dat zij wel wat van verwenning hadden.

Kon het anders, of die onzekere toestand Van ziekelijkheid moest, gevoegd bij dat jarenlang verblijf te midden van vijf vrouwelijke wezens, al de ruwere, ja, zelfs de kloekere, meer mannelijke kanten van van Beers' karakter van lieverlede doen afslijten, de fijnere, teederder, vrouwelijker vatbaarheden integendeel ongemeen scherpen en versterken.¹

De critiek heeft, naar mijn oordeel, geen voldoende licht

¹ In *Bas Geistige Zeien der Vlamingen*, (III, bl. 8) heeft Ida VOD Düringsfeldt yeeds opgemel'M: »Dieae Ei-ziehung lasst sich in der Weichheit und Einheit seiner Dichlungsweise nicht verkennen."

laten vallen op de bijzonderheid, dat in het grootste deel van van Beers' werken, de, meeste en vooral schoonste rollen: die, waaraan de dichter met blijkbare voorliefde gearbeid heeft, aan vrouwelijke personages toevertrouwd zijn. *Livarda, Eene Bloem uit het Volk, Blik door een Venster, Bij de Wieg van een Kind des Armen, Tante Geertruid*; zijne kleinere stukjes: *SinQ Niklaas, Kaatje bij de Koei, De Duif van Moeder An*; ja, de voortbrengselen van zijnen allerbesten tijd, *Begga* en *De Bestedeling*, leveren hiervan de bewijzen. Vooral op wat er aan innige verkleefdheid en toewijding in het vrouwenhart te vinden is: die zucht tot zelfopoffering, aan de schoon e kunne in 't algemeen zoozeer eigen, daarop laat de zanger bij voorkeur het schelste licht vallen. Uit de reeds genoemde *Livarda, Tante Geertruid, Begga, Moeder An*, blijkt zulks ten overvloede; zelfs in die stukken, waarin de voornaamste plaats door mannelijke personen wordt ingenomen, b. v. in *De Blinde, De zieke Jongeling*, ja tot in de weinige vertalingen toe, die wij van hem bezitten, zoo in *De Geest* en *Martha de Zinnelooze*, zien wij telkens weer eene maagd of echtgenoot als lenigster van zielesmerten of verpleegster van lichamelijk lijden optreden. Enkel in een tweetal stukken, *Op de Kermis, Op Krukken, De arme Grootvader*, speelt eene vrouw eene trouwelooze of hardvochtige rol. Eigenaardig valt het, daarbij op te merken, dat de dichter de stof van deze werken niet in zich zelve, maar in den arbeid van anderen ontdekt heeft. *Op Krukken* was een bijschrift tot eene teekening van A. Ver Huëll, *De arme Grootvader* de behandeling van eene sage van Grimm.

Over het verwijt van ziekelijkheid, tegen vele zijner gedichten uitgebracht, — door enkelen werd zijne ziekelijkheid afgeleid zoowel van de zooeven besproken opvoeding als van zijn zwak gestel, — zullen wij verder meer in 't bijzonder onze meening uiteenzetten.

Ook voor het schoone der wijde, blijde natuur vond

van Beers al heel vroeg gelegenheid, het heldere oog te openen. Aan het dorpje Houwaart was de eër voorbehouden, eenen onzer voortreffelijkste Nederlandsche dichters in de poëzie van beemd en bosch in te wijden. Onder den zeer doorschijnenden sluier van *Vriend Mathijs* treedt, in 't verhaal van dezen naam, niemand anders vóór ons op dan Jan van Beers zelf. Ziehier, hoe hij zijne herinneringen, aan de eerste, in het kleine Brabantsehe dorp ontvangen indrukken, op keurige wijze beschrijft.

»Ieder jaar,

Toen wij nog kindren waren, brachten wij
 Daar drie, vier schoone zomermaanden door.
 Oom kwam ons dan afhalen met de kar,
 Tot Aarsohot of tot Leuven, al naai' 't viel.
 Dat was een pret! Bergop, bergaf, daarheen
 Te hobblen, neergevlid op bussion strooi;
 Nu links, dan rechts te kijken onderdoor
 De hagelblanke huif, waar somtijds in
 Een hollen weg het overhangend loof
 Met zulk een vreemd geruisch langs henenstreek;
 Of beurtelings den toom te houden en
 De zweep te laten kletsen over 't paerd:
 O! 't was ons alles nieuw, en alles stof
 Tot eindeloos gegichel en plezier....

's Nachts sliepen we in de goote kamer, rechts
 Waar Pekens' klavccingel stond, en Ooms
Gewest en handboog prijkten langs den wand,
 Wijl aan de bruine zoldring allerlei
 Gerief van tuig in bonte mengling hong;
 Of wel op 't polderken, vlak naast den stal,
 Waai' we in 't begin soms plols uit onzen slaap
 Opschoten, van 't geknars der ketting, die
 Ben koei al droomend optrok aan haar krib;
 En waar, bij 't wekkend kraaien van den haan,
 Het morgездzonneken, dwars door het loof

De koster van het dorp, des dichters grootvader.

Des wingerds, wiegewaggelend, ons gezicht
 Kwam streelen, en ons dus het hed uit joeg.
 En over dag was 't één ravotten, één
 Omdartelen langs veld en berg en bosch,
 Waarbij we ons zelven amper maar den tijd
 Vergunden, om te komen eten, en
 Van 't brakken uit te rusten in den slaap."

Tooral in het beruchte omwentelingsjaar, in de moeilijke dagen na het bombardement, was Houwaart voor den negenjarigen Jan eene welkome wijkplaats.

Luister, hoe hij er zijne vrije stonden benuttigde;

»In de vrees, dat van 't Kasteel,
 "Waar 't Hollandsen leger steeds genesteld bleef,
 Ben uitval of een nieuw bombardement
 Antwerpen teistren mocht, had m'ons van huis
 Ter veiligheid naar Moeders dorp gestuurd.
 Ik laat u denken, hoe ons dat beviel!
 Ik werd een echte boerenbengel, met
 Ben kiel aan 't lijf en holleblokken aan
 De voeten, plonsende door dik en dun;
 Geheel de dorpsjeugd werd mij ras tot vriend.
 Zelfs, — daar 'k te Pekens een verroest pistool
 Op zolder had gevonden, en dit steeds
 Krijgshaftig in mijn kielband meedroeg, — werd
 Ik kapitein verkozen van den troep.
 Want, in dien tijd, van oproer, was de zucht
 Tot oorlogvoeren ook in 't hert der jeugd
 Oniblaakt, en iedre week schier werd er slag
 Geleverd met het naaste dorp, of, waar
 Dat werd verhinderd, splitsten we ons in Belg
 Ba Oranjist, en vochten, dat het stoof_____"

Van hoe duurzaam eene waerde de eerste indrukken des kinds zijn, hoe veel meer nog, wanneer, dit kind bestemd is, om tot dichter op te groeien — dit zou ons de frischheia, waarmede de reeds vergrijsde zanger, in 1886, toen *Vriend Mathijs* geschreven werd, deze herinneringen in beeld

bracht, genoegzaam bewijzen, zoo wij bet niet reeds wisten uit zoo menig landschapje, aan bet onvergetelijke Honwaart ontleend, en in 's mans uitgebreider verhalen, als *Op de Kermis* en *De Bestedeling*, zoo gepast als passend ingelijst.

Na de eerste beginselen van bet onderwijs op de school van meester Myin, in de Kammestraat, te hebben ontvangen, werd van Beers gestuurd naar het Klein-Seminarie van Mecholen, om er zich in de moeilijker vakken der wetenschap, doch vooral in de classiebe talen en letteren te bekwamen. Voor zooveel het mij mogelijk is geweest, uit onvolledige inlichtingen met eenige zekerheid gevolgen te trekken, moet van Beers in het Klein-Seminarie een tijdperk van acht jaren, van October 1833 tot Augustus 1841, doorgebracht hebben.

Uit de programma's der prijsuitdeelingen, welke ik, in 1876—77, zelf noch in hetzelfde gesticht studeerende, gelegenheid vond te raadplegen, is mij niet gebleken, dat hij zich door schitterende uitslagen van zijne medemakkers zou hebben onderscheiden. Dat echter zijn verblijf aldaar er den allereerstèn en *mchtigsten stoot toe gaf, om in hem niet enkel den dichter, maar zelfs den flamingant tot bewustzijn te brengen, is voor mij, ofschoon anderen het niet geheel eens met mij zijn op dit punt, een uitgemaakt, onloochenbaar feit.

Een samenloop van gelukkige omstandigheden bracht dezen dubbelen uitslag tē weeg. Tegelijk met van Beers, genoten enkele andere jongelieden, die ook eene niet onbeduidende rol in de latere Vlaamsche Beweging gespeeld hebben, het onderwijs in het Klein-Seminarie. Onder dezen noem ik van Beers' boezemvrienden August Michiels, Hendrik Peeters en Jozef Hendrixx, voorts den taalkundige L. W. Schuermaas, thans pastoor te Wütsele bij Leuven, en vele anderen. Reeds had mijn held zich, onder zijne medescholieren, vrij wat naam verworven met zijne Fransche vaerzen, toen bij, in vacantie

naar Antwerpen teruggekeerd, zich door het naïeve titelplaatje van Wappers liet bekoren, Oonscienee's *Leeuw van Vlaanderen* aan te koopen. Hij las den roman, herlas hem, en — toen hij, na doorgebracht verloftijd naar Mechelen wederkeerde, was hij een volbloed Vlaamschgezinde geworden.

Deze gebeurtenis greep plaats jn 1838 of 1839. Immers, Oonsciences heldenepos zag in 1838 het licht, en reeds in 1839 of zelfs 1838... Doch, laat ik den dichter zelven hier in mijne plaats spreken en u vergasten op den aanvang der zeer eigenaardige *Redevoering*, door hem, op het in 1886 te zijner eere gevierde feest, te Antwerpen uitgesproken.

»Nu zoo wat drie, vier maanden geleden, zat ik voor mijnen lessenaar eenen boel oude snippers en papieren op te ruimen, toen mij bij toeval eenige blaadjes onder de baud vielen, die eene beele reeks berinneringen uit lang vervlogen jaren voor mijnen geest verrijzen deden. — 't Was een fragment uit eene rol, door mij zelven opgesteld en op eene prijsuitdeeling van bet gestiebt, waar ik student was, in 't jaar 38 of 39 geloof ik, gespeeld. Het stuk, dat daar werd opgevoerd, was eene soort van pleidooi tusseben verschillende personages »over den invloed der letterkunde op desamenleving" of iets in dien aard. Ik trad er als bijzondere speler in op, en verdedigde de stelling, dat de letterkunde, om wezentlijk eenen weldadigen invloed op ons volk uit te oefenen, in Vlaanderen Vlaamsch moest zijn. Ik Held daarover eene lange, tamelijk gezwollen redevoering, die met de volgende uitboezeming besloot:

»Ja, scoone taal mijner vaderen, gij zult immer de mijne wezen! En, >indien er ooit eene gedachte aan mijne pen wil ontvloeien, indien ik ooit »in mijn bert iets ontwaar, dat mij aandrijft om dichter te worden, dan — »zal ik een Vlaamsch dichter zijn'."

Van Beers was student in Latijnsche Rhetorica, wanneer hij, in eene openbare letterkundige zitting, 20 Maert 1840¹ zijne allereerste ons bekende dichtproeve, eene lange phantastische elucubratie, *Kermis in de Hel* getiteld, voordroeg, met zulk eenen bijval, dat elk zijner medeleerlingen een afschrift

¹ Het stuk werd, blijkens een ons medegedeeld handschrift, geschreven, op 23 Sprokkelmaand, 1840.

van zijne schepping (!) wilde bezitten, en de roem van hetzelfde, tot 1877 toe, wanneer ik zelf het Seminarie verliet, onder al de elkaar opvolgende studiosi-generatiën is blijven voortbestaan.

Buiten deze rhapsodie schreef van Beers in het Seminarie nog een paar vaeantieliederen, waarvan het laatste en beste, *Be laatste Dag*, op de prijsuitdeeling van 1841, op *muzyh van Mr. O. J. de Voght, professor*, gezongen werd.

Ook als declamator openbaarde zich van Beers omstreeks hetzelfde tijdstip. Immers, op evengemelde plechtigheid zien wij hem eene rol vervullen in eene dier gedialogeerde thesen, welke men, tot nu toe, in het Klein-Seminarie, in den vorm van toonéelstukken pleegt op te voeren, en welke ditmaal tot titel voerde: *Plaidoyer sur Vaillance de la Religion et des Arts*.

En zie, alsof het geschreven stond, dat de jonge man ons van dan af eenen voorsmaak zou geven van al datgene, dat hij als dichter en declamator niet alleen, maar ook als burger eens zou worden, kwam hij, zeer waarschijnlijk in datzelfde jaar 1841, in volle les van *Geschiedenis der Wijsbegeerte*, in opstand tegen de al te , verregaande partijdigheid, waarvan de leeraar, in het b'oordeelen van de godsdienstige omwentelingen der 16de eeuw, op de meest onbeschaamde wijze blijk gaf. Men leze in *Mjzende Blèren*, namelijk in het veelbesproken *Confiteor*, de epizode, aanvangende met het vaers: *i>Eistoriae philosophia* was de weidsche naam des leer-gangs aan de beurt," eene epizode, waarvan enkelen in de laatste maanden de waarheid, laat mij zeggen de autobiographische waarheid hebben in twijfel getrokken, doch die in wezenlijkheid, zooals oud-studiemakkers van den dichter mij verzekeren, nauwelijks onder de hand des schrijvers eeiigzins geïdealiseerd werd.

Indien ik van Beers' verblijf in het Seminarie wellicht wat al te breedvoerig toelichtte, geschiedde zulks vooral met

het opzet, eenen kleinen misslag, nog onlangs door Max Roosees begaan, te herstellen.

' »De schrijver," zoo drukte de keurige stylist zich uit in het Decembernummer (1888) van *De Gids*, »dien van' Beers eerst leerde kennen, en die hem zijne moedertaal deed verkiezen boven het Frans, was niet Oonscience, maar wel Tollens, wiens werken in dien tijd in België zeer hoog geschat en veel gelezen werden." En tot staving van deze bewering, wijst Booses op deze vaerzen uit 's mans *Lijkkranen voor Tollens*:

»Maar, Tollens, 'k had *u* lief——" — enz.

Ik houd het er voor, dat de verklaring, in deze dichtregelen vervat, op eene onvrijwillige vergissing van den dichter berust. Immers, even uitdrukkelijk als herhaaldelijk verzekerde hij mij in onze gesprekken, dat de lezing van *De Leeuw van Vlaanderen* hem tot de Nederlandsche taal bekeerd had; deze roman nu zag, ik herhaal het, in 1838 voor de eerste maal het licht, en volgens van Beers zei ven legde hij, als student aan 't Klein-Seminarie, in datzelfde jaar of alleraatst in het daarop volgende, de gelofte af, aan de beoefening der moedertaal zijne beste krachten te wijden. Overigens, de meestberöemde gedichten van Tollens, althans *De Echtscheiding* en *De Overwintering* waren alsdan op het Mechelsch gesticht reeds sedert een viertal jaren ^a classiek, en van Beers; die juist in 1838—89 leerling in poësis was, moest ze aldus ongetwijfeld bestudeerd hebben.

Laten wij echter opnieuw den loop der omstandigheden volgen.

Wanneer, in 1841, van Beers, die er wel een oogeblik aan gedacht had, priester te worden, na voltooiden.

¹ Dit Wijk uit eenen bundel *Dicht-en Promstukken*, welken men destijds, aan het Klein-Seminarie in de zes klassen der Humaniora getaakte, en-waarin, beide stukken zijn opgenomen.

cursus in de wijsbegeerte, het bisschoppelijk gesticht verliet, werd hij, te Mechelen zelf, tot leeraar benoemd aan het Pitzemburgcollege, thans tot Koninklijk Athenaeum herschapen. Niet lang kon hij aldaar werkzaam blijven. De gevaarlijke oogkwaal, welke hém reeds vroeger herhaaldelijk genoodzaakt had, zijne studiën voor eenigen tijd te onderbreken, noopte hem, in 1843, zijn ambt neer te leggen, en onder het ouderlijke dak terug te keeren. Weken en maanden lang moest hij thans, door schier algeheele blindheid geslagen, in eene donkere kamer doorbrengen. G-elukkiglijk brak nog vóór het' einde deszelfden jaarkrings voor hem de genezing aan. Nauwelijks was het hem gegeven, bij spaarzame tusschenpöozen het lieve daglicht te genieten, of zie, onder dën indruk der overstelpende vreugde, welke zich van hem meester maakte, werd — voor goed ditmaal — de dichter bij Gods genade in hem wakker, en slaakte hij dezen eersten, heerlijken, van het zuiverste lyrisme trillenden juichkreet: *Licht, wat is licht*, die sedert aan 't hoofd van zijne volledige werken is blijven prijken. Volgens mededeelingen uit des dichters eigen mond, dicteerde hij in het schemerlicht van een door de half openstaande binnendeur nog verduisterd vertrekhoekje, de rhapsodie *Licht* aan eene zijner zusters.

Dit stuk of fragment, — een kreet des herten, zoo diep en oprecht, dat zeker niet velen hem zonder ontroering kunnen aanhooren — is zeer geschikt, om ons te doen betreuren, dat van Beers zich in later jaren geene enkele maal meer gewaagd hebbe op het voorzeker gladde terrein der verhevene lyriek. Br spreekt zulk een innig kinderlijk geloof, er juicht zulk eene dankbaarheid in deze van geestvervoering trillende regelen, dat ook de strengste en koudste letterzifter, Eooses' woorden niet kan weigeren te'onderschrijven: »De herts-tochtelijke kreet: »Licht, Wat is licht!" klinkt aan het hoofd van (van Beers') dichtbundels als het gehinnik van het dorstende paerd, dat dagen en dagen smachtte naar

drank in de woestijn, en op eens den frissohen adem van eenen waterplas in zijne verschroeide longen opvangt." ¹

Eindelijk, volkomen hersteld, verkreeg hij, in den aanvang van 1844, de plaats van hulp-bibliothecaris op de toen nog ten stadhuisse gevestigde boekerij der stad Antwerpen, met eene waarlijk onbeduidende jaarwedde van 600 franken. Deze benoeming was rijk aan uiterst gelukkige gevolgen. Niet alleen stelde zij hem in de gelegenheid, om nadere kennis en weldra vriendschapsbetrekkingen aan te knopen met de meeste Antwerpsche letterkundigen van dien tijd, als Oonsoience, de Laet, Heremans, P. Génard, Theodoor en Jan van Rijswijk, van Rotterdam en vele andei-en, maar tevens deed zij hem in de rijkbegaafde en edelbevallige dochter van den hoofdbibliothecaris, den algemeen gaehten vader J. H. Mertens, de vrouw erkennen, welke weldra, op 8 April 1850, als trouwe, liefderijke levensgezellin, haar lot aan het zijne zou verbinden.

Kon het anders, of — levende thans in eene litterarische omgeving, wier bedrijvigheid schier aan 't ongelooftelijke grensde, dag aan dag en uur aan uur gemengd in den toenmaals zoo hertstoehtelijken strijd voor de rechten der Nederlandsche taal in het jonge Koninkrijk, en — op den koop toe, aangemoedigd door den zoeten lach van eene bekoorlijke bruid; kon het anders, ik herhaal het, of de jeugdige zanger van *Licht* moest zich weldra tot nieuwe scheppingen geprikkeld gevoelen?

Tusschen de jaren 1843 en 1850 ligt dan ook voor van Beers het tijdstip van zijne krachtigste, •— ofschoon geenszins volmaaktste, productie.

Had hij, te Mechelen nog leeraar zijnde, slechts eenige onbeduidende proeven, in de tijdschriften des tijds bewaard, onder andere *De Dochter Jeftha's*, eene bijbelsch-romantische

¹ Max Kooses, *Eerste Sohetsenboek*, Ad. Hoste, Gent.

elegie in den smaak van Turquety, voortgebracht, thans zien wij hem, eerst eenen tijd lang met proeven van vertalingen,¹ meestal uit het "Fransen, zijnen eigen weg zoeken, daarna, alsof zijne warme liefde van drie-en-twintig-jarigen jongen man hem hadde voorgelicht, beslist als erotisch-lyrisch dichter optreden.

In zijne volledige werken, jongste uitgave, 1884, dragen de volgende stukken, *Bosa Mystioa*, *Maneschijn*, *Lelie en Boos* (in *JSendrika's Album*), *Weenen*, *De Rozelaar op mijn Venster*, *Daar is een Geest*, het jaartal 1844; *Een Zomernacht*, *Een Lentelied*, *'kMin u*, *Liefdetranen*, *Tegenzang*, (een antwoord op een stukje van zijne aanstaande echtgenoot, thans mede' onder het opschrift: *Liefde gloeit in woorden niet*, in zijne werken opgenomen), en het meer uitgebreide *Lieveling sdroomen*, dagteekenen alle van 1845.

Op eene enkele uitzondering na, behooren al deze stukken tot het erotisch genre, evenzeer als de in 1846 geleverde *Maneschijn*, *De Jongeling en de Duif*, *Gij heldere starren*, *Bezie mij zóó niet*, *Vergeet mij niet*, *De Bloem op liet Graf*, het in 1847 gedichte *'t Was een Hof*, en het van 1849 gedateerde *Vrouwenliefde*.

¹ Men leze in jg. 1844, bl. 47, van het *Kunst- en letterblad*, *De Biechtstoel*, ballade naar het Fransen, van Turquety, en in jg. 1849, bl. 76, *ib.*, eene ditmaal oorspronkelijke ballade op eene ook door Tb. v. Eijswijk behandelde stof, *Qallifort*. Ziehier, *à utre de curiosilé*, de eerste strophe van dit ultra-romantisch, in Hugo's smaak opgevat en tot het einde toe volgehouden, faotum :

»In 't uer, als de uil zyn eenzaam neat ontvlugt,
Wen Gallifort zyn torens in de lucht -
Me_t tooverglans doet soheemren om hun top, .
Als rezen daer twee reuzenspooken op:
Of, wen de naocht heur vlerken openspreidt,
En 't slot omhult met nare plegtigheid;
o! Goede wandlaar, vlugt dan voort, vlugt snel,
Want, onder u, brandt de afgrondt van de heil"

Natuurlijk bezitten wij hiermede geenszins de *som*. van hetgeen van Beers in deze jaren voortbracht. Tal van proeven werden, ongetwijfeld niet ten onrechte, door den dichter achtergehouden, o. a. een eigenaardig stukje: *Wat is het Hart der Vrouw?* dat wij in Frans Rens' *Nederduitsch letterkundig Jaerboekje voor 18é7*, bl. 21, ontdekt hebben.

Wij deelen het wat verder mede, vooreerst als eene ongetwijfeld velen, als ons zei ven, hoogst welkome zeldzaamheid, en ten tweede — omdat het stukje zich op ongemeen gunstige wijze onderscheidt van de meeste der hooger genoemde *Jongelingsdroomen*. Het komt ons voor, dat het, onder deze alle, eene gansch eigenaardige plaats verdient in te nemen, en wij bevelen het ten stelligste aan in de aandacht van de latere uitgevers zijner compleete werken.

Vergis ik mij niet, dan wordt het algemeen karakter der erotische dichtstukken van van Beers tamelijk juist aangegeven in eenige regelen, welke ik zelf, in Maert 1877, in eene overigens even gebrekkige als naïeve schets van 's mans litteraire loopbaan, in Cosyn's maandschrift: *JDe Vlaamsche Kunstbode*, liet verschijnen. »(Van Beers' liefde) is veeleer een stil, aangenaam, doch innig en diep gevoel des herten, dan eene alles verslindende vlam, eene woeste drift, als bij Heine of de Musset. Zelfs dan, als — gelijk Antheunis zegt: *zijn vogel zingt van smerte", blijft het gevoelbjj van Beers nog minder opbruisend 'dan bij deze beide dichters. Waar de Musset het uitsnikt van wanhoop en steeds opnieuw zijne wonden openrijt; waar Heine zich vertwijfelend voor de borst slaat, om eene stonde later sarcastisch te grijns-lachen, daar bepaalt zich van Beers tot eenen in stilte vergoten traan of eene melancholische verzuchting. Wel behoudt ook hij in zijn binnenste de beeltenis van haar, die hem schijnt te ontvluchten of zijne liefde nog niet met genoegzame wederliefde beantwoordt, maar hij stuurt haar geene verwijten toe als de Musset, hij bespot en vloekt haar

niet gelijk Heine; hij vindt alleen den moed, deze zacht melancholische klacht, zonder eenige bitterheid of ironie, te uiten:

»En ach! niet voor mij is dat voosken gegroeid!" "

Voor niemand overigens kan het op onze dagen een raadsel blijven: aan de geheele poëtische reeks, waarvan wij de titels zooeven opsomden, kleeft een en hetzelfde hoofdgerek, dat gebrek juist, waardoor zich de letterkunde in die jaren ook in andere landen onderscheidde: de levenszatheid van *Werther* en *René*, de mystieke zwaarmoedigheid van Lamartine, de *Weltschmerz* van Heine en Lenau.

Zeer juist getroffen schijnt mij het oordeel, door Max Kooses over deze stukken uit van Beers' eerste periode uitgesproken: »Deze poëzie draagt denzelfden stempel van mijmerzucht en ziekelijkheid, van weekheid en wolkachtigheid. .. De dichter vermeit zich in den *Maneschijn*, hij » droomt onder het hangende loover," hij ziet mystieke leliën en rozen ontluiken, » die de hand ontglipt zijn van voorbijvliegende engelen" en voor geen sterveling bloeien; hij is dan ook te huis *m* hovekens, »die dé Heer heeft vertrouwd aan een geest," waarschijnlijk »de geest der droeve mijmering," dien de dichter zoo gaerne huldigt." En, na eenige regelen te hebben aangehaald uit het stuk *Maneschijn*, gaat de uitstekende criticus, voort: »Men heeft parodieën gemaakt op het meest bekende stuk van dien tijd, *De zieke Jongeling*; waarlijk, maanzieke vaerzen als de hier aangehaalde klinken zelve als eene parodie op gevoel en poëzie..." "Op eenigszins afwijkenden toon,, doch in den grond geheel in denzelfden zin, schreef C. Busken. Huet: »Drooinen noemde hij zijne gedichten, de uitingen, van zijn binnenste, en zij waren het bij wijlen; schoone,, liefelijke droomen somtijds, maar ook, wat droomen vaak kunnen zijn, een spel der verbeelding, en wel van eene verbeelding, die, terwijl het oog des lichaams gesloten was,.

aan de zichtbare schepping voorstellingen heette te ontleenen., welke wel eens tegen het oord van herkomst getuigden."

Sommigen hebben het willen doen doorgaan, als zou van Beers, onder den indruk eener wankelbare gezondheid ons wezenlijk met de ware uitdrukking van zijne innigste gemoedstoestanden hebben bekend gemaakt. Men duide ons niet ten kwade, dat wij eerie tegenovergestelde meening tóegedaan blijven! Men gelieve zich te herinneren, hoe van Beers sedert het jaar drie-en-veertig van zijne laatste en ergste kwaal, zijne oogziekte, genezen was; men verlieze niet uit het oog, dat hij thans, niet alleen in zijne geboortestad en onder moeders dak, maar te midden van eenen ruimen kring van levenslustige, opgewekte vrienden leefde; hij beminde daarenboven, èn — van nature, zooals ook Rooses verklaart¹, en zijne oudste en beste kennissen, Hendrik Peeters, P. Génard, mij verzekeren, zoo blijmoedig en opgewekt, als slechts weinigen — nam hij, bij elke gelegenheid, volop deel aan de luidruchtige vermaken van het artisten- en schrijversbattailjon dier jaren, waartoe — men weet het — de beruchtste, pretmakers der Scheldestad behoorden. Van Beers heeft overigens, ook in zijne laatste levensdagen, dezelfde onverstoorbare goede luim en tevredenheid des gemoeds weten' te bewaren. Algemeen werd het in Antwerpen gezegd en herhaald: »Van Beers is, in gezelschap van vrienden of op een partijtje, de lustigste van allen: *hij hem eerie heele sociëteit aaneenhouden.*'''

Op deze gronden meenen wij het recht te hebben, de onbestemde, ongemotiveerde melancholie, de teringachtige overgevoeligheid, de kwijn- en droomzieke vizioenen van zijnen *zwarten tijd*, evenzeer als bij Nicolaas Beets, toe te schrijven aan louter letterkundige invloeden, men heete het •nu, naar goeddunken, eèri toegeven aan de heerschende mode of eene te ver gedreven assimilatie van gevorderde en

¹ *Gids*, Deo. 1888, U. 8 en 11.

gevierde modellen. Hadde van Beers -wezenlijk zichzelf gegeven, niets dan zich zelve, dan — voorzeker — hadde men deze poëzie, wél onder de rubriek: *melancholie* kunnen rangschikken, doch haar geenszins, zoöals Dr. J. van Vloten in zijn *Nederlandsch Dicht en Ondicht uit de negentiende Eeuw* (2de druk dl. II, bl. § 12), en na hem zoovele min zelfstandige beoordeelaars zulks deden, dezelve van ziekelijkheid, ja, van »over- of liever valsch-gevoeligheid" kunnen beschuldigen ¹.

Wij voegen er bij, dat niet van Beers alléén dezen -»onmogelijken trant," zooals Eooses het heette, in de jaren veertig beoefende; de meeste jonge Vlaamsche letterkundigen waren, althans te Antwerpen, met dezelfde Rhijnvis Peithiaansche teringzucht' behept. De tijdschriften van dien tijd, *De Rederijker*, *De Vlaemsche Stem*, *De Noordstar*, *Het Taelverbond*, bevatten staaltjes in overvloed van dergelijke maanzieke droomergen, zij dragen dan het hahdfceeken van •
Vrouwe Courtmans, Hendrik Peeters, Willem Ehogghé, R. B. Boucquillon, Heuts, Verhulst, Vermeulen of Rudolph Ingelborghs.

- En was de Noord-Nederlander Beets, de dichter met hét 'warme coloriet en het vrouwelijk teedere gevoel, wiens invloed op onzen Vlaming even onmiskenbaar is als die van Tollens, niet mede een dienaar van den *Geest der droeve Mijmering*, althans in stukken als *Aan Miranda*, *Aan Bertha*, *De Droefgeestige*, *Moeders Troost*, en zelfs *Minone* en *Bij een Kind?*

Hoe van Beers zelf over zijne *Jongelingsdroomen* oordeelde, moge blijken uit eenige regelen, door hem, een paar jaren vóór zijn afsterven, op den rand van eene beoordeeling zijner

¹ Door enkelen werd in deze zaak sterk overdreven I Een oritieuus aarzelde niet, de opmerking te maken, dat van Beers' »pedant-ziekelijke rijmelarij bij (hem) steeds een gevoel van zeeziekte teweegbracht", enz.!

werken neergeschreven. Ziehier, onveranderd, deze belangwekkende regelen:

»Zwaarmoedig, ja, — ziekelijk, neen!

«Ziekelijke poëzie ia die, dunkt mij, waarin het gevoel gemaakt, gezocht en dus in den grond *onwaar* is. Al die stukjes zijn oprecht. Mijn temperament is altijd eenigszins melancholisch geweest. Ze zijn dus evengoed >waarheid als mijne latere stukken. In zwaarmoedigheid zit ook poëzie; meer «misschien dan in blijmoedigheid! Ik vind die hedendaagsche critici koste-»lijk, die den zwarten kant des levens willen wegredeneeren, en *siehelye* sheeten al wat geen volle zonnenschijn is." ¹

Is het nu geen eigenaardig verschijnsel, onder de stukken van 1846 er een aan te treffen, dat eenen ganseh anderen geest ademt: een stuk dat, uitmuntend overigens door meer dan een heerlijk beeld of welluidend vaers, niet alleen even kerngezond van inhoud mag heeten als de primordiale groet aan het *Holy Light*, maar tevens, hier en daar, op eenen goedgetroffen satyrischen zet uitloopt?

¹ Voor de aardigheid schrijf ik hier een paar Btrophen over uit »*Op een Album*», een nog al gebrekkig stukje, dat van Beers in *Het Taelvertond* hl. 79, 1846, liet verschijnen, 't Is een gesprek tussohen hem en de Muze,

»Schrijf dan een melancholiesken,
Iets van heimwee en van smert;
Dan hebt gij 't gemak van 't rym nog:
Smert rymt steeds zoo wel op *liert!*"

»Neen, ik dank u daervoor, Muze:
61 Ge kent de meiskens niet I
Weet ge wel, wat zy dan zeggen?
Ziel — Daar gaat de Jan verdriet;

Zie! — Hy bloost gelijk een appel;
En nogtans, wanneer hij schryft,
Is 't er een, wien steeds een traendrop
Langs de bleeke wangen dryft." (lanuary 1845).

JAN VAN BEEKS.

WAT IS HET, HARTE DER VROUW ?

"Wat is het harte der vrouw? — De Oceaen!
Wie heeft diens grondlooze diepte ooit gemeten?
En hoeveel paerlen er zijn in zijn schoot,
En hoeveel monsters, — wie zal *dat* ooit weten?"

Wie heeft het harte der vrouw ooit gepeild ?
Wie kan er zeggen: Ik weet, hoeveel sohatten,
'kWeet, hoeveel paerlen van liefde en van trouw
En hoeveel monsters zijji diepten bevatten ?

't Harte der vrouw is gelijk de Oceaen:
Blij danst het schip over 't *golvend gewemel*;
Blij, want de hemel is lachend en blauw,
't Zeevlak is lachend en Manw als de hemel.

Blj danst het voort, want het windeke suist
Lieflik zijn lied in elk zeil; en de baren
Murmlen, zachtkabblend, heur lied om zijn kiel,
En alles fluistert: Wees welkom in 't varen!

't Harte der vrouw is gelijk do Oceaen:
Blij zweeft het harte des mans *er langs henen*;
Want de Oceaen Van dé liefde *lacht schoon*,
Door heel een hemel van liefde *oversehenen*,

Want niet een windeke lispelt er, dan
't Zuchtje der weelde; en *het ruischen* der baren
Is daer slechts wiegleri op hemelsoh genot j
En alles zingt daer: Wees welkom in 't varen!

't Harte der vrouw is gelijk de Oceaen:
En de Oceaen heft soms, woedend, zijn golven
Rondom het hopeloos hollende schip,
En buldert woest: Gij moet *otdergeiolve.nl*

En — als njet ijzeren wiek, zweept de orkaan
Dan ieder zeil; en *een ijselijk klotsen*
Stormt om de kiel; en het schip rolt daerheen,
Hooploos daerheen, tot het breekt op de rotsen.

't Harte der vrouw is gelijk de Oceaen:
Somtijds ontwaken *er ook* in dit harte
Eensklaps orkanen, die, woest, hunne stem
 Bulderen doen over golven van smarte;

Die, langs die golven, het harte des mans
 Zweepen en geeslen, en hloedig doorrijten,
 Om het, ten leste — verbroken en dood —
 Ook op een rotsklotnp *daerhenen* te smijten.

't Harte der vrouw is gelijk de Oceaen:
 En — de Oceaen is 't paleis der sirenen l

Aen wie er soheep is, of eenmael zal gaen,
 Moge de Hemel zijn gratie verkenen l

J. VAN BEERS.

Waarom mag de dichter dit stuk verloochend hebben?
 Om den inhoud? Om den vorm kan het bezwaarlijk zgn.
 Wel is het geschreven in eene vaersmaat, waarin de pro-
 sodische eigenschappen onzer taal geenszins tot hun recht
 komen. Doch ook *Rosa Mystica*, *Lelie en Roos*, *De Rozelaar*
op mijn Venster, *Een Lentelied*, het referein van *De zieke*
Jongeling, *'t Was een Hof* en *Vrouwenliefde* laten alle even-
 zeer onder dit opzicht te wenschen, en toch vonden zij in
 zijn oog genade? —

Het is hier de plaats, een woord te zeggen van de litteraire
 kringen, welke van Beers, tusschen 1843 en 1850, het
 getrouwst bezocht. Zullen wij slechts in het voorbijgaan
 wijzen op de oude Vlaamsche «staminee" aan de Werf, door
 hèm in *Hans de Hahhelaar* beschreven als de gewone ver-
 gaderplaats van eenen «breeden kring van dichters en ktm-
 stenaers en geleerden", die er, eiken avond, in den zoo-
 gezegden »Vlaamschen hoek" gezeten, in eene olumpische
 wolk van tabaksrook gehuld, «kunst en poëzie onder alle
 vormen huldigden en uitpluisden;" over den boekwinkel,
 door Hendrik Peeters destijds in de Minderbroedersrui ge-

opend, dienen wij wel eenige nadere bijzonderheden mee te deelen. Daar was het, dat eiken middag, ja, soms twee en driemaal daags van Beers zijnen vriend J. F. J. Heremans ontmoette, welken hij als onder-bibliothecaris opgevolgd had. Heremans, die reeds toen bij voorkeur als taalkundige en criticus optrad, schreef nu en dan ook een vaers; van Beers, die in de poëzie geheel opging, waagde zich bij tijd en wijle op het terrein der taaistudie... Geen wonder aldus, zoo deze laatste wetenschap, op al deze bijeenkomsten, schering en inslag van het onderhoud uitmaakte. Terwijl de goede Peeters, op beide ellebogen geleund, bescheiden, nu en dan een snuifje nemend', met al zijne ooren toelusterde, leeraarden zijne beide bezoekers, hoog op den boekverkoopstoog gezeten, met plechtige gebaren, over elke nieuwe ontdekking, die zij gedaan hadden..'. of meenden gedaan te hebben. Erg bijbelvast intusseken waren hunne uitspraken niet, hetgeen eenige hunner kunstgenooten wel eens schertsend deed opmerken: »Als *de* Heremans en *de* Jan bij Peeters vergaderen, is de Vlaamsche Spraakleer telkens met eene algeheele omwenteling bedreigd!" Zeggen wij algauw, om,elkeen gerust te stellen, dat de gewichtigste hervormingen, door de jonge dweepers gedroomd, zich bepaalden tot het weer invoeren, op Dautzenbergs voorbeeld dan nog, van den uitgang *lik* voor *lijk* en van den ouden enkelvoudsvorm • *du*, *dijn*..".

Conscience en de Laet hadden den jongen dichter uit eigen beweging opgezocht, toen zij, in 1846 nog, in eenen d6r toen verschijnende muzenalmanakken, zijn stukje: '*De Hazelaar op mijn Vensier*, gelezen badden.

De kennismaking met Génard, Zetteraian, de Geyfcer en anderen, volgde later.

Doch, de eigenlijke *Vlaamsche Academie* van dien tijd, geen officiëele, *versteld sioh*, was gelegen op de bovenste verdieping, beter nog, op den rommelzolder van het huis nummer

9, Steenhouwersvest, en in de wandeling bekend en beroemd onder de benaming van »den Parnassus van Jef Hendrickx . »Dit lokaal, waartoe eerst een smal laag poortje, daarna een duistere trap, toegang verleende, bestond," volgens de beschrijving van F. Jos. van den Branden, »uit twee zolderkamerkens, door het uitbreken van den scheidsmuur tot een ruim vertrek gemaakt, waarvan het geplafonneerde welfsel den vorm verried van het dak, dat zich daar boven bevond. De witgekalkte muren waren hier en daar door eene meesterhand bekrabbeld met typen van menschen en dieren, of beschreven met spreuken en vaerzen der grootste dichters uit alle talen en tijden. Boven de potkachel, op de planken, die tot schouwplaat dienden, stonden doodshoofden, naast boeken, antiquiteiten, delfstoffen, pijpen en voorraadpotten vol rook- en snuiftabak. In het midden der plaats stond eene groote naakte tafel, omringd van een tiental stoelen van alle slag en ouderdom. De dichter Hendrickx had dit zonderling verblijf gehuurd, om er over dag ongestoord zijne vaerzen te maken, en gedurende den Winter vergaderden daar ook de voornaamste Antwerpsche schrijvers en zelfs eenige der meest Vlaamschgezinde schilders en beeldhouwers, waarom die zolder »de Parnassus" werd geheeten. Al de kosten van eetwaren, drank, vuur en licht werden alsdan gezamenlijk gedragen, en elk der kunstmakers zorgde op beurt voor het noodige van den avond. Ten zes uren ontstak men de roetkaersen, met geleedigde üesschen tot kandelaars; de pijpen werden aangevuurd, en in weinige stonden verdween het dichtelijk gezelschap als in de wolken van den tabaksrook."

Toen van Beers zijne oude vriendschap met den ietwat excentrieke, jammerlijk gebochelden, doch ongemeen rijkbegeaftden Hendrickx hernieuwde,^x had deze zich reeds door

¹ Wij zeiden reeds, dat Hendriclu tegelijk met liem op het Seminotio had »gelegen".

meer dan eenen bundel als Fransch dichter doen kennen. Van Beers' overtuigend woord deed hem de Fransche pen tegen de NederlandSche verruilen, met dit gevolg, dat twee onder meer dan een opzicht merkwaardige dichtwerken, *De laetste Dag der eerste Waereld* en *Don Juan* al de Vrienden der jongere Vlaamsche letterkunde in verrukking brachten.

Geen wonder, zoo de zanger der *Jongeüingsdroome* A zich van lieverlede tot Hendrickx' boezemvriend en vertrouweling bevorderd zag, een eeretitel, die, zoo hij ook al voorrechten, ontwijfelbaar nog vrij wat meer karwaaitjes en vroomdiensten meebracht I Het karakter van den dichter des *Don Juan* onderscheidde zich juist niet door buitengewone matigheid of kalmte. Bede en gemoed bleven bij hem zelden lang 'in het passende evenwicht! Van de uitbundigste vroolijkheid verviel hij soms plotseling in de diepste wanhoop... en, wee in dergelijke oogenblikken, driemaal wee den vriend, die... hetn op zijnen *Pamassus* kwam storen.

Bene enkele anecdote moge hier eene plaats vinden.

Hendrickx arbeidde aan een uitgebreid wijsgeerig gedicht op... de Dood! Ten einde zich des te gemakkelijker te doordringen van al den ernst, wat zeg ik? van al de ver-vaarlijkheid van zulk een onderwerp, had hij de volgende *mm en scène* uitgevonden. Een paar voet slechts boven zijne eenvoudige schrijftafel had hij een donkerkleurig zeildoek uitgespannen, het weinige licht, dat de zon in het lokaal vermocht te werpen, volkomen onderscheppende. Vóór hem prijkte, door een spookachtig oliepitje verlicht, een ijselijk doodshoofd, waarop allerlei spreuken en vaerzen uit den Psalmist of den Ecclesiastes geschreven waren... Daar gevoelde de uitmiddelpuntige Jef zich prettig; zoo was dichten en rijmen louter kinderspel... Zijne vreugde was niet van langen duur. Gedurende eene korte afwezigheid drong de schoonmaakster in het heiligdom, ontdekte met hare profane oogen den grijnzenden doodskop, oordeelde het, o onver-

stand! zeer ongepast voor een jongmensch, zulke afsehuwelikheden op zijne tafel ten toon te stellen, en... gooide het kostelijke pand, die bron van dichtersbezieling, met eenen ganschen emmer assehe, beenderen, zand en lompen, op de vuilniskar... Wie schetst Hendrickx' verbazing, verslagenheid, verontwaardiging, bij 't ontdekken van... deze heilig¹schennis? Wateroogende snelde hij naar de boekerij, en viel er, met den snerpenden kreet: »Mijn kop is weg! Ze hebben mijnen kop gestolen!" zijnen vriend van Beers om den hals. Wat zat er op, dan Jef eenen nieuwen kop te beloven? En niet eer liet hij af, zijne vrienden met het deuntje des ergelijken diefstals »door te zagen", niet eer greep hij de dichterpen weer op, dan hij, in gezelschap van Tan van Beers, op het kerkhof van het lieve dorpje Burcht, een ander doodshoofd was machtig geworden.

Kortheidshalve zullen wij niet gewagen van den voortreffelijken invloed, dien van Beers, toen en, later, heeft uitgeoefend op de letterkundige ontwikkeling van den talentrijken Eugene Zetternam, den thans al te ondankbaar vergeten huisschilder-volksschrijver, wiens *Zwanen* en *Tooverdoos* tot het beste behooren, dat in onze litteratuur in het vak der phantastische •vertelling valt aan te wijzen. De innige vriendschap, welke beide mannen vereende, werd uitmuntend toegelicht door F. Jos. van den Branden in zijne biographische studie: *Eugene Zetternam, Volksschrijver*.¹

Keeren wij thans terug tot van Beers' *Jongelingsdroomen*.

Waar wij vroeger de titels meedeelden der meeste stukken uit dezen eersten bundel, lieten wij opzettelijk diegene achterwege, welke van het erotisch-lyrisch genre afwijken. Zoo bleven De *zieke Jongeling* (1846), *Bij de Wieg van een Kind des Armen* (1846), *Livarda* (1847), *Eene Bloem uit het Volk* (1848), de twee na 1850 geschreven verhalen *Bij HKerh-*

¹ Antwerpen, Legros, 1876.

portaal (1851) en *Op de Kermis* (1852), benevens twee gelegenheidsgedichten, *Mijnen Boezemvriende Aug. Mickiels op zijnen Trouwdag* en *Bij den Dood dêr Koningin*, en eindelijk nóg een paar kleinere stukjes, als *Een Grimlach*, *Gestorven*, aldaar ongenoemd.

Met *De zieke Jongeling* bereikte van Beers, onder een tweevoudig opzicht, een gewichtig keerpunt in zijne letterkundige loopbaan. Dit stuk heeft intusschen zijne geschiedenis: daar zij wel eenig licht werpt op de omstandigheid, die den lyrischen zanger tot eenen verteller maakte, deelen wij ze hier mede.

- Een der kunstvrienden van van Beers, met name Jan van de Putte, had zich tot taak gesteld een gedicht te schrijven, geheel berekend op het verkrijgen van de gewone effecten, waarop rederijkers en declamators plegen aanspraak te maken. Het moest iets zijn van aangrijpenden, zoo mogelijk tragischen aard; antithesen zouden den uitgalmer veroorloven, de veelzijdigheid zijner gave te laten bewonderen... Kortom, na meer dan een'onderhoud met den jongen, bibliothecaris, kwam van de Putte eindelijk aandragen met eene rijmelarij, welke hij echter, op den uitdrukkelijker! raad zijns friends, den moed bad te vernietigen. De stof echter... bleef behouden! Onder van Beers' hand werd zij verwerkt tot het beroemde gedicht, dat, in Noord en Zuid, volgens eene uitdrukking van die jaren, zoo menigmaal sin stille tranenvloeiing" (*De Eendracht*) aanhoord werd, en dat de dichter zelf, onder den titel van *Ballade*, voor de eerste maal op een feest van den Antwerpschen *Olijftak*, den 19den Februari 1846, declameerde. Zooals blijkt uit *Het Taelveroond*, bl. 121, 1846, had hij het den 19den Januari voltooid. De volgende' woorden uit het verslag van dit feest: »de lieve ballade van den heer van Beers, die menigen traen heeft doen vallen uit het oog van menige moeder", duiden op eenen grooten bijval.

Met *De Zieke Jongeling* opent van Beers de vrij lange reeks dier gedichten, waarvan het ultra-romantische *Maneschijn* als de voorbode was, en waarin hij niet langer meer zijn eigen, ingebeeld of wezenlijk ondervonden hertewee, maar dat van zijne medemenschen in 't algemeen en van de lagere standen in het bijzonder, zoude uitdrukken.

Zeker, een *objectief* kunstenaar in de strengste beteekenis van het woord, eerst later, in *Gevoel en Leven* namelijk, zou hij tot zulk een worden. De personen, welke hij ons vóór oogen tooverft, zijn veeleer diaphane, subtiele schimmen, dan wezenlijke, in al de tastbare heerlijkheid van vleesch en been daarheen wandelende menschen; de gebeurtenissen, waarin zij gemengd zijn, hebben slechts den schijn, nog geenszins de aangrijpende kracht der yuwe werkelijkheid; wat wij uit hunnen mond vernemen, gelijkt veeleer op een zacht fluisterend klagan van bovenaerdsche geesten dan op den door merg en been trillenden weekreet van gewonde stervelingen. Zooals Rooses deed opmerken; *r> Livarda* heeft vleugels, geene voeten; toen zij leefde, leed zij aan toring, en wanneer de dichter ze ten tooneele voert, is zij reeds lang dood, en zweeft, ais een zieltje, dat uit het vagevuur komt, door het blauwe luchtruim; *De zieke Jongeling* wordt "maar in het leven geroepen, om den laatsten adem uit te blazen." In *Dé Bloem op, het Graf* houdt een ontslapen maagdeken een gesprek met het bloemken, dat op haar terpje bloeit. . . En toch, ondanks al het etherische, sentimenteele, uitzonderlijke en zelfs onware van deze en andere stukken, toch is de verandering groot, de vooruitgang aanzienlijk. Hier en daar worden wij verrast door eenen meer onmiddellijken blik des kunstenaars op de natuur; dan schetst hij, als in *Eene Bloem uit het Volk*, een shouten geveltje, in de straat vooroverhellend"; als in *Bij den Dood der Koningin*, eenen mistigen morgen op de kust; als in *Bij 'i Kerkportaal* den uitgang der menigte na het Zondagslof; als in op *Op de Kermis*, een Brabantsch dorpje,

zich bakerende in den zonneschijn. Een voorbeeld? — Ik sla *Op de Kermis* open, en lees er dan even uit voor:

»... 't Is kermis op het dorp! En, hoor maar,
 Zoo haast ge naderbij treedt, wat een koor daar
 Van bommen en trompetten, met geschrei
 Van kinders, en gezang, en allerlei
 Geroep van kramers ondermetigd, u tegen
 Komt schallen! Ziet, wat menigte allerwegen
 Ter kermis stroomt! Hier is 't een lange root
 Van knapen en van deernen, die luidtierend,
 •En arm aan arm de heirbaan ove'zvierend,
 Het dansmuziek, dat hen van verre noodt,
 Op voorhand hupplend, tegenspoên; dan weder
 Zijn 't vrijersparen, die, meer stil en teeder,
 Voorbijgestoken komen, en elkaar
 Den arm om 't midden strengelen, en kozen,
 En fluisteren, en lonken, alsof daar
 Eond hen niet menig spottend wezen waar,
 Dat laohend omkijkt naar hun zalig blozen!"

Natuurlijk dat, op dit lachend tafereeltje, eene sombergetinte antithesis volgen moest! En toch, piet waar, men ziet het van Beers duidelijk aan: de hand, waarmee hij dit schreef, zij is vlugger, stouter geworden; ofschoon wellicht nog aarzelend, reikt zij toch reeds uit naar de werkelijkheid; niet zonder beven misschien, toch reeds met zichtbaren lust, heft zij een hoekje op van den sluier der dingen.

Van nu af wordt van Beers nog meer schilder dan verteller. Slechts een paar malen, in *Begga* en, ofschoon in mindere mate, in *De Bestedeling*, legt hij er zich op toe, aan zijn verhaaltje iets van die stevige *ehavpentebij* te zetten, welke wij voor het kenmerk houden van de moderne novelle. Zgne overige stukken bestaan veel meer uit de behandeling van drie, vier of meer epizoden, welke eene zelfde slotcatastrophe voorbereiden, en door de beschrijving van land-

schapjes, binnenhuisjes, volksfeesten, kerkplechtigheden, omlijst en bij malkander gebonden worden.

Wij noemden vroeger *Maneschijn* als het voorspel van deze gedichten. En inderdaad, is het niet, bij nader toezicht, of de verlichting van vele dezer tafereelen van smert en lijden, zij spelen dan bij dag of bij nacht, nog eenigszins bleef zweemen naar

»(Dien) killen glans, die, schoon hij blonk, geen licht
Verspreidde, en met het zwerk niet voorwaarts vloog?"

Is 't niet, als hadde de schrijver door eene reeks verhalen willen bewijzen, dat hij geenszins overdreef, toen hij uitriep:

sDe wind der Smerte klept op ijzren vlerk
Steeds d'aerdbol rond, en zweept, door 's levens ruim,
Geslachten, eeuwen, menschdom, nietig sohuira,
Waarmee hij dartelt in zijn wilden draf,
Van de eene kim, de wieg, naar de andre, 't graf..."

De Blinde, De arme Grootvader, Zijn Zwanenzang, Sint Niklaas, Op Krukken, ja, De Duif van moeder An, Bij den Hooiopper, In Verlof, tot zelfs zijne vertaalde stukken, *De Geest, Martha de Zinnelooze, De Zoon van den Metseldiender*, het zijn immers zoovele nummers uit deze galerij van lijdensbeelden!

Thans zou het oogenblik gekomen zijn, om, alvorens ons met de latere gewrochten des dichters bezig te houden, eenige woorden te wijden aan den leeraar, den opvoedkundige, den vervaerdiger van handleidingen voor het taal- en letterkundig onderwijs. In 1849 immers werd van Beers benoemd tot leeraar van Nederlandsch bij de Lagere Staatsnormaalschool van Lier, eën ambt, dat hij bleef bekleeden tot in 1860, toen hij, in dezelfde hoedanigheid, bij het Koninklijk Athenaeum zijner 'vaderstad aangesteld werd. Hoe hij deze zeker niet gemakkelijke taak des leeraars opvatte? Allen in

"Vlaamsch-België weten, dat van Beers geenszins overdreef, wanneer hij, in zijne reeds aangehaalde redevoering van 1886, zich op de volgende wijze uitdrukte:

fik aanvaerde dit ambt als eene zending, een apostolaat; want ik wilde, dat de liefde voor eigen taal, waarvan mijn lierte blaakte, ook ZOH ontstoken worden in den boezem der jeugd, wier opleiding mij werd vertrouwd. Doch, nagenoeg alles ontbrak hier te lande, wat mij dit edel doel moest helpen bereiken. Er dienden spraakleeren vervaerdigd, methodes voorgeschreven, lees- en leerboeken verzameld te worden; een arbeid, die veel meer tijd en inspanning kostte, dan men oppervlakkig veronderstellen zon." ¹

En inderdaad, de apostel-leeraar wist de weg tot bet hart zijner diseiepelen zoo goed te vinden, dat, op den dag zijner teraerdebestelling nog, eene gansche schaar zijner thans ook al in het onderricht vergrijsde oud-leex-lingen, zich, naast zijne leerlingen van heden, rond zijne nog ongedempte groeve verdrongen, zoo levendig was bij hen de herinnering'gebleven aan zijn dichtelijk opwekkend woord, aan zijne onvermoeibare, verlichte zorgen. Van de lange reeks voortreffelijke opvoeders, tot wier vorming hij meer dan elk ander heeft bijgedragen, zullen wij slechts een drietal, Hagens, oud-inspecteur van 't gemeentelijk onderwijs der stad Antwerpen, Temmerman, thans bestuurder der Normalschool van Lier., en Ceulemans, bestuurder der stedelijke Hormaalschool van Antwerpen, met name vermelden. Meer dan een zijner leerlingen, zoowel van t

¹ Do vergelijking van deze woorden met de volgende, door v. B. in 1861, op het te zijner eere ingerichte feestmaal uitgesproken, dringt zich van zelfs op: »Ja, mijne Oud-leerlingen, ik weet het, geen uwer, die zijnen gewezen leermeester niet met innige genegenheid herdenkt; ja, ik zeg het luid en fier vo'or heel deze vergadering: gij hebt mij lief... gij bebt mij lief, met alleen omdat ik u uwe moedertael heb leeren kennen en bare schoonheid bewonderen, maer omdat ik ze u, als uwe *moedertael*, heb leeren lief hebben; omdat ik, dag voor dag en vonk voor vonk, den gloed, die in mij brandde, in uwe zielen overstortte; en omdat ik u zoo, in eigen tael, eigen volks» bestaan en eigen vaderland heb leeren liefhebben."

{*Be riaemsche School*, .M. 28, 1861.)

Athenaeum als van de Normaalsohool, hebben zich als letterkundigen onderscheiden. Jan van Droogenbroek, de la Montagne, Campers, Jan Adriaensen, Teirlinck, nog anderen, zijn in dit geval.

De gedichten, waarvan het ontstaan samenvalt met van Beers' elfjarig verblijf te Lier, hebben wij reeds, onder opzicht van de stof en den hooger kunstvorm, met enkele woorden gekenmerkt. Zij moeten, in hun geheel genomen, beschouwd worden als de natuurlijke overgang tusschen de mystische romantiek van zijne eerste, en de door en door Nederlandsche omvatting van zijne derde, zijne eigenlijke bloeiperiode.

Onnoodig daar nog verder over uit te weiden. Wij gelooven trouwens niet, dat er mogelijkheid bestaat, de eigenaardige plaats, welke deze werken innemen, bepaelder aan te duiden, dan door Rooses in deze regelen gedaan is: »(In deze verhalen) ziet men als eenen strijd tussohen het weekegevoel van den dichter en zijnen gezonden kunstzin. Alles is nog melodrama in de handeling en in de personages, scherpe afsnijding van licht en bruin, als reeds de inkleeding, de achtergrond, gansch het tóoneel, waarop de handeling plaats grijpt, de werkelijkheid van dichtbij weergeeft in den vorm, die haar recht aanschouwelijk en smakelijk maakt. De helden van dien tijd zien er uit als eene schaar van theatrale personages, die hunne effectrollen op de straat, zooals wij die kennen, in dē waereld, zooals zij is, komen spelen."

Ongemeen juist! Zoowel op de s%kken van eigen vinding als op die, waarvan hij het onderwerp: *Op Krukken, De Geest*, aan anderen ontleende, past dit oordeel volkomen.

Trachten wij intusschen de psychologische reden op te sporen van dit dwepen met het wee van anderen, volgende op een dwepen met eigen leed, dan moet het antwoord, dat deze vraag oplost, niet langer in de litteratuur, maar ditmaal in de staatkunde en de wijsbegeerte gezocht worden.

Bewust of onbewust, vrij willig of on vrij willig onderging.

geheel de Zuidnederlandse letterkunde van die jaren eëien dubbelen invloed: eerst eenen *onmiddellijker*, den invloed van het lezend publiek, daarna eenen slechts *middellijken*, maar toch niet minder krachtigen, dien van de toenmalige hoofdstrooming der Europeesche staatkunde in 't algemeen.

»Uit het volk, voor het volk"; zoo en niet anders luidde de leus van de meesten onzer Vlaamsche schrijvers. In hunne hand moest de letterkunde dienen, om er de verbastering en verdrukking van hunnen stam mee te lijf te gaan. Slechts de arbeidende en neringdoende standen: werklieden, landbouwers en kleine burgers, maakten op dat oogenblik hét voornaamste deel uit van het lezend publiek in Vlaamsch-België. Door eene zeer natuurlijke toeneiging legden dichters en novellisten er zich weldra op toe, de zedelijke en stofelijke kwalen van die lezers te bestu'deeren, met het duidelijke doel, er de genezing van te beproeven, of er althans de aandacht der richtende klassen en der staatsoverheid op ili te roepen.

Men hoeft geen vergrootglas te gebruiken, om in zekere gedichten van van Beers even goed als in de verhalen van Zetternam, sporen, van socialisme te ontdekken. De kloekadem van Proudhon, Lassalle, Marx, schijnt ook in die jaren, wanneer er in België hog van geene arbeidersbewegingsprake was, reeds over onze gewesten te hebben geblazen.

De machtige weerklink, door de romans van Bugène Sue in de herten van honderden verwekt, zal voorzeker zijn deel gehad hebben in dit verschijnsel.

Welke struikelsteenen de dichter, die zich eene dergelijke taak heeft gesteld, op zijnen weg moet aantreffen, loopt ia 't oog. Weet hij de klip van platheid en alledaagseheid te ontzeilen, dan moge hg dubbel op zijne hoede zijn voor die van melodrama en sentimentaliteit.

Aan de eerste wist van Beers overal te ontsnappen. Zo echter niet aan de tweede. Bij 't schrijven van meer dan

een zijner democratische tendenz-stukken, zoo b. v. van *De Blinde*, *Bij het Kerkportaal*, ja, ook van het niet tendentieuze *Op Kruiken*, werd de gouden spreuk der ouden: *Ne quid nimis*, ten ontijde uit het oog verloren.

Een blinde, als vanBeers ten tooneele voert, is, — Busken Huet heeft het met zijnen scherpen, zekeren blik doen opmerken — geheel onmogelijk in onze samenleving. Een zedelijk zoo reine, geestelijk zoo edele, verstandelijk zoo uitmuntende bedelaar, is ook bij eene kleinere vracht rampen en ongelukken teenemaal ondenkbaar. »Zulk een blinde", ik verleen nogmaals het woord aan Huot, »moge, bezielde door de stem des improvisators, ons stroomen van gevoel uit de oogen lokken; bij eenig nadenken wordt hij ons een vreemdeling. Heerlijke taal, diep gevoel van den echten dichter, gö hadt een meesterstuk kunnen scheppen, indien de blik iets fijner had gezien, indien de smaak wellicht wat keuriger hadde gekozen."

Hetzelfde geldt voor *Op Krukken*. Men kent de hoofdgedachte van deze elegie: een naar ziel en hert voortreffelijk begaafde jongeling wordt het slachtoffer van een lichamelijk gebrek. Ook hier, al achten wij de vergelijking van de losgelaten schooljongens met *veulens*, door Huet gewraakt, eene zeer gelukkige, en al kan ons het vaers: *O vermaledijde 'kruk*, door hem afgekeurd, in geen deele, hinderen, ook hier moeten wij het oordeel van den grooten Noord-Nederlander onderschrijven: »Bij eene ontwikkeling des geestes als van Beers aan zijnen kreupele schenkt, komt hij de beproeving te boven. . . Een fysiek gebrek blijkt zwaarder te wegen dan intellectueele rijkdom!? De toestand wordt van algemeen iaensehelijk, geheel bijzonder. Onze minachting voor haar, die om die reden weigeren kon, leidt nog niet tot medelijden voor hem, die om die reden geweigerd werd... Hoe schoon ook de *détails*, toch schijnt ons het hoofddoel niet bereikt."

In een woord: treft De *Blinde*, bij lezing *a tête reposée*, minder diep, dan ligt zulks aan een gebrek van evenwicht tusschen den maatschappelijken toestand en het zedelijk gehalte des mans; blijven wij koel voor het lot van den kreupele, dan komt zulks voort uit de algeheele lijdzaamheid van diens karakter.

Wat nu betreft van Beers' kunstvorm, is er vooral in de werken van 1850 tot 1860, — van het bekroonde gedicht *Bij den Dood der Koningin* tot dit andere prijsvaers, *De Stoomwagen*, — eene kunstvaerdigheid te bespeuren, welke geen andere onzer dichters in dezelfde mate bezit. Reeds in zijne allereerste proeve, *Kermis in de Hel*, evenals in de latere, *De Dochter van Jefta*, schittert even duidelijk de aangeboren gave, om door de tegenstelling van verschillende maten in een zelfde gedicht, een of ander effect te weeg te brengen, eene of andere beweging plastisch voor te stellen. Wij willen in het midden laten, of de nabootsing, door dit kunstmiddel bereikt, niet eene enkele maal, als in *De Stoomwagen*, tot gezochtheid overslaan: stellig is het, dat zij aan menig tafereeltje in *Op Kruideen*, *Bij den Dood der Koningin*, en later nog *De Oorlog*, eene onweerstaanbare bekoorlijkheid verleen.

Ook in het kiezen van de op elk denkbeeld, elk gevoel in het bijzonder best passende rhythmten, muntte van Beers uit onder velen. In zijne beste oogenblikken slaagde hij er zelfs in, uit den overvloed van zijnen woordenschat juist die uitdrukkingen op te visschen, welke door klank, vorm en kleur, — want de woorden hebben immers even goed hunne plastiek als hunne harmonie, *zij* werken immers even goed op het gezicht, ofschoon minder krachtig, als op het gehoor, — het door hem innerlijk aanschouwde beeld het nauwkeurigst, tevens het schoonst uitdrukken. Hier en daar treft men bij van Beers dichtregelen aan, die geen geoeffend oor onopgemerkt kan laten. In zulke passages vermeit zich de dichter

blijkbaar in de melodie zijner woorden, en duidelijk ziet men het hem aan, hoezeer hij zijne klanken vertroeteld, gestreeld heeft.

In zijn epithalame aan Michiels, anders een zijner zwaktere stukken, zegt hij:

»Hetzij door 't schommlend looverdak
Het windeken van tak tot tak,
Van blad tot blaadje wipt en kwispelt..."

In *De Oorlog* viert deze zijne vaerdigheid triomph op triomph. De koren en .soli der *Aerdgeesten* uit deel I zijn beroemd; de rei der *Geesten der Duisternis* uit deel VI niet minder. Schooner echter heet ik de volgende plaatsen.

(Eerste) gewonde.

»"Wat kvaat en fladdert daar rond mijn hoofd?
Aaklige raven! Kunt ge niet wachten,
Tot mijn licht is uitgedoofd?..."

(Tweede) gewonde.

Ha! Daar lacht en schittert weder,
Door het dichte loof beschut,
 Viëndlijk — teeder
 Vaders hut!
Moeder laat het shepvat neder; —
Hoor het plompen in den put;
Hoor het sprankelend geklater
Van 't naar boven rijzend water...

Twee plaatsen, in zijne werken, zijn onder dit opzicht onovertroffen. De heerlijke beschrijving van de Lente in *De Oorlog*, en hoofdstuk III uit *Op Krukken*, Nooit lazen wij vaerzen, waarin het slaan van het uur op de torenklok, duidelijker, fraaier wordt nagebootst.

»Plechtig verkondigt de torenklok
 Middernacht; en in 't ronde
 Brommen haar de echo's wrevelig na
 En slapen weer de eigenste stonde..."

Hoe kalm, hoe rustig, en toch hoe indrukwekkend zwaar, luiden deze sterk gerhythmeerde regels na de hijgende, hordende, zenuwachtige vaerzen van n» II!

Wat eene gelukkige opeenvolging van holle klanken in deze regels, welke ons de maanschijf als met de oogen laten aanschouwen!

»Alles zwijgt; en door 't azuur
 Wandelt de volle mane,
 Spreidend haar treurig mijmerend licht
 Over haar wolklooze bane."

En is' het niet lief en bevallig als een miniatuurtje van Giacomelli, als de dichter zegt:

»'t Vogeltje slaapt; het beekje kust
 Al slapend de bloemkens, die droomen;
 't Windje zelfs plooiden zijn vlerkjes dicht,
 En znilt in de slapende boomen."

Wie in de geheimen der prosodie geen ongewijde is, moge aan de meesterlijke sneden dezer twaalf vaerzen, het effectvolle vooraan plaatsen van *Wandelt* en *Brommen*, den voorwefelijken oversprong van *Torenklok* op *Middernacht*, en het alleraardigste woordje *zuilen* zijn hert even ophalen.

Is men niet geneigd, op van Beers toe te passen, wat de Engelsche criticus Griswold in 1855 van Longfellow zegde: *Hij heeft de kunst der woordenmelodie volkomen doorgrond; de geheimzinnige verwantschap, die er bestaat tusschen de klanken en den geest, tusschen de woorden en 't verstand, het gevoel en de uitdrukking, dat alles is hij ten.

zeerste meester." En is het nu niet dubbel jammer, dat de indruk van zulk betooverend tafereeltje, door eene vier-entwintigregelige droomerij over *xvaken en lijden, droomen vw zofgen, hboploos treuren en belagen der deugd* verzwakt wordt!

In elk geval moet het ons van het hert, dat Busken fluet wel even een woord hadde mogen reppen over deze en meer andere zoo door en door dichterlijke plaatsens, in stede van den draak te steken met het kindervizioen uit *Sint Niklaas*, het gekeuvel van *Kaatje bij de Koe*, en de naïeve klacht van van *Het Broerhen*, »al beuzelihgen, den echten dichter onwaerdig!"

Het was gedurende zijn verblijf te Lier, dat van Beers, zoowel in Noord- als in Zuid-Nederland, den meest algemeenen bijval als declamator wist te verwerven. Beeds in 1851-'52 schrgft *De Eendracht*, bl. 27, in een overzicht van eene »letter- en toonkundige zitting" van *Voor Tael en Kunst- »Bij het Kerkportael* is de palm van het feest. Wij kennen geen beteren declamator dan den heer van Beers." Op bl. 40 van den jaargang 1856-'57 lezen wg, naar aanleiding van eene »plegtige zitting" van *De Wijngaerd*, te Brussel: »D^e dichter van Beers las, onder godsdienstige stilte en stille tranenvloeiing, zijn heerlijk dichtstuk: *Het Kerkportael*," In het deel 1852-'53, bl. 60, ontleen ik aan eene beschrijving van zeker *Vlaensch feest te Leuven*: »De heer van Beers wist de grootste stilte in de zaal te doen heerschen, door de schoone, treffende en doelmatige(!?) voorlezing van zijn verdienstelijk' dichtstuk: *Aen* (sic) *het Kerkportael*. Aen hem was het .vergund, menige traenpeerlen (sic) uit het oog der schoonen te doen vloeijen. Ook bij het eindigen 'brak een donder van toejuichingen los."

Nog rijker lauweren zou hij in het Noorden plukken.

Het kan van belang zijn, aan eenen tijdgenoot het verhaal te ontkenen van. de omstandigheid, waarin van Beers zich voor 't allereerst voor een Noordnederlandsch publiek liet

hooren. Het was te Utrecht, in zitting van het *Nederlandsche Tuel-en Letterkundig Congres*, den 21 sten Sept. 1854. Onder de meedeelde op het bureel ontvangen brieven, bevond zich een van Mr. C. van Marie, waarin deze den dichter Tollens poogde tē bewegen, om ook »een vaers op het Congres te leveren," onder voorwendsel namelijk, »dat zijne (Tollens') degelijke poëzie nog eenige verpoozing schenken zou in den »wildzang" der jeugdige poëten." Deze brief werd voorgelezen met het zeker niet onverdiend gevolg, dat de bekende Pauwels Foreestier, Buikslooter, in *De Tijd* van 23 September, dit misbruik van macht van wege het bureel in zeer vinnige bewoordingen afkeurde:

»'t Was zeer onparlementair — die elukubratien van die beide, oude, brave heeren Mer den jongen lui om de ooren te werpen; en niet alleen onparlementair, maar onstaatkundig; Want het stond te voorzien, dat de jonge, niet de oado genieën, de opgaande, niet de ondergaande zonnen de eerste violen op dit Kongres zonden te spelen krijgen. Toen dan ook een paar uur later de jonge dichter van Beers, door de meesterlijke voordracht van een allervoorreffelijkst diichtstuk het Kongres roerde en verrukte tot in het diepste zijner ingewanden — spi'ak menig-een hij zich-zelven: »dat is au dok toch een dier mannen van den jeugdigen «wildzang." Misschien, dat bij zulken wildzang, de wel eens tamme vaerzen van des heeren van Marle's vrienden, niet altijd met den besten uitslag in vergelijking zouden worden gebracht."

Van dit oogenblik af was van Beers in Noord-Nederland populair. Zijn gedicht werd nog denzelfden dag, en wel, o ongekende weelde voor de meeste Ylaainsehe poëten, tegen blinkende, klinkende speciën, aan eenen uitgever afgestaan, en na luttel jaren was de dichter van *De Blinde*, ondanks het »theatrale", dat enkelen hem, volgens *De Schelde* van 29 Sept. 1854, »in houding en gebaerden" ten laste legden, na Cremer de meestgeliefde *lezer* van geheel Nederland¹.

¹ Lezen in *Sneven uit Zuid-Nederland* door Max Eooaes, Antwerpen, L. de Cort, een uitstekend parallel lusschen - Cremer en van Beers, als slezers" beschouwd.

Deze populariteit gaf zelfs tot tweemaal toe, in 1859 en in 1862, aanleiding tot zeer karakteristieke gebeurtenissen.

Over de eerste dezer gebeurtenissen worden wij ingelicht door het volgende entrefilet uit de *Rotterd. Courant*.

>In afwachting, dat in onze letterkundige organen eene of andere geestige pen het feit zal persifleeren, zoo als net dat verdient, kunnen wij ons met weerhouden onze verbazing te kennen te geven over het berigt, voorkomende in het *Handelsblad* van heden, dat namelijk in de aanzienlijkste kringen te Arnhem een adres circuleert, strekkende om Z. M. den Koning te verzoeken, den Ylaarasehen dichter Jan van Beers, die in de maand November 11. drie zijner dichtstukken aldaar heeft voorgedragen, met eene orde te begiftigen. Welk denkbeeld maken zich dan toch wel de «aanzienlijken" in Arnhem van de waarde eener Vorstelijke onderscheiding; welk denkbeeld van hunne bevoegdheid, om te oordeelen over het al of niet noodzakelijke van *zulk* eene publieke daad ter bekroning van letterkundige verdiensten; welk denkbeeld eindelijk van het gevoel van eigenwaarde der uitstekende dichters en schrijvers in ons eigen Land? Wij zien eerlang een adres te ontmoet van cenige andere aanzienlijke landgenooten, om sir Edward Lytton Bulwer aan Z. M. don Koning voor te dragen tot ridder van de Bikenkroon."

Deze onhandigheid van eenen al te enthousiastisehen bewonderaar — de heer den Beer Poortugaal werd destijds genoemd als hoofdaanlegger van het heele plan, — verwekte onder de Hollandsöhe artisten groote opschudding. Samuel van den Bergh, de uitvinder van de bijbelsehe spreuk: »Daar is maar één God, en dat is Potgieter, en Bakhuizen is zijn propheet", verklaarde in tegenwoordigheid van den uitgever van Kesteren, »dat het niet langer duren kon de; dat er moest tegen geprotesteerd worden; dat bij wel achtung had voor van Beers, maar het nu wezenlijk al te gek werd, enz... Hofdijk bulderde het uit; het speet hem zeer, »dat men van Beers op dergelijke wijze ging bederven.. • Ver Huöll schreef in een blad, dat hij de lijst had onder teekend , » omdat hij niet uit kleingeestige voorzigtigheid wilde aohteruit blijven," maar stelde daarbij de vraag: »Waarom staat heel het land niet als een man op, om voor denedelen

Schimmel, *niet* eenen ridderstaf te bedelen, maar om hem eene gulden eikenkroon van burger-verdienste aan te bieden?"

Natuurlijk kwam er van het geheele plan niets. . . dan rook I

De tweede gebeurtenis is meer bekend. Op 2 Nov. 1862 besloot eene vereeniging van iïtrechtsche Bederijkers, van Beers te verzoeken, tegelijkertijd patroon en beschermheer der jonge Kamer te willen worden. Onze dichter aanvaardde., en tot tweemaal toe, in 1863 en in 1886, werd'hij door het gezelschap feestelijk ontvangen ¹.

Ook uit Noordnederlandsche bladen hebben wij bewijzen saamgelezen van het succes, dat van Beers alom als declamator te beurt viel. *Het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* schreef o. a.: »Alleen de voordracht van van Beers was een meesterstuk op zich-zelf... Wat was het levend geheel, waarop (hij) ons vergastte, door eenvoud schoon, en wat ruischte het, ons, zangerig en vloeiend als het was, als muziek in de ooren" (18 Dec. 1868). *De Goeslie Gt.* van 2-Febr. 1869 karakteriseert van Beers' voordracht als »een ure, waarvan allen den magtigen indruk nog gevoelen, waarvan aller mond blijft spreken, waarin een genot werd gesmaakt, dat nauwelijks in woorden kan worden uitgedrukt." *De Zierikzeesahe Gt.* (10 Febr. 1869) drukte zich uit als volgt: »Zijne stembuiging, zijn gebarenspeel, de blik zijner oogen, zijne mimiek, het was alles in de schoonste harmonie met de heerlijke dichtertaal. Het was wegslepend, verheven schoon!" Doch, welsprekender dan deze artikelen is voorzeker het feit, dat mannen als van Lennep, Schimmel, Alberdingk-Thijm, van Oosterwijk Bruin, Hofdijk, de Buil, bet

¹ Bronnen ontbraken ons, om met do gewensohte nauwkeurigheid de lijst van van Beers' lezingen in Nederland op te maken. Thans kunnen wy, benevens eene rondreis in den Winter van 1859—60, nog alleen de volgende door hem vervulde leesbeurten vermelden; December 1868, Kotterdam (*Begga*), en den Hang (*Begga* en *De Oorlog*), — Februari 1869, Goes (*Begga* en *He Oorlog*), Utrecht (*Begga* en *De Oorlog*), en Zierikzee (*Begga* en *De Oorlog*).

niet beneden zich achtten, den Vlaamschen dichter te gaan toejuichen (1856), of — zooals Beets en van Lennep wel eens deden, hem in eene welgemeende toespraak dank te zéggen voor het gesmaakte kunstgenot, terwijl zelfs een Prof. des Amorie van der Hoeven er genoeg in schepte, de beste declamatoria van onzen landsman, in verscheidene vergaderingen vóór te dragen.

Groot, grooter wellicht dan volgens de meening van sommigen oorbaar scheen, was dus de bijval van den Vlaming in het Noorden. Kon het anders, of eenige wanklanken moesten zich te midden van dat koor van loftuitingen doen hooren? Godsdienstijver gelastte zich met deze minder edele taak. In een schrijven aan *De Tijd* had J. A. Alberdingk-Thijm gewaagd van »het katholieke en van nature hoogst gevoelig gemoed van den Brabantschen dichter"; hij had eenen herdruk van den bundel *Jongelingsdroomen* »als verrijking hunner katholieke bibliotheek" aan zijne lezers aanbevolen, en den wensch geuit, •» dat de zuivere ziel van den begaafden dichter zijne overtuiging als man en Christen... in even streelende en welgeëvenredigde vormen »mocht blgven uitstorten.

Dat men van Beers tot zelfs zijne sympathieën scheen kwalijk te nemen, laat zich afleiden uit een anoniem artikel uit *De Fakkel*, overgedrukt in *De Waakzaamheid* van 9 Februari 1859: »Wij hebben vroeger reeds eene waarschuwende stem doen hooren tegen de verspreiding der novellen van den ultramontaanschen (!) Oonscience, die zoo juist de man was, om het vergif zijner partij (!) zoo smakelijk te bereiden, dat het gemakkelijk ook door protestanten kon worden ingenomen. Het blijkt ons uit den dichtbundel *Levensbeeldm* van van Beers, dat hij tot de groote bewonderaars en vrienden van Oonscience behoort."

•En dan gaat het er op los! Hemeltje lief, is me dat eene slachting! Berst moet het arme, weenende *Broerken* het ont-

gelden. Dat het bloedje, als een echt, naïef kind, zich van den hemel een denkbeeld vormt, dat gansch overeenstemt met zijne jaren, is in 'toog van den criticus eene onvergeeflijke doodzonde. *Huis van diamant! Suikeren bloemen!* Zij doen den goeden man leukweg de vraag stellen: »Hoe kon Swanenburgh ooit erger bombast schrijven? Hoe onnatuurlijk en walgelijk staat naast dat laffe, meer dan kinderachtige *suilceren* bloemen in den hemel de voorstelling, dat'de engelen een ontslapen kind langs de baan der zonnen in een kinderwagentje, dat N. B.! met starren als raderen voorzien is, voorttrekken!" En de geleerde theoloog roept Bphez. 1: 25 vv. ter hulp, om te bewijzen, dat *fesuken* niet mag voorgesteld worden als een vroeg gestorven kind... Daarna komen de *Angelnsklokjes*, *Ave Maria's*, *lieve Begyntjes*, *crucifixen* en *Lieve Vrouwebeeldjes* aan de beurt, en eindelijk zet de volgende tirade de kroon op het geheel: »Weekelijkheid en gemis aan gedachten werd in onze vaderlandsche poëzy sedert geruimen tijd veroordeeld, — de lazarethpoëten, die voor menschen op krukken, voor blinden, armen, voor zieken, voor heele beste bedelaarskinderen hunne liederen zongen, zijn er bij ons niet best afgekomen, vóór een twintigtal jaren. Zal de kritiek onzer dagen met van Beers vrede hebben? — Het protestantsch gevoel heeft het volstrekt niet!"

Doch, *de kis satis!* Zeggen wij liever, zooals Sam. van den Bergh naar aanleiding van eene andere critiek aan van Beers eens schreef: »De recensies!. . . Maar laat ons over schoon en niet over vuil praten!"

In October 1860 aanvaerde van Beers, toen juist veerd met het ridderkruis der Leopoldsorde, het ambt van leeraar der Nederlandsche taal en letteren aan het Koninklijk •Athenaeum van Antwerpen; in November van hetzelfde jaar werd hij, tegelijk met Heremans en Delei'oux, benoemd tot ridder van de *Eikenbroon*, en op 27 Januari 1861 boden zijne vrienden en bewonderaars hem een banket aan, dat, sedert

menschengeheugen, alleen door het Conscience-banket van 1857 in luister oevetroffen was. Al wat Antwerpen op dat tijdstip aan uitstekende beoefenaars van fraaie kunsten en letteren in zijne muren telde, was dien dag rond den dichter der *Levensbeelden* vergaderd. De schilders Leys, Lies, de Keyser, Alma Tadema, van Lerijs, Guffens, V. Lagye, Sohaefels, Dijkmans, de beeldhouwer Geefs, de bouwmeester Sohadde, de letterkundigen de G-eyter, Verhulst, de Oort, Vleeshouwer, Jan van Rijswijck, de archivaris Génai'd, verscheidene leden, van provincie- en gemeenteraad, waren er aanwezig. Uit Kortrijk was Oonscience, uit Brussel waren benevens, den genialen Fransch-Belgischen dichter André van Hasselt, de letterkundigen Dodd en Euelens opgekomen. Het heerlijke feest greep plaats in de groote zaal van de *Sodaliteit*, in vroeger eeuwen de vergaderplaats van de groote Antwerpsche schilders, thans, sedert een achttal jaren, tot stedelijke boekerij heringericht. Oonscience hield eene schitterende rede, en luttel dagen later gaf Vleeshouwer in zijn onnavolgbaar satyrisch *Zondagblad voor verstandige lieden, aaneengehoopt door zeven filosofen*, den terecht beruchten en geduchten *Reinaert de Vos*, een comisch verslag, onder dit voorzeker welgekozen motto uit cap. XXIV, *Liber Faoetianm: vEptdati sunt in sodaliute, exhausiruntque pocula, et declamaverunt magno commvarum oum plausu, compotorumque,*"¹

¹ Zie hier, altijd volgens *Reinaert*, den verwelkomings-speech van den heer Génard, alias Pietro Genardo Genardini: » Amice Vanbevsiel *Eet is heter het dan nooit*, zegt Aristoteles, in zijne vermaerde verhandeling. *DemostardA post prandium semendd.* Daerom zijn wij, vier maenden na uwe aenkoiMi, eensklaps blijde geworden, dat gij aengekomen zijt. Neem daerom plaats aede tafel, ende ket de vereering van hetgeen schoon ende lekker is, !""• eenigste doel zijn van uw leven!" Hij sprak, ende iedereen riep: » Vivat Vanbersius! Vivat Genardo Genardini! Vivat liguritiol!" Ende bij dit geroep gaf de zoon van Adam" ~ de tafelhouder was zekere heer Abel — »het teeken, ende de kervelsbep werd opgediend..." Zie *R. de Vos*, 3 Februari 1861.

In de geheele loopbaan van Jan van Beers kennen wij geene gebeurtenis, welke op zijn talent als dichter eeneneven voordeeligen invloed geoefend heeft, als zijn terugkeer naaide Scheldestad. Juist in de jaren, welke thans volgen, en wel meer bijzonder tusschen 1860 en 1870, bracht onze dichter zijne volmaaktste, tegen den tand van critiek en tijd duchtigst beharnaste scheppingen voort.

Reeds in de gedichten uit het zoo vruchtbare jaar 1858 (Lier) merken wij de eerste sporen eener laatste, beslissende hervorming.

, Zagen wij reeds hooger de opvatting allengskens gezonder worden, thans ondergaan. ook de vorm en vooral de taal aanzienlijke veranderingen. De styl ontdoet zich meer en meer van allen rhetoricalen pronk en praal; metaphoren en beelden maken plaats voor een natuurlijker, eenvoudig *zeggen* of *aanduiden*, in een woord, » voor dien lossen schrijftrant, die, » zoals M. de Vries eens zeide, » geheel de taal van het dagelijksche leven wedergeeft. » Waar hij, in zijne lyrische ontboezemingen van vroeger, zich weleens aan breedsprakigheid bezondigde, poogt hij thans zoo kortbondig mogelijk te zijn. En de woordenkeuze zelve, ook zy deelt in deze verandering. Waar de ongeijkte woorden en zegswijzen zich in de *Jongelingsdroomen* vrij schaarsch en' als beschaamd voor hunne eigen nederigheid vertoonen, verdringen zij zich, van heden af, talrijker en stouter onder zijne pen. Eindelijk, alsof deze laatste herinnering aan zijne romantische manier de vrijheid zijner bewegingen nog belemmerde, offert hij den berijmden vaersbouw in een goed deel zijner latere. lettervruchten op, en geeft besloten de voorkeur aan den smakelijken, ronden maatgang en de tot in 't oneindige afwisselende rhythmten Tan het hexameter. Spreken wij eerst over dit laatste punt!

Al wie geen vreemdeling is in onze letteren, weet dat van Beers noch de eenige noch de eerste was, om dezen prachtige dichtvorm, aan de voortreffelijke Ouden ontleend ,

in onze taal te beproeven. Lang vóór hem hadden de Noord-Nederlanders Imlofs en ten Hoet (1827), de Zuid-Nederlanders Cracco, van Duyse en Dautzenberg, deze laatste met het beste gevolg, hunne krachten aan dit schema beproefd. Nolet, de Gort, Vosmaer, de Eop, Waalner, Hofdijk, Fr. Willems, Daems, Hél. Swarth, hebben sedert kortere of langere gedichten in hexametervorm geschreven.

Lang niet zoo streng als b. v. Dautzenberg in het toepassen der regels, dezen vaerzen eigen, verzwakte van Beers wel eens hunnen anders zoo krachtigen maatslag, door het aanwenden der eenlettergrepige vormen van de hulpwerkwoorden van wijze, *laten, doen, mogen, kunnen, staan*, enz. (als \wedge , — en van de tweelettergrepige vormen der bezitswoorden als $\wedge \wedge$, — doch wellicht nog meer door het al te kwistig gebruik van trocheeën in stede van spondeëen, in de vier eerste, en in stede van de vereischte dactylen, in den vijfden voet. Ook met de caesuur springt hij bij tijd en wijle wat losjes om. Voor 't overige behooren zijne hexameters tot de vloeiendste en zuiverste, welke wij kennen.

Wat van Beers' taal betreft, het lijkt er naar, alsof hij enkel op zijne verplaatsing naar Antwerpen gewacht hadde, om den geheelen schat van kruimige woorden en beeldende idiotismen, in het Antwerpsche' taaieigen zoo talrijk, ia zijn geheugen en op zijne lippen en onder zijne pen terug te vinden. Ja, onder zijne pen! Immers, ofschoon volkomen vrede hebbende met al de voorschriften der *nieuwe* Nederlandse spelling, was van Beers van gevoelen, dat de rechten van het Hollandsch, sedert twee eeuwen het hoofddialect van het Nederlandsen, geenszins die van de andere dialecten mogen doen vergeten! Met het oog op de duizenden en duizenden schilderachtige of pittige uitdrukkingen en termen, welke deze onderscheiden gewestelijke taaltakken opleveren, stond hij in elke omstandigheid, met warmte altijd en desnoods met hertstocht, Snellaerts zoo redelijk stelsel voor*.

»Het behoorde voor ons, Nederlanders, *eene* wet te zyn, dat elk gewest, elke gemeente van ons land, het hunne bijbrachten tot beschaving en verryking der moedertael... Het ware eene doodende dwingelandy, indien aen enkele gewesten het regt^werd toegekend, alleen datgene, wat hun eigen is, voor bruikbaar in geschrift of in deftige kringen te doen aennemen." (*Belgisch Museum*, 8ste deel).

»Ego our, acquirere pauca

Si possum, invadeor, quum liugua Catonis et 33im!

• Sermonem patrium ditaverit? *

Evenals Kiliaan, evenals Vondel en Bredere, evenals op onze dagen alle goede auteurs in Duitschland, Engeland, ja, zelfs in Frankrijk, schepte hij met volle handen in de nooit uitgedroogde bron der volkstaal, waarvan hij met Halbertsma geloofde, dat zij is »de eerste en altijd wellende fontein van elke taal des menschedoms, uit welke de conventionneele taal der schrijvers elk oogenblik moet verrijkt, vernieuwd, •verfriseht, met een woord, verbeterd'worden." ²

Ziehier, ten overvloede, hoe van Beers zelf zich omtrent <ut gewichtige en in onze gewesten nog steeds niet opgeloste vraagstuk uitliet, in het volgende zeker ondubbelzinnige schrijven aan eenen zijner vrienden, den heer Jan Bols, thans pastoor te Alseberg, destijds als terecht gevierd en geliefd leeraar van Nederlandseh, aan Sint-Eumoldus' college ie Mechelen werkzaam:

»Ik zeg niet, dat ik later,, als 't past *U appetite*, over •dier.kwestie ook niet nog eens mijn wordeken uitbrengen zal. Ons Vlaamsch *recht* moet gehandhaafd blijven; zoolang « eene veer van mijne lippen kan blazen, sta ik geen. duim breed daarvan af."

¹ Horatius ikccus, *De Arte jBetica*,.55—57.

" *Bundelingen, van 'tTaalcongres van- 1869, te Brugge.*

Ik ontveins het mij niet! Niet alle woorden, die in den volksmond leven, -zijn voor den kunstenaar even geschikte hulpmiddelen. Tan Beers echter wist ze niet alleen met smaak te kiezen, maar daarenboven zoo passend, en altijd *to the right place* aan te wenden, dat ze zijne vaerzen niet alleen niet ontsierden, maar ze, wel integendeel, wezenlijk verfraaiden.

De dichter zoowel als de mensch in van Beers, sprak nooit anders dan... *wie ihrn der Sohnabel gewachsen war.*

¹ Ziehier eenen brief, door van Beers den Uden l'ebr. 1882 aan eenoo zijner vrienden geschreven, 't Ia, in zijn soort, een waar meesterstukje, 's Mans prettige luim straalt ons, uit schier eiken volzin, tegen.

Vriend S(aibe),

Dat is heel lief van u, en ge weet zoo warm en nadrukkelijk aan te dringen, om mij los te peuteren uit de oude schelp, waar ik in verroest zit, dat ge 'nen mensch zijn hert zoudt waterchtig maken, om toch nof eens te probeeren, of hij 't nog kan; — maar toch, vriend, het kan, het mag niet zijn.

Of ze gisteravond thuis, toen ik uwen brief ontving, het op hadden, dat ik een tandje had, dat loterde om ja te zeggen — weet ik niet; *ramt* moeder van Beers vroeg, om dien brief eens te lezen, en toen kreeg ik van alle kanten de volle laag. »Wattle!« —zoo klonk het, >heb-de ons niet plechtig beloofd en gezworen, dat ge nooit van z'n leven geene voordrachten meer zoudt gaan houden l Bn dat naar.Brugge, zoo'n verre reis! Bn in'tputteke» .van den Winter l — Bn op Vastelavond-zondag — als wij besloten hadden uwen besteeck te vieren ('k verjaar, helaas l den S2n •— zes kruiskens en een eentje!), en als de kinderen met hunne mans en al 't klein gespuis al zijⁿ verzocht om Pé te komen besleken?... Waar staan uwe zinnen toch, man? — 't En zal niet waar zijnl Of we steken uwe broeken wegl enz. enz." S'

Zoo kreeg ik het, potdicht, van moeder en de meiskens. Wat kon ft doen, dan beloven, dat ik u 'nen sohoouen brief zou schrijven, met veel bedank-u-zeeren, maar toch stellig uitlopende op een refuus.

En dat doe ik nu ook, zooals ge ziet. Niet zoo zeer, om al de redenen, door mijn volkje aangehaald; maav vooreerst, omdat ik denk, dat het mij niet meer zou afgaan, en bovenal, om de vervelende briefschrijfevij, i^e ^{er} ' tonvermijdelijk gevog zou van zijn. Inderdaad, zoo ik 't ongeluk heb, eens

Nog treffender dan al deze uiterlijke teekenen is de innerlijke omwenteling, welke in van Beers heeft plaats gegrepen. Niet vruchteloos heeft de zanger zijnen veertigsten jaarkring bereikt; de dikwijls harde strijd om het bestaan, welchen hij als vader van een niet ontalrijk huisgezin gestreden, de mensehenkennis, die hij in zijnen dagelijkschen omgang met collega en leerling opgedaan, het werkzaam aandeel, dat hij aan de Vlaamsche democratische beweging genomen had, de vrucht van vele jaren studie eindelijk en zijne voortaan uitmuntende-gezondheid, dat alles en nog meer had hem doen rijpen tot eenen vollen, koenen man, tot eenen ernstigen, kloeken denker.

In zijne prijsvaerzen, *De Stoomwagen* en *Maerlant*, hooren wij als het machtige voorspel van deze beide, zijne allerbeste voortbrengselen: *Begga* en *De Oorlog*. Niet slechts den gezonden, realistischen kunstenaar, ook den vrijzinnigen, voor volksontvoogding en vooruitgang ij verenden politieken man leeren wij er in kennen en hoogachten.

Voorzeker ware het één voorbarig pogen, in van Beers' werken, reeds heden, het duurzame van het vergankelijke, het onsterfelijke van het sterfelijke te willen scheiden. Dit éene echter durven wij als onze volle overtuiging vooruitzetten: wat daar ook, in 's mans dichterlijke nalatenschap veranderen of verbleeken moge; welke beelden en gevoelens wellicht

ergens nog als spreker op te treden, dan krijg ik van al de genootschappen, nutten en kringen uit Holland 'nen echten stortvloed van uitnoodigingen, waarop ik dan verplicht word te antwoorden; — ge ziet van hier, hoe plezierig dat is voor 'nen ouwen luierik gelijk ik ben.

Dus, Vriend S., tracht het zonder mij te schaffen, ik ben al te vast in Mijne pekenssloffen vergroeid, om mij nog aan zoo'n jongenswerk gaan moe te maken.

'Nen besten handdruk van

Uwen toegenegen,
J, VAK B. .

reeds morgen valsch en afgesmaakt mogen voorkomen, zoo niet met de eenige, met de overheerlijke *Begga!* Deze novelle is niet enkel, op zich zelve genomen, een bijna vlekkeloos meesterstuk, in van Beers' beeldengalerij is zij ongetwijfeld de wezenlijke *pièae de résistance*.

In *Begga* bereikt van Beers' aangeboren gave van Nederlandse schilder hare volle rijpheid en kracht.

Vergelijkt de manier van werken onzer groote klein- en fijschilders uit de zeventiende eeuw: Ostade, Brouwer, Craesbeek, Teniers, Steen, Hals, met die van den Antwerpschen schrijver, en gij zult getroffen zijn door eene waarlijk opmerkenswaardige overeenkomst. De oude kuiper, Frans, Kato, en hoe de andere personages uit *Begga* ook heeten, zij verschillen evenzeer van *Livarda*, *De zielce Jongeling* of *De Blinde*, als de oolijke en vroolijke drinkers en kaartspelers van genoemde meesters van de slanke, vaporeuze maagden en engelen van Memlinc, van der Weiden en Bout.

Ook doet zich thans in van Beers' samenstellingen een gansch nieuw element gelden. Daar treedt de humor opi en eischt boutweg zijne plaats! Deze typen uit de Antwerpsche burgerwaereld, zij laten zich, bg vlagen, nog wel even op het storten van eenig Smertewater verrassen, maar wat kunnen zij, als 't pas geeft, gulhertig lachen en mallen, wat blikken die flink geopende kijkers vrank en vroolijk de waereld en het leven in! En hunne gesprekken, hoe smakelijk weten zij dezelve te doorspekken met allerlei schalksche, sappige zetten en spreuken. . Denk maar even aan het bal onder de Linden, aan den plechtigen »besteeck" in het huis des Kuipers, aan het gesprek van Frans met zijnen vader in het derde hoofdstuk... Is dat alles niet als uit het leven gesneden? En zou men niet geneigd zijn, er de eigen vaerzen op toe te passen, welke van Beers, in 1877, voor de versiering van het Antwerpsche *Gymnase Nvrnal* ten beste gaf:

»De malsche vorm en losse zwier,
 De reuzenkracht van pees en spier,
 Die gij in Rubens' werk ziet leven,
 Dit alles wordt u, turners, hier
 Door oefening en kunst gegeven!"

En dan nog,, wat eene volheid in al deze tooneelen! Zij staan er niet meer alleen, eenzaam mijmerend op de onbezette, ledige planken, al deze personages! Zij maken wel degelijk deel uit van een grooter, machtiger geheel: van het huisgezin, van de burgerij, van de samenleving; zij bekomen elk oogenblik voeling met de andere leden dezer kleinere en grootere vereenigingen, ondergaan er den invloed van, en weten er zelve op in te werken.

»In *Begga*," schrijft Max Rooses, »werd aan de stad met hare straten en huizen, en menschen en zeden, in de huizen aan de kamers, in de kamers aan de meubelen één voller, een wezenlijker bestaan geschonken, en werden al die levende en levenlooze wezens met eene liefde- en een licht, eene uitvoerigheid en eenen uitsprong geschilderd, die ze ons deed kennen niet slechts van hooren zeggen, maar ze zichtbaar, tastbaar, genietbaar voor ons maakte."

Ook het eoloriet is warmer, voller, sappiger geworden. In *Tante Geertrui*, *Op Krukken*, zelfs in *De Bestedeling*, Was de verf nog wat bleek, op het grgze af, niet ongelijk aan de eigenaardig witte en ook wel eens geelachtige tonengamma, waardoor zich *De Greef van Halfvusten* van Ferdinand de Braekelaer (Brusselsch *Musaum*) of *De Bruiloft* van Hendrik Leys (eerste manier) (Antwerpsch *Musoium*) onderscheiden. In *Begga* streeft van Beers' pen het penseel op zij van de beste onzer hedendaagsche Nederlandsehe coloristen.

Begga en *De Oorlog* verschenen tegelijk met *De Stoomwagen*, *Maerlant*, de twee vertalingen: *Martha de Zinnelooze* en *De Zoon van den Metseldiender*, onder den titel *Gevoel en Leven*, in 1869. Van toen af bewaarde van Beers een zoo

onafgebroken zwijgen, dat reeds meer dan een zich op net denkbeeld verraste, dat de dichter zich zelve overleven zou. In 1884 zag een vierde bundel, *Rijzende Bldren*, in 1885 met den vijfjaarlijkschen Staatsprijs bekroond, onverwachts het licht.

De elf gedichten — slechts twee zijn van langoren adem — waaruit deze laatste bundel bestaat, hebben, in de laatste maanden, niet weinig pennen in beweging gebracht. Terwijl sommigen volhielden, dat deze stukken duidelijke sporen vertoonden van krachtsverzwakking en afmatting, beweerden anderen even hardnekkig, dat de dichterlijke waarde der *Rijzende Bldren* bij die van *Gevoel en Leven* geenszins moest onderdoen. Geene van beide meeningen is van overdrijving vrij te pleiten!

Van Beers blijft zich in deze stukken niet overal gelijk. Ofschoon'alle geschreven tusschen 1870 en '80, sluiten de meeste dezer stukken zich veel meer aan bij *Levensbeelden*, ja, zelfs bij *Jongelingsdroomen*, dan bij *Gevoel en Leven*. De *Duij van Moeder An* is, naar vorm en inhoud, een tegenhanger van *Sint Niklaas* en *Op Krukken*; *Een Droom van 't Paradijs*, geschreven op een reeds door J. J. L. ten Kate behandeld thema, behoort tot de mystieke wereld van Livarda; door en door romantiek is, in zijn geheel drama, wij zeggen niet: in zijne landschappen, *In Verlof. Bij den Hooiopper* vergroot de sentimenteel-romantieke reeks, waartoe *Op de Kermis*, *Bij 't Kerkportaal* en *Eene Bloem uit het Volk* behooren, en *Grijze Lkfde* brengt ons de beste stukken uit *Jongelingsdroomen* in het geheugen. Alleen *Confiteor* staat, in meer dan een gedeelte, op dezelfde hoogte als *Maerlant*.

Zonder eenige aarzeling geven wij, persoonlijk, de voorkeur aan de gevoelvolle, ofschoon wel wat langgerekte ode: *Grijze Liefde*. De volgende regelen behooren tot de schoonste, die wij van van Beers kennen.

»O! Heerlijk was het uchtendpralen
 Van onze liefde: een zee van Meur,
 Bén balsemwoik van bioeiuengeur,
 Eén jubelgezag van nachtegalen!

En toch — min liefelijk als de lach,
 Waarmee deze avondzon heur i'ozen
 Laat over het blanke sneeu-witlood blozen
 Van onzen kalmen winterdag!...

Sotns slaakt mijn hert de stille bede:
 »Ach! Laat het nog wat duren, God!.. .
 Doch, — roept ge mij morgen, — uw gebod
 Is heilig: dankbaar ga ik mede!"

»Maar, 't is nog geen morgen! En dus,—als toen
 Wij de eerste maal elkander kusten,
 Laat, Oudjen, uw hand in de mijne rusten!
 Geef me nog eens den ouden zoen I"

Dat is onvervalscht, diep en natuurlijk gevoel, uitgedrukt in vloeiende, prachtige vaerzen.

Ook *In Verlof* bevat enkele puike brokken. Al houden wij geen zier van den huiswaartskeerenden soldaat, die, op den duin, «ie zijn dorpje begrenst, de brieven zijner geliefde overleest, m stede van — wat hij maar beenen mag, naar de ouderlijke woning te ijlen, stellen wij toch de beschrijving der heide {«Roerloos staat hij een wijl. . ." enz.), en het aandoenlijke beeld van de grijze geitenhoedster (»Daar is zij zelve I" enz.) zeer op prijs.

Niet op éene hoogte staan de verschillende deelen van het, als geheel, vast zeer verdienstelijke *Confiteor*. Enkele vaerzen zouden wij er willen uitgesehragt zien; andere klinken wel wat stroef; evenmin hier, als in den veel zwakkeren *Droom van 't Paradijs*, hebben wij met vaersbouw en beeldspraak overal vrede. De aanvang echter en het einde lijken ons zoo gemoedelijk eigenaardig als de beste grepen van den goeden Oladius, en de machtige passage: *i>Soor, Vriend! Elk*

dropje dauw straalt heel den hemel terug" wij wenschten haar volgaerne naast Wazenaar's puike brok *Barbaarschheid*, bijna naast Multatuli's *Gebed van den Onwetende* en *Golgoiha* eene plaats te schenken. j
:

Yan Beers' invloed op de Zuidnederlandsehe letteren is onmiskenbaar een groote. Heeft hij zelf, voornamelijk in de werken zijner tweede periode, van den voortreffelijken en kieskeurigen Dautzenberg de kunst afgeleerd, om vaerzen te schreven, die niet alleen prosodisch juist, maar tevens wars zouden zijn van pseudo-olassieken rinkronk en bombast, dan heeft hij toch, dank aan zijne ongemeene populariteit, in met geringe mate bijgedragen, om deze gezondere begrippen door de meeste jongere dichters te doen aanvaerden, en onze poëzie voor goed van den Bilderdijksch-da Costiaanschen preëktoon te verlossen. Hij zelf heeft trouwens, door zijne aan het volksleven ontleende beelden en tooneelen, den horizon onzer poëzie te goeder ure verruimd. Wat Brizeux voor Bretagne, Jansemin en weldra Mistral voor Provence, Longfellow voor de wouden yan Noord-Amerika, Lamartine ' met *Jocelyn* en Hugo met *Les pauvres Gene*, bewerkten, dat deed van Beers voor Nederland: de hallen der epische poëzie, tot heden toe alleen toegankelijk voor goden en godinnen en dames en heeren uit den eersten en tweeden stand, hij alken stelde ze wagenwijd open voor den derden stand, 'het volk.

Vreemd moge het enkelen wellicht in het oor klinken, toch spreken wij enkel in de volste oprechtheid onzer overtuiging, als wij, van Beers' poëtische verdiensten in een enkel woord samenvattende, hem noemen eenen volksdichter in den edel'sten, den verhevensten, laten wij er bijvoegen, den *olassieken* zin van het woord. In de geheele Nederlandsche letterkunde kennen wij niemand, in wiens artistieke persoonlijkheid al de hoedanigheden, die den *waren* volksdichter uitmaken, een schooner, vollediger geheel vormen. Zijne

stoffen: — vertelde hij het volk niet van het volk? Deed hij het niet weenen over zijne lichamelijke en zedelijke ellende? Maakte hij het niet bekend met zijne veeltijds onder eene ruwe schors verborgen reinheid des herten, mildheid der inborst, edelheid des geestes? Geen verstond ooit beter dan van Beers de kunst, om die onberedeneerde, onvrijwillige, doch des te sterkere zucht van den grooten hoop naar felgespannen, dramatische tooneelen, te bevredigen: zijn eigen warm en week gemoed lichtte hem vóór, waar hij zich ten doel stelde, zijne lezers of toehoorders met hen zelve en huns gelijken te doen medegevoelen en medelijden! Ook zijn vorm, zoo keurig en verzorgd als hij is, past den volksdichter volkomen. Nergens een spoor van die meer moderne aesthetiek, waarbij de kunstenaar zich vrijwillig moeilijkheden schept, alleen om het genoeg te hebben, die te overwinnen, of zich uit louter overmoed de weelde gunt, met de meest ingewikkelde rhythmten en de zeldzaamste rijmen te spelen en te goochelen, als eertijds de middeleeuwsche *jaoulator* met veelkleurige staven of bollen. Nooit immers heeft van Beers zich verwaerdigd, eenen enkelen der zoogenaamde kleinere of lichtere dichtvormen, als het ghazel, het sonet, het triolet, de sapphische of alkaische strophe te behandelen. Ook taal en styl, zijn geheele schrijftrant overigens, zijn die van eenen dichter, die het op prijs stelt, geen en enkelen lezer af te schrikken. Eenvoudig, gemakkelijk, meer kort en glad dan lang en ingewikkeld, loopen zijne volzinnen achter elkander, pittig en kruimig als de taal van het volk zelf, helder, duidelijk en sober als de toestanden zelve, die zij beschrijven. -

Noch bij den Provencaalschen Jansemin, noch — zoo het ons vergund is, eenen vooral lyrisehen poëet met onzen verteller te gelijken — bij Pierre Dupont, dezen meester m het vak — hoeft van Beers een haartje achterstaan. Wel integendeel!

Men brenge hier niet tegen in, dat het eigenlijke volk noch de *Levensbeelden* noch *Gevoel en Zeven*, maar alleen de volksliederen van van Rijswijck of diens *Eigenaardige Verhalen* pleegt ter hand te nemen. Dit zou niets tegen mijne stelling—, maar alleen dit bewijzen, dat ten onzent het lezend publiek geenszins kan gezegd worden, met dat uit Frankrijk, Engeland en Duitschland op ééne hoogte te staan.

Nog arbeide van Beers aan eene vijfde verzameling gedichten, wanneer de Dood het speeltuig in zijne handen kwam verbrijzelen. In *Eigen Haard* hebben wij getracht, een denkbeeld te geven van de verslagenheid, waarin deze onverwachte slag het geheele Vlaamsche kamp, gedurende verscheidene dagen, gedompeld heeft.

Stil en gelaten, onbewust Van zijn naderend einde, zonder eemge pijn schier, blies hij, den Uden November 1888, ten twee uren des namiddaags, den jongsten adem uit, de oprechtste gevoelens van rouw en treurnis in de herten van honderden en nog honderden in geheel Nederland verwekkende.

-iusschen Conscience, zijnen meester, den boezemvriend uit zijner rijpere jaren, en August Michiels, den trouwen medescholier uit het Klein-Seminarie, den koenen strijdmakker van gansch zijn leven; op enkele stappen van Lies, den knappen schilder, en Driessens, den stichter van het Vlaamsch tooneel, slaapt de uitstekende Vlaming dien langen, donkeren siaap waaruit nog geen rustende ooit is opgeschrikt, zelfs met door hetgeen van Beers zelf ergens noemde

*" onzichtbaar vleugelwuiven
Van geesten, die door 't donker schuiven...»

Laten wij thans nog enkele meer intieme potloodstreepjes toebrengen aan het beeld, dat wij van den lieven dichter ontwierpen, en. .. onze taak zal ten einde zijn. •

S i ! l ! oord oVer Van Beers als *antiek man*.
Slechts op betrekkelijk hoogen leeftijd trad van Beers in

het strijdperk der staatkundige partijen. In 1875 aanvaerde hij, uit naam der liberale gezindheid, eene eandidatuur voor den Antwerpsehen gemeenteraad en weinigen tijd later eene tweede voor de Kamer. Slechts in de eerste dezer verkiezingen kwam zijn naam zegepralend uit de stembus. Nauwelijks gekozen, maakte hij zich zijn fraai redenaars-talent te nutte, om van zijne medeleden de vervlaamsching te vorderen der lagere onderwijsgestichten der stad. De redevoering, welke hij in deze omstandigheid uitsprak, is alleszins opmerkenswaardig.

Ofschoon door aard en overtuiging een gematigd liberaal, stond van Beers, ook bij de meer vooruitstrevende jongeren, zeer hoog in aanzien. Op zijnen naam werd, in de meeste verkiezingen voor den gemeenteraad, het grootste getal stemmen uitgebracht. In 1881 o. a. werd hij met 5656 stemmen herkozen.^z

De vóór luttel jaren gestichte *Vereeniging der liberale Ylaamsclie Bonden* mocht hem, van den eersten dag van haar bestaan "tot aan zijnen dood, als Voorzitter behouden.

In elke omstandigheid, maar vooral in kunstzaken hoogst onpartijdig, kon van Beers in anderen geene partijdigheid dulden. Ofschoon zelf, onmiddellijk na de stichting der Vlaam-

¹ Op eenen gelukwensch in vnevzen, hem te dier gelegenheid door eenen zijner oudste vrienden toegestuurd, antwoordde van Beers met het volgende humoristische *impromptu*:

*Wat feestgebróm
Van drom bij drom
Daar gistren om
Mijne ooren klóm,
Omdat mijn naam aan 't hoofd van allen
Als Stadsverkorene mocht schallen;
Het was mij minder wellekóm
Dan 't versje van den vriend de Bom."

sche Academie, tot lid derzelve benoemd, nam hij echter al spoedig zijn ontslag, niet zonder eerst, evenals zijne vrienden Rooses en Sleeckx, in krachtige bewoordingen geprotesteerd te hebben tegen het stuitende ostracisme, door de overwegende catholieke meerderheid van deze Vereeniging tegenover de vrijzinnige schrijvers aan "den dag gelegd. "Van Beers was veelte grootmoedig, om eenen zetel te willen bekleeden aan de zijde van lieden, die noch Vuylsteke, noch de Geyter, noch Anthéunis, noch den ondergeteekende tot medeleden verlangden, onder voorwendsel, dat de eerste in de laatste tien jaar geene gedichten meer had geschreven, dat de tweede de vader is van het beruchte »Geuzenlied", dat de vierde, ik zelf, och arme! mij aan. . . zedelooze antiekpenningen bad bezondigd!

Als *mensch* was van Beers eene hoogst innemende verschijning ! Zijn vranke, open blik, zijne vriendelijke, ofschoon karaktervolle trekken, zijn gulle, warme handdruk, niet het minst zijne openhartige taal, wonnen hem aldra ieders vertrouwen.

Aandoenlijk was het, hem in zijnen huiskring te beschouwen! Heel en al liefde voor zijne kinderen en sch o onkinderen, was hij voor zijne kleinkinderen een ware afgod. Wanneer »klein Janneken", waarvan hij in *Van 't Merelnestje* gewaagt — het aanbiddelijkste blondkopje, dat ooit een schilders-penseel heeft kunnen betooveren —, door eene schrikkelijke ziekte in schier enkele uren tijds werd weggerukt, dan heb ik den braven man gezien, ontroostbaar treurende en even diep neergebogen onder den slag, als zijne eigen, lieve en gevoelvolle dochter, Jannekens moeder zelve. Voorwaar, in' dien ooit, zooals hij in *Aan mijne Jongens* zegt, tusschen zijne kleinzoonen één enkele loopt,'

»Wien 't eiflijk heilig vuur in 't herte vonkt,"

¹ Brief van een thans ook al overleden lid der Academie aan schrijver dezei ïegelen.

dan zal hij op des grootvaders eigen lier,

»En, ?oo zij 't *nog* verstaan, — in 't Vlaamsen"

kunnen zingen, hoever de goede oude grootvader het gebracht had in dat moeielijke *Art d'être Grand-pere*, waarover hij echter geen enkel boek geschreven heeft.

Zelfs,

»Wil hij hém misschien nog deugd doen in zijn graf",

dan zal hij er bijvoegen, hoe afgodisch diezelfde grootvader de vrouw vereerde, welke hem aeht-en-dertig volle jaren als de liefste en troostrijkste aller echtgenooten heeft ter zij gestaan. Van Beers gebruikte geene ijdele rhetorische figuur, ^aIs hij van zich zelve en zijne Hendrika getuigde:

»Waar nog zyn ze te vinden,
Die op aerde, hun leven lang
Beminnen, gelijk die twee beminden?"

En . evenzeer sprak hij waarheid in deze regelen uit *Grijze Liefde* .-

sWat scheelde mij blaam of gunstbetooning
Der wereld? — Ben knikje, een lachje om uw mond,
Ben traantje in uwe oogen, — daarin vond
Mijn kunst heur eenige, hoogste belooning I"

Dit herinnert mij eene kleine epizode uit de huldebetooging, welke in 1886 te zijner eere plaats greep, en waarop Prof. Jan ten Brink hem, namens Z. M. den Koning van Nederland, het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw ter band stelde. Ziehier, hoe een vriend van van Beers, de Gentenaar Willem Bogghé, dit kleine, doch treffende voorvalletje in een Vlaamsch nieuwsblad (*Het Morgenblad*) verbaalde.

»De grijze dichter beschouwde een oogenblik het eerekruis, ^{e^{ia}}g dan op eens naar zijne vrouw, en haar het kleinood

in de hand duwende, zegde hij haar met een e van aandoening bevende stem: »Daar, moeder!"

Dat vluchtig tooneel, dat zooveel zegde van de genegenheid van den braven huisvader voor zijne levensgezellin, bewoog mij en velen tot tranen toe. 't Was, of hij wilde uitdrukken, dat zij met hem die vereering moest deelen; zij zou het kruis naar huis brengen, zij het den kinderen toonen, zij het de eerste op zijne borst hechten."

En ik tan er als ooggetuige bijvoegen: *Ende zoo geschiedde het inderdaad!*

Van zijne jongelingsjaren af was van Beers de dienstvaardigheid in persoon. Niet alleen gelastte hij zich volgaarne met het lezen der handschriften en verbeteren der proeven van zijne kunstgenooten, hij dreef veeltijds de welwillendheid zoo ver, dat hij de langste, soms uit verscheidene boekdeelen bestaande verhalen, zoo o. a. voor Zetterman en Oonscience, in 't schoon overschreef,

- Van Beers, die zich zelve — ik weet niet op wat grond de onverbetèrlijkste luiheid ten laste legde, was een dol toerist en een onvermoeibaar ganger. Wandelen, reizen, was zij^{*1} hoogste lust op aerde... Nauwelijks was, met de maand Augustus, de jaarlijksche ontspanningstijd aangebroken, of hij stond reisvaardig aan het station, en stoomde met den snelst mogelijken exprestrein naar den Rijn, de Moezel, de Oerthe of de zee. Was het wellicht op de volgende bijzonderheid, dat zijn vertelseltje van die luiheid zinspeelde? Gewoonlijk nam onze dichter geheele vrachten. . . litterarische nieuwigheden en gansche boeken schrijfpapier mede... voor de eventueele uitvluchtjes in het rijk der muzen. .. Keerde hij echter, na vijf of zes weken, moe-gebaad of ditogeslenterd naar Antwerpen, dan... vonden zijne huisgenooten romans en dichtbundels onopengesneden, en zijn ministerpapier onbeschreven. . . in 't onderste onderste van zijn reiskoffertje terug. De drie eerste vaerzen van *In Verlof* hebben

hem aldus vijf of zes jaren op alle uitstapjes vergezeld, zonder ooit met slechts één regeltje vermeerderd te worden.

Terwijl ik deze regelen schrijf, staat vóór mij, op mijne schrijftafel, het photographiseh portret, dat een zijner vrienden, de heer J. Orval, in 1887 van hem vervaerdigde. Zooals hij daar zit, in zijnen wijdlobberenden *chamber-cloak*, het weibesneden, karaktervolle denkershoofd, met het hooggewelfde, recht sculpturale voorhoofd, een weinigje voorover buigend, houdende zijne schoone, edelgevormde handen vóór zich gekruist op de leuning des zetels, zoo heb ik hem in 1878' voor 't allereerst, zoo sedert mijne benoeming te Antwerpen in 1882 schier eiken dag gezien en gesproken. Wat u in het gelaat het meest treft, is eene ongewone gemoedelijkheid; de ietwat zware, sterk geteekende neus en licht beweegbare wenkbrauwen getuigen van kracht; eenige fijne rimpeltjes rondom het oog en vooral eene diepe lijn om den mond, duiden op den humor van den wijsgerig gestemden opmerker.

Met den rug naar den dag en naar de schoone Antwerpsche wandelpark, waar hij zoo dolgaerne lanterfantte, teekende zijn nog al zwaar bovenlijf zich, als in eenen halfdonkeren nimbus, op het door de hooge populieren slechts spaarzaam getamizeerde licht, eenigszins onbestemd af. Met deugdelyke, smakelyke trekken rookend uit eene lange, goudsche aerden pijp, luisterde hij meer dan hij zelf sprak, naar de rond hem gevoerde gesprekken, er zich alleen in mengend, om — *in* het zuiverste, pittigste Antwerpsen — eene anecdote uit Oonscience's tijd, een kernachtig spreekwoord uit zijn onuitputtelijk repertorium, of eene door juistheid treffende gedachte te pas te brengen. Zijne woorden, meest °P dragen, gedempten toon uitgesproken, zette hg, doch uiterst spaarzaam, door een langzaam, sober gebaar der rechterhand, meer klem of nadruk bij.

Zoo, en niet anders, dunkt ons, rijst — ook voor wie

hem zei ven nooit aanschouwde, — in de eenvoudige goedelijkheid zijner goedburgerlijke verschijning, het beeld des vertellers plotseling vóór den geest des lezers op, van achter de beste tooneelen uit zipe rijpste gewrochten...

Zoo ook, en niet anders, zal ik hem altijd wederzien...

Geene woorden schijnen mij ten slotte beter geschikt, om van Beers' welvervulde loopbaan als letterkundige en als flamingant beide samen te vatten, dan de waardige en treffende verklaring, door hem zei ven, reeds in 1861 op het hem aangeboden banket vóór de drokke schaar zijner vrienden en strijdgenooten uitgesproken:

»Ben nog halfsluimerend volk hebben wy wakker te schudden, tot zelfbewustheid te roepen, opdat het zyne eigen waerde gevoele, het vreemde verschoppe, eigen tael en eigen zeden liefhebbe, en alzoo eindelyk leve van dit zelfleven, dat alleen de nationaliteit vestigt, en een volk als volk ontwikkelt en behoudt. Daertoe zal ik als dichter en als man van de Vlaemsehe beweging medewerken, zoo lang er my een strael van licht in den geest, een sprankel van gevoel in den boezem overblyft."

Tot zijnen laatsten stond toe heeft van Beers eerlijk en heerlijk woord gehouden!

Antweïpen, 2 Januaxi 1889.

E R R A T U M .

Me» gelieve, 1)l. 92, onderaan, te lezen: *van. bewonderde en gevierde •modellen*, en niet: *van gevorderde en gevierde...*

KOIGMAN VON TISZA,

KOLÖMAN VÜN TISZA'.

Het jaar 1887 was een der ongelukkigste jaren, die Hongarije ooit beleefde. De beide anders zoo weldadige elementen van water en vuur spanden saam > om ditmaal ramp op ramp over het Magyaarsche rijk te brengen. Een deel van het vruchtbare laagland werd in 't voorjaar door de golven van de Theiss overstromd en duizenden van menschen zagen zich van huisvesting beroofd, terwijl weinige maanden later iet vuur drie der bloeiendste steden van Boven-Hongarije •verwoestte. Tot leniging van den nood vormde zich een comité, aan de spits waarvan Jókai, de beroemdste romanschrijver der Hongaren, stond, en gaf, met medewerking der voornaamste schrijvers en (kunstenaars een album uit, dat den titel: *Hulp* droeg. Tn dit album staan ook de volgende regels te lezen:

»In mijn jeugd heb ik, even als andere kinderen, die in het huis hunner ouders een groot getal van bedienden zien, dikwijls neiging gehad, om mij te laten bedienen. Zoodra echter mijn moeder dit merkte, kwam zij daar tegen op, en zeide: »onthoud, niet hij is heer, die zich veel laat bedienen, maar veeleer hij, die zoo weinig mogelijk de diensten van anderen noodig heeft;» Ik boog mij toen voor den wil

van haar, die als mijn aardsche voorzienigheid boven mij stond, schoon mij haar bevelen juist niet altoos behaagden. Thans echter, na de ervaringen van een menschenleeftijd, heb ik de waarheid dier woorden diep leeren beseifen, en verbaas ik mij vaak over de vele kleine en groote heeren, die zich dan het grootst achten, wanneer zij zulks het minst zijn."

Deze regels, zoo teekenend voor den eenvoudigen, weinig behoeften hebbenden aard des schrijvers, vloeiden uit de pen van een man', in wiens handen tegenwoordig de regeering van Hongarije rust, uit de pen van zijn ministerpresident, Koloman Tisza von Borosjenö*.

De geschiedenis van een staatsman is slechts verstaanbaar door de geschiedenis van zijn staat, de maatstaf tot het beoordeelen van zijn arbeid kan slechts gevonden worden in den toestand, die aan zijn arbeid voorafging; daarom zij hier^ een korte blik op het verleden geoorloofd.

Kolóman von Tisza werd op een tijdstip geboren, toen de herleving van Hongarije reeds haar aanvang had genomen. Uitgeput door de lange worsteling met binnen- en buitensqhe vijanden, was de natie in een soort van lethargischen toestand vervallen. Is de..dertigjarige oorlog met recht de klip,genoemd, waarop Duitschlands welvaart en ontwikkeling langen tijd gestrand bleef, hoe moet men dan wel van den driehonderdjarigen strijd met de Turken, van 't verzet tegen de Habsburgsche dynastie spreken, die Hongarije's lot waren? En toch, te midden van den hevigsten strijd had Hongarije in de 17de eeuw nog een niet onaanzienlijke: litteratuur bezeten; de dichters zongen, de geleerden disputeerden, en het geestelijke leven bloeide. Des te dieper was echter de val. In de 18de eeuw schijnt alles als uitgestorven, nauw dat binnen een tijdsverloop van zeventig jaren. een paar Hongaarsehe werken verschijnen.; de Magnaten trekken naar Weenen en daarmee ook de rijkdom van 't land; de nationale industrie kan zich niet ontwikkelen,;met één woord: Hon-

garije sliiep, en velen geloofden, dat bét zijn doodslaap sbep.

Het ontwaken uit dien diepen slaap duurde dan ook lang. De' regeering, die over Oostenrijk absolutistisch heerschte, deed al haar best om te zorgen, dat het constituxoneele Hongarije niet tot zichzelf kon komen. Zij wenschte ook uit haar gebied aan gene zijde der Leitba een Oostenrijksch Kroonland te maken. Financieel was ditdoél reeds bereikt', het Oostenrijksche tolsysteem drong aan-Hongarije de positie op van een kolonie tegenover, het moederland en men hoopte daarmee ook zijn zelfstandigheid in ander opzicht te kunnen breken. Na de Pragmatieke Sanctie, waren de twee staten alleen door den persoon des, regeerenden • vorsten met elkaar verbonden. De Weener politiek streefde naar een verandering dier zuiver personeele unie, in een algeheele staatkundige unie, waarbij dan Hongarije zijn eeuwenlang gehandhaafde, door tal van verdragen gewaarborgde constitutie volkomen zou moeten opgeven. Daarom werd, ook van 1811 tot 1823, dus volle twaalf jaren, geen parlement meer bijeengeroepen

Droefheid en verontwaardiging vervulde de harten van hen, die aan den vervlogen roem van vroeger eeuwen terugdachten en hun blikken dan naar de toekomst lieten gaan, zooals bet heden die scheen te spellen. . ^ _

»Geen hoop meer heb ik voor uw toekomst over , dit dichterwoord was de uitdrukking der droeve gevoelens, waarmee ieder patriotisch o_{Qg}; op den toestand van ,t vaderland staarde. . . .

Maar met het jaar 1825 had hierin een groote verandering plaats. Toen stond een man op. - de stichter der Hongaarsche akademie - die aan het lot ,van zijn vaderland een keer gaf, een zoo machtigen keer, dat bij reeds na èemge jaren kon zeggen: »Men spreekt van Hongarije, als van een rak dat slechts meetelt om wat^het *gemest* is, en ik zeg, bet is niet *geweest*, het *zal zijn*"-, ,

De nieuwste geschiedenis van Hongarije dagteekent van

de rede, die »de grootste Magyaar,» graaf Stephaan Széchenyi, in den rijksdag van het jaar 1825 hield. Met die rede betrad Hongarije het gebied der sociale hervormingen," en mochten zijn schreden ook wankelen, mocht de tegenstand der Weener regeering het telkens belemmeren, toch bleef het den eens ingeslagen weg bewandelen, en daarmee van de levensvatbaarheid zijner natie getuigen.

Zelfs het Oostenrijksch bewind kon zijn oogen niet op den duur voor dit feit sluiten, en, inziende dat het de beweging niet meer tot stilstand kon brengen, besloot het. tot een even plotselingen als schijnbaar volledigen ommekeer: het besloot .zieh zelf aan de spits dier beweging te stellen.

Het was een verandering van taktiek, niet van doel. Thans evenals vroeger bleef dat doel zich gelijk, maar het middel om daartoe te komen werd niet langer gezocht in een onwettige belemmering van het bijeenkomen der afgevaardigden,, waaronder de oppositie een groote meerderheid bezat, maar in het verkrijgen van een regeeringsgezinde meerderheid,, zonder dat de voorschriften der wet daarbij schijnbaar werden geschonden. De verdeeling van Hongarije in afzonderlijke comitaten met eigen jurisdictie en van elkaar afwijkende instellingen bood daartoe de gewenschte gelegenheid; het waren deze comitaten., die als bolwerk der oppositie tégenover de centraliseerende neiging van 't gouvernement stonden., en dus moesten hun instellingen zooveel" mogelijk gewijzigd worden, wilde men de constitutie op eonstitutioneele wijze te gronde richten.

Groote en algemeen ingeslopen misbruiken .gaven daartoe een gereed voorwendsel. De hoofden der comitaten behoorden meest tot de Hongaarsche aristocratie en hun waardigheid was soms zelfs erfelijk. Nu gebeurde het dikwijls, dat zulk een comitaatshoofd zijn cómitaat in jaren niet bezocht en de aangelegenheden daarvan zeer verwaarloosde. Dit door al de partgen streng gelaakt misbruik Vormde vo'ör de regeering het welkom .punt van aanval. Zij verordende dat de^gouver-

neurs al de openbare en bijzondere aangelegenheden van hun comitaat zelf besturen, dat al de daaraan gerichte en daardoor afgezonden brieven hun handen zouden passeeren, dat zij daar zouden wonen, rondreizen en al de takken der administratie zelf zouden besturen. Hij die in het nakomen dezer plichten door het bekleeden van een ander ambt werd verhinderd, moest zijn betrekking voorloopig althans neerleggen, en een plaatsvervanger, meestal »administrateur" genoemd, werd in zijn plaats door de regeering benoemd. Deze op zich zelf prijzenswaardige verordening had echter niet het welzijn der comitaten ten doel, maar moest alleen medewerken om den invloed der regeering te verhoogen, een opzet, dat reeds uit de omstandigheid, blijkt, dat de administrateurs door het bewind werden bezoldigd, en wel zóó goed als geen andere beampten. Terwijl de gouverneurs zelf, die uit de kas van het comitaat betaald werden, slechts een inkomen van *f* 2000 genoten, ontvingen hun plaatsvervangers de som van *f* 6000. Zoowel de door de meesten hunner gevolgde gedragslijn, als een schrijven van Metternich zelf aan den aartshertog Joseph bevestigen, dat de nieuwe verordening alleen diende, om eene schaar van afhankelijke en daardoor regeeiingsgezinde ambtenaren te verkrijgen.

Zulk een administrateur was in het comitaat Bihar Lodewijk Tisza von Borosjenö', als wiens tweede zoon de tot een voor zijn vaderland zoo gewichtige rol geroepen Koloman von Tisza op den loden December van het jaar 1830 het levenslicht zag. Nog twee zonen werden na hem geboren. Ieder van dit viertal heeft zich op eervolle wijze onderscheiden. De oudste streed in de jaren 1848 tot 1849 met heldenmoed voor de bevrijding van Hongarije; zwaar gewond zweefde hij langen tijd tusschen leven en dood. De derde, Lodewijk, heeft bij de overstrooming van Szegedin dezelfde rol gespeeld die Pombal bij de aardbeving van Lissabon vervulde; overal «reddend en helpend" was de titel »graaf van Szegedin"

hem door den koning verleend, in waarheid een welverdiende eernaam. De jongste eindelijk, die op jeugdigen leeftijd in Afrika stierf, waar hij genezing voor een sleepende ziekte zocht, was reeds begonnen zich een naam als dichter te maken, toen de dood hem wegrukte. Het was in deze omgeving dat Koloman von Tisza zijn jeugd doorleefde.

Zijn- moeder, eene gravin Teleky; was afkomstig uit een oud en beroemd geslacht, en werd niet alleen om haar schoonheid, maar ook om haar edele denkwijze, haar menschlievendheid en haar patriotische gezindheid 'bewonderd. Toen in het jaar 1831 de cholera voor 't eerst in Hongarije woedde, en daar offer op offer vroeg, zoodat een schier panische schrik; ontstond, en de zieken veelal uit angst hulpeloos aan hun lot werden overgelaten, trad zij moedig de besmette woningen binnen en verpleegde zelf al de kranken, die zich op haar bezitting bevonden. Zij was het ook, die de opvoeding harer kinderen tot een *Hongaarsche* maakte, iets wat toen nog in de voorname kringen een zeldzaamheid mocht heeten. Gelijk bij de aristokratische familiën van Holland de opvoeding der kinderen vaak een *Yansche* was, zóo droeg deze in Hongarije een Oostenrijkseh-Duitsch karakter. De in Ween en levende Magnaten verleerden schier het gebruik hunner taal, en de weinig ontwikkelde vaderlandsche litteratuur met de werken van het buitenland vergelijkend, namen zij aan, dat deze ook wel niet voor ontwikkeling vatbaar zou wezen, en beschouwden het Hongaarsch als een alleen voor de lagere klassen geschikt »patois". Karakteristiek voor die opvatting zijn dé woorden van Vörösmarty in zijn »ode aan eene hooggeboren dame":

»Wat zijt gij thans? •Vraag hel u zelf. Een Duitsche,

•i Ben dochter van het elegant Parijs,

• Qf wel een Engelsche? Ja, zoo zij-immer

Haar vaderland verloochenden, kant gij

Naar haar u noemen, maar het vaderland

Is haar een heiligdom. En gij — gij kent

Het niet. Gij hebt geen vaderland, geen natie." • ,

Juist daarom kan men het in de moeder van Koloman von Tisza niet hoog genoeg .waardeeren, dat zij, met de, heerschende .gewoonte brekend, er steeds op uit was, in de harten harer kinderen een warm gevoel van vaderlands-liefde te kweeken. Zoo verschillend als het oordeel, over haar echtgenoot luidt, en zoo hevig velen hem hebben aangevallen, zoo algemeen is de hoogachting die aan• zijn- gade ten .deel viel.. ' ;

De positie van Tisza's vader als administrateur stelde hem van zelf aan zeer uiteenlopende beoordeelingen bloot, al naar men verschillend over deze positie dacht. Achttē, men Haar het'uitvloeiſel van' een veranderde, liberale denkwijze .van het besjtuur, dan was het eervol; achttē men haar, een middel 'om de' natie op den' duur te onderdrukken, dan was'het onteerend haar te bekleeden. Zij, die,op de geschenken der regeering het »timeo Danaos" bleven toepassen, bleken, later juist te hebben gezien; maar dat velen in gemeede van het tegendeel overtuigd' waren, blijkt wel het best uit het feit, dat zelfs een zoo patriotisch denkend en anders zoo ver zierend politikus als graaf Széchenyi zich tegen de houding der oppositie verklaarde. »De taak der oppositie", placht hij te zeggen, »bestaat, niet in het voortdurend opponeeren tegen al wat de regeering voorstelt, maar in het oefenen eener controle over deze voorstellen, om, het koren en het kaf van-elkaar te, kunnen scheiden."

.De administrateur van Bihar gedroeg zich als iemand, die van het goed recht der regeering overtuigd was. Koloman von Tisza leerde den partijstrijd, waarin ook hij zich' weldra zou 'bevinden, reeds vroeg van de heftigste zijde kennen. Hij was 15 jaar, toen in het comitaat van zijn vader de bloedige tooneelen werden afgespeeld, die men dezen met recht tot een zware schuld toerekende. De oppositie bevond zich in Bihar, zowel wat getal als gehalte betreft, in de meerderheid. Geen kans ziende om .langs wettigen weg haar verzet te breken,

maakte' Lodewijk Tisza van geweld gebruik. Bij de keuze der eemitaats-ambtenaren dreef hij zijn wil door, zonder zich om de argumenten der oppositie te bekommeren» en toen deze voortging te protesteeren, werd.de vergadering ontbonden verklaard; de leden der oppositie werden in de vergaderzaal door soldaten aangevallen en sommigen van hen zwaar gewond — alles op bevel van den administrateur.

Handelde hij in deze zoo verwerpelijke daad als fanaticus, die aannam dat de oppositie het land onherroepelijk ten verderve zou leiden en dus tot eiken prijs gefnuikt moest Worden, of als baatzuchtige, die zijn positie wenschte te bevestigen? Het oordeel van vriend en vijand kon daarom-trent zeer verschillend luiden; maar het feit dat drie jaren later zijn oudste zoon met diezelfde oppositie ten strijde trok, zonder dat de familiebanden lossen werden, spreekt ten gunste der eerste opvatting. Ook Koloman, wiens opvoeding thans voltooid was — hij had in 't ouderlijk huis van een gouverneur onderwijs gehad — sloot zich bij de nationale partn aan en arbeide als ondergeschikt ambtenaar in het ministerie van binnenlandsche zaken, toen het jaar 1848 aanbrak.

De regering had hare pogingen tot het verkrijgen eener meerderheid moeten opgeven; de oppositie won meer en meer Veld en naderde steeds meer het gewenschte doel.' Hongarije tot een zelfstandig rijk te maken. Den 11ten April van 't jaar 1848 ontvingen de door haar voorgestelde wetten inderdaad de bekrachtiging van koning Ferdinand en werd de zelfstandigheid der natie op de meest bevredigende wijze erkend.

Vrede en hoop keerden in het hart der Hongaarsche patriotten terug, maar de Camarilla was niet gezind om zo spoedig haar plannen prijs te geven. Zij begon haar werk daarmee, dat zij de andere in Hongarije wonende natiën, Kroaten, Serviërs en "Walaken, tegen de Hongaren ophitste, en toen deze verslagen werden richtte zij haar machinatiën

tegen den koning zelf. Ferdinand, ofschoon zwak en vatbaar voor invloed, was zich toch den gezworen eed bewust., en schoon de Camarilla erin geslaagd was, 'hem eenige tegen de constitutie gerichte besluiten af te persen, durfde zij op den ingeslagen weg niet te ver gaan. Haar oogen zochten een jonger, gemakkelijker te beheerschen vorst, en men meende in Franz Joseph, Ferdinands neef, den daartoe geschikt regent te hebben gevonden. Ferdinand moest dus afdanken en zijn jongen, bloedverwant tot opvolger benoemen.

Het plan gelukte, Ferdinand trad inderdaad af, en Franz Joseph publiceerde op den 2den December zijn eerste verordening. Wat de juridische zijde van den gedanen stap betrof., noch Ferdinand, noch Franz Joseph hadden dien zónder de toestemming van het Hongaarsche parlement mogen doen, en de Camarilla, dit wetend, aarzelde dan ook niet, om den jongen vorst de verklaring in de pen te geven, dat zij, die tegen het gebeurde mochten protesteeren, als landverraders zouden worden beschouwd; wier bestraffing zijn eerste en ernstigste doel zou wezen.

Onder deze omstandigheden bleef den Hongaren niets' anders over, dan zich of aan een absoluut gezag te onderwerpen, of wel den stap van Ferdinand voor onwettig te verklaren, ^eQ nogmaals voor de reeds zoo vaak met de wapenen verdedigde rechten ten strijde te trekken.

Hongarije koos het laatste, en schoon zijn troepen geheel onvoorbereid en in den beginne hoogst onvolkomen gewapend, schoon zijn soldaten ongeoeffend waren, versloeg het de Oostenrijksche legers in eene reeks van veldslagen. Berst voor de ter hulp geroepen Russische overmacht moest het ten slotte bukken.

De jaren, die thans volgden, waren jaren van zware beproeving. Het absolutisme vierde zijn triomph. De »rust Van het kerkhof" heersebte in het uitgeputte land.

Ook Tisza's stem weerklonk nog niet. Trouwens hij was

een jongeling van 19 jaar toen de vrijheidsoorlog eindigde; zijn talenten en denkbeelden hadden nog een langen tijd van ontwikkeling noodig, die door buitenlandsche reizen in Engeland en Holland werd bevorderd. Eerst in het jaar 1859 treedt hij op--den' Voorgrond der politieke aangelegenheden. • ..•...-, i •

- • Toen de Camarilla haai' overwinning; vierde, had 'zij in hare vreugde iets' over 't hoofd gezien. Et was nog een vrij .element-in Hongarije 'Overgebleven , en dit was de naar eigen' wetten bestu-urde "Protestantsehe kerk* die daardoor een zekere mate Van zelfstandigheid bleef behouden. ,Om daaraan een einde-te maken, verscheen den isten September van het jaar 1859 een decreet, waarbjj'hare inrichting van regeeringswege gewijzigd werd. ' . ' ' • • '

De nieuwe verordening' bevatte veel goeds, veel wat onmiskenbare gebreken zou hebben? verbeterd, maar toch moest de kerk ertegen opkomen-, wilde zij niet haar belangrijkste recht, haar autonomie, verliezen; zij mocht het goede van heden niet aannemen, om het kwade van morgen te kunnen voorkomen. • • • ' ' •

•Op de algemeene vergadering der Protestanten te Debreczin. werd' dan ook met-nadruk'tegen de handelwijze der regeering geprotesteerd. Onder^hen-, die'zich als de hevigste bestrijders-daarvan deden kennen, behoorde 'Koloman von Tisza; en ook toen, het gouvernement dodr de felheid van den tegenstand onthutst-, een schikking••'voorstelde, stond hij in de voorste rij dergenen, die op verwerping van haat voorstel aandrongen, en dit doel ook inderdaad bereikten.

Eenige dagen na de rede, die hij• in. deze vergadering hield, verscheen bij hem de administrateur van het comitaat om een huiszoeking te doen. Tisza bracht hem in zijn studeerkamer. • \ .

Een blik, op de groote menigte papieren,'die daar op-eengestapeld waren, bracht den 'administrateur tot de over-

tuiging dat het onderzoek daarvan een wekenlangen arbeid zou vereischen, en hij wendde-zich dus tot Tisza met de woorden:

»Dit onderzoek is onmogelijk, en zeker, ook wel onnoodig. Ik verzoek u dus slechts om; de door mij-gestelde wagen op uw woord van eer naar waarheid te beantwoorden." • ;

«Daartoe ben ik bereid.", , , ,

«Bevindt zich onder deze papieren een brief van Zsedényi?" (Zsedényi was het hoofd der oppositie.) " ; ,

»Neen."

»Bevindt zich daaronder ook geen ander, opröerig stuk?"

. »Dat kan ik niet ontkennen."^

De administrateur staaide, hem-verbluft 'aan:

»En waar is dan dat tegen de wet indruischend geschrift?"

. »Hier."

Tisza haalde van onder zijn papieren. .. een afdruk van het gouvernementsdecreet. Dit was hét meest tegen de wet indruischend stuk.

Men riep hem voor het gerecht om zich, te verantwoorden over een plaats uit.zijn rede, die aldus luidde: »de vergadering moge door haar, afwijzende beschikking de hoop uitspreken, voortaan van deze en soortgelijke plagerijen, verschoond-te, blijven."

De rechter vroeg hem wat hij onder »deze en, soortgelijke plagerijen" verstond.'- , •

. »Onder anderen ook dit, dat,men ons niet zonder grond. Voor de rechtbank roepe", antwoordde Tisza.

»Mij dunkt, dit antwoord zullen wij, maar niet in het protocol opnemen" hernam de welwillend gezinde rechter.

»Integendeel, ik wensch juist dit in het protocol te zien vermeld,"

Waren de gulden dagen van Metternich er nog geweest, Tisza' aou zijn vermetelheid zeker duur hebben, moeten bekoopen, niaar de regeering zelf begon andere wegen in .te slaan. ŸYanz

Joseph was der voogdij van de Camarilla ontgroeid en kwam tot het inzicht, dat Oostenrijk met een ontevreden land in eigen binnenste niet machtig tegenover het buitenland kon blijven. Men wilde geen tweede Venetië kweken; een nieuwe politiek, die der verzoening, trad in de plaats der oude staatkunde, wier noodlottige gevolgen den verwinnaar zoowel als den verwonnene bleken te treffen. In het bekende decreet van 20 October 1860 werd met het absolutisme gebroken, de Oostenrijksche landen ontvingen een constitutie, en ook de zelfstandigheid van Hongarije werd opnieuw erkend.

De eerste indruk, dien deze onverwachte gebeurtenis maakte, was een indruk van groote vreugde. Baron Kath verhaalt in zijn gedenkschriften, dat hij juist met een groot gezelschap op de jacht was, toen tijdens de siësta der jagers de couranten kwamen, die het besluit der regeering meedeelden. De verrassing was algemeen; het gouvernement scheen meer te geven, dan iemand op dit oogenblik had durven hopen. Over al of niet bij de aanneming voor te stellen wijzigingen werd druk beraadslaagd, slechts één man in het gezelschap verklaarde kort en bondig dat het geheele wetsontwerp onbepaald verworpen móést worden; en die man was Tisza.

Hoe raadselachtig ook zijn oordeel in het eerst velen mocht toeschijnen, weldra begon men zijne meening te begrijpen en te deelen. Het voorgestelde wetsontwerp, schoon in zoo verzoenenden geest gesteld en met geheel andere bedoelingen opgemaakt, leed toch aan hetzelfde gebrek, waaraan ook de poging tot reorganisatie der Protestantische kerk had geleden, het stelde een macht boven *die* macht, waaraan volgens de vroegere constitutie het recht van wetgeving alleen toekwam. Niet het Hongaarsche parlement, maar een door al de staten van Oostenrijk-Hongarije afgevaardigde rijksraad zou voortaan als wetgevend lichaam optreden.

Toen dus Franz Joseph kort daarop »uit kracht onzer koninklijke volmacht" de verkiezing der leden voor dezen

rijksraad uitschreef, en —d« opening van het Hongaarsche parlement in den aanvang van April 1861 vaststelde, was de geestdrift zeer bekoeld en deden zich vele stemmen hooren, die van geen bijeenkomst weten wilden* omdat de oproeping zelve op ongrondw.ettige wijze had plaats gehad. Alleen het denkbeeld, dat men het tot stand komen van zulk eèn rijksraad tot lederen prijs moest zoeken te verhinderen, en dat daartoe slechts een protest van het parlement bij machte kon wezen, overwon dezen tegenzin, en zoo verschenen de afgevaardigen op het bepaalde tijdstip in Budapest, om daar een der merkwaardigste onderhandelingen te beginnen, die ooit tusschen vorst en volk gevoerd werden.

Ook Tisza behoorde tot de leden van dit parlement,* dat hem tot eersten vice-president verkoos. In de rede, waarmee hij voor deze 'verkiezing dank zeide — zijn eerste parlementaire rede — schetste hij ;in korte trekken de moeielijkheden van den 'toestand en den plicht der vergadering tegenover dezen toestand. Hij sloot met de woorden: Vleder weet dat ons arm vaderland, hetwelk reeds zoo menige crisis doorleefde, ook thans daarvoor staat, dat het misschien nimmer een critiek'er taak, te vervullen had. Het is inderdaad een zware, bijna bovenmenselijke taak, die ons werd opgelegd, want 'zij eischt, dat wij moedig zjjn, niet slechts persoonlijk, maar ook politiek moedig, en waarschuwt ons toch tegen al wat vermetelheid kon heeten. W§j moeten wijs en voorzichtig handelen, maar laat ons tevens waken, dat wij, door deze onschatbare eigenschappen te overdrijven., niet in de fouten eener vreesachtige politiek vervallen."

Tot de eerste plichten van het Hongaarsche parlement behoorde het indienen van een protest tegen het samenroepen van den gemeenschappelijke» rijksraad en tegen de eventueele deelneming van Hongaarsche afgevaardigden aan zijn zittingen.

: Dit gebeurde in het krachtig adres, dat uit de pen van Beak vloeide. »Wij willen", zoo luidde die onomwonden

verklaring, »noch aan dezen rijksraad, noch aan eenig ander rijksparlement deelnemen, dat de Bongaarsche wetgeving tot een niet-Hongaarsehe zaak zou maken." Ook de uit^A drukking »uit kracht onzer koninklijke volmacht" ging niet ongelaakt voorbij; men herinnerde den koning, dat deze volmacht naar de bepaling der constitutie ook bij het parlement en niet bij hem alleen berustte, en eindigde met de verklaring, dat alleen een volkomen herstelling der wetten van 1848 de natie zou kunnen bevredigen.

- Thans echter onstond de vraag, *aan wien* dit adres moest worden 'gericht. De troonsafstand van Ferdinand had, zooals reeds gezegd is, op ongrondwettige wijze plaats gevonden en was van'Hongaarsehen kant'niet goedgekeurd. Het standpunt van hen, die het adres aan Ferdinand als rechtmatig koning van Hongarije wilden richten, was dus, zuiver juridisch beshouwd, het juiste. Daartegen bracht Deak in het midden, dat Franz Joseph zool niet »de jure" dan toch zeker »de facto" sedert 12 jaar regeerde, en dat men zich dus tot hem moest wenden. Eindelijk was er nog een derde partij, aan het hoofd waarvan Tisza stond, die zich zoomin tot Ferdinand als tot Franz Joseph wilde richten, maar de meening van het parlement zonder zich tot een bepaald persoon te richten, in den 'vorm van een » besluit" wilde zien kónd geven. Voor deze opvatting voerde hij als argument aan, dat het »de facto" bestaande gouvernement onwettig was en eerst wettig moest worden, eerst de constitutie moest herstellen, voor men een adres daaraan kon richten. Zoodra de constitutie volkomen hersteld was, zou het niet moeielijk vallen, de onwettigheid van Ferdinands troonsafstand goed te maken', tot zoolang echter mocht de natie haar meening alleen als »besluit" te kennen geven.
- De partij van Tisza was in de meerderheid, en toch zegevierde tot ieders verrassing de adrespartij. De oorzaak van dit verschijnsel is thans opgehelderd door een brief, dien

de verdienstelijke uitgever van Deak's redevoeringen, Emanuel Kónyi meedeelt; men vreesde dat de regeering bij een geringe meerderheid, der voortvarendergezinde. »besluitpartij". — en zij kon op geen groote, meerderheid rekenen. T— weigeren, zou met deze in onderhandeling te treden. Toen, echter,, zochten velen de oorzaak van het hen evenzeer verrassende als teleurstellende feit in een, 'haar zij meenden., door..Tisza begane verloochening van. beginselen. Zij beschuldigden hem een dubbel spel te hebben gespeeld en de geheime bewerker ervan te zijn, dat sommige leden van zijn partij zich bij de stemming onzijdig, hielden*. Daar de 'oppositie nog steeds een harer aanklachten, tegen Tisza op den uitslag dezer stemming grondt, is, de ongezeperde vrijspraak, die de, uit-, gaaf van Deak's redevoeringen ten opzichte, der, beschuldiging inhoudt, hoogst gewichtig.

Het adres, zoals djt thans aan 'iVan Joseph gericht werd,, ontving een afwijzend antwoord,, en lokte dus een, nieuw,, protest van het Hongaarse parlement uit., Zoowel aan Deak als aan Tisza werd het, maken van, een ontwerp,, voor, dit tweede adres opgedragen. Beide ontwerpen zijn bewaard, gebleven, en 'vertoonen een, interessant contrast. Dat van Deak, 'is wegsleepend, vol van dien. gloed, waardpor hij de harten als het ware electriseerde, een juridisch, pleidooi, maar gevoerd met al de wapenen der poezie; dat yan Tisza is kalm, bijna nuchter, het bewijst en argumenteert. met die soberheid waarvan zijn geheele persoonlijkheid den, indruk maakt; de beide mannen doen in de behandeling van het schijnbaar zoo geheel onpersoonlijke onderwerp de eigenaardigheden van hun karakter scherp, uitkomen,

Op den 8sten Augustus las Deak zijn adres voor. De indruis; van het lange opstel — het beslaat in druk meer dan 40 bladzijden gr. 8° — was een die zich niet beschrijven laat. Schier iedere volzin werd met luide Éljen-kreten begioet; een storm van bijval, die geen eind scheen te willen 'nemen, weerklonk "

aan 't slot. Tisza was de eerste om in dien bijval te deelen, en aan het eind der rede, waarin hij, »schoon het zenden van een adres betreurende", echter verklaarde voor *dit* adres te zullen stemmen, sprak hij de woorden: »want het drukt mijn sterkste overtuiging, mijn heiligste beginselen, ja zelfs dat uit, wat nog maar als een vaag bewustzijn op den bodem mijner ziel sluimerde."

Zoo werd ook het tweede adres verzonden. Het antwoord daarop was een bevel tot ontbinding van 't parlement — zoo noodig met de wapenen. Nog eens scheen het absolutisme zijn verloren terrein te zullen heroveren.

De buitenlandsche politiek van Oostenrijk in de thans volgende jaren is bekend. De rivaliteit van Pruisen werd meer en meer drukkend gevoeld en voerde ten slotte tot den oorlog van 1866. De beslissende slag bij Königgratz bevestigde slechts in het openbaar, wat Oostenrijk reeds lang in het geheim •beseft had, dat de hegemonie over de Duitsche staten in de handen van Pruisen was overgegaan*. Dat onder deze omstandigheden zich de oogen des keizers naar Hongarije richtten, kan niet vreemd heeten, Reeds in 1862 had Bismarck den raad gegeven, dat Oostenrijk zijn zwaartepunt naar Budapest zou verleggen, en de Duitsche aangelegenheden aan Pruisen zou overlaten. De omstandigheden •noopten nu wel tot het opvolgen, althans behartigen van dien raad, want even als in' de dagen van Maria Theresia moest de 'dynastie haar toevlucht zoeken bij de loyaliteit der Magyaren, en de schoone jonge koningin Elisabeth zeide tot Andrassy: »gaan de zaken des keizers in •Italië slecht, dan zal het mij zeer bedroeven, maar als zij slecht gaan in Hongerge, dan breekt mij het hart."

Reeds in 1865 was trouwens aan het regime van het »provisorium" een eind gemaakt, en opnieuw een parlement bij eengeroepen. Tisza, als afgevaardigde van Debreczin, nartt ook ditmaal daaraan deel.

Gedurende de afgelopen jaren had hij zich vooral op de staathuishoudkunde en de reorganisatie van het comitaats-, systeem toegelegd. In het door Jókai gestichte blad der »besluitpartij" verschenen regelmatig zijn »brieven uit Geszt" (Geszt is de naam van Tisza's bezitting) waarin hij den ongunstigen toestand der kleine grondbezitters en landbouwers, schetst, en de middelen aan de hand doet, van welke hij een verbetering meent te kunnen hopen. Voor den vreemdeling echter zijn deze stukken, die in het vaderland menig levendig voor en tegen uitlokten, van te weinig belang, om hier uitvoerig te worden besproken; daar zij over speciaal Hongaarsche toestanden handelend,, ook een speciaal Hongaarsch karakter moesten dragen.

. De jaren, die Tisza op deze wijze met letterkundige werkzaamheid doorbracht, behooren tot de rustigste jaren van zijn leven. Door zijn echt met gravin Ilona Degenfeld had hij een gelukkig tehuis verworven. Drie zonen en een dochter zijn uit deze verbintenis ontsproten, die hem ook met verscheiden der voornaamste familie'n van Hongarije, zoals de Karolyi's en Podmaniczky's, verwant maakte. Hij zelf behoort niet tot de ÜVTagnaten, en heeft ook van het aanbod des keizers om hem daaronder te doen opnemen geen gebruik gemaakt.

- Noodé rukte hij zich uit dezen beminden kring los, om aan de roepstem gehoor te geven, die hem als afgevaardigde naar B.udapest bescheide.

De twee partijen, die onder den naam van »besluitpartij" en »adrespertij" reeds vroeger tegenover elkander stonden; traden ook in dit parlement, en onder scherper vormen tegen elkaar op. Men moest den vorm der personeele unie met Oostenrijk regelen, en velen meenden dat Deelt, die na Königgr&tz niet meer wilde verlangen dan te voren, daarmee te veel consideratie voor Oostenrijk betoonde. De oude wonden brandden nog, en het scheen zoet, op de yerootmedigdexe-

geering de hardheden der machtige te wreken. Deak echter bleef bij zijn schoone , reeds vroeger geuite woorden. »Ik voel" zeide hij — »even diep als een uwer al het onrecht dat ons werd aangedaan, ik beseft ten volle het natuurlijke van uwen haat, maar ik voel tevens nog meer kracht tot liefde voor mijn vaderland in mij, dan kracht tot haat jegens mijn vijanden." De uitslag der stemming was ten gunste van Deak's grootmoedige verzoeningspolitiek, en zoo kwam het tfactaat tot stand, dat onder den naam van »Ausgleich" aan de lange vete tusschen Oostenrijk en' Hongarije een voor beide staten eervol einde maakte.

Principieel week Tisza niet van Deak af, dat wil zeggen, hij was ook van de wenschelijkheid eener overeenkomst doordrongen , maar in de onderdeelen daarvan was hij van eene andere meening, en wel vooral ten opzichte van één punt. De gemeenschappelijke uitgaven der twee verbonden landen zouden, zoo stelde Deak voor, op zoodanige wijze geregeld worden, dat én het Oostenrijksche én het Hongaarsche parlement ieder, jaar 60 afgevaardigden moest benoemen, die dan om beurte te Weenen en te Budapest zitting zouden boudten. Door hen zou de begrooting van oorlog worden vastgesteld, en de som, die zij toestonden, moesten beide staten in een verhouding van 70 tot 30 percent betalen. Er zou dus een tijdstip wezen, waarop een deel der rechten van het parlement in de handen eener vreemde corporatie, in die der »delegatie zou zijn overgegaan, en het was tegen déze bepaling dat zich het verzet van Tisza en zijn partij in hoofdzaak richtte.

»Ik geloof," zoo sprak hij, »dat men een staat slechts zoolang Voor zelfstandig kan houden , als hij zijn wetten van niemand buiten de daartoe aangewezen wetgevende macht ontvangt. Zoodra de representanten van een vreemden staat, van welken aard ook de verhouding tusschen beide landen moge zijn, invloed op de binnenlandsche aangelegenheden kunnen oefenen, is de zelfstandigheid van den tweeden staat een hersen-

schim. Nemen wij echter het ontwerp der meerderheid aan, dan behoeft slechts één afgevaardigde van ons met de Oostenrijksche afgevaardigden te stemmen om ons een vreemd besluit als wet opdringen. Men zegt dat de gedelegeerden de voor ons gewichtigste aangelegenheden niet behandelen; maar dit doet niets af tot de vraag of hun aanstelling in strijd is met de zelfstandigheid van Hongarije; het al of niet groote gewicht der te behandelen zaken kan slechts over den *graad* der rechtsverkrachting, niet over de rechtsverkrachting zelve beslissen."

Tisza's eigen ontwerp wenschte de zaken aldus geregeld te zien: Beide ministers maken hun begrooting op en leggen die ieder aan hun eigen parlement voor. De parlementen beraadslagen ieder op zich zelf, en de beide Kamers van ieder parlement mogen niet meer dan tweemaal met elkaar van stukken wisselen. Zijn zij het niet eens geworden, zoo benoemen de twee Kamers een delegatie en het besluit dat deze neemt, geldt als parlamentsbesluit. Wijken echter de besluiten van Oostenrijk en Hongarije van elkaar af, dan wordt een nieuwe delegatie benoemd, die tot een overeenkomst tracht te geraken, en het al of niet gelukken van haar pogingen aan de parlementen meedeelt, waarbij zich dan weer het eerste schouwspel herhaalt, totdat, als ook dit niet mag baten, ten slotte het veto des konings wordt ingeroepen, die een van de twee begrootingen moet aannemen, welke dan ook voor de tegenpartij tot wet wordt.

De meerderheid hield zich bij het voorstel van Deak. Zij had trouwens Tisza het verwijt kunnen teruggeven, dat deze tegen Deaks ontwerp richtte, want ten slotte doet zich ook hier dezelfde mogelijkheid voor: ook hier konden gevallen komen, waarin niet het parlement, maar de koning besliste, en de gegeven wet dus niet van de eigenlijke wetgevende macht uitging. Daarenboven was de geheele inrichting zeer ingewikkeld en in de uitvoering met groote moeielijkheden verbonden.

Toch bleef dit punt het punt van uitgang voor de verwickelingen, die ook nog tusschen de beide partijen voortduurden, toen het tot stand gekomen »vergelijk" de namen »besluitpartij" en »adrespartij" van hun zin beroofde. Tisza staat als hoofd der oppositie tegenover Andrassy — (Deak wees de hem aangeboden plaats van minister-president van de hand) — bij 'de gebeurtenissen op den voorgrond, maar de spil waarom deze draaien vormen thans hoofdzakelijk aangelegenheden van minder algemeenen aard, die vooral de regeling van het binnenlandsch bestuur raken. In zake de rechten der verschillende comitaten was Tisza conservatief: hij wenschte daaromtrent de oude gebruiken zooveel mogelijk te behouden. In zake de rechtspleging en de verder aan te brengen hervormingen was hij daarentegen radikaler dan Deak's partij, en hierin verschilde vooral ook de bekende schrijver baron Eötvös van hem. Met dat al sprong Tisza tweemaal ten sterkste voor de regeering in de bres, eens bij de revolutionaire beweging van 'tjaar 1868 en eens tegen de eischen der andere in Hongarije wonende nationaliteiten, in 'tjaar 1874.

Wat het eerste punt betreft, begonnen terstond na de aanneming van het vergelijk, in sommige deelen van het laagland agrarische woelingen, die een anarchistisch karakter droegen. Schoon door Kossuth zelven met nadruk afgewezen, bedienden zich de aanstokers van diens hooggeerden naam en gaven tevens te kennen, dat de oppositie hun pogingen steunde. Hiertegen verhief Tisza ernstig zijne stem, en de beweging, die doel noch denkbeeld als program had te geven, liep spoedig in het niet.

Het tweede punt, de vraag der nationaliteiten, is sedert lang een der gewichtigste en tevens moeilijkste vraagstukken, waarmee Oostenrijk-Hongarije te rekenen heeft. Beide staten bestaan uit een conglomeraat van verschillende volken. In Oostenrijk vormt het heerschende Duitsche element de minderheid; in Hongarije — Kroatië buiten rekening gelaten —

hebben de Hongaren het overwicht, maar ten getale van één millioen. Dat onder zulke omstandigheden zeer licht botsingen voorkomen, behoeft geen betoog. De wetgeving van Hongarije heeft aan de verschillende volken de grootst mogelijke vrijheid geschonken, doch in enkele opzichten moest zich de Magyaarsche stam als leider handhaven. Dat de taal van 't parlement, toen het vroeger gesproken Latijn in onbruik kwam, in een Hongaarschen staat gëeh andere dan het Hongaarsch kon wezen, schijnt van zëlf te spreken. Toch werd dit als een s groot onrecht" uitgebazuind, èn de afgevaardigden van Kroatië weigerden, toen deze vraag aan de orde kwam, ronduit zich van het Hongaarsch te bedienen, waarbij zij in 't geheim den steun der Camarilla genoten. Het is thans gebleken, hoe deze, toen zij in de jaren 1848—49 'de verschillende nationaliteiten van het Transleithaansche gebied tegen Hongarije ophitste, met vuur heeft gespeeld, een vuur dat het gebouw der Oostemijksche monarchie zelve al spoedig begon te bedreigen en'—nog thans bedreigt. Wie de Slavische stammen het hof aan Rusland ziet maken, die voelt de waarheid van het spreekwoord: hij die wind zaait, zal storm oogsten.

Ook na het »vergelijk" deden zich de oude klachten hooren, en de heftigheid van sommige sprekers was zoo groot, dat een Servisch afgevaardigde in het parlement met den burgeroorlog dreigde, zoo men den eenheidstaat wilde behouden.

De regeering, die zich toch reeds in uiterst moeilijke omstandigheden bevond, waagde het niet tegen zulke redevoeringen met kracht op te komen, daar zij tot iederen prijs haar meerderheid wenschte te bewaren; zij trachtte dus de »nationaliteiten-partij", die in andere vragen voor haar stemde, door tal van concessiën te bevredigen.

De rede, die Tisza in den zomer van 'tjaar 1874 hield, maakte hieraan een heilzaam einde, door der regeering te toonea, dat dè oppositie geen bondgenootschap met deze

partij zou aanvaarden, ook al wilde deze zelf tot haar overgaan; zij schonk daardoor aan het gouvernement de kracht, om zich voortaan met nadruk tegen elke poging te verzetten, die den pas bevestigden staat weder in gevaar van ontbinding kon brengen.

Gevaren van anderen aard waren er toch reeds genoeg aanwezig. In de regeeringspartij zelve had een scheuring plaats gegrepen. De ministers wisselden voortdurend af, waardoor de ontstane verwarring nog werd vermeerderd. De financiën van het land, dat in 1867 nog geen schulden had, wezen thans een jaarlijksch. deficit aan van 60 millioen florijnen. Tot het sluiten eener leening hadden zelfs de staatsdomeinen onder uiterst bezwarende voorwaarden moeten verpand worden, en de termijn van terugbetaling dezer ongeveer 150 millioen bedragende leening naderde al meer en meer. Hongarije scheen aan den rand van een staatsbankroet te staan, en een staatsbankroet beteekende zooveel als moreele vernietiging.

Het was in dezen benarden staat van zaken, dat men het oog op Tisza sloeg als den man, die alleen hier helpend en leidend kon optreden; dat men van hem eisehte niet meer als hoofd der oppositie, maar als hoofd der regeering te werken. Hij stemde toe, en den derden Maart van 1875 trad hij als minister van binnenlandsche zaken en korten tijd daarna als minister-president op.

Velen hebben dézen stap van Tisza in de scherpste bewoordingen gelaakt. Toen het «vergelijk», tegen zijn oppositie in, tot stand was gekomen, had hij verklaard dat zijn partij onder deze omstandigheden het roer van den staat nimmer in handen zou nemen, en thans plaatste hij zich zelf, met behoud van dit vergelijk, aan het hoofd daarvan, en werd hij dus handhaver van een orde van zaken, waartegen juist hij met den meesten nadruk had geijverd. De kreten

»beginselverlooehenaar", «verrader" klonken hem tegen.

Zij, die deze beschuldigingen uitten, vroegen niet, of de ervaringen des levens Tisza inmiddels tot andere denkbeelden konden hebben gebracht, en evenmin of er niet omstandigheden kunnen zijn, waarin ook de meest beginsel-vaste man slechts met verloochening van een deel dier beginselen naar het voorgestelde doel, kan blijven streven. Aan hem die iedere verandering van standpunt onvoorwaardelijk afkeurt, die het Romeinse »Sapientis est mutare consilium in melius" nimmer wil zien toegepast, is daarmee ook de verwerping van schier elke hervorming opgelegd, want zij, die ze bewerkten, zijn veelal pas uit bekeerlingen apostels geworden. Voor hem daarentegen die wel een algeheele, oprechte bekeering wil erkennen, maar geen opportunistische politiek, is daarmee ook de wreedé plicht geboren, om tot een in gevaar verkeerend vaderland te zeggen: »ik heb uw regeeringsvorm eens afgekeurd, en schoon gij op 't oogenblik volkomen buiten staat zijn dien te wijzigen" — een hier bestaand en door ieder erkend geval — »zoo kan ik, om consequent te blijven, niets voor u doen."

Misschien is het beste pleidooi ter weerlegging van de tegen Tisza ingediende aanklacht door den scherpzinnigen geleerde en afgevaardigde Schwarz geleverd, die aldus sprak: »Het gedrag van Tisza herinnert ons dat van Kimon,, Miltiades' zoon, die, hoe groot voorstander ook van de »vastelandpolitiek," zich echter bij de »zeepolitiek" aansloot, zoodra hij inzag dat zijn vaderland slechts door deze te redden viel. En tevens zou ik mij ook nog op een ander land, op Italië willen beroepen. Hier zien wij, dat de man, die gedurende veertig jaren goed en bloed voor één beginsel, dat der republiek, heeft ten offer gebracht, dit beginsel op zijn sterfbed vaarwel zeide. Wij allen konden eenige dagen geleden lezen wat de Kluzenaar van Oaprera, wat Garibaldi

- deed. Hij, die de monarchie zoo fel had bestreden, zwoer, het ijdele van zijn strijd inziend, der monarchie in het parlement den eed van trouw."

Of Tisza inderdaad van overtuiging ten opzichte van 't »vergelijk" veranderd was, dan wel of hij de verwezenlijking zijner denkbeelden aan later tijden overliet, daaromtrent loopen de meeningen zeer uiteen. Toch heeft hij, naar 't mij toeschijnt, onbewimpeld te kennen gegeven dat hij, althans in den beginne, geen goedkeuring van het bestaande, maar slechts onderwerping eraan bedoelde. Hij sprak het bij herhaling uit, dat hij de vraag van 't »vergelijk" alleen zoolang rusten liet, tot de binnenlandsehe aangelegenheden van Hongarije volkomen geregeld zouden wezen, om de kwestie dan weer op te vatten en meer naar eigen denkbeelden op te lossen. Kort voor de aanvaarding van zijn ambt gaf hij aan eene bij hem verschenen deputatie op haar nieuwjaarsbegroeting ten antwoord: »Ik heb reeds in 1872 met uw goedvinden de verklaring gegeven, dat eene partij haar vlag wel niet van zich mag werpen, maar dat het haar plicht is, om daar waar zij het vaderland door in- of uitwendige gevaren bedreigd ziet, dit vaderland ten koste van welke opoffering dan ook, te redden, zelfs al zou zij haar speciale beginselen voor *ditmaal* niet kunnen-verwezenlijkt zien. Deze mijn overtuiging heb ik ook op de meest competente plaats" — in een audiëntie bij Franz Joseph — »ten stelligste uitgedrukt." Dat Tisza later bij de uitoefening der regeeringstaak zich met het »vergelijk" zou hebben verzoend, omdat het hem was gebleken, dat dit de handhaving der nationale rechten niet belemmerde, is een onderstelling, die men even goed kan aannemen als verwerpen, daar zij in beide gevallen op willekeurige gronden berust.

Daarentegen is een andere gissing, die zijn optreden als minister nog meer verklaart; wel niet meer willekeurig te noemen. ZoOals gezegd is, had Tisza een audiëntie bij den

keizer-koning gehad, die hem tot zich riep, om over het ministerie te spreken, en bij deze gelegenheid leerde hij hét karakter van Pranz Joseph voor 't eerst nader kennen. De herinnering van den vrijheidsoorlog en de daarop gevolgde onderdrukking vervulde het hart, der Hongaren met een alleszins verklaarbaar wantrouwen tegen den monarch, onder; wien zij zooveel hadden geleden. Dat Tisza met deze zelfde gevoelens, de gevoelens, waarmee ook de edele Deak zijn eerste stappen in het paleis had gezet, ter audiëntie ging, kan men wel als zeker aannemen, en de latere verhouding tusschen vorst en minister bewijst tevens, dat hij dezelfde blijde verrassing onderging, als indertijd Deak. »Den koning", zoo getuigde deze, »heb ik mij ganseh anders voorgesteld dan hij is; hij heeft verstand en hart, en voelt voor het welzijn zijner onderdanen." — In waarheid, geen enkel vorst heeft in zijn jeugd tot minder verwachtingen aanleiding gegeven, en ten slotte meer verwachtingen vervuld, dan Pranz Joseph. Slecht opgevoed, slecht voorgelicht, slecht geleid, hééft hij in zijn, regeering langen tijd een reeks van misslagen begaan, maar toch heeft hij onlangs zijn éOjarig jubileum als een der meest oprecht beminde vorsten gevierd, en bedraagt de som, die ter herinnering van dezen dag bijeengebracht werd, en die volgens zijn wensch voor weldadige doeleinden besteed zal worden, alleen in Oostenrijk 16 millioen florijnen. Pranz Joseph is geen man van overwinningen; de door hem gevoerde oorlogen zijn bijna attoos ongelukkig geweest; maar hij is misschien de man die zijn nederlagen 't best heeft weten te dragen door ze tot een les te maken. Toen hij den afgrond zag, aan welks rand hem de Camarilla gevoerd had, heeft hij bij het inslaan van, een als beter erkenden weg nimmer gevraagd, of de hand, die hem, daarop wees, tevens, de hand was, die hem vroeger had geslagen. Solferino en Kő'niggratz hebben hem piet belet een bond met Italië* en Duitschland te sluiten? bij de verzoening met Hongarije, hebben geen grieven uit

vroeger dagen meegesproken, om haar minder oprecht te maken. Dat hg toegaf, en deed wat Deak hem raadde, daartoe zou ook de staatkunde alleen bij machte geweest zijn; maar dat hij de *vriend* van Deak en van velen werd, die hem waarheden hadden gezegd zoo hard als een soeverein die zelden verneemt, daartoe was meer, daartoe was hart noodig. Met de monumenten van Petöfi en Deak heeft iranz Josèph onbewust ook voor zich zelf een eereteken opgericht, niet minder monumentaal, dan de vele in Weenen onder zijn regeering tot stand gekomen scheppingen, waarvan het »Jubilaums-Festbuch" verhaalt.

Tisza's verhouding tot den koning is eveneens gedurende al den tijd, waarin hij aan het hoofd der zaken stond; een verhouding van welwillendheid en vertrouwen geweest. Van deze 'gezindheid getuigt de wijze waarop Tisza in het jaar 1880 met het grootkruis der Stephaansorde werd begiftigd, en bovenal het eigenhandig schrijven, dat hem dè koning eenige jaren later bij gelegenheid van de zoogenaamde Janszky-affaire zond, "ter geruststelling van de over het gedrag van een Duitsehen officier opgewonden gemoederen.

Veertien jaar zijn verlopen sedert Tisza als minister van binnenlandsche zaken de leiding van hetzelfde departement op zich nam, waarin hij zijn loopbaan als ondergeschikt beambte was begonnen, en nog steeds is hij de ziel der Hongaarsfihe regeering. Toch is zijn loopbaan arm aan schitterende feiten of groote gebeurtenissen. Hij heeft nimmer naar datgene gestreefd, wat men meestal onder »succès" verstaats bij was een tijd lang zeer* impopulair, en is ook thans lang niet watrneneen populair man noemt. Het minzame, schoon vaak zeer onoprechte woord, de glimlach en handdruk, de gulheid' en voor-komendheid, die het'hart der menigte winnen, zijn hem ten eenemale vreemd; hij bezit geen ridderlijke deugden of gebreken. Het geheim, waardoor hij imponeert en zich in zijne positie handhaaft, bestaat in het vertrouwen op zijn

kunde, in de volharding, waarmee hij wer-kt, zonder zich aan persoonlijke impopulariteit te storen, in dien moed die tot iederen stillen, langen arbeid vereischt 'wordt, waarbij geen snel verkregen resultaten tot aanmoedigenden bijval uitlokken.

De eerste en meest dringende taak, waartoe Tisza zich geroepen zag, was de regeling der in totale wanorde verkeerende financiën. Twee wegen, om daartoe te geraken, stonden hem open; de eene moest het deficit zooveel mogelijk terstond doen verminderen, de andere moest het deficit voor het oogenblik nog vermeerderen, maar gaf daarentegen door toeneming van het gezonken staatscrediet hoop op een latere algeheele opheffing van het tekort. Tisza sloeg den tweeden weg in. De schuld van Hongarije is onder zijn bestuur met ongeveer 700 millioenen vermeerderd; maar terwijl de goudrente van 6 pet. in 1875 op '83 stond, staat die van 4 pet. thans op 102. Ook moet bij deze 700 millioenen het feit in aanmerking worden genomen, dat hij een schuld van 153. millioen moest aanvaarden, die binnen 1¹ jaar moest worden terugbetaald. Om aan deze verplichting te kunnen voldoen, gaf de regeering goudrente uit, waarbij zij ongeveer 60 millioen moest bijpassen, daar de in te lossen papieren der vroegere schuld zeer laag stonden. Bij een tweede conversie in 4 pet. goudrente moesten weder ruim 55 millioen meer betaald worden, zoodat ongeveer 120 millioen der thans bestaands schuld nog voor rekening van het oude bewind komen. Ook heeft de bezetting van Bosnië en de Herzegowina groote sommen gevraagd, die men niet tot het normale budget kan rekenen.

Deze bezetting vormt een der meest bewogen tijdperken in de geschiedenis van Tisza's bewind. De geschillen, die den Eussisch-Turkschen krijg deden uitbarsten, zijn bekend. De van Turksche zijde met zoo veel heldenmoed gevoerde -strijd bracht Hongarije in een toestand van koortsachtige opge-

wondenheid. Taalkundige onderzoekingen hebben de stamverwantschap van Turken en Hongaren uitgemaakt, maar het was zeker mede de stem van een inniger verwantschap dan die van het bloed, het was de gemeenschappelijke verbittering tegen Rusland., dat in 1849 ook Hongarije's vrijheid met voeten getreden had, die thans de gemoederen in beweging bracht, en de menigte deed verlangen dat men aan de Turksehe »broe,ders" hulp zou bieden. De regeering weigerde en verklaarde, een neutraal standpunt in acht te zullen nemen. Onder de oppositie h'eerscbte over dit antwoord de felste woede. Bedenkt men, dat zij echter tevens van iedere vermeerdering van uitgaven een staatsbankroet voorspelde > dan kan men haar aandrang tot het verklaren van een oorlog, die met zoo reusachtige kosten zou gepaard zijn gegaan, althans niet uit het oogpunt van consequentie roemen.

Bij den inmiddels tot stand gekomen vrede van San Stefano waren echter ook de belangen van Oostenrijk-Hongarije betrokken, daar het Europeesche evenwicht daardoor sterk bedreigd scheen. Dè conferentie van Berlijn, op het initiatief van graaf Andrassy bijeengeroepen, droeg daarom aan de Habsburgsche monarchie de bezetting van Bosnië en de Herzegowina op, die ook nog in hetzelfde jaar — met meer offers dan men verwacht had — plaats vond. De stemming in Hongarije was zeer tegen deze bezetting, die als »roof van het eigendom des broeders" gebrandmerkt werd., Het meerendeel der comitaten protesteerde, en een,woedende volkshoop wierp de vensters van 's ministers paleis in Tisza's positie was hachelijker dan zelfs bij zijn optreden. Toen toch hadden velen hem verdedigd en gesteund, thans wareu schier al zijn oude aanhangers tegen hem. Bij de verkiezing in Debreczin, dat hij vijfmaal had vertegenwoordigd, leed hij de nederlaag. In het ministerie zelf heerschte verdeeldheid, daar de kosten der bezetting de raming van den minister van oorlog te boven gingen. Een niet minder krir

tieke kwestie dan die der Bosnische bezetting eisehte bovendien baar beslechting: men stond voor de vraag, of men hét »vergeelijk", dat slechts voor den tijd van tien jaren gesloten was, wilde hernieuwen of verwerpen. Beide landen wenschten bij de nieuwe regeling minder te geven en meer te ontvangen; klachten en eischen lieten zich van alle kanten hooren. Het scheen onmogelijk, dat zich het ministerie onder deze omstandigheden kon staande houden, en Tisza bood dan ook herhaaldelijk zijn ontslag aan, maar, karakteristiek genoeg, wilde noch het ontevreden Hongarije, noch het onvoldane Oostenrijk in dit ontslag van den veel beschuldigten minister berusten. Zij bevestigden het woord van Guizot, dat men een buitengewoon man gemakkelijker wegzenden dan-ontberen kan. De regeering bleef, en 'zoowel haar buitenlandsche politiek, als het door haar voorgesteld »vergeelijk" vonden ten slotte de bekrachtiging der natie.

Wat de politiek ten opzichte der bezetting betreft, Tisza verdedigde haar met de argumenten, dat zij onder de gegeven omstandigheden diegene was, welke *nog* de minste offers vroeg, dat zij der monarchie een sterken invloed op Servië verschafte, Montenegro beteugelde, en aan de agitatie tegen Oostenrijk-Hongarije, waarvan Bosnië en de Herzegowina het brandpunt waren, een einde maakte, terwijl zij daarenboven de verbinding met het Oosten gemakkelijker en Buslands invloed aldaar geringer maakte. De onderstelling dat Tisza ook het niet gebruikte argument had kunnen aanvoeren, dat de monarchie irr dezen geen keuze had, en als het ware slechts *wilde*, wat zij tegenover de kansen Van een "Zuidslavischen bond *moest*, is misschien niét te gewaagd. Zooveel is zeker, dat de conferentie van Berlijn het zeer gedaalde aanzien van Oostenrijk-Hongarije weder aanmerkelijk heeft doen rijzen. De belangstelling waarmee Kalnoky's en Tisza's redevoeringen door dé Europeesche pers ontvangen worden, de invloed, welken diens nieuwjaarstoespraken op de beurs

hebben, bewijzen dit ten duidelijkste, en zeggen dat men den staatsman die aan het hoofd van Oostenrijk's Transleithaansche helft staat, als een factor beschouwt, waarmee men moet rekenen.

Met meer moeite nog dan ten opzichte der buitenlandsche politiek verzoende zich de openbare meening met den vorm waarin het «vergelijk" opnieuw tot stand kwam. Terwijl Tisza van den eenen kant Oostenrijk's eischen beperkte, en zijn blijven ervan afhankelijk maakte, of die zouden worden gematigd, was hij aan den anderen kant genoodzaakt vele wenschen zijner eigen landgenooten onvervuld te laten. De zelfstandige nationale bank, een lievelingsdenkbeeld der Hongaren, kwam niet tot stand. De overneming van een deel der bankschulden werd als eene schreeuwende onrechtvaardigheid beschouwd.. Het verdrag met den Oostenrijksch-Hongaarschen Lloyd bracht slechts kosten met zich. Al deze teleurstellingen, zelfs de druk dien de in Duitschland ingevoerde beschermende rechten op den Hongaarschen landbouw oefende, werden der regeering ten laste gelegd, en het duurde lang, voor zij de impopulariteit der jaren 1877 en 1878'te boven kwam.

Wat haar hierin het meest hielp, was de ondervinding zelve, dat ten slotte het »vergelijk" toch niet- zoo kwaad bleek als men gemeend had. Toen de eerste teleurstelling bedaad was, begon men in te zien dat aan de vervulling van den wensch naar een zelfstandige nationale bank toch zwaarigheden verbonden waren, die niet van den kant der regeering kwamen. Bij de financieele quaestie deed zich de groote waarschijnlijkheid voor, dat bij een scheiding van munt, het Hongaarsche geld lager zou staan dan het Oostenrijksche — ook thans staat, de Oostenrijksche goudrente hooger dan de Hongaarsche, schoon de interest niet verschilt — en daarenboven was Hongarije, niet in het bezit van den nodigen voorraad aan metaal; het zou zich dien dus van elders hebben moeten

verschaffen. Onder deze omstandigheden was het, zooals reeds in 1875 door den scherpzinnigen Hongaarschen publicist Falk (redacteur van den *Pester Lloyd*) werd opgemerkt, beter in geldgemeenschap met het verbonden Oostenrijk te blijven, dan dien voorraad met groote bezwaren van andere staten te koopen, vooral omdat de Oostenrijksche bank ook van haar kant toegaf, dat bij de zes reeds bestaande filialen nog veertien nieuwe opgericht en de bankbiljetten aan een kant ook in 't Hongaarsch zouden worden gedrukt.. Dat Hongarije hiervoor een deel der bankschuld — 26 miljoenen — zou overnemen, was geen onbillijke eisch, en bovendien werd dit vergoed door de wijziging van het voor Hongarije onrechtvaardig tolsysteem en de restitutie der geleden schade.

Men is dan ook thans vrij algemeen overtuigd, dat Tisza wijs handelde, toen hij dezen weg insloeg, en zich de daaraan verbonden impopulariteit getroostte, want bij de derde hernieuwing van het »vergelijk" in 1887 was zijn meerderheid zoo sterk, dat de aanneming er van terstond buiten quaestie bleek. Bij Tisza's ministerschap doet zich het eigenaardig verschijnsel voor, dat hij, met de openbare meening tegen zich, niet behoefde af te treden, en dat hij de openbare meening herwon zonder haar de minste concessie te doen.

Wie een blik werpt op den toestand des lands, zooals die thans is en 'den toestand kent, gelijk die bij Tisza's optreden was, zal ook de verbeteringen, die daarin plaats grepen, niet kunnen ontkennen. De Hongaarsche industrie, die vóór 1875 op het nulpunt stond, begint zich meer en meer krachtig te ontwikkelen, waartoe de haar begunstigende wetten, vooral de bepaling, dat iedere fabriek langen tijd na de oprichting van belasting vrij is, den stoot gaven. De staatspoorwegen hebben zich sedert dat jaar verviervoudigd, de administratie is geregeld, aan de roekeloosheid, waarmee aanleg en bouw op touw werden gezet, een einde gemaakt.

Het onderwijs, schoon nog voor zeer veel verbetering vatbaar, toont toch reeds grooten vooruitgang bij vroeger, een aantal scholen zijn op staatskosten gebouwd, en voor de verdere uitbreiding er van wordt gearbeid. Om de groote sterfte te doen verminderen zijn goede sanitaire wetten gegeven. Het Heerenhuis heeft een dringend noodige herschepping ondergaan. Overal kan men hervormingen waarnemen — die ten opzichte van het comitaatswezen zijn te speciaal Hongaarsch om hier nader vermeld te worden — en schoon men die zeker niet allen uitsluitend als Tisza's verdienste mag beschouwen, erkennen toch zijn medearbeiders vrijwillig, dat hij de eigenlijke factor in al deze dingen was, en komen ook zijn bestrijders hier niet tegen op. Ik zou Tisza met de »Seelen-Substanz" der filosofen willen vergelijken, die zelve onzichtbaar en onbeschrijfbaar, zich alleen in haar werkingen uit. De bladen der oppositie klagen dikwijls, dat de Hongaarsche minister-president meer absoluut regeert dan de meest absolutistische monarch, en bij al de overdrijving die in deze aanklacht schuilt, is het toch zeker waar, dat zijn meerderheid zich overal doet gevoelen, niet krachtens zijne positie, inaar door het feit van zijn geestelijk overwicht. Ook hij is niet geheel aan het gevaar ontsnapt, dat ieder buitengewoon man be•dreigt; hij heeft zich te onmisbaar gemaakt en is in zijn onafhankelijkheid wel eens te ver gegaan. Hij ondervond bij zoo *vele* gelegenheden hoe men niet buiten hem kon, dat hij zich ten slotte gewende bij *alle* gelegenheden zelfstandig op te treden. Hij begon zijn partij als een hem blindelings toegedaan lichaam te beschouwen, en alleen dan met haar in overleg te treden, als zijn wetsontwerp al gereed was. Uit deze opvatting zijn de botsingen voortgekomen, die hij bij de 'thans zooveel besproken' legerwet ook met zijn eigen aanhangers moest doorworstelen. Hij had vergeten dat men den bodem waarop men staat, niet missen kan. *De* mythe van •Antaeus, die slechts zoolang kracht bezat als hij de moeder-

aarde onder de voeten voelde, bevat nog altoos een door den staatsman te behartigen wenk.

De naam, dien zijn partij hem gegeven heeft, teekent de positie, die hij daaronder inneemt; hij heet: »de generaal"; — een titel die der oppositie aanleiding gaf om zijn aanhanger.s de » Mamelukken-partij", dat is »knechtenpartij" te noemen, — en hij is in waarheid een generaal, die als overwinnaar uit vijf verkiezingscampagnes terugkeerde; vooral in de laatste van 1887 verwierf hij een enorme meerderheid. Ook al erkent men volkomen, dat hierbij van regeeringswege soms meer pressie is uitgeoefend, dan men voor de eer der overwinning zou wenschen, dat de voor haar werkende beambten meer aangemoedigd dan, betuigd werden, toch kan men den uitslag in zijn geheel gerust als een uiting der algemeene opinie aanmerken. De enkele zetels, waaruit de oppositie — (het werpt overigens een eigenaardig licht op haar beschuldigingen, wanneer zij in haar hoofdorgaan klaagt', dat haar de beambten wereld niet, ten dienste staat om tot de meerderheid te geraken) — zich ongrondwettig verdrongen achtte, vormen een uiterst kleine minderheid tegenover die, waar zij niet tegen haar nederlaag, opkwam of op kon komen.

Evenals uit zijn verkiezingscampagnes kwam Tisza ook, uit die van het woord meestal als overwinnaar terug. Voor, ongeveer drie jaren hoorde ik hem op een feestmaal zeggen: »niets is minder moeielijk dan oppositie voeren," woorden die zeker in 't algemeen, juist zijn, maar die in zijn bijzonder geval niet opgaan, want hij maakt het der oppositie wel moeielijk, daar ^Ü haar langzamerhand uit het eene bolwerk naar het andere verdrijft. Hij is ongetwijfeld een der meest gevatte sprekers die ooit in het Hongaarsche parlement optraden; om een kort, treffend antwoord is hij nimmer verlegen. Toch kan men hem volstrekt geen groot redenaar noemen. Beeds zijn zwakke stem zou daarvoor een beletsel wezen, maar bovendien missen ^ZOn redevoeringen iedere bekoring van beeldspraak of vorm;

zijn zinnen zijn lang en ingewikkeld, zijn Wordenkeus is stroef. Wat deze uitingen met dit al onweerstaanbaar boeiend maakt, is de scherpe dialectiek, de korte, nimmer falende analyse der te beantwoorden redevoeringen, de telkens doorschemerende ironie, die ze kruidt. Hij is zelden personeel, schoon zijn persoon in de aanvallen op zijn bewind allerminst gespaard wordt, en laat zich evenmin door tegenstand in 't harnas jagen. Aan een der afgevaardigden, die dit beproefd had en triomfeerend riep: »ik zie, hoe de minister-president, dooi" mijn woorden buiten zich zelf gebracht, met drift notities maakt," gaf hij lakoniek ten antwoord: »och, ik heb de slechte gewoonte, om als ik mij verveel, karikaturen te gaan teekenen". Een der heftigste speeches, die men ooit van hem hoorde, was de rede, waarin hij onlangs den Saksischen afgevaardigde Steinacker óp diens klachten over be* gunstiging der Magyaren toeriep: »gij spreekt geen grieven uwer kiezers uit, maar gij *maakt* grieven, die gij hun¹ in den mond legt." De afgevaardigde Steinacker verontschuldigde zijn woorden, en legde kort daarop zijn mandaat neer, zonder dat zijn partij hem trachtte te weerhouden.

Op dit oogenblik berusten twee portefeuilles in Tisza B handen. De vorige minister van financiën, graaf Szapary, bleek tegen zijn zware taak niet opgewassen, zoodat het nog pas gewonnene weder dreigde verloren te gaan, en Tisza kon het vertrouwen in de geldaangelégenheden van Hongarije alleen herstellen, door zelf de leiding daarvan geheel op zich te nemen. Men hoopt dat hij, zoo door de thans voorgenomen groote conversie als door de nieuwe spiritualiën wet in zijn taak zal slagen; Of hij op den duur tegen een zoo vermoeiende dubbele werkzaamheid zal bestand wezen, moet de ervaring leeren.

•Wat zijn voorkomen betreft, dit beantwoordt geheel aan zijn karakter. Men verhaalt dat hij als knaap het schoonste kind uit den ganschen omtrek was, maar schoon de oppositie

verzekert dat zijn partij ook thans bereid zou wezen hem voor een Apollo te verklaren, kan men naar waarheid slechts zeggen, dat zijn vóór de jaren verouderd gelaat door scherpzinnigheid van uitdrukking boeit. Zijn lange, hoogst eenvoudig, ja schier achteloos gekleede gestalte is gebogen, en doet niet meer denken • dat hij eens een der beste ruiters en jagers moet geweest zijn. De volle, geelachtig-witte baard, die het deficit der, haren moet dekken, geeft hem een nog ouder uitzicht. Hij draagt voortdurend een donker gekleurd lorgnet, de oogspieren bewegen zich onophoudelijk en dit geeft aan het regelmatig gevormde gelaat iets vreemds.

In het persoonlijk verkeer is hij koel en gereserveerd, even ontoegankelijk voor scheldwoorden als vleierijen. Hij is, karakteristiek genoeg, de aan ridderorden armste staatsman van Europa; eerst bij het bezoek van den nieuwen Duitsehen keizer ontving hij, als eerste buitenlandsch eereteeken, de orde van den Zwarten Adelaar.

Deze gereserveerde houding, die men ook in zijn lievelingsbadplaats Ostende zeer goed kent en eerbiedigt, verdwijnt intussehen, zoodra hij zich in den kring zijner familie bevindt. Vriend en vijand verklaren beiden, dat hij een uitstekend echtgenoot en vader is. Zijn eenige, met een baron Eadvanszky gehuwde dochter is om haar beminnelijkheid bekend, en zijn zonen beloven in het voetspoor des vaders te treden. De oudste zoon Stephaan is ondanks zijn jeugd reeds afgevaardigde en sprong met kracht voor de nieuwe legerwet in de bres. Zijn optreden deed de oppositie spreken van een Tisza-dynastie, geschoeid op de leest der Bismarck-dynastie, en op den »kleinen Herbert" werd menige voor zijn vader bestemde pijl afgeschoten. Wat Tisza's gade betreft, men kan haar naam bij iedere instelling van weldadigheid vermeld vinden, en evenals Tisza's moeder wordt ook zij door al de partijen geacht en geëerbiedigd.

Tisza's werkzaamheid is nog niet ten einde» men kan haar dus slechts naar de thans gegeven resultaten beoordeelen; maar met het oog daarop meen ik, dat men zich als goed vaderlander hij den wensch kan aansluiten, waarmee de viering van zijn tienjarig ministerschap begroet werd: »moge hij nog lang aan de spits van Hongarije staan!"

JOZEF ISRAfiLb.

JOZEF ISKAELS.

Wanneer, zooals tegenwoordig door velen wordt aangekomen, een artiest grooter is o. a. naarmate de kracht van zijn gevoel hem een meer eigen taal deed formeeren, en hij in die zelfgeschapen taal zijn natuur voller heeft kunnen uitspreken, dan mag men veilig Jozef Iraëls den' grootsten noemen der Hollandsehe schilders van dezen tijd.

Ik weet wel dat de aanzienlijke kunst van dien anderen grooten Hagenaar van een halve generatie jonger, van misschien nog direkter invloed is op hen die in het jongere Hollandsehe artiestengeslacht op den voorgrond treden, maar dit neemt niet weg dat op dit tijdstip de oudere kunstenaar zijn bizonderen aard nog meer de gansche wereld door in sijn werk heeft laten gelden. Overal waar de vrije taal der schilders verstaan wordt heeft men iets gevoeld van de emotie •die deze stille burger van het kleine land in zijn rustige' binnenkamer aan de kinderen zijns geestes heeft toevertrouwd. •Jozef Israëls is in onzen tijd een groote figuur.

Omdat hij dit natuurlijk niet is door de voorvallen in zijn weinig bewogen leven, zal men het verklaarbaar achten, dat hier geen uitvoerig levensbericht volgt, zooals men jvan den tfian yan daden gaarne leest, doch dat er in deze vluchtige

studie meer bepaald naar gestreefd wordt het talent van den kunstenaar Israëls, zij 't dan ook noodwendig zeer inkompleet, te karakteriseeren. Want tot het geven van een eenigszins volledig beeld dezer bijzondere figuur, gezien in het geheel der moderne kunst, rekt zich de schrijver dezer losse opmerkingen op verre na niet in staat. Ik mag slechts trachten eenige indrukken uit Israëls' werk, en abstracties daarvan, bij elkaar te brengen, met het idee daardoor wellicht bij sommigen een juister begrip van die kunst te kunnen opwekken.

Toch zal ik eerst even voor wie daar waarde aan hechten de weinige levensbizonderheden van beteekenis noteeren, om daarmee verder afgedaan te hebben.

Het zal niemand die het eigenaardig levensvolle werk van Israëls genieten mag, kunnen verwonderen, dat deze artiest een zoon is van dat bewegelijke, bedrijvige, levendige ras, met zijn emphatiesche, schilderachtig-expressieve gebaren, dat in het fantastiesche Amsterdamsche Ghetto al zijn leven een onderwerp heeft uitgemaakt van Bembrandt's verliefde bewondering. Jozef Israëls is in 1824 te Groningen uit Israëlitische ouders geboren. In zijn jongentijd leerde de toekomstige artiest de diepzinnige en kleurvolle Joodsche Schriften bestudeeren. Wat later werd er zijn eerste meester in het schilderen een zekere Buijs, tot hij in zijn 18de jaar als veelbelovend jongman naar Amsterdam op de schilder-academie werd gezonden, waar toen Pieneman en Kruseman de groote mannen waren. In 't bijzonder werkte hij ook bij

- Jan Kruseman zelf op het atelier. Na eenigen tijd dong hij naar den prijs van Borne, dien hij niet kreeg, zooals men dat van artiesten die later wat zelfstandigs zullen geven, ^gewoon is.

In 1845 zag hij op een Amsterdamsche tentoonstelling een schilderijtje van Ary Scheffer: *Gretchen aan het Spinnewiel*, dat den leerling van Kruseman, die wel vaag moet gevoeld

hebben dat zijn geachte meesters koude schilders waren, als iets voor hem geheel nieuws, sterk schijnt getroffen te hebben. Het volgende jaar ging hij werken op het atelier van een volgeling van David, Picot, te Parijs, waar hij ook in het Louvre museum studeerde. Van den invloed van al die academische meesters zou hij nog zoo spoedig niet loskomen. Tot omstreeks zijn dertigste jaar maakte hij voornamelijk historiestukken die zich nauw merkbaar onderscheiden van de heerschende opvattingen dier in Holland bij uitstek onartistieke periode, waarin men kennis van recepten voor technische bekwaamheid, het olieachtig bruin in een schilderij voor warm coloriet, het arm-schoolsche voor grootheid, en het theatrale in een voorstelling voor dramatieseh effect versleet.

Dan volgt, te beginnen omstreeks in 1856, toen hij het groote schilderij *Zangs het Kerkhof* tentoonstelde, een overgangperiode in het talent van Israëls. Hij wordt allengs meer Hollandseh, natuurlijker en persoonlijker, en toen hij zich in 1870 uit Amsterdam metterwoon naar den Haag verplaatste, begon in zijn werkzaam leven pas de periode van zijn eigenlijke groote kracht.

Het is duidelijk dat de namen Buijs, Pieneman, Eruseman, Scheffer, Picot niets, verklaren, wanneer men denkt, aan de aparte plaats die Israëls in de moderne kunst thans inneemt. "Wie dus gaarne wil nagaan hoe op een groot artiest invloeden van buiten gewerkt hebben, zal eer moeten aannemen dat de kunst der oude Hollanders en van de Pransche schilder-geuzen van 1830 den lateren Israëls tot leering is geweest. Aan de levenbrengende artistieke-strooming van zijn tijd, waar mannen als Kruseman buiten moesten blijven, kan Israëls niet ontsnapt zijn, zooals hij, een van hen is die dezen tijd gemaakt hebben en beheersehen, en een der figuren waarnaar deze periode van kunst genoemd zal worden. De gang dier machtige moderne strooming.

ming is niet zoo algemeen bekend dan dat het geheel overbodig zou mogen heeten dien hier nog eens in 't kort aan te geven.

Zooals men weet waren in de zeventiende eeuw verscheidene Vlaamsehe en Hollandsche schilders het Kanaal overgetrokken, en de smaak voor Hollandsche kunst was nog in de achttiende eeuw in Engeland zoozeer inheemsch, dat de beste Hollandsche schilderijen er bij scheepsladingen werden ingevoerd. Het was dus zoo vreemd niet dat juist in Engeland in het begin dezer eeuw een jong geslacht van schilders zich sterk aan de oude Hollanders verwant kwam te gevoelen. Men rekent dat reeds Gainsborough in zijn werk, vooral in zijn landschappen een vrijheid van zien en behandeling gepredikt had, waarvan later Oonstable en de jonggestorven Bonington de hartstochtelijke apostelen werden. De krachtige bewogen kunst van Oonstable is het voornamelijk die omstreeks 1830 in Frankrijk bekend geworden, daar gröote geestdrift wekte bij een groep geuzen •— Paul Huet 'dè landsehapsohilder en Eugène Delaoroix waren de oudsten van hen — die toen zelve reeds waren opgestaan tegen de traditioneele quasi-klassieke kunst van hun tijd, en die zich nu, naast de Hollandsche schilderijen uit het Louvre, op Oonstable beriepen. Het-is uit deze revolutie, waarin de schilders met de dichters en critici der romantiek schouder aan schouder streden, — en die een duurzamer invloed zou hebben dan die andere omwenteling van 1830 dat het sedert klassiek geworden tijdperk' der kunst van Delaoroix, Millet, Rousseau, Corót, Daubigny en de hunnen is voortgekomen.

Nu waren er in Holland in die dagen, en vooral wat later, ook wel schilders die op hun wijze van de oude Hollanders hielden, en toen de leerlingen van dezen de nieuwe kunst der Franschen zagen, werd hun die een openbaring waardoor ze tevens hun eigen oude Hollanders beter schenen

te gaan verstaan. Het zijn deze invloeden die, globaal genomen, op de kunst der moderne Hollandsche artiesten hebben gewerkt.

Toen de jonge Bilders in 1860 van een uitstapje naar Brussel terug kwam, en daar een tentoonstelling van moderne kunst had gezien, waar wel niet de allergrootsten maar toch eenige goede vertegenwoordigers der jongere Fransche groep hadden geëxposeerd, schreef hij in zijn dagboek, geheel onder den indruk van het nieuwe', anders niet dan de namen: *Troyon, Courbet, Breton.*'

De te vroeg gestorven Gerard Bilders is de eenige onzer artiesten van dien tijd van wieri we geschreven bekentnissen bezitten, maar men kan er zeker van zijn dat het Israëls gegaan is als hem.

Wil men nu met een enkel woord aangeven waardoor die nieuwe kunst der Engelschen, Franschen en Hollanders zich onderscheidde, dan heeft men te zeggen dat zij in hoofdzaak was een onafhankelijke *emotioneele kunst*, d. w. z. dat de schilderijen dier kunst niet waren geboren uit behaagzucht of uit stelsels of om vertoon of leering, maar dat zij alleenlijk waren voortgekomen uit een persoonlijke artistieke emotie', en dat de schilders door een vrije, krachtig gevoelde schildering hun indruk wilden weergeven.

In zulke artistieke emotie zou men misschien weer twee hoofdsoorten mogen onderscheiden.

De emotioneele artiest kan bewogen worden door het aanschouwen van kleur en vorm en karakter en lijn, waarvan de werking zelve hem een onmiddelijk genot geeft. Als voorbeeld van deze soort zou onder de Franseben der zoogeromde romantiek Courbet kunnen genoemd worden.

Of de emotioneele schilder kan meer middelijk door de Werking van kleur of lijn de aandoening eener bepaalde stemming gevoelen, welke zelve hij dan weder door Meur of lijn zal weergeven of voorstellen.

Zulke warme emotioneele artiesten waren Millet en Corot, en zulk een stemmingsschilder is ook Jozef Israëls.

* *

*

Hoe dit zij, de heer Israëls is vóór alles een gevoelschilder, en hij was dit reeds in het begin van zijn tweede of overgangs-periode, toen hij nog geenszins de Israëls was die blijven zal. Of juist gezegd, hij was toen een gevoelige schilder, een schilder die blijk gaf een zeer gevoelig mensch te zijn. En allengs is die gevoelige mensch een hoog gevoelig artiest geworden. De groote warmte van binnen heeft van lieverlede het eerste nog koude hulsel doorstraald, en zoo is de taal die nog niet zijn eigene, maar een aangeleerde rethorische was, al leniger en rijker geworden, zoo is zijn schildering al zuiverder en sterker gaan uitdrukken wat er omging in zijn ziel. Zoo groeide van buiten en van binnen zijn krachtig individueel gevoel, die voor den kunstenaar ééne noodige gave, die geen vrucht is van wetenschap, scherpzinnigheid, van inspanning of zelfs van toewijding, maar die een genade mag heeten, bij uitzondering verworven door weinigen.

In de omstandigheid dat Israëls indertijd in zoo licht bevattelijke schilderijen getuigenis aflegde van een algemeene menschevoeligheid, ligt de verklaring van dit kurieuzen feit dat de groote reputatie van dezen uiterst ongemeenen, verfijnd gevoeligen artiest waarlijk aan populariteit grenst. Door grove gravures naar *Langs het ICerMofen Na den storm* en meer bekende touchante en lieve stukken uit zijn tweede periode, klinkt de naam van den maker familjaar voor duizenden die in zijn tegenwoordige oneindig hooger staande schilderijen geen genoegen ter wereld zouden vinden. De heer Israëls schilderde geschieden isj es en begrafenissen en allerlei aandoenlijke sujetten en ook idylles, en toen hij er in rijper tijd toe kwam een innig artistiek schilder te worden, was

hij eenmaal de overal bekende Israëls en accepteerde men zijn werk vanzelf; •

Maar wanneer een onbekend schilder op dit oogenblik met een schilderij zooals die verbazende studie van *Jacob Stedel* die op de laatste tentoonstelling in Artr was, voor den dag kwam, kan men zeker zijn dat zulke geraffineerde, bescheidene, zuivere, innige kunst slechts door weinigen zou worden opgemerkt. Wie het dus een geluk acht in groolen kring bekend te zijn, kan zeggen dat de heer Israëls in zijn kunstenaarrearrière het fortuin gehad heeft, met werken van voorbijgaande belangrijkheid beroemd te worden, en later met schilderijen van onschatbare waarde, dien eens verworven roem meer dan verdiend te hebben.

Toen naar aanleiding van den hier genoemden *Jacob Stedel*, de schrijver dezer regels het waagde den heer Israëls te zeggen, hoe interessant het hem leek dat iemand die begonnen was zoozeer sujetschilder te zijn, nu in een zoo rein sujetloos schilderij zoo geconcentreerd zijn heele artistieke persoonlijkheid had gegeven, deed de heer Israëls alsof hij mij niet begreep en verbaasde hij er zich over dat ik dien kruiersköp geen sujet noemde. Hij betoogde dat zoo'n gedicht voor hem wel degelijk een sujet was, dat hij daar een heele geschiedenis in zag, en meeleeftde met wat zoo'n man voelde, en toen ik daarbij onderstelde dat de schilder dan toch waarschijnlijk meer zou voelen dan de voorgestelde man zelf voelen kon, zei de heer Israëls, die spijkers met koppen weet te slaan, witjes lachende uit zijn raam wijzend: »0 ja natuurlijk, in zoo'n boom zie ik ook allerlei, en die voelt toch ook zelf niets."

Louter zijn eigen gevoel is dus het sujet geworden dat de heer Israëls schildert, de fantasiën van zijn eigen gevoel waartoe de dingen die zich aan zijn oog voordoen slechts een aanleiding leveren. Ik zou hier over deze te weinig be-

grepen verhouding tusschen de dingen der werkelijkheid en het gevoel van den artiest, en over hoe de kunstenaar in de afzondering van zijn werkplaats de ontvangen indrukken aanwendt tot een sprekend harmóniesch geheel, graag iets afdoends zeggen, maar ik beschik over geen redenen, op verre na zoo waardig om in deze te spreken als ik vind in de derde afdeeling van Whistiers »Ten o'clock," de fierste rede, die ooit van de lippen van een tot het woord geroopten schilder-kunstenaar gekomen is.

De Natuur bevat, in kleur en vorm de elementen van elk schilderij, zooals de notenbalk de noten bevat van alle muziek.

Maar de kunstenaar is geboren om deze elementen te zoeken en te kiezen en met wetenschap te groepeeren, opdat de uitkomst schoon zij! zooals de musicus zijne noten verzamelt en zijne akkoorden vormt — dat hij uit den chaos vportbrengt de heerlijke harmonie.

Tot den schilder te zeggen dat de natuur moet genomen worden gelijk zij is, is tot den virtuoso zeggen dat hij zich nederzette voor de piano.

Dat de natuur altijd gelijk heeft, is een stelling, artistiek even onwaar, als het er eene is, die algemeen voor vol-dongen wordt aangenomen. De natuur heeft zeer zelden gelijk, zoozeer zelfs dat men bijna zou kunnen zeggen dat de natuur gewoonlijk ongelijk heeft: dat is te zeggen, de aangelegenheid der dingen die de, een schilderij waardige, volmaaktheid van harmonie zal maken, is zeldzaam en ganschelijk niet algemeen.

Dit zal, zelfs den meest intelligenten, een bijna godslasterlijke stelling schijnen. Zoozeer is het bedoelde aforisme vereenzelvigd met onze opvoeding, dat het geloof er in voor

een deel van ons moreel bestaan wordt gehouden, en de woorden zelve hebben in ons oor een religieuzen klank. Toch slaagt de natuur er zelden in een schilderij, voort te brengen.

De zon schittert, de wind waait uit het oosten, de lucht is leeg van wolken, en buiten is alles ijzer. De vensters van het Ciystal Palace zijn te zien uit alle punten van Londen. De zondags wandelaar verheugt zich in den heerlijken dag, en de schilder wendt zich af om de oogen te sluiten.

Hoe' weinig dit begrepen wordt en hoe willig het toevallige in de natuur voor verrukkelijk wordt genomen, mag afgeleid worden uit de onbegrensde bewondering dagelijks verwekt door een zotten zonsondergang.

De waardigheid van den sneeuwbedekten berg gaat verloren in duidelijkheid, maar de vreugd van den, toerist- is den reiziger op den top te herkennen. Het verlangen te zien om te zien is voor de massa de eenige te bevredigen zucht, vandaar het genoeg in détail.

En als de avondnevel den rivieroever als met een sluier kleedt met poëzie, en de arme gebouwen zich verliezen in bet schemerige uitspansel, en de ranke schoorsteenen tot klokketorens worden, en de magazijnen paleizen zijn in den nacht, en de gansche stad zwevende is in de hemelen, en droomland voor ons ligt — dan haast zich de voorbijganger huiswaarts; de werkman en de beschaafde, de wijze en de man van vermaak, begrijpen niet meer, gelijk zij niet meer zien, en de natuur die een enkelen keer zuiver zong, zingt haar uitgelezen zang alleen voor den kunstenaar, haar zoon en haar meester, haar zoon in zoover hij haar liefheeft, haar meester in zooverre hij haar kent.

Aan hem zijn hare geheimen ontsloten, aan hem werden hare lessen van lieverlede klaar. Hij aanziet de bloem, niet met het vergrootglas, dat hij gegevens zamele voor den

botanicus^a, maar met het licht van hem die er uitgezochte keuze in ziet van gloeiende tonen en fijne tinten, aanleiding tot toekomstende harmonieën.

Hij bepaalt zich niet tot doelloos elk grassprietje gedachte-loos na te volgen, zooals wordt-aangeraden door inkonsekwenten*, maar uit de lange buiging van het smalle blad, verbeterd door den rechten, rijzigen stengel, leert hij hoe gratie gehuwd wordt aan waardigheid, hoe liefelijkheid verhoogd wordt, door kracht, opdat bevalligheid er uit geboren worde.

In den citroengeelen vleugel van de bleeke vlinder, met zijn fijne oranje spatten, ziet hij vóór zich de statige schoon gouden zalen, met haar slanke saffranen pilaren; en het wordt hem aangewezen hoe, hoog aan de wanden, de teedere teekening zal getrokken worden in zachte tonen van opremment, en omlaag herhaald zal worden in noten van krachtiger tint.

In alles wat sierlijk is en bewonderenswaard, vindt hij wenken voor zijn eigen combinaties, en zoo is de natuur altoos zijn bron, en is zij altp te zijner beschikking, en hem wordt niets geweigerd.

Door zijn geest als door de laatste kolf wordt gedestilleerd het gezuiverd grondbestanddeel van die gedachte die bij de Goden begon, en die zij hem lieten om ze voort te brengen.

Door hen bestemd om hun arbeid te v.ervolkomenen, levert hij dat wondere ding genaamd het meesterstuk, dat in volmaaktheid alles overtreft wat zij hebben uitgedacht in wat de natuur wordt genoemd, en de Goden zien toe en staan verbaasd, en bemerken hoeveel schoener de Venus van Milo is, dan het hun eigen Eva was.

¹ Üedoeld tegen de leeringen van Prof. John, Ruskin.

Zoozeer de persoonlijke noot in de kunst van dezen koelen, hoogen, heidenseben impressionist oneindig verschilt van, het bizondere, intieme gevoel dat wij in Israëls werk vinden uitgesproken, zoozeer verschillen de beelden en vergelijkingen die de redenaar van deze afdoende koninklijke toespraak bezigt, van wat de heer Israëls zelf zeggen zou, indien hij over dezelfde belangrijke abstractie zou praten.

Doch al is het er den heer Israëls niet om te doen, louter vlekkelooze symfonieën van verrukkelijke kleur en nobele lijn te componeeren, zoowel als- Whistier en alle harmonisten is hij telkenkeer bij het voortbrengen van een schilderij bezigt, uit den schat van gegaarde- indrukken, naar de stemming die hem bezighoudt, in zijn geest een eenvoudig harmoniesch, krachtig levend geheel te destilleeren. Maar die indrukken zelve ontvangt hij voor zich het meest waar hij het zielige menschenleven voelt. Wanneer, in een landschap bij een fijn moment de Londensche priester der schoonheid verrukt zou staan voor een ongerepte harmonie van delicate tonen of een schoone associatie van sierlijke lijnen, dan zal Israëls het meest zijn aandoening ontvangen, wanneer wat hij voor zich ziet hem aanspreekt in. één nuance van droevigheid of weemoed of vriendelijkheid, en als er een sjonrend oud vrouwtje of een lummelig boerenpaar of onschuldige visscherskinderen door heen gaan, waarvan de indruk voor hem samenstemt met wat het landschap hem nog niet volledig genoeg zeide. Maar zoowel als de perfecte kleurlieders van Whistier, zijn het deze harmonieën die men in de werkelijkheid, wel schier nooit zal aantreffen, zóó dat ze ons zonder stoornis als een zuiver geheel aandoen, en zeker blijft het onmogelijk dat iemand anders, al gaat hij naar Dongen of Laren of Katwijk of Zand voort of Delden, ooit in de natuur een compleeten Israëls zou zien. Dat eigenaardige wat er in een kunst op aankomt, zit niet in het ergens bestaande, maar in de wijze van aankijken die slechts des kunstenaars eenig eigendom

kan zijn. In hem alleen woont de kracht van dat bizondere gevoel dat door de indrukken uit de buitenwereld gekristalliseerd wordt in verschillende openbaringen. De stemmingen in hem maken zijn eigenlijke onderwerpen uit, en de voorstelling van landschappen of binnenhuizen zijn de wisselende gestalten waarin hij zijn verbeeldingen incarneert. Die binnenhuizen om hunzelfswil zullen den heer Israëls wel onverschillig zijn, in zooverre een nuchtere concrete afbeelding daarvan hem een vreugdeloos werk zou schijnen. Alleen zijn mooie menselijke intimiteit zelve levert in haar rijke schaakeeringen de stof voor zijn afwisselende onderwerpen.

Dat rijke eigen gevoel is het dat hij spreken laat in beelden van vaak groote tragiesehe kracht.

Zoo b. v. zeer dramatiesch in zijn *Niets meer*. (Vroeger eigendom van den heer J. GL van der Schaaff, en thans in het museum van den heer EL W. Mesdag beland).

Het is een hoogeenvoudig schilderij, dat zuinig van kleur uit enkele zeer bevriende povere verven geschilderd is, en, door een groote ongezotheid zoo direkt aanspreekt.

Ben kale ondiepe, bedrukte sterfkamer, waar het belabberde gesmoorde licht van een triestigen dag traag en onheimelijk binnensluipt in groote kwijnende schijnsels, waar de lijmige lichttonen lijkkleurig, en het groezelige grijs gewischt is, en sommige tonen van een miserabel smoezelig vaalbruin zijn dat Heine met *Schmpftaback* zou hebben vergeleken, en de verstorven donkerten kurkzwartig.

Een gesleten luik, een groote tafel onder 't raam, een buikige aarden kruik en een mand, zijn sukkelige oudjes, net zoo wel als de verstompte, hulpbehoevende, starende, goedaardige stakkert, die dof verpletterd, daar vlak naar ons' toe neergezakt zit op dat wrakke bankje voor 't bed waarop de schamele, bleeke, doode oude vrouw ligt uitgestrekt, terwijl de verslagene met zijn groote verlegen handen zit te plukken aan de knieën van zijn bombazijnen beenen.

Heel anders is die fatale verlatenheid uitgedrukt in het aangrijpende, zoo zeldzaam komplette *Alleen op de waereld* uit het Rijksmuseum, waar de eenzaam overgeblevene de vrouw is, niet versteend als de oude man van het andere, maar toegevend aan den stroom van haar overstelpende kommer.

Hier komt in een holle armoedige berookte kamer, door een hoog veelruitig raam recht achterin, een langzamerhand al slinkend vreugdeloos licht talmend naar binnen strijken, over den uitgezaktten vloer en langs een logge verzakte kast en een schimmige tafel en stoel die daar op den achtergrond in hun kwijnende vormen fijn spookachtig gaan doen. Voor in 't vertrek bij de dom'pige bedstee in' den zijwand, waarvan het vale blauwe gordijn wijd is wechgeschoven, en waarin een tanig, half vergaan oud ventje, dat men voor den Dood zelve zou houden, de rust is ingegaan, zit op een stoeltje stil naar ons toe neergebogen 'en met de slonzige voorschoot aan haar oogen komend, een weemoediggeteekende ouwe vrouw, wier gekromde rug nog deelt in het bleeke schijnsel van een schemerige lichtveeg. Maar in het haar omringende halfduister is het een rommelig gewemel van mysterieuse weifelige grijze tonen, die niet eindelooze verdrietelijkheid dit eenzame huis vervullen, waarin een waarschuwend klagend klokgetik met eentonig vliegengegons in de duistere hoeken, en kreunen van vermolmd'houtwerk en 't Ritselen van den regen buiten, schijnt uitgedrukt te zijn door die droevige donkere tonen die aandoen als het slepend klagende geluid van een melankolieke viool. Die schreiende schaduwen geven u in haar zoo muzikale werking de emotie van een diep doorklinkend klaaglied van stumperigen weedom, waarin een duistere zwerm van droevige en uitgeputte kleuren als het gehuil der winden in een gierenden regennacht samenweent rondom dit beeld van menschenwee: de tobbert die neerzit bij waar het menschrak van den armen drommel ligt uitgestrekt, bitter schreiend, alleen in het bange licht-

looze vertrek, dat gedompeld is in den somheren luister van een droom van rouw.

Weer op geheel andere wijze imponant is het te weinig bekende groote schilderij van Israëls, waarvan het Stedelijk Museum te Dordrecht de gelukkige eigenaar is, en dat nog maar enkele jaren oud is. Dit is zoo:

- Op de hobbelige aarden vloer van een ruime, hooge Achterhoeksche deel, zijn dicht bij waar de ketel over het glommend, blauwoprookend vuur in den pot hangt, aan een ronde oud-eikenhouten glibberige driepoot-tafel, een boer en zijn vrouw gezeten, biddend vóór 't middagmaal. De kerel achter de tafel, een goedaardig vlaskoppig, werkdier, heeft het hoofd in zijn das laten zakken en houdt zijn onafscheidelijke pet aan den rand van de tafel tusschen de verwrongen knuisten. De lange vrouw, die dwars op zijde van de tafel meer naar ons toe zit, heeft de sterke handensaamgevouwen laten zinken in den wijden schoot. Op den voorgrond ligt een slapend kind in een teenen wieg waarover heen warm en hoedend een jas is uitgehangen. Rondom: al het huisraad en de toevalligheden waarmee een middelmatig schilder het vertrek »stoffeerend" het effekt. zou hebben verbrokkeld, doch welke Israëls, die als in de atmosfeer boetseert, met een verwonderlijke vastheid van gevoel aanbrengt zonder stoornis te geven. In den wand waar we tegen aanzien, onderscheidt men rechts een bedstee met opengeschoven gordijnen, en links een stuk stal waarin een koe te loeien staat. -Daar is een ladder naar een hooizolder, er hangt een jas, een zaag, een troffel en in de hoogte een gezellige friesche hangklok, twee geweren, een paar dooie patrijzen, wat schotels en nog allerlei gerei, een rommel zooals Ostade heel pittoresk op een etsje zou brengen; — en toch is die muur die zich in kleur bij den toon van de houten zoldering aansluit, een diep harmonieus, rustig stuk achtergrond. In den linkerhoek staat een hooge deur half open en daar-

buiten voelt men het fijne suizelende blanke licht van een stillen winterdag. Toch trekt die liobtspleet niet; ze maakt nog intiemer het vallend binnenlicht op de huiselijke groep bij de tafel. Op den vloer ligt een schop en iets in een doek geknoopt waarmee de baas is thuisgekomen, en bij de tafel een tinnen, kan, en bij het vuur ligt een groote tang, en overal liggen asch en sintels, en zwerven schillen en dorre blaren, en van alles zwemen er schaduwshijnsels en lichten, en toch is die vloer een'grootsch vlak sobere kleur gehouden. Uit sobere ros-grijze kleuren is het gansche geval doorschilderd. Maar hoe kleurloos, hoe nietig en onbeteekenend worden naast die wonderlijk diepe, levend gevoelde tonen, de bontige kleurtjes van al de schilderijen' en schilderderijtjes er om heen> hoe plat en papierig wordt al de kunstige perspectief van die kostbare prenten bij de geheimzinnige diepte van dit plechtig vertrek. Alles stemt bier zoo mee in de ernstige harmonie van tonen, alles ruischt er zoo plechtig weg, rond die biddende arbeidersmensen, alle lijnen en vormen gaan er zoo ganschenal op in dat een en ondeelbaar eenvoudig gebouwd geheel, dat die vervallen "boerendeel als een grootsche oud-testamentiesche woning wordt waarin een aartsvaderlijk gezin, bij het geheimzinnig huisaltaar van den fantastieschen haard, een indrukwekkenden ritus schijnt te volgen. En het is door niets geoutreerds of door geenerlei vertoon dat dit tafereel die statigheid heeft ontvangen, — het is door de robuuste innigheid waarmee het is geschilderd. Een volgzaam hand heeft argeloos willig de bewegingen gevolgd van een kinderlijk gemoed, waarin ongestoord een diep mensöhengevoel woont. Zoo is er niets gewilds in de sublieme uitdrukking; het biddende vrouwtje is geschilderd met een piëteit die alle kunst beschaamt.

Toch is het een lust om-in zulk een werk de schildering die middel is als de taal, nader te beschouwen.

Het eigenaardige Israëlsachtige donker pauweblauw in

den toon van den breedten opstijgenden ketelwasem staat sonoor naast den diepen grondtoon van rosbruin die doet denken aan de kleuren Waarmee oude meesters hun stillevens prepareerden; en deftig stil doet daarbij het koelgetemperde wit van 't kussen en 't kindermutsje in de wieg. En zoo fijngebroken als de lichten zijn gehouden, zoo rijk zijn de grijze schaduwtonen gekleurd; daar is een blonde kracht in van eenvoudige verven, van sienna-diepten, en vermilioen-mengingen en mineraalblauwige omgangen en napelsgeel-temperingen, die een wonder van hooë rijpheid geven. Daar is in die vette verfpattijen gemodderd en gemorst en geslept en gefloddert, en teere nuances zijn er in gestreken en met losse linksche hand zyn er malsche zetjes in gebracht; de verf is met bindmiddels aangemengd tot een materie als van slik, met vernis taai gemaakt dat ze pikte, of met olie doordropen die ze vloeien deed; daar zijn bedachtzame *glacis* in en wilde *frottis* en vette overschilderingen en afgekrabde en afgeschrapte pattijen en puimingen, en de diepe tonen zijn doorvoed en het licht is al opgevoerd; —• daar zijn rijke wemelingen verkregen die altijd in een groote doffe effenheid big ven opgaan; daar zijn in de bepaling der dingen rustelooze correcties en benaderingen en afwijkingen: — het is alles een wonderlijke, .ingewikkelde, onbedeneerde, heerlijk knoeierige techniek van eigen vinding, waarin allerlei dienst doet wat in de schoolsehe ateliers uit den stijven tijd zijner jeugd ongepermitteerd moet zijn geweest, en waarmee op een *croûte* van smeer plotseling een heerlijke harmonie van grijzen is verkregen, terwijl met wijze spaarzaamheid, met een nerveus en plotseling tegen de hand in teekenen, de accenten van kracht gezet zijn, die blijven fluisteren in die groot beheërscchte spraak van het Eene. Het is het onnavolgbaar *faire* van den man die, zelf in zijn rijke techniek niets opzettelijks vertoonende, zinrijk gezegd moet hebben dat men wel wat moois kan maken met wat spug en wat gevoel.

Een contrast bijna met het ontzachlijke van dit groote brok levende schildering vindt men in een, blond schilderijtje van wat vroeger tijd: *Bij hei VarlcensJwh*, indertijd in de collectie-van-der-Schaaff, en thans eigendom van de Amsterdamsche firma Buffa, die een halfdozijn van de allerbeste werken van Israels bezit.

Een fijn, zachtaardig visscherskind, met eenfletschschouderlapje vrouwtjesachtig over het verschoten paarsch-katoenen jakje gebonden, zit daar kneuterig op het treêtje-op in de opening van een laag los hoekig omheininkje met breede reten, waarmee een armevisschers-erfje uitkomt achter in hét stille leege duin. Zij zit in 't hoekje half buiten, en haar lieve bloote voeten rusten naar binnen op den lager gelegen grond van het erfje, terwijl zij op schoot een kleuter houdt met een totemuts op, en, als met een kameraad spelend, reikt ze plagend met een tak naar een varken dat zijn luien slöbbersnoet • even opsteekt uit den luchtig in elkaar gelapten buitenbouw van zijn kot. Het is een knus huishoudelijk achterafplaatsje waar dat verfloos planken varkenshok staat, waar stilgroen stekelig onkruid hoog tegen en door de schotten opgroeit; daar is aan den kant een kaduuk pannen afdakje waar scharrelig nog wat los riet onderuit piept, en waalen verschopte mand op is terechtgekomen om een opening te stoppen, terwijl een schraal misdeeld boompje daarbij de lucht insukkelt. Boven de schutting ligt rustig een aschblonde duinstrook met een bleeke slingerlijn van zandige topjes tegen de smalle reep zeelucht van zacht zoelblauw waarin lichte wolkvlokjes drijven. Het is een van die soezige zilvergrijze luchten die Israëls een zachte tinteling laat hebben als van de fijne kleurschemeringen in zuiver paerlemer, die zouden weergegeven zijn door middel van het bescheiden, doffe pastel. Dan komt er in dit vreedzame geval, dat stemmig van tint uit effen, fijnvaalblonde soms Oorot-achtige tonen, soepel geschilderd is, nog allerlei meepraten: een juk tegen

de schutting gehangen en een ouwe bouten emmer daarbij op den voorgrond, en verderop in den bovenhoek de toetjes van wat welvarender boompjes, en in de verte een soort van afpaling in 't duin, — onderhoorigheden die kinderlijk doorvoeld en met een intieme vertellerskunst aangebracht zijn. Want daar is weer niets wat »losloopt" in dit gevoelig gevulde maar rustig⁹, simpele schilderijtje, waarvan al de lievheden, elkaar innig verwant, samen opgaan in de blonde sprookjesachtige heerlijkheid van een Zondagmorgen in een afgelegen streek van Hollands lichte duin.

Somtijds gaat de heer Israëls verbazend diep in op het karakteristieke van de personen die hij voorstelt. Zoo heeft hij met een ongekend minutieuze kracht een soort van gevoelige gemoedelijkheid uitgedrukt in het belangrijke stuk *De oude Koster*, toebehoorende aan den heer James Staats Forbes te Londen, den kunst-enthousiast die van zijn huis een uniek museum heeft gemaakt, en in wiens uitgebreide verzameling men vollediger dan in eenige andere een algemeen denkbeeld van de kunst van onzen landgenoot kan krijgen. Voor wie vergelijkingen van schilderkunst met literatuur mogelijk zijn, die zal bij het aanschouwen van dit schilderij denken aan een artistiek amalgame van het eigenaardig fijne in Sterne's *Sentimental Journey* met de soort van Hollandische observatie uit de *Camera Obscura*. . . altijd met nog iets.

In zijn hemdsmouwen en met een slaapmutsachtig kalotje op het oude gladde hoofdje, de dampende lange, gewichtige gouwenaar uit zijn rechtsgetrokken mond schuin op het tafelblad rustende, zit het doodgemoedelijke afgepastedorpskostertje, met zijn benepen gezicht, als van een diakenhuis-mannetjesachtigen Erasmus, heel huishoudelijk rustig en boersch zelfgenoegzaam met zijn 'ganzenveer te pennen aan de tafel vol paperassen, vlak onder het lichte raam met de ingetogen dichtgeschoven nette neteldoeksche gordijntjes. Zijn linkerhand ligt zacht zorgzaam hoedend onderaan 't groote

boek waar zijn cijferende blikken kalm ordenend op turen.

Aan deze zijde van de tafel zit netjes, 't rechte,lijfje even voorovergebogen de zoetjes breiende kostersche, met een knap Katwijksch wit mutsje op 't verstandige grootmoederskopje — dat, iets minder dan *en profil* gezien, juist even, als schim in den hoek van het lichte raamvak komt te staan, — in bedaard bewonderend gepeins eerbiedig opziend naar haar gewichtig beheerenden heer en meester. Hij, de sekure kerkedienaar in zijn boekhouding, en zij, haar boeltje proper, in 't kalme genot van haar zaterdagavondsrust, — zu zijn er beiden zoo heel in verdiept en dit is met zulk een onzegbare subtiliteit uitgedrukt, dat men bij 't aandachtig kijken naar dit intieme stuk bang zou zijn door luid ademen de stemming van vrome stilte die er van uitgaat, te storen.

Dit schilderij is met de groote *Katwijksche naaischool*¹ in zooverre een uitzondering in het werk van Israëls, als het voorgestelde interieur er een cachet van een eenigszins burgerlijke knapheid heeft. Want meestal schildert hij in hun bedrijf meer misdeelden, en dit heeft wel zijn goede reden.

Er is in veel wat de nuchtere menschenhand heeft aangeraakt om 't mooi te maken in zeker opzicht iets beredeneerds of stijfs: iets doods. Ben stoel die zoo van den meubelmaker komt, heeft in zijn onberispelijke netheid iets koude en stelselmatig. En al zal nu een waardige huisvrouw zoo'n stoel liever in haar kamer zien dan een halfsleetsche, als zoo'n meubel zijn tijd met mensehen heeft meegediend, wanneer er de Verf of 't poetsgoed wat afgesleten is, en hij zal wat doorgezakt worden, en de matten zitting raakt los, en vormt zich wat naar 't zitten, en de pooten worden kaal en slijten af van onderen en de voorste sporten worden dun in 't midden, dan wordt 't of dit veranderde meubel gaat lijken op de

¹ Ook bij den heer Portas (e Londen).

mensen waar 't mee huisgehouden heeft, en of het een taal gaat spreken die hoort hij wat we in die mensen zien. Hij staat dan tot den knappen nieuwen stoel als de boom die weer en wind heeft geleden tot de rechtvaardige pas geplante. Er is iets ingekomen wat correspondeert met menschelijk leven en menschelijke emoties, en dat daardoor expressief wordt.

Dit vatten vaag de boeren ook al, op de plaatsen waar de schilders veel komen, als ze zeggen: ja, bij jullie is 't hoe leelijker hoe mooier.

Het is wel waar dat éér juist in het geordende, evenredige stijve, stijlhebbende, jazelfs in het kraakzindelijke, het prenterige, en het popperige van proper huisraad voor den karakterschilder een verfijnde beking kan schuilen, maar deze is dan van gansch anderen aard dan het eenvoudige diep emotioneele van de meeste van Israëls' werken.

Men heeft er zich over verwonderd hoe het den heer Israëls kon lusten voortdurend te morrelen' in de mufte plunje van arme lieden. Zoo mocht men er even goed iemand een verwijt van maken, dat hij het behagelijk vond te wroeten in bemeste aarde, wanneer hij daar schoone leliën in wenscht te kweeken. Want anders staat het niet met Israëls' voorliefde voor het arme volk. Of zou men meenen dat hij in het voorkomen van zorgvuldig gekleede lieden, of soms in de onmogelijke theatercostumes die dienst doen bij het maken van dusgenoemde historiesehilderijen, aanleiding had kunnen vinden tot het direkt uitdrukken van zooveel ziel. Ben arme kerel Wiens sjofele kleeren, louter door de — in deze pittoreske — logika der noodzakelijkheid, zoo aan dat lichaam zijn gekomen, die naar zijn dagelijkse bewegingen meegeplooid, en als aan zijn lijf gegroeid zich voordoen, terwijl op die kleeding klimaat en tijd op dezelfde wijze als op gezicht en handen hebben ingewerkt, zoo'n man spreekt ons opentop door meer blootmensehelijks aan, dan iemand in wiens keuriger voorkomen

alles gedaan schijnt om het individueel-expressieve met een stereotiepe mode-onpersoonlijkheid te bemantelen.

Maar we stonden hier wellicht te lang stil bij de beschouwing van schilderachtige kleding en huisraad, terwijl juist vooral de figuren en de gezichten zelve van de armen uit onze zandstreken, meestal dat eenvoudig, dat argeloos-sprekende hebben, waardoor alleen het sentiment van Israëls te vertolken mag worden geacht.

Heeft men wel eens, aan een venster gezeten, in een drukke straat kijkend, gelet op al de voorbijgangers; hoe die allemaal weten dat ze gezien worden, en een houding, gang of uitdrukking aannemen, en hoe bijna niemand onder hen eenvoudig weg zijn gang gaat alsof hij alleen ging in een blinde straat? Dat opzettelijke niet-mooi-bewuste, arrogante, is de groote fout van o zoo veel moderne kunst. Op de tentoonstelling trachten de schilderijen vooral een houding te hebben, en er is alles aan gedaan om hen »uit de lijst te doen treden". In plaats van rustig in die lijst te blijven en alleen tierend in hun eigen heimelijk mooi, te bestaan om hunzelfswil. Dat Zondagsuiterlijk is het dat de kunst van Israëls zoo heelemaal niet heeft. Is het wonder dat hij, aie zoo argeloos mooi met intieme deugden is wat zijn groote artistieke liefde hem gemaakt heeft, eenvoudige zielen wil schilderen die ook geen voorkomen aannemen, maar in wier ruwe aangezichten niet is weggewischt of teruggehouden wat een menschenbestaan er op laat lezen.

Buitendien, de heer Israëls weet dikwijls, door in zijn creaties dingen van lager orde aan te brengen, de uitdrukking van het sublieme zelf te verhoogen, als handelde hij naar het Mozaïesche voorschrift der oude Hebreuwsche priesters, die bij keur van edele, reukwerken een deel stinkenden duivelsdrek voegden voor hunne Jahveh welgevallige offers.

Onnadenkend is het dan er vreemd van op te zien dat de artiest Israëls, evenals de groote Man van Nazareth door

visschers en tollenaars zijn kinderlijk Evangelie liet prediken, bij voorkeur door de voorstelling van eenvoudige lieden van het land in hun eenvoudig bedrijf, zijn menschelijk gevoel doet verkondigen.

Er is in de sobere grootheid die Israëls in zijn werken bereikt, niets wat men magistraal zou noemen. Er zijn schilders die met meer zekerheid schijnen te werken, die men zich voorstelt, voor hun ezel gezeten, als vorsten heerschend over hun kleuren en hun gebouwen van licht optrekkend met weelderigen lust, beschikkend over hun stof zooals een overwinnaar zijn overwonnenen monstert en ze gebiedt, of een bezitter zijn schatten uitlegt. De grootheid van Israëls is anders. Hij is niet de gebieder maar de aanbieder, en die groot is door de diepe teederheid zijner liefde. Een schilderij van Israëls doet allereerst niet zoozeer denken aan een mooi gaaf werk dan wel, het doet ons aan als een trillende klank, een uiting van een gevoelig mensch, en die te mooier is naarmate de mensch inniger bewogen was. Er zijn kunstenaars die hun artistieke emotie met meer staatsie uitzetten. Een schilderij van Israëls is de pronklooze spruit zelve van zijn innigst leven, tot het uiterste gekoesterd en gestreeld met teeder bezorgde hand, zachtkens opgekweekt om te gaan bij de schaar der sterke kinderen zijner groote teederheid.

Ik zie nóg zijn betreurden jongeren geestverwant, met diens eenig dramatiseertalent, voorstellen hoe het bij den heer Israëls toegaat, wanneer een schilderij eindelijk naar de tentoonstelling moet, en ofschoon ik de concrete juistheid dier voorstelling niet voor mijn rekening behoef te nemen) sta ik in voor het wezenlijke van wat Mauve er mede zeggen wilde.

De groote vereerder¹ van Israëls stelde voor hoe, als de

¹ De vcreering van Mauve voor de figuur van Israëls was van dien aard dat hij eens tégen een vriend van mij, een jong schilder met wiens

mannen komen om een schilderij van den meester in te pakken, de schilder in zijn atelier ongedurig op en neer loopt: daar wordt een stuk van zijn leven weggedragen! En als ze de kist zullen dicht timmeren vraagt hij om het schilderij in de kist nog eens rechtop te zetten: en dan ziet hij dat het toch nog niet is wat hij wilde, en terwijl men de kist nog eens voor hem ophoudt, gaat hij met gejaagde hand weer aan het stuk schilderen. Maar hij heeft nog geen vrede; de mannen worden weggezonden, ze moeten maar achter de deur wachten, en in een kwartier van de uiterste zenuwachtige inspanning pakt hij het heele schilderij, waarvan het groote hem nog eenmaal zeer nabij is, voor 't laatst heelemaal aan, totdat hij uitgeput het opgeeft, en, als een kind dat verstopperkje speelt, tegen de mannen buiten de deur *Icomme!* roept. En dan laat hij het over met een wanhopige onderworpenheid.

En als het dan weg is, is hij soms nog zoo angstig voor zijn schilderij en wat het eigenlijk is, dat hij eens, (ikmeen dat het nog wel met de *Alleen op de waereld* uit het Bijksmuseum was), nadat een stuk van hem dat naar Parijs zou gaan, eerst te Amsterdam was tentoongesteld, aan de Commissie schreef of ze 't hem toch maar liever wou terugzenden. De brief kwam te laat en het schilderij had in Parijs een enorm succes.

* * *

Veel menschen zien dan al akelig juist. Als zij voor een schilderij van Jozef Israëls komen, zien ze dadelijk dat daar een stoel scheef op staat en ze zeggen dat. En ze bemerken nog, heel veel leelijks in dat schilderij, maar hoe dat scheef

werk hij ingenomen was, en die toen lang niet meer de eerste de beste was, na hem in den Haag bij eenige schilders) geïntroduceerd te hebben, zoide: Naar Israëls breng ik je nog niet, daar mag je nog niet bij komen, die staat te boog boven alles.

staan van dien stoel en al die andere ongeregeldheden doen in het geheel, en wat dat gansche schilderij voor ontvankelijken zegt, dat blijft hun ganschelijk verborgen. Deze stipte en wijsneuzige oplettendheid zou men dus gevoegelijk een meelijdenswaardige blindheid kunnen noemen. De zaak is dat dit timmermansopmerken niets uitstaande heeft met het zien van den artiest, en dat de wakkerheid van zulk haarsch kijken uit een nuchtere armoede van gevoel voorkomt. Men beduimelt het mooie dat men niet begrijpt als de vreemde symbolen van een ongekende godsdienst, «n filosofeert over alles behalve over het ééne noodige, dat wat de artiest heeft willen zeggen. Het zien van dezulken is geen genot maar een plaag, en zij kunnen niet bevatten dat iemand die met gevoel ziet, niet maalt om hun vermeende accuratesse. Maar hoe is het nu toch mogelijk dat een man als Israëls zoo'n kleinigheid niet behoorlijk kan teekenen, hoort men zoo wel eens zeggen. Israëls teekent alle kleinigheden juist, al maakt hij niet een vinger zooals een anatoom of een teekenmeester hem ziet. Al dat zien van dingen die niets doen in het groote Ding, is in de kunst van zien het tegenovergestelde van zien. »Het oog ziet meer dan het hart weet." In dit diepzinnige gezegde van William Blake, den spiritualist, ligt eigenlijk het laatste woord wat hierover gezegd behoeft te worden.

Men is er den heer Israëls zoo dikwijls mee aangekomen dat hij niet teekenen kon ! Je bent een groot colorist, zei *men* hem, een gevoelig schilder, een buitengewone persoonlijkheid, maar het is jammer dat je niet kan teekenen. Een figuur van je is wel mooi gevoeld, de expressie is wel verbazend, zoo iemand doet het dat 't niet beter kan, maar... 't is toch niet geteekend.

Het schijnt wel iets vreemds te wezen met dat teekenen! Teekenen moet dan het middel zijn oin door lijnen of zoo, iets uit te drukken. Nu geeft iemand werkelijk daarmee

uitdrukking aan iets heel subtiels: een gebaar, een actie, die misschien nog nooit gemaakt zijn. Maar de lijnen zijn niet zooals men ze bij anderen gewoon was. Dus kan hij niet teekenen. Maar een ander zet heele mooie lijnen, precieze lijnen, bestudeerde lijnen, zuivere lijnen, met overleg naast elkaar. Nu drukken die wel niets uit, maar hij zet toch zulke mooie, precieze lijnen, dus kan die mooi *teehenen*. Het is duidelijk dat, wij aan een misverstand raken, dat enorme afmetingen heeft aangenomen. Zoo ergens, dan deed men wel, bij zoo iets als mooi teekenen maar eenvoudig aan te nemen dat mooi is wat aan zijn bestemming beantwoordt.

De heer Israöls, die, terwijl wij dit schrijven in zijn 66ste is, schijnt zich nog telkens te verjongen, en verrast telken keer zijn bewonderaars met nieuwer, krachtiger werken, zoodat het ook daarom al niet mogelijk zou wezen zijn kompleeten arbeid te bespreken. Toch willen we hier nog even wijzen op de bizondere, echt etsrige etsen van Israöls: soms blonde teere tafereeltjes van kinders buiten, luchtig op het koper geblazen, of groot en raak opgeschreven gevallen van een garnalenvisscher of een "vrouw met kinderen aan 't strand, of een nettenboetster, of anderen, grillig als een plotselinge penteekening, of weer fijneren, rakende diepe roerselen van het menschelijk voelen, opgevoerd van effekt, door het heimelijk spelen met een expressief gedoe, — een friemelen van kriebelige krasjes en uitgespatte lijntjes en doorgebeten stipjes, een intiem gefoeter met probeerende krabbeltjes van een bewegelijken sprong, — en terwijl in verborgen tonige hoekjes de naald dralend schijnt gedrenteld te hebben, en een donker bewroete partij zwaar is doorploegd, staan dan in het pittoreske gepraat van dat rustigconfuuze, weifelig broeiende gestreep eenige hoofdtrekken stevig aangelijjnd, want niets is er gedaan om de aardigheid, en alles doet wat in het eenvoudige subtiel doorplozen geheel.

Maar vooral zou in een uitvoeriger studie de beschouwing van zijn vele verbazende aquarellen een belangrijke plaats moeten innemen. Want ook in deze zoozeer, heeft Israëls met groote oorspronkelijkheid door het zichtbare het onzichtbare op onvergetelijke wijze leven gegeven.

In een tijd waarin meer dan misschien ooit, de kunst gevaar loopt onder te gaan door de babylonische spraakverwarring der vooropgestelde zienswijzen, heeft de heer Israëls anders niet gedaan dan toegeven aan zijn eigen groote heimelijke intuïtie. Te midden van het meerendeel der moderne schilders is hij gebleven als een kinderlijk mensch tusschen geslepen penseelvoerders.

Zij hebben als met de lippen gesproken, maar hij heeft in alom verspreide werken de stille aandoeningen zijns harten een schoone onsterfelijkheid verzekerd.

Bussum, Maart '89.

pil '

EUGEN RICHTER,

EUGEN EICHTEE.

Meer dan roem en eer, dan macht en fortuin dwingt ons achting af de overtuiging van den man, die pal staat voor vrijheid en recht; die eerlijk en onverschrokken zijn aieening verdedigt tegen absolutisme en reactie, zonder te vragen of dit is overeenkomstig zijn materieel belang; zonder te overwegen, of zwijgen, berusten in het bestaande, hem persoonlijk niet schitterender loopbaan in onze maatschappij opent. Zulk een strijder voor waarheid en recht, zulk een man van karakter bezit de vrijzinnige partij in Duitschland m haar leider: Eugen Richter, den onversaagden tegenstander van den machtigen rijkskanselier. Wat beider maatschappelijke positie aangaat is deze eenvoudige burger de dwerg, die met stouten moed de worsteling met den reus beeft aanvaard.

Het lag in de voorbeschikking der Pruisische bureaucratie om uit Eugen Richter een mislukt ambtenaar te maken; in strijd evenwel met baar bedoeling ontwikkelde zich uit den *gemaszregelten Begierungs-Assessor* een invloedrijk partijleider. Tot welzijn van het Duitsche volk en tot schade der »rijkspartijen" is Eugen Richter door een kortzichtige regeering de politieke loopbaan opgedreven. Mét zoovele andere

vrijzinnig denkende ambtenaren werd hij gedurende den conflicttijd het slachtoffer van een bekrompen bureaucratisch bestuur, want de jonge Richter was niet uit de stof bereid, waaruit men stiltwijgende machines, Pruisische ambtenaren geheeten, maakt. Onvoorwaardelijk te gehoorzamen elk bevel van een kleingeestig superieur; geen critiek te oefenen op diens misgrepen, — dit was voor Richter een onmogelijkheid. Hij was een te zelfstandige natuur, dacht te onafhankelijk en bezat te veel geest en ontwikkeling om zijn rug te krommen onder het juk eener regeering, welke haar macht grondt op den *beschrakten Unterthanenverstand*. Hij wierp spoedig zijn ketenen weg om vrij en onbeperkt zijn krachten' te ontwikkelen.

Op den 30 Juli 1838 werd Eugen Richter geboren in dezelfde vriendelijke stad aan den Rijn, waar Heinrich Heine acht en dertig jaar vroeger het levenslicht aanschouwde en waarvan deze getuigde: *Die Stadt Düsseldorf ist seJir schön, und wenn man in der Ferne an sie denkt, und zuföüig dort geboren ist, wird einem wunderbarlich zu Mute. Jok Mn dort geboren, und es ist mir, als müszte ich gleich nach Hause gehn.* Met den dichter deelt Eugen Richter diens liefde voor zijn geboortestad Düsseldorf en het verlangen daarheen. Wanneer zijn vele parlementaire werkzaamheden, zijn rusteloze bemoeiingen voor zijn partij hem een korten rusttijd gunnen, spoedt de leider der Duitsch-vrijzinnigen zich naar »hu.is", om in den kring zijner bloedverwanten de dagen zijner zorgeloze jeugd te herdenken.

Noch de maatschappelijke positie zijner ouders — zijⁿ vader was officier van gezondheid —• noch de invloed zijner overige familie kon hem bescherming en steun verleenen op zijn levensweg. Wat Richter geworden is, heeft hij aan zijn eigen vasten wil, zijn eigen bekwaamheid en arbeidzaamheid te danken. Hij is in den waren zin des woords een *selfmade man**.

Na zijn opleiding aan het gymnasium te Düsseldorf vertrok hij reeds vroegtijdig naar Bonn, om hier in de rechten te studeeren. Met voorliefde hield hij zich met economische studiën bezig. Van de Alma Mater aan den Rijn wendde hij zich naar Heidelberg, welke universiteit toen ter tijde in Eau een der eerste capaciteiten op het gebied der staathuishoudkunde bezat. Te Berlijn eindigde zijn studententijd. Niet ouder dan 21 jaar trad hij als *Auscultator* bij het gerecht te Düsseldorf in staatsdienst, waar hij spoedig tot referendaris en in 1864 tot *Regierungs-Assessor* benoemd werd.

Gedurende den tijd zijner ambtenaarsloopbaan ontbrak hem niet de gelegenheid grondig de omslachtige wijze van arbeiden der bureaucratie te leeren kennen, wat hem later in een redevoering over autonomie en beambienregeering stof tot de volgende satyriëke schildering van de bureaucraten-sleur leverde:

»Dat de districtsregeeringen de zaken op de lange baan schuiven, is een oude klacht. Men kan gewoonlijk uit Amerika eerder antwoord op een zaak ontvangen dan van een naburige districtsregeering. Toen ik nog in dienst van een dier regeeringen stond, leerde ik een administratieve instructie kennen, volgens welke een zaak twee maanden kon blijven liggen, alvorens zij op de agenda kwam. Berst dan ontving de ambtenaar, wien ze aanging, een wenk zich een weinig te haasten. Mij waren toenmaals bij de Düsseldorfse regeering drie verschillende wijzen van behandeling van zaken bekend. De gewone zaken kwamen na twee maanden pp de agenda, de cito-zaken na eenige weken. Bovendien waren er nog eitissime-zaken, die zich van de cito-zaken door haar omslag onderscheidden: deze hadden een gelen omslag, de eitissime-zaken een vuurrooden, zoodat zij in het oog moesten vallen; dat vuurrood beteekende zooveel als dat zij een *question brillante* betroffen. Zulk een ^brandende kwestie" moest gewoonlijk twee a drie weken wachten. Voor sommige zaken

duurde dit nog te lang; derhalve stond op eenige: »Dadelijk," en daaronder: »Moet van hand tot hand gaan." Voor deze zaken verliepen ongeveer tien dagen, alvorens er een beslissing op kwam. Somwijlen werd mij gevraagd, hoe men toch een spoedig antwoord kon verkrijgen. Ik gaf toen ter tijde den raad: »Telegrapheer aan de regeering. Op het telegraphereen is de wijze van behandeling nog niet berekend. Men zal niet weten wat te moeten doen en wellicht ontvangt gij spoedig antwoord." Dit is reeds lang geleden, misschien helpt nu het telegraphereen ook niet meer. Men zal het zich ook op dit punt wel gemakkelijker hebben gemaakt."

Ben korten tijd nam Richter het ambt van landraad te Mettmann waar en was nu ruimschoots in de gelegenheid zich op de hoogte te stellen van de nuttige werkzaamheden dezer zoo verdienstelijke ambtenaren der Pruisische regeering. Met het grootste genot kon hij nog later vertellen, hoe hij als waarnemend landraad zich door het plaatsnemen van twee lantaarns en het opknappen van eene schutting den weg tot de onsterfelijkheid had gebaad. Geen leden van den Pruisischen ambtenaarsstand hebben zoo zeer te lijden gehad van Richters bijtende satyre als de landraden. Nog niet lang was hij lid van het Pruisische huis van afgevaardigden, of hij vond in een polemiek met den afgevaardigde von Diest-Daber gelegenheid op scherpe wijze de militaire neigingen dezer ambten te karakteriseeren, voor het meerendeel oud-luitenant's•der cavalerie of infanterie, die uit hun voormalig beroep een sterken lust behouden hebben om bij velerlei zaken al te zeer de militaire zijde op den voorgrond te plaatsnemen. Herhaaldelijk richtte hij nog gedurende zijn verdere parlementaire loopbaan de scherpste pijlen van zijn spot op de landraden en hun onvergelykelijken dienstijver.

Terwijl Richter te Mettmann door het herstellen van hagen en het oprichten van lantaarnpalen zijn naam > voor

de vergetelheid zocht te bewaren, zette hij tevens zijn studiën op economisch en financieel gebied voort, want, daar zijn arbeidzame aard hem niet toestond zijn kostbaren tijd met bureaucratisch lanterfantien te verspillen, trachtte hij onvermoeid zijn kennis te verrijken. Behalve met de belangen van nijverheid en van den arbeidersstand hield hij zich met voorkeur met de financieele wetgeving bezig. Verschillende kleinere geschriften uit dezen tijd bewijzen, hoe reeds de jonge referendaris diep doorgedrongen was in economische vraagstukken en zich *met* de beginselen eener gezonde financieele politiek had vertrouwd gemaakt. In 1862 schreef hij een brochure ten gunste van den terugkeer tot de vrueheid van beroepsuitoefening; in 1863 verscheen van zijn hand in *Faueclier's Vierteljahrsschrift für Volhswirtsohaft und A ulturgesohichte* een artikel over de Pruisische wetgeving op debedrijfsbelasting, dat wegens den vrij moedigen toon en den degelijken inhoud zoowel de aandacht der regeering als van alle liberalen te Berlijn op de jonge financieelen specialiteit vestigde.

Tweemaal ontving Eichter, Zoo deelt dr. Eud. Thimm in een vlugschriftje over Richter mede, gedurende zijn ambtenaarsloopbaan van hoOger hand een vermaning. De eerste maal wegens een geschriftje, ofschoon hij dit te voren den regeeringspresident persoonlijk overhandigd had, waarin hij bet bestuur 'van den reeds lang gepensioneerden opperpresident Von Kleist-Eetzow critiseerde; de tweede maal wegens een geestige causerie in een Dusseldorfer blad over een ehristelijk-sociale vereeniging te Maagdenburg. Op grond van dit laatste »wanbedrijf" werd een aanklacht tegen hem ingediend en zijn ontslag uit den staatsdienst gevorderd. De regeering stelde zich met een tweede berisping tevreden en met de overplaatsing van den liberalen ambtenaar naar Potsdam, waar hij bleef tot hij in Mei 1864 met succes te Berlijn ²Ün staatsexamen aflegde.

Nog in hetzelfde jaar koos de stad Neuwied den 26

jarigen *liegierungs-Assessor* tot burgemeester. Door zijn vrijmoedigheid en vrijzinnige denkbeelden stond hij echter bij de regeering niet goed aangeschreven; daar men hem tevens hield voor den schrijver van een paar humoristische artikelen over het wanbeheer der bureaucratie nam de regeering de gelegenheid waar om hem een gevoelige les toe te dienen: de verkiezing werd niet bekrachtigd. En om den zondaar geheel klein te krijgen verplaatste de regeering hem in strijd met zijn wenschen naar Bromberg. Zij hoopte hem langzamerhand voor de bureaucratie af te richten, om van zijn financieel talent goede vruchten te plukken. Daar de jonge man minder verlangde een »hodg salaris dan een goede behandeling", zeide hij, den voortdurenden strijd moede, in hetzelfde jaar, November 1864, den staatsdienst vaarwel en zocht een anderen werkkring.

Enkele maanden later vinden wij hem werkzaam als lid van het bestuur der Maagdenburgsche waarborgmaatschappij tegen brandschade. In opdracht dezer maatschappij schreef hij een brochure over de fouten en gebreken der verzekeringswetgeving. Daar echter Eichter ook te Maagdenburg vele openbare bijeenkomsten bezocht en aldaar denkbeelden verkondigde, waarmede invloedrijke leden van den administratieven raad zich niet konden vereenigen, legde hij reeds een jaar later deze betrekking neer, om zich Van nu af met hart en ziel aan de journalistiek en de politiek te wijden. Te dien einde vestigde hij zich te Berlijn in 1866.

Het oogenblik was nu aangebroken, waarop de jonge man een voor zijn krachten en talenten passend arbeidsveld vond. Met open armen werd hij door de leiders der Duitse *Fortschrittspartij* ontvangen, die in hem een hooggeschat medestrijder : begroetten, wiens beteekenis als agitator in woord en geschrift zij spoedig op hoogen prijs leerden stellen. Den 3ten Januari 1867 werd een door het centrale verkiezingse Comité uitgegeven vlugschrift van Eugen Richter,

getiteld »*An die Gewehre*», onder het publiek verspreid. Het onderscheidde zich door den échten volkston, zoodat het verscheidene oplagen beleefde en den naam van den schrijver in wijden kring bekend maakte. Ja er viel zelfs de eer aan te beurt de aandacht van het openbaar ministerie te trekken, zoodat op den eersten druk nog vóór de verzending grootendeels beslag werd gelegd.

Wegens den 2ten druk stonden schrijver, uitgever en colporteur te Eisleben terecht, doch werden in alle instantiën vrij gesproken. Een gelijk lot viel later Richters veelbesproken verkiezingsbrochure van 1878'ten deel, welke tot opschrift had: *200 millioen nieuwe belastingen*, en waarschijnlijk zal de vervolging tegen Richters *Freis. Ztg.* het vorige jaar wegens de op den 18 October — den geboortedag van keizer Frederik — uitgegeven *Geden•IMütter* aan dien monarch, op verlangen van keizer Wilhelm ingesteld doch later ingetrokken, wel niet de laatste zijn, waaraan de Duitschvrijzinnige leider wegens het verspreiden van zijn denkbeelden door middel van de pers heeft blootgestaan.

In 1867 gaf de *Fortschrittspartei* nog menige brochure van Richters hand uit, waaronder vooral een oproeping aan de arbeiders: *Für die Werhstatt* en een humoristische *An den I-Term Gevatter* groot succes hadden. Ondanks de voor zijn partij ongunstige wending in de openbare meening werd den ex-ambtenaar een mandaat toevertrouwd. Het was Schulze-Delitzsch, die den ijverigen medestrijder voor de associatie en winkelvereenigingen den kiezers van Nordhausen als candidaat voor den constitueerenden Noord-Duitschen rijksdag aanbeval; met weinige stemmen meerderheid trad hij voor het eerst de parlementaire arena binnen en nam als jongste lid der linkerzijde in den rijksdag plaats.

Wie eenige aandacht schenkt aan de discussiën in den Duitsehen rijksdag, weet, dat Richter tot de ijverigste woordvoerders behoort en niet alleen dikwerf maar ook lang

spreekt. Gedachtig misschien aan de levensvoorden, dat het den jongeren past te zwijgen, nam hij gedurende de geheele zitting van den eonstituëerenden rijksdag geen enkele maal het woord en vindt men zijn naam alleen in de stemlijsten.

Bij de in 1867 gehouden verkiezingen voor den eersten Noord-Duitschen rijksdag was door het kiescomité der *Fort-schrittsparte* aan Richter de leiding van de verkiezingen in de Rijnprovincie en Westfalen opgedragen. Hij kon nu zijn onmiskenbaar talent als agitator naar alle zijden ontwikkelen. Hij vervulde deze zoo zware taak gelijk slechts zulk een volhardend en krachtig man als Eugen Richter haar kan volbrengen. Waar het' op het organiseeren eener politieke partij aankomt; waar het de leiding eener verkiezings-campagne betreft, evenaardt geen lid der liberale partij in het Duitsche rijk Eugen Richter. Niet alleen vereischt dit werk een ijzeren gestel en groote volharding, maar bovendien een onwrikbaar karakter en strenge handhaving van tucht, zonder aanzien des persoons. Deze hoedanigheden bezit Richter alle in hooge mate. Als partijhoofd heeft hij onschatbare waarde; hij weet zijn volgelingen aan streng opzicht te gewinnen en hen flink in den dienst der partij te houden. Zijn eisch van algeheele gehoorzaamheid aan zijn bevelen heeft hem van de zijde zijner tegenstanders de scheldnamen van »paus", »dictator" en »tyran" op den hals gehaald. Verbazend is het welk een werkkraft deze man bezit. Hij leidt de werkzaamheden der partijcomité's en organiseert de aanhangers; bij schrijft de partij-correspondentie, welke over alle deelen des rijks verspreid wordt en de leuzen voor alle partijgenooten bevat. De arbeid voor de verkiezingen wordt in zijn bureau voorbereid en de laatste weken vóór den verkiezingsdag bereist hij het land, om zich persoonlijk van de stipte nakoming zijner bevelen te overtuigen, om in de verschillende districten het woord te voeren en om allen een hart onder den riem te steken. Zijn lichaam schijnt van staal, zijn

geest altijd jong. Heden is hij in Berlijn, morgen in Hamburg, overmorgen in Kassei; nauwelijks heeft hij den trein verlaten, of hij zit reeds met de gedelegeerden tot over zijn ooren in het werk, en na de afmattende inspanning, welke de leiding van een' «partijdag" vordert, spreekt hij 's avonds in een volksvergadering en weet de menigte door zijn helderen betoogtrant te boeien, haar door zijn krachtige argumenten te overtuigen. Alleen nijd en afgunst kan het invallen Eugen Richter's talenten als partijleider gering te schatten. Meermalen is hij door bevoegder rechters dan zijne door Bismarck-monomanie aangetaste tegenstanders als' organisator en agitator op één lijn gesteld met Gambetta.

Het waren in 1867 vooral de nationaal-liberalen, die het bij den vurigen partijman moesten ontgelden. Zij werden niet minder scherp door zijn spot en zijn toorn gegeeseld dan de water-en-melkliberalen en conservatieven. Het was een dubbel moeilijk werk, omdat de godsdienst in den verkiezingstijd gemengd werd, terwijl de socialisten ijverig in de weer waren. Ondanks dezen tegenstand kon Richter en met hem zijn partij ruimschoots over het resultaat tevreden zijn; zij behaalden een schitterende overwinning aan de stembus in de Eijnprovincie en Westfalen, maar de onvermoeide, kampioen zelf bleef op het slagveld: Richter werd niet gekozen.

Eerst in het najaar van 1868 werd hij weder lid van het parlement; Koningsbergen in de Neumark verkoos hem tot vertegenwoordiger in het Pruisische huis van afgevaardigden. ; Van 1870—79 was hij afgevaardigde voor het district Hagen ; in 1879 werd hij hier door den candidaat der regeering verslagen doch te Berlijn verkozen; sedert 1882 vertegenwoordigt hij weder Hagen in den landdag. Tot lid van den Duitschen rijksdag werd hij in 1871 door Schwarzburg-Rudolstadt gekozen, maar sedert 1874 neemt hij ook inden rijksdag zitting voor Hagen.

Bij een schets van Eugen Richter en zijn arbeid moet men wel weten te onderscheiden tusschen zijn werkzaamheid als partij-leider in en buiten het parlement, als agitator en als journalist. Het beginsel der vrijheid is de leidstar, die hem steeds bij zijn oppositie den *weg* wijst. Door geen betooggronden laat hij zich aan zijn liberaal beginsel ontrouw maken; een krachtige individualiteit, weet hij zijn wil door te zetten, wanneer de omstandigheden hem niet al te onoverkomelijke hinderpalen in den *weg* stellen. Waar het 't belang der partij geldt, brengt hg met ijzeren vuist de onwilligen tot de orde, deinst hij zelf voor geen persoonlijk offer terug. Een onafhankelijk karakter, omvangrijke kennis, een scherpe blik, gezond verstand en een onbuigzame wil zijn de eigenschappen, die hem bij uitstek bevoegd maken de leiding eener partij op zich te nemen, welke gelijk de Duitsch-vrijzinnige een geweldigen worstelstrijd tegen de altijd stoutmoediger het hoofd opstekende reactie heeft te voeren. Met de jaren en in den strijd der meeningen heeft Richter veel verloren van het opvliegende, eigzinnige en heerschzuchtige in zijn karakter, dat in den beginne meermalen aanleiding gaf tot twisten, die in persoonlijke veeten met zijn partijgenooten eindigden. De scherpe kanten zijn langzamerhand afgesleten; de jonge, vurige democraat, wiens opbruisende drift dikwijls tot betreurenswaardige' oneenigheden in de partij leidde, is een beleidvol maar streng bevelhebber geworden, die de discipline onder zijn troepen weet te handhaven.

Eugen Richter is allerminst, wat men noemt: een man van de wereld, een man van vormen. Hij is ongehuwd gebleven, de vrijheid was tot heden zijn ideaal, haar behoorde zijn liefde. En de beschrijving, welke dr. Friedrich Werder, aan wiens werkje over Eugen Richter wij vele bijzonderheden bij het ontwerpen dezer schets ontleenden, van Richters woning geeft, laat geen twijfel over, of daar zwaait geen zorgvolle huisvrouw haar scepter. In de ontvangkamer, waar een

kanarie vrij rondvliegt en den bezoeker een vriendelijk welkom toesijlpt, zijn de vreemdsoortigste meubels bijeengebracht, die in kleur en stijl de grootste verscheidenheid opleveren. Geschilderde landschappen, een portret van Hoverbeck en boekenkasten bedekken de wanden, terwijl de eéne'zijde geheel is ingenomen door de kast, waarin goed geordend liggen de documenten, welke den afgevaardigde in staat stellen op het beslissende uur het woord te nemen en zijn toehoorders te verbazen en ten deele te ergeren over den rijkdom van bewijzen ter verdediging van zijn meening', ter bestrijding van de politiek der regeering aangevoerd. Groote arbeid*zaamheid gaat bij Eichter gepaard met een verbazend sterk geheugen, dat hem zelden op het punt van personen of zaken in den steek laat en dat hem onder zijn vrienden den naam van wandelend *Gonversations-LexiGon* in de politiek heeft verschaft.

Wat zijn uiterlijk betreft wordt ons Richter beschreven als het type van den eenvoudigen man uit het volk. Sterk gebouwd, breed geschouderd, rustig in zijn bewegingen, duidt niets in zijn persoonlijkheid op den eersten aanblik den man van geest aan. Een donkere baard omlijst zijn gelaat, waarvan de trekken, zoolang zij in rust blijven, den eigenlijken adel missen, ja veeleer plebeïsch zijn. Eerst wanneer die lippen beginnen te spreken, verandert de uitdrukking; dan vertoont zich om de mondhoeken een scherpe sarcastische trek, dan spreekt uit het schitterend oog die ironie, die strijdlust, dat zelfvertrouwen, waardoor de zenuwen van den ijzeren rijkskanselier zóó geprikkeld worden, dat hij somwijlen ijlings de vergaderzaal verlaat.

Voor de regeering en haar trawanten is Eugen Richter zoo niet het meest gevreesde dan toch het meest gehate ijd van het parlement. De *maiden-speech*, waarmede de *homo novus* den 13 Februari 1869 in het Pruisisch huis van afgevaardigden debuteerde, verdient voornamelijk daarom de

aandacht, wgl hg reeds bij zijn eerste optreden wees op de zware militaire lasten als de bron van vele euvelen in den Pruisischen staat. De zitting liep ten einde, toen naar aanleiding van een opmerking van den jongen afgevaardigde over het reglement van orde het debat, dat door den voorzitter reeds gesloten was, weder geopend werd. De beraadslaging betrof de strafrechtelijke beperking der betaling door middel van vreemd papieren geld en dergelijke geldswaardige papieren. Dank zij een verkeerde bankpolitiek werd Duitsehland niet de bontkleurigste bankbiljetten overstroomd, waartegen alle strafbepalingen betrekkelijk hun gebruik bg betalingen zonder uitwerking bleven. Niettemin zouden deze strafbepalingen ook tot de nieuwe landstreken uitgestrekt worden. Richter, die zich bij voorkeur bezig gehouden had met alles wat in verband stond tot 't financieele beleid van den staat, was hier in zijn eigenlijk element. Met klem kwam hij tegen den voorgestelden maatregel op en dat hg toen reeds de opmerkzaamheid van de vertegenwoordiging wist te boeien bewijzen de toevoegingen van het stenographison verslag, als: een paar malen: »hilariteit," of »beweging rechts," »bij val links" enz.

De spreker zette uiteen, hoe het geknoei met papier door de Pruisische bank eveneens de overige staten verleidde papieren geld uit te geven om daaruit voordeel te trekken voor de schatkist. Met verheffing van stem klonk het daarop: » Al deze avontuurlijke ondernemingen der kleine staten hebben een en denzelfden oorsprong, nl. den grooten militairen last, die op den Noord-Duitschen bond drukt, en dien deze staten niet bij machte zijn te dragen." Hoe dikwijls na dien zou Richter hetzelfde euvel en uitvoeriger behandelen en zijn stem verheffen tegen den hoogen militairen druk op het Duitsehe volk gelegd!

"Vier dagen later voerde Richter weder het woord om zijn hier boven aangehaalde satyrieke schildering van de land-

raden en hun beroepsopvatting ten beste te geven. De vrijmoedigheid van den jongen redenaar bracht de oudere afgevaardigden buiten zich zelve en deed een van hen den wenschen uiten, dat het nieuwe lid zich zou gewennen ernstige zaken niet op schertsenden toon te behandelen.

Richter behoort tot de beste sprekers in het Duitsche parlement. Hij is geen frasenmaker en allermint een mooi-prater, integendeel hij legt bij zijn redevoeringen een hooghartige minachting voor den schoonen vorm aan den dag. Scherp in zijn spreken, altijd duidelijk en bovendien beziel met een vaste overtuiging, weet hij zijn gehoor te boeien. Op het effect werkt hij niet, zelfs verwerpt hij dit middel op volksvergaderingen; hier evenals in het parlement blijft hem hoofdzaak zich verstaanbaar en krachtig uit te drukken, waarbij hij zich hier en daar een triviale scherts veroorlooft.

- Groote voorliefde bezit hij voor de polemiek; zelf gevat en vrijmoedig, met talrijke documenten voor zich uitgespreid, scherp toelusterend naar hetgeen zijn tegenstander te berde brengt, blijft geen enkele onvoorzichtigheid, welke dezen ontvalt, door Richter onopgemerkt, terwijl hij zelf zich door niets in verwarring laat brengen en voor geen persoonlijke autoriteit terugdeinst, wat de rijkskanselier zoo herhaaldelijk moet ervaren. Het zijn juist zijn scherpste pijlen, welke Richter voor Bismarek gereed houdt. Aanvankelijk onttrok zich de rijkskanselier aan zijn critiek door zijn tegenstander te negeeren of de vergaderzaal te verlaten, wanneer Richter het woord nam, maar deze wist eindelijk zoo goed de juiste plaats te treffen, dat de machtigste man van Europa hem ten slotte zijn aandacht wel moest schenken.

Op een onbuigzaam karakter als dat van Bugen Richter blijft het *sic volo sic jubeo* van Bismarek zonder uitwerking. Naast Windthorst is het in rijksdag en landdag de *gemasz-regelte Begierangs-Assessor* uit Düss'eldorf, die onverschrokken^{en} altijd strijdlustig den rijkskanselier met snijdende logica

bestrijdt en wederlegt. Te vergeefs beproeft Bismarck Richters argumenten, die altijd hout snijden, door ironische opmerkingen of door driftige uitvallen vol persoonlijke beledigingen te ontzenuwen. Wanneer Bismarck zijn gehaten tegenstander niet de eer wil aandoen hem persoonlijk in het debat te noemen, spreekt hij met zekeren nadruk van: »sprekers van beroep," >parlementaire bureaucraten" of *Gewolmleitsabgeordneten*. Eens heeft Bismarck in een zitting van den rijksdag Richter een uitstekend redenaar genoemd, maar onder toevoeging dat hij welsprekendheid als een kwaad beschouwde. En welke vergelijkingen vloeiden hem voor Richters redevoeringen over de lippen ! Men gevoelde zich door zijn woorden evenzeer medegesleept als zekere boer of koning, die na de pleidooien van de advocaten der beide partyen van ieder zeide: de man heeft groot gelijk. Ook verzekerde hij bij Richters redevoeringen altijd te moeten denken aan het koor uit een van Schiller's drama's, dat zoo trotsch over het tooneel schrijdt en diepen indruk op den toeschouwer maakt, tot deze bemerkt, dat het altijd dezelfde figuranten zijn, die drie of viermaal zijn oog voorbij trekken.

Hoe ver de haat van den njkskanselier tegen zijn kloeken opponent gaat, bewijzen, meer nog dan Bismarcks eigen houding in het parlement, de schimpwoorden den leider der Duitsch-vrij zinnige partij door 's kanseliers dienstvaardige persgeesten naar het hoofd geslingerd. Na elk debat in rijksdag of landdag, waaraan Bismarck en Richter deelnemen en dat licht in een woordenwisseling tusschen beiden ontaardt, ontvangen de perstrawanten met de *Nordd. Allg. Ztg.* en *Köln. Ztg.* voorop verlot de »parlementaire" woorden van den njkskanselier aan te vullen en hun gansche repertoire van scheldwoorden aan Richters adres op te dreunen.

Zijn gansche kracht als redenaar ontwikkelt Richter bij de discussiën over' de begrooting. Als kenner van het budget

en inder in 't algemeen van finaneieele kwestieën wordt hij door geen lid van het parlement overtroffen, zoodat hij' sedert jaren uit kracht van gewoonte de eerste spreker bij de behandeling der begroting is. Wanneer hij zijn groote budget-rede uitspreekt, heerscht er dikwijls zekere verwarring in de ministerieele bank. Deze redevoeeringen leggen in het bijzonder getuigenis af van zijn buitengewone kunde in belastingvraagstukken en van zijn scherpzinnig oordeel; geen cijfertje ontgaat zijn aandacht; schijnbaar achteloos speelt hu' met de kunstig gegroepede cpers der ministerieele departementen , om ze eensklaps met vaste hand onderste boven te .werpen; er is geen hoekje, zóó afgelegd, of Richters onbescheiden oog weet er in door te dringen. Zoo ontdekte hg eenmaal bij een onderzoek naar de tractementen der vleugeladjudanten , dat er reeds adjudanten' aangesteld en bezoldigd werden voor erfprinsen, die nog geboren moesten worden! Niet alleen leerzaam, ook amusant zijn Richters budget-rede-;voeringen hij verstaat uitermate de kunst *ridendo dicere verum*, En het gelukt hem spoedig zijn gehoor mede te laten lachen.

Maar Richter is niet alleen in het parlement verdienstelijk als redenaar, — hij, is het evenzeer als partijleider. Zonder altijd zich te mengen in de openlijke beraadslagingen staat ^üB steeds trouw op wacht en weet met bliksemsnelheid van taktiek te veranderen, wanneer hij zwakheid bij de tegenpartij ontdekt of eenige aarzeling bij haar waarneemt, om hieruit voordeel voor zijn partij te behalen of de regeering eene nederlaag te bereiden. Hij staat altijd op den uitkijk, ^{of} de vgaand zich niet blootgeeft, intussehen als goed veldheer acht gevend ,.dat zijn troepen hem volgen en geen verkeerde beweging op eigen hand uitvoeren.

Overigens rust ook buiten het parlement bijna de geheele leiding der partij op Richters schouders. Te zijnen laste komt *a hoofdzaak het werk van het Centraal verkiezingscomité der Duitsch-vrijzinnige partij. Een tijdlang redigeerde hij ge-

meenschappelijk met Parisras het officieele orgaan der partij, de *Parlementarische Kwrespondenz aus der deutschen freisinnigen Partei*, dat tien maal in het jaar verschijnt en de band'is geworden tusschen de afgevaardigden en de kiezers. De uitstekende, bijna onovertrefbare organisatie der partij is het werk van Eichter. De *Vereinshalender* der Duitsch-vrijzinnige partij geeft eenig denkbeeld van de uitmuntende inrichting en regeling. Hier vindt men het programma, de statuten, de enkele deelen der partij met hun rangorde en bevoegdheid over verschillende provinciën verspreid, in beknopten duidelijken vorm bijeen, waardoor een goed overzicht over de samenstelling van het geheel verkregen wordt. Een net van kiesvereeningen breidt zich over Duitschland uit, alle in directe verbinding staande tot het centrale comité te Berlijn, met behoud van eigen zelfstandigheid. De partijdagen, af en toe in de verschillende provinciën gehouden, bevorderen de onderlinge aaneensluiting en sporen de leden aan voor de partij te werken. Door tusschenkomst der provinciale comité's ontvangen noodlijdende kiesdistricten kosteloos redenaars, brochures en strooibiljetten. Van deze geheele beweging is Eichter de ziel, de voortstuwende kracht.

Behalve zijn gaven als redenaar en zijn buitengewoon organiseerend talent waren het vooral zijn degelijke kennis, zijn scherpzinnig oordeel en zijn studiën over economie, statistiek en financieele wetgeving, waardoor Bugen Eichter zich zoo spoedig een eervolle en invloedrijke plaats in zijn partij veroverde.

Hoe geheel thuis Eichter op het gebied der financiën en vooral van belastingen is, heeft hij bewezen door zijn voornaamste werk: *die Gesohiohte des preuszischen Staatsschuldenwesens*, terwijl hij voorts zijn ideeën over de hervorming der verzekeringswetgeving, óver de opleiding van staatsambtenaren, over de oprichting en inrichting van winkelvereeningen, over de vrijheid van het tapperij-bedrijf, in grootere en kleinere

geschriften met de hem eigen helderheid heeft ontwikkeld. Behalve de reeds met name genoemde werken zijn daarvan vooral bekend dat over *Das neue Gesetz betreffend die Kon,' solidation der preusmólien Staatsanleilien* en zijn *Praktisclie Anteiüung zur Gründung" und Einrichtung von Konsumvereinen*.

Welke verdienste echter ook Richters economische'geschriften mogen hebben, niet door middel van deze heeft hij met zijn pen, die goed versneden is, zoo belangrijken invloed op de publieke opinie gewonnen. Zijn wetenschappelijke essays bleven slechts tot een engen kring van lezers beperkt; een ruimer veld tot verspreiding van zijn denkbeelden veroverde hij zich door zijn journalistisehen arbeid, en het is niet de staat-huishoudkundige, die hier voornamelijk aan het woord is, maar veeleer het politieke partijhoofd. Aanvankelijk trad hij slechts als correspondent van buitenlandsche bladen op of schreef wekelijks een' leading-artikel of politieke brieven voor groote provinciale bladen. Aan geen enkel Berlijnsch blad was hij medewerker tot hij in 1882 besloot tot oprichting van den *Eichsfreund*, die in 1885 door de *Freisinnige Zeitung* gevolgd werd. Ofschoon uit den aard der zaak niet elk artikel van dit laatste blad uit Richters pen vloeit, zoo mag men 't toch met goeden grond als het eigenlijk orgaan van zijn politiek denken en willen beschouwen.

In tegenstelling met het meerendeel der Duitsche dagbladen, die »de zwaar-op-de-handheid", den Duitschers volgens Bismark's getuigenis eigen, ten volle' bezitten, munten de artikelen der *Freisinnige Zeitung* door een glasholderen, verstaanbSren en beknopten inhoud uit. Alle *Schöngeisterei* is hier evengoed als in Richters redevoeringen weggelaten. Bovendien blijkt uit de verschillende rubrieken: korte mededeelingen uit bevriende en vijandelijke bladen, het handig •opsproen van elke voor de goede zaak bruikbare uiting des tegenstanders, dat de *Fr. Ztg* vóór alles een partijorgaan is. Het belang der door haar oprichter geleide partij spreekt

uit eiken regel. Een afzonderlijke rubriek is opengesteld voor de aankondiging van artikelen uit het Berlijnsche persbureau in de regeeringsgezinde pers opgenomen. Zulk een aankondiging luidt bijv.: » Reptielenfabrikaat is het artikel *Eine Mahnung des Kaisers*. Het artikel begint met de woorden: *Kaiser Wilhelm wohnte am Sonabend* en eindigt met de woorden: *königstreue und monarchische Gesinnung zu betriegen.* »

Vorst Bismarck, die in elk liberaal dagblad den boozen geest van Richter meent te herkennen, heeft reeds menigen zucht geslaagd over de door hem genoemde *monopolisierte Presse*, waartegen hij verklaarde machteloos te zijn. Blijkbaar bedoelde de rijkskanselier met deze klacht, dat alle vrijzinnige bladen onder Richters directe leiding staan } feitelijk is dit alleen het geval met de beide bovengenoemde door hem opgerichte bladen. Door Richter en de zijnen werd de klacht over de *monopolisierte Presse* met ironisch gelach vernomen, wijl zij kwam uit den mond van een staatsman, die niet alleen een goed georganiseerd persbureau onder zijn bevelen heeft, maar vrij, zonder enige controle, te vreezen, over millioenen beschikken kan ter belooning van een bijzonder gediensstige ^journalistiek." Reptielenfonds noemt het Deutsche volk het fonds, dat uit het geconfisqueerde vermogen van koning George' van Hannover ten bedrage van 16 millioen thaler is aangelegd en den Pruisischen minister-president ten dienste gesteld werd om de vijandelijke ondernemingen van koning George tegen het rijk te bestrijden. »Men moest de reptielen — hiermede waren Windthorst, de Welfen en hun »legioen" bedoeld — tot *in bun* donkerste schuilhoeken opsporen." Krachtens deze uitspraak doopte Richter het Welfenfonds tot een reptielenfonds. Hoe worden deze renten besteed? Koning George is reeds lang* dood en vijandelijke ondernemingen der Welfen tegen het Deutsche rijk tot herstel van den Hannoveraanschen troon behooren tegenwoordig thuis in het rijk der hersenschimmen. Uit

het Welfenfonds put de rijkskanselier om een leger van groote en kleine dagbladen te onderhouden, dié hetzij onder conservatieve of nationaal-liberale vlag de in het Berlijnsche persbureau gefabriceerde artikelen onder het publiek brengen. In bijna elke stad van het Duitsche rijk vindt men zulk een spreekbuis der regeering, ja den *spiritus rector* der Berlijnsche Wilhelmstrasze vindt men, wanneer men goed acht geeft, te Weenen en te Eome, te St. Petersburg en Parijs, te Londen en te New-York weder.

In hooge mate kunstig saamgesteld is deze machine, waaruit de reptielenpers wordt gevoed; over haar eigenlijke constructie ligt nog altijd, ondanks de vele »vertrouwbare" mededeelingen, een geheimzinnig duister uitgebreid. Somwijlen, wanneer men meent den rooden draad vast te hebben, bespeurt men weldra misgetast te hebben; • er zijn in het labyrinth der Duitsche officieuse pers zoovele draden, dat men meermalen ontmoedigd het zoeken in dezen chaos opgeeft. Het is toch geen zeldzaamheid, dat het eene reptiel in lijnrecht tegenovergestelde richting van het andere kruipt. Ook gebeurt het, dat zij te midden van hun beweging door een *quos ego* gestuit of wel door hun machthebber met een minachtend schouderophalen verloochend worden.

Welke verderfelijke rol deze officieuse pers in binnen- en buitenlandsche aangelegenheden speelt, is helder in het licht getreden gedurende de korte regeering van keizer Frederik, bij het proces-Geffcken en tallooze andere voorvallen. Het *reptilium-demens* is waarlijk geen zaak om mede te spotten. Sommige officieuse bladen leggen een karakterloosheid aan den dag, die — men moet het te harer eere zeggen — walging bij alle politieke partijen in het Duitsche rijk heeft gewekt, omdat men met recht haar invloed op het algemeen vreest. Voor deze Berlijnsche officieusen bestaat de waarheid slechts zóó lang, als zij haar gebruiken kunnen; vervalséningen en verdachtmakingen zijn voor hen gewettigde middelen

tegen eiken *Beiahsfeind*, en een *Beichsfeind* en »antinationDaal" is ieder, die niet diep in het stof kruipt voor den rijkskanselier en al diens politieke maatregelen. Wijn Bichter, die in beginsel tegen alle geheime fondsen is, voorzagt welk gebruik er van het Welfenfonds zou gemaakt worden ten koste van de vrijheid van gedachtenwisseling der Duitsclie pers, heeft hij de bestemming daarvan steeds bestreden.

In verband met den invloed der regeering op de pers in het Duitsehe rijk, met het oog op de middelen welke zij gebruikt ter benadeeling van andere dagbladen dan haar organen: onthouding van aankondigingen, verbod van lezing aan haar ambtenaren, moet men zich dubbel verheugen) dat er nog dagbladen in Deutschland zijn, die het wagen een zelfstandig oordeel over, de daden der regeering uit te spreken. "Waardeering en bewondering verdient derhalve ook Bugen Richter, wijn hij, de vrije man , onbeschroomd het vrije woord doet weerklinken.

Den rijkskanselier is Richters *Freis. Ztg.* een doorn in het oog. Zijn trawanten trachten steeds de beteekenis en den invloed van dit blad te verkleinen, doch het is opmerkelijk, dat bijna geen groot debat in den rijksdag plaats vindt, waaraan vorst Bismarek deelneemt, of hij zinspeelt op Richters pers en met name op diens *Freis. Ztg.* Zoóals altijd wordt Bismarcks voorbeeld ijverig nagevolgd door de nationaal-liberalen, *denn ivie er rüuspert und wie er spuokt, JDas hub n sie ihm glücklich abgeguakt.*

Is het feit dat zijn politieke tegenstanders zooveel aandacht schenken aan de artikelen in zijn partyorgaan, niet in.strgd met hun verklaringen omtrent de geringe beteekenis der *Freis. Ztg.* en der "geheele vrijzinnige partij?

Een merkwaardige polemiek over de onafhankelijke pers en de officieuse pers vond den 15 Januari 11. in den rijksdag plaats tusschen beider vertegenwoordigers. Het debat, de koloniale politiek betreffend, liep over de kwestie der

slavernij, waarover Richter eenige inlichtingen aan den rijkskanselier vroeg. Bismarck spoorde in deze zaak tot voorzichtigheid aan, daar overhaasting hier slechts kon schaden. Men zou toch rekening moeten houden met de slavehandelaars, een ontijdige behandeling van de vraag, hoe de kwestie der slavernij op te lossen was, zou hen slechts vijandelijk stemmen tegen het Duitsche rijk. »Ik kan mij echter niet voorstellen — ging Bismarck voort — dat de heer Richter zou sympathiseeren met de ophitsing van alle vreemdelingen tegen het Duitsche rijk en tegen het vaderland, gelijk wij dit heden ten dage aan: alle kanten opmerken,' in de pers, die hem anders pleegt te steunen; in de vrijzinnige pers, die geen gelegenheid laat voorbijgaan om een steen in den tuin van het Duitsche rijk te werpen, die eiken vreemden intrigant of *Beichfeind* in bescherming neemt en zich elk voorwendsel ten nutte maakt om het vaderland in ongelegenheid en moeilijkheden te brengen. Zeker niet voor dit doel heeft de afgevaardigde Richter het mandaat voor den rijksdag aangenomen, en alleen om een breeden scheidsmuur op te trekken tusschen hem en deze jegens het "rijk vijandige,'geen vaderland bezittende pers, heb ik het woord genomen."

Richter antwoordde op dezen aanval: »Wij vrijzinnigen zijn er trotsch op, dat wij nog een vrije en onafhankelijke pers in Deutschland bezitten. Wij zijn er trotsch op een pers te bezitten, die onafhankelijk is ook van den machtigste* man in Europa, een pers die zich niet ontziet ook den rijkskanselier de waarheid te zeggen. Wij zouden het betreuren, wanheer ooit in Deutschland een chauvinisme wortel schoot, gelijk aan de zeden en gebruiken der Schotten, zoodat wanneer het hoofd iets volbrengt, de geheele *clan* verplicht is hem te volgen, moge hij in zijn recht zijn of niet. Wanneer de rijkskanselier zich met de pers wil bezighouden, zoo zou hij beter doen zich op de hoogte te stellen van de houding

eener zekere officieuze pers, die zich inderdaad de minachting van alle fatsoenlijke lieden op den hals heeft gehaald."

Wat Richters politiek programma betreft, dit laat zich in weinige woorden samenvatten. Hij verlangt een waarachtig constitutioneelen regeeringsvorm, met een bij de wet georganiseerd verantwoordelijk rijksministerie en een rechtvaardige verdeeling der belastingen, die elke begunstiging van het groot grondbezit of der bevoorrechte klassen uitsluit, derhalve geen invoerrechten op granen, geen monopolies. Voorts eischt hij vermindering der lasten voor het volk door verkorting van den dienstdag tot twee jaren, des noods tot één jaar en door vereenvoudiging der legerorganisatie. Alle overdrijving in het militair vertoon is hem een gruwel, de aanmatiging van den Pruisischen officieersstand een steen des aanstoets. Met zijn democratische gezindheid is elke maatregel, die tusschen het »volk in wapenen" en het geheele volk een scheidsmuur zoekt op te trekken, in strijd. Tot beteren waarborg voor de vrije uitoefening van het kiesrecht en de zelfstandigheid der volksvertegenwoordigers wil hij dezen een vergoeding toekennen voor het tijdsverlies en de winstderving, welke voor hen uit de vervulling van hun mandaat ontspruit. In de *Diätenlosigkeit* ziet echter juist de rijkskanselier het correctief voor de nadeelen van het algemeen stemrecht, lugen Richter is in één woord de trouwe wachter aan de poorten van het parlement ter bescherming van de constitutioneele rechten, waarvoor, gelijk bekend is, de rijkskanselier geen zoo heiligen eerbied koestert. Een merkwaardig getuigenis van Bismarcks minachting voor het parlement en zijn onverholen afkeer van elke controle der volksvertegenwoordiging op zijn ministerieele daden levert een brief van hem aan John Lothrop Motley, opgenomen in de onlangs gepubliceerde briefwisseling van den schrijver van *The rise of the Dutch republic*. Bismarcks brief is gedateerd van

April 1863, en daarin komen eenige veelzeggende zinsneden over het parlement voor, Na de verzekering, dat hij de politiek haat als de koopman de vijgen, gaat Bismarck voort: »Ik had nooit gedacht dat ik op rijper leeftijd verplicht zou aijn zulk een onwaardig ambt te vervullen als dat van parlementair minister. Als gezant, ofschoon ook toen slechts ambtenaar, had ik toch het gevoel een gentleman te zijn; als parlementair ministér is men een heloot. . . ." En iets verder: »Ik zit weder in het huis der frazen en hoor de lieden nonsens praten. Alle deze heeren hebben onze verdragen met België goedgekeurd, niettemin twisten twintig sprekers' zóó heftig, alsof de een den ander het levenslicht wilde uitblazen; zij zijn het namelijk niet eens over de redenen, waarom ze dezelfde meening zijn toegedaan. Het echte Duitsche gekibbel om 's keizers baard! *querelk d' Allemand!* Gij Angelsaksische Yankees bezit iets dergelijks. Weet gij wel nauwkeurig, waarom gij met elkander zulk een onverzoenlijken oorlog voert? Zeker niet alle. Zij dooden elkander *con amore*, en doen op deze wijze hun zaken. Uwe veldslagen zijn bloedig, de onze woordenrijk; deze babbelkousen kunnen voorzeker Pruisen niet regeeren."

Waar een minister-president, wiens macht bijna onbeperkt is, zóó denkt over het parlement en het voor zijn persoon een vernedering acht verantwoordelijkheid verschuldigd te 4In aan de vertegenwoordiging des volks, is het voor den tampoien der rechten des volks dubbel zaak zorg te dragen, dat het eenmaal met groote opofferingen gewonnene niet verloren ga. Met krachtige stem roept Eugen Richter zijn »tot hiertoe en niet verder" den rijkskanselier in de ooren, eiken keer dat deze tracht de controle van het parlement over 'slands aangelegenheden te beperken. Twee kwestieën vooral zijn het, die den strijd lust van beide tegenstanders altijd weder opnieuw wekken. De eene betreft Bismarcks wensch om een regeling otoor te drijven, krachtens welke de vertegen-

woordiging slechts om de twee jaren de begrooting zal vaststellen. Elke poging om de vervulling van dezen wensch te erlangen is echter tot heden afgestuit op den tegenstand van den rijksdag, dank zij vooral ook Richters oppositie. Gelukkiger is Bismarck geweest in de tweede aangelegenheid: de vaststelling van de legersterkte in vredestrijd voor een reeks van jaren. Richter en met hem de geheele vrijzinnige partij verlangt, dat de *Friedenssprasenzstarke* voor den duur van elke legislatuurperiode zal bepaald worden, terwijl de regeering, wier ideaal het *Aeternat* is, sedert 1874 telkens, wanneer deze kwestie aan de orde was, het septennaat wist te verkrijgen.

De laatste maal dat de septennaats-kwestie in den rijksdag in behandeling kwam, op het einde van 1886 en het begin van 1887, protesteerde Richter in de zitting van 13 Januan 1,887 nadrukkelijk tegen de wijze, waarop de rijkskanselie' den rijksdag behandelde, een handelwijze gelijk geen ander staatsman zich tegenover een • parlement zou veroorloven. Systematisch, verzekerde Richter, vernederde Bismarck den rijksdag ten, aanhoore van het buitenland, doch men was daaraan reeds zoo gewoon geraakt, dat hierover nauwelijks meer een klacht geuit werd. Niet alleen aan de regeering en het legerbestuur was men dank verschuldigd voor de goede organisatie der Duitsche armee, ook den rijksdag kwam een deel dier dankbaarheid toe, wjl deze uit vaderlandsliefde daartoe had medegewerkt, 's Rijkskanseliers politiek had slechts tot leuze: macht gaat boven recht; zij diende slechts tot masker om het oude beginsel van het absolutisme te verbergen, dat zich tegen de constitutioneele ontwikkeling verzette. Vorst Bismarck — verklaarde Richter — • deed het altijd voorkomen, alsof de vaderlandsliefde slechts bij de regeering, bij de vorsten te vinden Ware, en alsof de volksvertegenwoordiging niets anders ware dan een wisselende meerderheid met gebrek aan plichtgevoel, alleen dank «3

's vijkskanseliers goedhartigheid in het leven geroepen; maar dit was niet waar, de volksvertegenwoordiging was uit intensieve noodzakelijkheid ontstaan; zonder den druk van den rijksdag ware geen Duitsche eenheid tot stand gekomen. De rijkskanselier wilde slechts een constitutionalisme in schijn, een volksvertegenwoordiging onmachtig een eigen vrijen wil te hebben, doch met toereikende bevoegdheid om de regeering de verantwoordelijkheid van de schouders te nemen. Door zulk een geldverleerende machine, die Bismarcks ideaal was, wilde hij alleen belastingen doen heffen.

Door de ontbinding van den toenmaligen rijksdag, die den leden Januari het septennaat verwierp, doch *jeden Mann und jeden Grosahen* voor drie jaren aan de regeering wilde verleenen, is Bismarck dit ideaal nabij gekomen. Men herinnert zich het misbaar, dat wegens de verwerping van het septennaat is gemaakt. Niet alleen de vredelievende burgers van het Duitsche rijk' werden opgeschrikt, geheel Europa geraakte door het oorlogsgeroep in opschudding. Met buitengewone inspanning van alle partijen werden de verkiezingen voor den nieuwen rijksdag voorbereid. Onder de leuze: *hein Parlementsheer sondern ein kaiserliches Heer* trokken de conservatieven, de rijkspartij en de nationaal-liberalen, die zich tot een *WaUhartell* vereenigd hadden, vast aaneengesloten ten strijde. Te vergeefs waarschuwden de vrijzinnigen voor de gevolgen, welke een overwinning der regeering in dit geschil iusschen haar en het parlement zou na zich sleepen; te vergeefs wezen zij op de vermeerdering van belastingen, welke de regeering als prijs voor haar overwinning zou eischen; te vergeefs zochten zij de kiezers aan het verstand te brengen, dat een volksvertegenwoordiging, die in dit constitutioneel vraagstuk toegaf, ook verdere beperking van haar rechten kon verwachten. De Duitsche Michel bleef doof voor hun waarschuwingen; hij werd met het oorlogsspook angstig gemaakt; het schrikbeeld

van een aanstaanden inval van het Fransche leger op Duitsck grondgebied verlamde zijn denkvermogen; ten overvloede werd de paus door Bismarck tegen het centrum te hulp geroepen en met de zwartste kleuren werd de democratie, die het rijk weerloos aan den buitenlandschen vijand wilde overleveren, voor de onthutste kiezers afgemaaid. Alleen het septennaat kon het vaderland redden!

Het einde van de historie was, dat een rijksdag naar Berlijn werd gezonden, welks meerderheid, door Richter met zijn gewone slagvaardigheid zoo uitstekend als *Angst-product der Wahlerschaft* gekenmerkt, zich bereid toont eiken eisch van den rijkskanselier met een vriendelijk lachje in te willigen. Richter zag zijn partijgenooten in den nieuwen rijksdag tot meer dan de helft geslonken.

Heeft dit resultaat den leider der Duitsch vrijzinnige partij ontmoedigd? Geenszins. Even onverschrokken en met gelijke volharding als te voren verdedigt hij zijn goede zaak. Reeds enkele weken na deze nederlaag, den 21sten April 188'> hooren wij hem bij de behandeling der kerkelijk-politieke wetsvoorstellen, die de laatste schrede van Bismarck op den weg naar Canossa waren, den rijkskanselier in het Pruisisch huis van afgevaardigden ter verantwoording roepen over het ongehoorde feit, dat deze zijn doel heeft zoeken te bereiken dooi' de tusschenkomst in te roepen van een vreemdeling in ^{een} aangelegenheid van zuiver binnenlandsche politiek. Betreurenswaardig noemde Richter het verschijnsel, dat de partijen, die zich met zooveel trots de nationale noemden, deze inmenging van den vreemdeling in de binnenlandsche aangelegenheden van het rijk hadden toegejuicht.

Als partijhoofd bezit JEugen Richter onschatbare verdiensten, — wij zeiden het reeds; en toch, hoe kom* het dat hij zijn kuddeke in rijksdag en landdag steeds kleiner en kleiner ziet worden? Het moet immers verwondering

baren, dat een partij, gelijk de Duitsch-vrijzinnige, die van haar ontstaan af met mannelijken moed de reactie in Duitschland heeft bestreden; wier dapper optreden voor de formeele politieke vrijheid dankbaar door elk vriend der vrijheid wordt gewaardeerd, in de laatste jaren steeds haar ledental in het parlement en haar invloed onder het volk zag verminderen.

Behalve in omstandigheden van politieken aard, in den hoogen druk op de verkiezingen door het leger ambtenaren uitgeoefend, in godsdienstige vraagstukken, heeft men de oorzaak voor dit verschijnsel te zoeken in Richters staathuishoudkundige denkbeelden. Op economisch gebied is hij, zoowel als op elk ander, een voorstander der volstreckte vrijheid, wat ons de oplossing geeft voor de afwijzende houding, door Richter en zijn partij aangenomen ten opzichte van de sociaal-politieke hervormingsvoorstellen der regeering. Het 'betref hier geen oppositie *quand neme*. Richter huldigt met zijn gansche ziel het groote beginsel der vrijheid van het individu; vrijheid op staatkundig, op godsdienstig, op economisch gebied; vrijheid van spreken, van drukpers, van handel, van arbeid, vrijheid van concurrentie. Gelijkheid van allen voor de wet, gelijk recht voor allen is Richters lenze, maar hij ziet hierbij over het hoofd, dat deze onbeperkte vrijheid in onze maatschappij dikwijls een onrecht voor velen is.

Dat »zonnig begrip der vrijheid," waarin de staat de liberalen zich koestert, — het is door den heer Quack nog onlangs aangetoond — is schuld, dat noch de plicht van het steunen der zwakken, noch de zorg voor toezicht en i'egeling der offers, gevraagd van sommige arbeidskrachten, wordt behartigd, want dat beginsel van vrijheid, consequent doorgevoerd, ontwikkelt vooral de vrijheid van de economisch sterksten; de zwakken kunnen geen weerstand bieden, Ook^ Richter is een aanhanger van dit zonnig begrip der vrijheid. Hij vreest niets zoo zeer dan den staat het rechttoe te kennen

sommige zijner deelen te steunen bij den *struggle for U/e*, omdat dit inbreuk moet maken op het heilig beginsel der individueels vrijheid, den hoeksteen van het programma der Duitsch-vrijzinnige partij. Richter, in dit opzicht een verstokt doctrinair, blijft het antwoord schuldig op de vraag, of allen inderdaad in staat zijn van deze hun door de wet gewaarborgde vrijheid gebruik te maken. Hij houdt geen rekening met de noodzakelijkheid, dat juist de wet die leden der maatschappij beschermend moet ter zijde staan, welke in zoodanige economische afhankelijkheid verkeeren, bijv: de arbeiders van de werkgevers, dat zij niet meer bij machte zijn, zonder hun bestaan in de waagschaal te stellen, van deze hun door de wet gewaarborgde vrijheid gebruik te maken.

In Richters ietwat verouderde economische begrippen is alzoo de sleutel te zoeken voor zijn vijandelijke houding tegenover de sociaal-politieke wetgeving. Hij verlangt, dat zoo al de staat zich niet strikt van *elke* bemoeiing met economische zaken, ook op het gebied der bedrijfs- en der fabriekswetgeving onthoude, toch haar zorg op dit gebied zoo weinig mogelijk uitgebreid worde, ook met het oog op de toenemende financieele lasten voor het volk. Tot een uitbreiding der wetgeving ter bescherming van de arbeiders is Richters partij, luidens haar verklaringen in den rijksdag bij behandeling van sociale onderwerpen afgelegd, bereid, maar de bescherming moet zeer beperkt zijn en vooral met geen te groote kosten gepaard gaan.

Art. III van het Duitsch-vrijzinnige programma, vastgesteld den 16den Maart 1884, na de fusie der oude *Fortschritts-partei* van 1861 met de *Liberale vereniging* in 1880 opgericht, stelt den leden tot plicht:

Bevordering der volkswelvaart op den grondslag der bestaande maatschappelijke organisatie.

Ondersteuning van alle pogingen, welke strekken om den toestand der arbeidende klassen te verbeteren, met

- handhaving van de rechtsgelijkheid, van het beginsel •van *selfhelp* en het vrije vereenigingsleven der arbeiders.

Bestrijding zoowel van het staatssocialisme als van de maatregelen, •welke ten doel hebben de vrijheid van het beroeps- en verkeersleven en de vrijheid van nederzetting (*Freiziigigkeit*) aan banden te leggen.

Uit dit artikel van het vrijzinnig programma blijkt ten: duidelijkste, welk bekrompen standpunt de partij in zake de groote sociale vraagstukken inneemt. Luidens de eigen verklaring van Richters *Freisinnige Zeitung*, dd. 26 Januari 11., heeft de Duitsch-vrijzinnige partij steeds erkend, dat: tot zekere grens bevordering van goede zeden en gewoonten ook door de' wet mogelijk is, en dat men door dwangbepalingen zekere abnormaliteiten in industriele verhoudingen kan te keer gaan zonder nadeel noch voor de industrie noch voor den arbeidersstand, maar de voor- en nadeelen van zulk een dwangwetgeving zijn steeds door haar nauwkeurig overwogen en daar, waar volgens baar meening niet duidelijk de voordeelen de overhand behielden, heeft zij de uitvoering eener dwangwetgeving op sociaal-politiek gebied verworpen.

In aanmerking nemend de scherp afwijzende houding, dooi- de vrijzinnige partij bijna altijd in acht genomen tegenover elke poging, hetzij van regeeringswege, hetzij van sociaal-democratische zijde aangewend om door dwangbepalingen zekere «abnormaliteiten in industriele verhoudingen" te keer te gaan, komt men tot de slotsom, dat in haar oog de nadeelen eener. dwangwetgeving op sociaal-politiek gebied de voordeelen schier immer verre overtreffen.

Noch in de op initiatief der regeering aangenomen wet- ten tot het programma der arbeiderswetgeving behoorend: de wet van 15 Juni 1883, regelende de verzekering tegen ziekte, en die van 6 Juli 1884 betrekkelijk de verzekering tegen ongelukken, noch in het jongste regeeringspntwerp

op de verzekering van werklieden tegen invaliditeit en ouderdom, het derde en laatste deel dier wetgeving, erkent Richter maatregelen tot verlichting van de lasten der arbeiders; hij ziet daarin alleen een door niets gewettigde ontlasting de-werkgevers, der groote industrieel en. Richter verzekert niet te zijn tegen bescherming der arbeiders, maar wil de zorg daarvoor overlaten aan de werkgevers. Hij verlangt, dat de industrieelen in hun eigen belang, ten einde een flink en trouw dienstpersoneel te verkrijgen, zelf de zorg voor het lot hunner arbeiders dragen door hen vrij willig tegen alle ongelukken te verzekeren, terwijl de arbeiders door zelfstandige deelneming in vrije kassen onafhankelijk moeten blijven van de willekeur der overheid: geen bij de wet geregelde verzekeringsdwang naar een bureaucratisch patroon.

Bij de behandeling van het regeeringsontwerp betrekkelijk de *Unfallversicherung* bestreed Richter in scherpe bewoordingen eiken eisch, dat de staat zou bijdragen tot de som voor de verzekering benoodigd. Hij deed dit op grond, dat daardoor de lasten, die volgens hem, naast de voordeelen, alleen door de fabrikanten moesten gedragen worden, dan ten deele op de schouders der reeds zwaar gedrukte belastingschuldigen zouden gewenteld worden. Hij keurde dezen maatregel te meer af, omdat de groote meerderheid dezer belastingschuldigen tot de onbemiddelde volksklassen behooren, van wier brood, zout, petroleum, in één woord van wier levensbehoefte indirecte belastingen worden geheven, zoodat duizenden en duizenden gezinnen, die niet het geringste voordeel van de wetten betrekkelijk de verzekering tegen ziekte of ongelukken der arbeiders trekken, op deze wijze hun scherfje zouden moeten bijdragen ten gunste van de rijke fabrikanten. Dat de regeering de kosten voor deze verzekering niet uit de opbrengst der industrie maar uit den algemeenen *Steuers&ekel* wilde nemen, noemde hij een ongehoord denkbeeld. »Dat is niet socialistisch — riep hij

uit— dat is com-munistiseh! Het beginsel der regeering is een communistisch element, en erger nog, het is een communisme zóó slecht, als tot heden niemand uitgedacht heeft, een communisme, waarbij de armsten verplicht zijn den rijksten te geven."

Richter plaatst zich hier geheel op het standpunt van het *laisser faire*. De redeneering: vrees voor uitbreiding der staatsmacht, vrees voor vermeerdering der financieele lasten onder de meest welwillende betuigingen voor het lot der arbeiders, is •— met een kleinen variant op den dichter — *ein altes Lied, ein garstig Lkd.* •

Dit dogma der »vrije concurrentie", dit evangelie van het »vrije spel der krachten," waarbij de arbeider altijd het kortste eind trekt, gaf intusschen den regeeringsgezinden partijen tegen Richter en de zijnen, die in strijd met Harcourts verklaring, in het Engelsehe parlement afgelegd: »Wij zijn thans allen socialisten," een afkeer van het socialisme hebben en in de sociaal-politieke wetgeving geen vooruitgang maar achteruitgang zien, een geducht wapen in de hand. Gebrek aan liefde voor het volk, voor de arbeiders, wordt Richter verweten, een versteend aanhanger der steile orthodoxie van de Manchésterschool, vertegenwoordiger der kapitalistische belangen wordt hij derhalve gescholden. Het is een feit, dat dit miskennen van den geest des tijds oorzaak is van de duidelijk waarneembare minder welwillende stemming van het publiek, vooral van de arbeiders, jegens den vrijzinnigen partijleider en zijn aanhangers dan vroeger, want: *Man spricht vergebens viel, urn m versagen; Der andre hort vor allem nur dus Nein!* En de regeering van haar kant verzuimt natuurlijk niets om deze klove wijder te maken en zich als een wig tusschen het volk en den volbloed liberaal te plaatsen, wat te meer te bejammeren is, omdat Richter zich verder, gelijk wij zagen, heeft doen kennen als een onverzoenlijk tegenstander van willekeur, als een vurig bestrijder van over-

dreven en ongemotiveerde uitgaven voor het leger, als een overtuigd voorstander van een billijk, de lasten gelijkmatig verdeelend belastingstelsel.

Eichter, een vijand van alle frazenmakerij, heeft met kracht geprotesteerd tegen het veelvuldig gebruik, dat bij de behandeling der sociaal-politieke wetgeving van de zijde der regering is gemaakt van de woorden: christelijk en praktisch christendom. Wat Bismarck zelf onder dat woord :• christelijk verstond, heeft hij in de rijksdagzitting van 9 Januari 1882 nader uiteengezet.¹ Ook in de memorie van toelichting op het regeeringsontwerp betreffende de *TJnfallversicherung*, heette het, dat dit tweede deel van den grooten wetgevenden arbeid, die in de keizerlijke boodschap van 17 November 1881 was aangekondigd, een uitvloeisel was van het christendom, »het praetische christendom."

Naar aanleiding van deze uitdrukking zeide Richter, die in dit ten schild heffen van een enkele geloofsbelijdenis een miskenning zag van de overige godsdiensten, het volgende:

» Of deze zinsnede in de memorie van toelichting beteekent iets, dat van" zelf spreekt en dan is zij overbodig, öf zij drukt iets geheel verkeerd uit. Dat onze geheele staatsontwikkeling, onze gansehe moderne beschaving, al onze begrippen over de wetgeving feitelijk op den grondslag van het christendom berusten, op de christelijke begrippen van zedelijkheid en humaniteit, die de christelijke geloofsbelijdenis verre achter zich latend de fundamenteen van onze beschaving zijn geworden, dat zal niemand betwisten. In deze beteekenis van een wetsontwerp te zeggen, dat het op het gebied van het christendom ligt, beteekent evenveel alsof men van een wetsontwerp zegt, dat het in de 19de eeuw is ingediend. Iets anders is het, als men den inhoud van een wetsontwerp

¹ Vergelijk *Mannen van Beteekenis*: Voist l&marck na do vestiging van het Duitsche keizerrijk, door dr. E. D. Pijzel.

zóó voorstelt alsof het de specifieke uiting van het christendom is. Volgens mijn opvatting van het christendom is dat juist het grootsche en verhevene van het christelijk geloof in tegenstelling met andere geloofsbelijdenissen, dat het geen vaste regelen gesteld heeft voor'eenigen staatsvorm, voor vraagstukken de wetgeving, betreffend; dat het hoog verheven staat boven alle individueele begrippen van staat en recht, dat dientengevolge elk staatkundig systeem zich met het christendom verdraagt, en dat men nimmer voor een speciale wet een bepaald reglement uit de christelijke openbaring nemen kan. Nog nooit, zoolang ik in een politiek lichaam zitting heb, is een dergelijke poging gedaan om den inhoud van een wet direct uit het christendom af te leiden. Het gebeurt hier voor de eerste maal, en daarom rust op ons de verplichting daarover onze meening te zeggen, en te verklaren, dat een beroep in zulk een wetsontwerp op een christelijke kerkleer, op christelijk geloof of openbaring noch goede vruchten dragen zal vo.or het christendom noch voor de wetgeving, dat veeleer zulk een streven het gevaar in zich sluit, dat het christendom en het christelijk geloof in den strijd der politieke partij'e'n, waar zij niet behooren, betrokken worden. Wanneer tot heden reeds beproefd is te onderscheiden tussehen *Meichfeind* en *Beioksfreund*, zoo vervalt men dan tot het nog ergere euvel om te onderscheiden tussehen waar, half christendom en niet-christenen. Men kan een goed christen zijn en dit wetsontwerp ter dege slecht vinden, en omgekeerd kan een slecht christen een voorstander van dit wetsontwerp zijn."

Bichter heeft ook in dit opzicht door de uitkomst gelijk gekregen. "Wat dit spelen met het woord »christelijk" beteekende, bewijst het «christelijk socialisme" van Stöcker, dat zich vereenzelvigt met het antisemitisme, — de beweging waarvan keizer Frederik als kroonprins getuigde: *Die Judenhetze ist eine Sc/macli und Schande für Deutscliand.*

Dat de vrijzinnige partij een heiligen schrik koestert voor staatsbemoeiing en uitbreiding der staatsmacht is met het oog op de geschiedenis van Pruisen's binnenlandsche politieke ontwikkeling alleszins verklaarbaar. Hoe heeft zij gedurende haar zevenentwintigjarig bestaan — zij is voortgesproten uit de oude *Fortsohrittspartei* — tegen de reactie moeten worstelen ter verdediging van de duur verworven rechten en vrijheden op politiek en godsdienstig gebiedt Men moet de geschiedenis van Pruisen uit deze eeuw kennen, vanaf den tijd dat het onder het absolutisme zuchtte, tot het ontwaken van het constitutioneele leven, het weder herboren worden der reactie, den conflict-tijd, om volkomen te kunnen begrijpen met welken argwaan een liberaal elke poging door de regeering in het werk gesteld om haar macht uit te breiden, gadeslaat. De Duitseh-vrijzinnige partij vreest elke bemoeiing van den staat, onder welken vorm ook, verzekerd als zij is, dat, wanneer men de regeering één vinger toesteeckt, deze zich niet alleen met de geheel» hand zal vergenoegen, maar den arm op den koop toe zal beet pakken. Bovendien heeft de ervaring haar geleerd, hoe de-regeering ook bij haar sociale politiek maar 'al te dikwijls het democratisch beginsel miskent. Dit alles evenwel moge een verklaring voor de houding van Richter en zijn partij tegenover de sociale wetgeving zijn, een verontschuldiging is het geenszins. Nimmer had dit een reden voor een democratische partij mogen zijn om zich op te sluiten in het dogma van een verouderd liberalisme. Zoolang de vrijzinnige partij in dit opzicht haar programma niet wijzigt, zal zij zelve de schuld dragen, dat zij, trots haar moedig strijden voor de politieke vrijheid, trots haar zelfverloohened ijveren tegen reactie, willekeur en machtsoverschrijding van de zijde eener met absolutistische neigingen behepte regeering, een vreemde blijft voor het volk.

Men meene echter niet, dat men in de partij zelve blind

is voor de gebreken en tekortkomingen van het programma. Bij elke nieuwe nederlaag aan de stembus is men aan het onderzoeken en navorschen van dezen achteruitgang gegaan. Enkele leden der partij, de jongere krachten, den vinger op de wonde plek leggend, zijn gulweg met de bekentenis voor den dag gekomen, dat er andere redenen dan alleen invloed der regeering bij de verkiezingen, oorlogsvrees of een gebrekkig verkiezingssysteem moeten bestaan, die de inkrimping der oude *Fortscfirittspartei* tot het tegenwoordig kleine kuddeke der Duitsch-vrijzinnige partij met verlies van haar beste leidskrachten als leden van het parlement veroorzaakten. Het kan ook niet zijn, dat de kiezers den moed hunner overtuiging hebben verloren. Zij legden roemrijke blijken van dezen moed in den eonfliktijd af, — zouden zij dan bijna allen na 1870—71 lafaards en huichelaars zijn geworden? Te minder aannemelijk, wanneer men rekening houdt met het steeds aangroeiend getal aanhangers der sociaal-democratie, en er behoort in het Duitsche rijk vrij wat meer moed toe een aanhanger te zijn van het met uitzonderingswetten vervolgd socialisme dan het makke programma, der Duitsch-vrijzinnige partij te volgen.

Na de verkiezingen voor den Pruisischen landdag in November van het vorige jaar heeft deze dubbele strooming binnen de vrijzinnige partij zich meer aan de oppervlakte vertoond. Eij* is toen in de Duitsch-vrijzinnige partij zelve een vrij heftige polemiek gevoerd over de oorzaken dezer voortdurende nederlagen bij de stembus. Men is zoo ver gegaan de verzwaking der partij toe te schrijven aan de partijleiding. Aan Richter is niet alleen verweten, dat hij bij zijn optreden in het parlement slechts een afbrekende tactiek toepast •— *der Geist der stets vemeint*. — maar velen zijner partijgenooten kunnen zich bovendien niet vereenigen met zijn welwillende houding tegenover het centrum; zij beschouwen niet slechts het *Muohertum* en *Junkertum* maar ook het ultramontanisme

als den vijand van het Duitsehe liberalisme en zouden derhalve aan een toenadering tot den linkervleugel der nationaal-liberale partij de voorkeur geven boven een verbond met het centrum. Eichter, die daarentegen niets goeds verwacht van zijn onverzoenlijkste vijanden: de nationaal-liberalen en toch geenszins de leer is toegedaan, dat de Duitsch-vrijzinnigen hun kracht in hun isolement moeten zoeken, is steeds bereid, indien dit gebeuren kaa zonder verzaking zijner liberale beginselen, zich van het bondgenootschap der katholieken tegen de regeering te verzekeren.

Onder de eischen, die door sommige vrijzinnige bladen formuleerd werden, behoorde behalve een grondige hervorming van de gansche partijorganisatie een wijziging van het partijprogramma. Men toonde aan, dat een programma, voor andere tijden en andere omstandigheeden opgesteld, niet meer aan de eischen van het huidige oogenblik beantwoordt. De politieke tegenstanders van Richter juichten en jubelden reeds over deze revolutionnaire beweging in het liberale kamp; zij wreven zich vergenoegd de handen, omdat zijn eigen partijgenooten zijn hoedanigheden als partijleider durfden critiseeren; ja zij geloofden en hoopten niet anders, of de »onfeilbare paus der vrijzinnigheid" zou door zijn eigen volgelingen vervolgd en uitgeworpen worden.

Fiets van dit alles gebeurde. Op de polemieken der vrijzinnige pers, naar beste krachten door de regeeringsgezinde bladen aangehitst, antwoordde Eichter den 15den November bij monde van zijn *Freisinnige Zeitung* vrij barsch, dat, ofschoon de wenschelijkheid van een voortdurende verbetering in de partij organisatie en leiding moest worden toegegeven, al dat geschrijf over het programma, de leiding en organisatie der partij als oorzaken van het geleden verlies bij de verkiezing nutteloos gewauwel (*eitel Gewasch*) was, het papier en de drukinkt tot de verspreiding gebruikt niet waard.

Toch schijnen er van de zijde van Bugen Richter en de

andere leden, die het grootste gevaar duchten van elke uitbreiding der staatszorg voor de arbeidende klassen, na deze kleine schermutselingen eenige concessiën gedaan te zijn aan die leden der partij, die verlangen, dat meerdere zorg aan de bevordering der volksbelangen worde besteed, en die wenschen, dat de partij niet alleen, op politiek maar ook op sociaal gebied een democratische blijke te zijn. Men meende althans in dit opzicht een wending ten goede te zien, toen de Duitsch-vrijzinnige partij, kort na dezen kleinen storm in eigen kring, bij den rijksdag twee voorstellen indiende; in het eene werd de regeering uitgenoodigd bij wettelijke voorschriften de arbitrage tusschen patroons en arbeiders te regelen en in het andere werden nieuwe bepalingen betrekkelijk den arbeid van vrouwen en kinderen verlangd.

Het ongewone verschijnsel, dat de Duitsch-vrijzinnige partij het initiatief nam in een aangelegenheid tot de arbeidersbescherming behoorend, werd met vreugde door de eigenlijke democratie in het Duitsche rijk begroet als het begin van een nieuwe aera, waarin alle oppositie-partijen vereenigd tegen den gemeenschappelijken vijand, de reactie, zullen optreden. — De toekomst zal leeren, of zich deze schoone •verwachtingen vervullen en of ook nog Kiohter van de oude Manchesterleer tot de moderne school in economische vraagstukken bekeerd wordt.

Wat nu de verhouding van Eichter tot de sociaal-democratische partij zelve betreft, hij is steeds op zijn hoede geweest het gros der Duitsche kiezers schrik aan te jagen door ook slechts den schijn aan te nemen van eenige toenadering tot de sociaal-democraten.' Ja, men kan geen glimlach onderdrukken, wanneer men den bijna grappigen ijver ziet, waarmee de Duitsch-vrijzinnigen elke gelegenhaid aangrijpen om den ordelievenden Duitschen burger te bewijzen, dat Eugen Richter, gelijk voorheen Schultze-Delitsch, de meest gevreesde en meest gehate tegenstander der sociaal-democraten is.

Voor Bichter is het onverschillig, of het socialisme op aristoeratischen of Op denioeratischen bodem tiert, of het hem door een regeering *von Gottes Gnaden* of door Bebel en Liebknecht wordt voorgehouden. Beider socialisme is uit den booze, omdat het inbreuk maakt op zijn evangelie der individueels vrijheid. Tegen de sociaal-democratische partij heeft Bichter van het begin zijner politieke loopbaan tot heden een vijandelijke houding aangenomen. In dit opzicht is hg zelfs niet van bekrompenheid vrij te pleiten. Tegenover den vader der Duitsche sociaal-democratische partij, Ferdinand Lasalle, zijn Bichter en zijn partij genooten niet altijd rechtvaardig geweest, maar Lasalle heeft op zijn beurt Schultze-Delitsch, den oprechten *Fortsohrittler* en persoonlijk vriend van Bichter, tot het doelwit zijner scherpste satyre gekozen.

Door het bevorderen der coöperatie, aan welke het beginsel van eigen hulp ten gronde ligt, hoopte de Duitseh-vrgzinnige partij de sociaal-democratie met haar beginsel van staathulp te bestrijden; tegenover de revolutionnaire arbeidersbonden der sociaal-democraten stelde Bichter de vreedzame arbeidersverenigingen en hulpkassen.

De afkeer, welken de vrijzinnige partij tegenover de soeiaal-democratie aan den dag legt, ontspringt uit dezelfde reden, waarom zij Bismarck's staatsocialisme bestrijdt: vrees voor beperking van de individueele vrijheid. Het dwangbuis, dat de sociaal-democratie den vrijen staatsburger wil aantrekken, bezit voor den Duitsch-vrijzinnigen partijleider niets aanlokkends. Ter kenschetsing van Bichter's standpunt tegen* over de • denkebeelden der sociaal-democratie moge hier het een en ander uit zijn brochure óver het socialistisch programma volgen:

•DB NIEUWE WEKBUDORDE DER SOCIAAL-DEMOCRATEN.

»Er is veel armoede, ellende en onrecht in de wereld.
, Wat het streven betreft om dit alles uit den *weg* te ruimen

of het te verzachten, hierover zijn alle mensebelijk voelende en weldenkende lieden het eens. De sociaal-democraten bezitten daarvoor nog een extra universeel geneesmiddel, dit heet onteigening van allen eigendom door den staat. Grond en bodem, huis en hof, geld en goed, aanzienlijke en geringe spaarpenningen, — alles komt aan den staat. Zoo-doende wordt de staat als uitsluitend bezitter ook de eenige ondernemer; elke arbeid, elk beroep voor eigen rekening vervalt. Daar de staat uitsluitend ondernemer is, zoo bezit de arbeider ook niet meer het recht zijn werkgever te kiezen. Hij verliest eveneens zoowel de keuze van beroep als van verblijfplaats. Elke burger moet dan dien arbeid verrichten, welke hem krachtens het bevel van den soeiaal-democratischen staat wordt opgelegd.

»Twisten over de loonen, werkstakingen komen dan wel is waar niet meer voor. Men kan niet van werkgever veranderen, wijl er behalve de staat geen tweede werkgever is; men kan niet leegzitten, wijl men sedert de onteigening van de spaarpenningén niets meer bij te passen heeft, maar van de hand in den tand moet leven. Bovendien wordt dan het arbeidsloon afgeschaft. De arbeider krijgt geen geld meer in handen, wijl anders tengevolge van sparen mettertijd weder privaat eigendom zou ontstaan. De arbeider ontvangt slechts een door den staat gewaarborgden wissel ter bevrediging van zijn «redelijke behoeften" gelijk het in het soialistisch programma heet. Welke zijn redelijke behoeften zijn, bepaalt de staat. De staat, die den arbeider zijn werk voorschrijft, wijst hem ook in een groote kazerne zijn woning aan. Deze staat bepaalt eveneens nauwkeurig, of de arbeider trouwen mag, kent hem behalve zijn familie bepaalde Meeren toe, beveelt wat er 's middags gekookt moet worden, regelt hoe dikwijls schoon linnengoed mag aangetrokken worden, enz. Toen eens de heer Bebel door herhaalde interpellaties te Koningsbergen gedwongen werd op deze wijze

den toekomstigen sociaal-democratischen staat nader te beschrijven, verklaarde hij, dat vijf vrouwen voldoende zouden zijn om voor 5000 arbeiders den maaltijd te bereiden. De kinderen worden natuurlijk zonder met eenigen wensch der ouders rekening te houden naar de voorschriften van den staat opgevoed. Een erfrecht, dat den kinderen toekent, wat de ouders gedurende een leven van moeite en arbeid bespaard hebben, bestaat niet meer.

»Deze socialistische staat der toekomst gelijkt voorwaar op een groot nationaal tuchthuis evenzeer als het eene ei op het andere. Maar halt, één verschil ten gunste van het tuchthuis kan niet ontkend worden. Den gevangene, zelfs den levenslang veroordeelde wenkt de hoop op de vrijheid; zelfs is hej; hem mogelijk gemaakt door noeste vlijt en oververdiensie een kleinen spaarpot uit het tuchthuis in het vrije burgerlijke leven mede te brengen. De arbeider in den sociaal-democratischen staat der toekomst blijft daarentegen vastgeketend aan die arbeidswijze en dien levensvorm, waartoe de sociaal-democratische staat hem eenmaal veroordeeld heeft, tot hij eindelijk in het » normaalgraf"- overeenkomstig de voorschriften der overheid ter aarde wordt besteld.

»Eén ding echter zal de sociaal-democratische burger der toekomst boven den gevangene _ vóór hebben: hij mag af en toe een biljet in de stembus werpen, waarop geschreven staat, wie zijn tuchtmeester zal zijn. Voorwaar een vrijheid in schijn, nog onbeduidender en waardeloozer in dien onvrijen toestand, dan het kiesrecht voor de volksvertegenwoordiging, dat tot voor korten tijd de soldaten in het gelid bezaten. Wee den soldaat, die niet volgens het gegeven parool stemde!

»Maar zeggen de sociaal-democratische leiders, dit verlies der persoonlijke mjdheid wordt vergoed door een beter materieel leven, door betere woning in onze groote kazerne, door beteren kost uit de groote sociaal-democratische keuken.

Zulk een van het groote tot in het kleinste door onzen staat geregeld leven zal het mogelijk maken, den dagelijkschen arbeidstijd tot op twee uur te verminderen; na dien tijd, verzekerde eveneens te Koningsbergen de heer Bebel, leeft ieder voor zijn genoegen, voor zijn genot en peinst over uitvindingen en verbeteringen van het voortbrengingsvermogen. . . . ' • ' .

»Aan verbeelding en illusie is genoeg geofferd ! Maar gesteld, dat deze, allen vasten grondslag ontberende, fantaziën zich verwezenlijken, kunnen zij dan nog den arbeider verlokken? Ook het kind zoekt in zijn eenvoud den in zijn kooi gevangen vogel wijs te maken hoe goed hij het heeft, hoe hij voor niets behoeft te zorgen, hoe dom het van hem geweest is om door het opengelaten deurtje te willen ontvluchten. De domme vogel beproeft, zoo lang hij nog vliegen kan, altijd weder uit de gouden kooi in de gouden vrijheid te ontsnappen.

»Zal echter de kooi, gelijk de sociaal-democratische staat der toekomst zich voor den arbeider voordoet, in werkelijkheid zulk een gemakkelijke, aangename kooi zijn? Volstrekt niet! De toestand van den arbeider zal slechter, moet slechter zijn dan tot heden. Hij zal op verre na niet het dorre levensgenot van den gevangene nabijkomen. Ook in het tuchthuis is alles van het groote tot het kleine doelmatig geregeld; de staat levert vrij de arbeidsmiddelen; de opbrengst van den gevangenenarbeid dekt evenwel nog niet voor $\frac{1}{s}$ de loopende onderhoudskosten; zeer weinige handwerken bovendien kunnen in het tuchthuis beoefend worden. Ieder weet hoeveel meer dezelfde mensch in gelijken tijd als vrije arbeider in verhouding tot den niet vrijen arbeider leveren kan.

»De persoonlijke vrijheid en eigen verantwoordelijkheid is bet, die de traagheid overwint; de drang naar zelfbehoud en eigenliefde voeren den mensch omhoog. Vrees voor het

verlies der vrijheid en voor verarming, de hoop vooruit te komen, iets voort te brengen, niet alleen ter wille van zich zelf maar ook voor zijn gezin, — dat is het, wat het individu rust noch duur gunt, wat de fysieke krachten ontwikkelt, den geest scherpt, de ondernemingszucht wakker roept, tot verbetering en vooruitgang aanspoort, ten voordeele der geheele maatschappij. Onderdrukt men met geweld deze drijfveeren, die de wereldorde in ieder mensch als machtig voortstuwende kracht heeft neergelegd, dan verlaagt men het bestaan van den mensch tot een plantenleven, dan belet men elke ontwikkeling der mensheid en brengt onze beschaving, die op een sedert eeuwen voortschrijdende worsteling ter bevrijding en ontwikkeling der krachten van het individu berust, terug tot den toestand van het nomadenleven, tot het bij kudden gelijksoortige leven, zooals het ons uit de eerste tijden der maatschappelijke ontwikkeling geschilderd wordt.

»Wie derhalve de vrijheid en de ontwikkeling der mensheid lief heeft; wie een hart heeft voor het volk; wie in de toenemende beschaving der arbeiders, in de met het aangroeiende kapitaal voortschrijdende verbetering van den arbeid, in het gemeenschappelijk samenwerken der maatschappelijke klassen aan de oplossing der sociale en politieke vraagstukken van onzen tijd op den bodem van het gelijk recht voor allen het heil der mensheid aanschouwt, die kan een sociaal-democraat zijn stem niet geven, voor hem is veeleer de ijverigste bestrijding der sociaal-democratie evenzeer een plicht des gewetens als deelneming aan den strijd tegen kerkelijke hiërarchie en politiek absolutisme.»

Wat Richter bier in zijn brochure tegen het socialisme aanvoert, stelt duidelijk de beweegredenen in het licht, waarom hij er tegen gekant is, in welken vorm het ook optreedt, hetzij als het socialisme der regeering of dat van

Bebel en Liebknecht; Richter meent dat beider systeem slechts uitkopen kan op het »nationale tuchthuis" en de gedachte, dat hiermede het heilig beginsel der vrijheid ten doode is gedoemd, is voor hem voldoende om alle socialisme te veroordeelen. Maar op welk vijandelijk standpunt Richter zich ook van den beginne af ten opzichte van de sociaal-democratie heeft geplaatst, hij heeft nimmer zijn medewerking verleend aan het tot stand brengen en het verlengen der socialistenwet. Ook deze zijn houding wortelt in zijn begrip van recht en vrijheid. Hij wenscht evenzeer als de «ijks-vrienden" de sociaal-democratie, wyl gevaarlijk voor den staat, te bestrijden, maar omtrent de toe te passen middelen loopen zijn meening en de hunne uiteen. Verre is het van hem te denken dat politieke en sociale zienswijzen onderdrukt worden met de verroeste wapenen van den politie-staat, met kerkerstraf, verbanning en onthouding der rechtsgelijkheid. Zelf waakt Richter te najverig over de duur betaalde vrijheden en constitutioneel? rechten der Duitsche burgers om te kunnen dulden dat uitzonderingswetten ter bestrijding van eenige partij gemaakt worden, waardoor aan deze in tegenstelling met de andere partijen de vrijheid van drukpers, de vrijheid van vergadering en vereeniging ontnomen wordt. Door haar leden aldus te plaatsen buiten het gemeene recht dwingt men hen juist tot overtreding der wet. Richter, de onverzoenlijke tegenstander der sociaal-democratie, wenscht vurig opheffing der socialistenwet, wyl door deze inbreuk gemaakt wordt op het recht van enkelen. De oproenge taal der socialistische leiders in geschrift en woord is door hem betreurd, omdat zij de vrijheid bedreigt en voor de reactie de baan schoon veegt; hij heeft tijdig gewaarschuwd, dat uitzonderingsmaatregelen het gevolg zouden zijn van het altijd luidruchtiger optreden der sociaal-democraten, die ook niet zijn uitgebleven, toen kort achter elkander de aanslagen van Hoedel en Nobiling den Duitschen burger in recht-

matigen toorn ontstaken. Ofschoon noch Hoedel noch Nobiling sociaal-democraten waren, werd toch het verkiezingsparool hij de eerstvolgende verkiezingen' voor den rijksdag de soeialistenwet en elk tegenstander dier wet werd voor een beschermer der koningsmoordenaars gescholden.

. Luide waarschuwde Richter bij de behandeling der soeialistenwet, dat hierdoor inbreuk werd gemaakt op den voor naamsten grondslag der constitutie, op het beginsel nl. dat alle burgers gelijk zijn voor de wet.

Het door de regeering blijkens haar sociaal-politieke wetsvoorstellen gehuldigd staatsocialisme hief, naar Richters meening, de zedelijke gronden voor de maatregelen tegen de sociaal-democratie bovendien geheel op. »Want — zoo luidde zijn bewijsvoering — wanneer inderdaad het socialisme zoo vele gewettigde elementen bezit; wanneer inderdaad het socialisme zooveel gemeen heeft met dit streven [tot verzekeringdwang], zoo weet ik niet, waar men het recht van daan halen wil om de socialistische beweging dermate te onderdrukken, gelijk door de soeialistenwet gebeurt. Het verschil in beider streven is op stuk van zaken slechts de regeeringsvorm. Maar ook hier zou het verschil tusschen beide systemen slechts uitkopen op de kwestie van den sociaal-autocratischen of den sociaal-democratischen regeeringsvorm. Ten slotte lost zich alzoö het contrast op in de kwestie: wie kanselier is; dat echter is een kwestie, waarover beide zijden het spoedig eens kunnen worden, want de socialisten kunnen, als elke partij, met vorst Bismarck als kanselier tevreden zijn, wanneer hij hun belangen behartigt.'

Richter waarschuwde tegen de soeialistenwet, tegen dezen *Sprung ins Dunkle*, omdat het doel: bestrijding van de sociaal-democratie, langs dezen weg nimmer te bereiken was, de wet bovendien dienst zou moeten doen ook tegenover andere partijen, terwijl het tegendeel van hetgeen men beoogde er uit zou voortvloeien.

En de ervaring heeft Eichter en den zijnen gelijk gegeven. De socialistenwet is meermalen verlengd, de kleine staat van beleg werd óver Berlijn, Hamburg en Leipzig afgekondigd, wjl naar het heette de openbare veiligheid bedreigd werd; de politie-macht werd verdubbeld, brochures en dagbladen, ook niet socialistische, werden krachtens de socialistenwet verboden of in beslag genomen, de schrijvers vervolgd en gevangen gezet, sociaal-democraten bij dozijnen opgepakt en tot gevangenisstraf veroordeeld, en ondanks dit alles, ondanks al haar politiebeambten, ja wij mogen wel zeggen dank zij haar *agents provocateurs*, heeft de Deutsche regeering met haar socialistenwet een deerlijk échec geleden. Van algemeene bekendheid toch is het, dat het aantal leden der sociaal-democratische partij in het Deutsche rijk gedurende de laatste jaren met verbazende snelheid is aangegroeid.

Wat Eugen Eichter voornamelijk ook bij zijn oppositie tegen Bismarcks sociaal-politieke wetgeving, en in de eerste plaats tegen den verzekeringsdwang leidt: de vrees om op deze wijze de bevoorrechte klassen op kosten der niet bezittenden te begunstigen, is eveneens het richtsnoer bij zijn bestrijding van Bismarcks koloniale politiek. Op den Duitsch-vrijzinnigen partijdag te Berlijn, den 13 Jan, 11., schilderde bij op lui-mige wijze, hoe men trachtte met kanonnen en geweren »christendom en beschaving" in Afrika in te voeren. Hij wees er op, hoe de Pruisische wetgeving de naastliggende gemeentelijke belangen veronachtzaamde, terwijl men het nu als een levenstaak beschouwde Afrika te beschaven. De Eransche milliarden zijn verteerd. Tien milliarden werden sedert 1-872 voor leger en vloot uitgegeven, de indirecte rijksbelastingen zijn sedert 1878 meer dan verdubbeld. Bovendien is ervoor meer dan 1200 milliarden schulden gemaakt. En onder deze finaneieele omstandigheden wil men nog de grenzen der rijksuitgaven tot andere werelddeelen uitstrekken. Op deze

wijze wordt naar Richters oordeel de veerkracht van het rijk versnipperd. Er zullen altijd weer nieuwe offers gevorderd worden van het volk. En terwille van wie? Van enkele handelmaatschappijen, welke tot heden noch in Oost- noch in West-AMka eenig bewijs van levensvatbaarheid, daargelaten nog van productiviteit hebben geleverd. Bij het debat over de koloniale politiek, in den rijksdag op 15 Jan. 11., wist Richter, ondersteund door Bamberger, den rijkskanselier de bekentenis te ontlokken dat de bestrijding van den slavenhandel niet veel meer, was dan een voorwendsel voor de blokkade van een deel der Oost-Afrikaansche kust, en dat het eigenlijk doel dier militaire operatie was, de verongelukte Deutsche Oost-Afrikaansche Maatschappij weer op de been te helpen.

Voor Eichter is feitelijk de gansche koloniale politiek van den rijkskanselier, vooral haar nieuwste phase, die zich met den sehoonen mantel der humaniteit heeft getooid, niets anders dan een nieuwe vorm voor militaire veroveringen, welker gevolgen niet te voorzien zijn, en waarvoor nieuwe offers van de schatkist gevorderd worden, wat te minder te rechtvaardigen is, omdat het geschiedt in het belang van enkele onderdanen van het rijk, ten nadeele van de andere, verre de meerderheid.

Tot juiste beoordeeling van Richters standpunt ten opzichte van Bismarcks politiek in het algemeen, moet men in het oog houden, dat Eichter, onder waardeering van de verdiensten van den rijkskanselier als staatsman en grondvester van het Deutsche rijk, in diens staatkunde tevens het grootste gevaar ziet voor het rijk. Dat het geheele tegenwoordige regeeringssysteem zich concentreert in een enkele persoonlijkheid, — daarin ligt naar Richters oordeel, en voorzeker met grond, de kracht maar tegelijkertijd de zwakte van Bismarcks politiek, wijl het als onvermijdelijk gevolg in zich sluit, dat met 's rijkskanseliers dood ook zijn

regeringssysteem ophoudt te bestaan. Wij behoeven hier slechts te herinneren aan de warme polemiek onlangs in de' Deutsche dagbladen gevoerd over den toekomstigen opvolger van den rijkskanselier; graaf Waldersee of een ander *Programmann*, gelijk het in een blijkbaar uit Bismarcks naaste omgeving ontsproten dagbladartikel met niet te miskennen bedoeling heette. Wie zal na den dood van Bismarck diens plaats innemen? Wat zal gebeuren als hij niet meer de bezielende kracht der regering van het Deutsche rijk is? Dit zijn vragen, welke de eene helft der rijksburgers zich vol blijde verwachting doet, welke de andere helft met angstige zorg uitspreekt. Vorst Bismarck is een groot staatsman en een buitengewoon rijkskanselier, maar hij is dit niet alleen, — hij neemt tevens in het Deutsche rijk een buitengewone positie in, zoo buitengewoon als geen staatsman vóór hem deed en geen minister hoogst waarschijnlijk na hem zal bekleeden. Wanneer nu deze bijna oppermachtige man van het staatstoneel verdwijnt, zal dan niet met zijn persoon zijn grootsehe arbeid te niet gaan? De *Junker* en *Mucker*, de zoogenaamde *Kreuzzeitungspartei*, kunnen reeds tijdens het leven van vorst Bismarck nauwelijks meer hun ongeduld verbergen om in zijn plaats te treden. Van den anderen kant zijn het de middelpartijen, de eigenlijke Bismarck-partij, welke aanspraak maken op de politieke nalatenschap van den rijkskanselier. Tusschen beiden staat een jeugdig keizer, in wiens karakter vroomheid en streng conservatisme de grondtrekken vormen, terwijl hij gedurende zijn korte regering reeds herhaaldelijk het bewijs leverde zelfstandig te denken en den moed zijner overtuiging te bezitten.

Alles en allen in het groote Deutsche rijk worden heden ten dage beheerscht, geleid door den rijkskanselier; hij heeft als het ware het Deutsche volk in een hypnotisehen slaap gebracht; het ziet slechts door de oogen van zijn rijkskanselier; het denkt alleen met de hersens van zijn

rijkskanselier. Hoe echter zal het ontwaken zijn, als de hypnotiseur er niet meer is? De zekerheid, dat dan een geweldige storm boven het rijk zal losbarsten, baart menig oprecht patriot, die de teekenen des tg ds weet te verklaren, bange zorg, wijl de zegepraal der reactie schier niet kan uitblijven. Wanneer ook deze zegepraal een tijdelijke, eene van korten duur kan zijn, dan nog stelt zij alles in de waagschaal, wat de liberale partij sedert" veertig jaar schrede voor schrede heeft moeten veroveren. Dit is het gevaar, dat Eugen Eichter van het tegenwoordige regeeringsstelsel ducht; dit is de reden, waarom hij levenslang onvermoeid het »Bismarck-regime" heeft bestreden. Een zelfbewust en onafhankelijk karakter als Eichter, die alle onvrijheid en alle autoriteitsgeloof haat, kan niet anders dan minachting koesteren voor de blinde vereerders en armzalige vleiers, waarvan de rijkskanselier omringd is. Zij maken den machtigen staatsman tot 't voorwerp van een fanatieken eeredienst; Bismarck is voor hen een god, wiens besluiten men aan geen eigen oordeel toetst doch onderworpen gehoorzaamt. In hun oog is ieder, die hun onbegrensd geloof in den minister niet deelt, een vijand van het rijk. Wie het waagt aan de onfeilbaarheid van hun fetisch te twijfelen, zijn daden te beoordeelen, is volgens hen een slecht patriot, een bondgenoot van den buitenlandschen vijand, een stichter van wanorde, een oproermaker, voor wien tuchthuis en dwangarbeid nog een te lichte straf zijn, want even blind als hun liefde is hun haat. Eichter begrijpt al te goed, waarheen zulke karakterlooze aanbidding rrioet leiden, welk een immoreelen invloed zij op het volkskarakter moet oefenen.

Zal Eugen Eichter ooit een andere plaats in het politieke leven van zijn vaderland vervullen dan die van leider eener kleine maar even dappere als invloedrijke oppositie? Mogelijk is het; — waarschijnlijk niet. Met den dood van keizer frederik

heeft Richter en met hem zijn partij zijn liefste en schoonste verwachtingen zien ten grave dalen. In kroonprins Eriedrich Wilhelm vereerden de vrijzinnigen den toekomstigen, eersten waarachtig constitutioneelen vorst van het Duitsche rijk. De proclamaties door keizer Frederik bij zijn troonsbestijging aan het Duitsche volk' en den rijkskanselier gericht versterkten hen in hun goed vertrouwen; des te smartelijker was het ontwaken uit dit zoete droombeeld van een vrijzinniger bestuur; des te bitterder teleurstelling voor Richter en zijn vrienden, toen zoo spoedig de ongelukkige vorst bezweek. Het tooverland der vrijheid zoo nabij — en nu voor langen tijd de hoop het te bereiken vervlogen! Want de reactie neemt meer en meer toe in Düitsohland; de uitspraak van koning Eriedrieh Wilhelm IV: *Der Liberalismus ist eine Krankheit, gerade wie die Eiickenmarksdarre*, — zij klinkt de huidige regeering te Berlijn niet als een abnormaliteit in de ooren.

Indien al waar is, dat de toekomst aan de democratie behoort, dan nog ligt de verwezenlijking dezer waarheid voor het Duitsche rijk in ver verschieft. Eugen Richter zal waarschijnlijk nimmer den triomf der democratie, wat het schoonste loon voor zijn streven ware, mede-vieren. Maar ook indien al Eugen Richter op dit oogenblik het toppunt van zijn politieke loopbaan heeft bereikt, ja al ligt dit misschien reeds achter hem, ter wille van het Duitsche volk zelve hopen wij, dat de groote meerderheid van zijn landgenooten spoedig een rechtvaardiger oordeel over dezen moedigen man, die zich in zijn oppositie alleen door het groote hem zoo dierbare beginsel der vrijheid laat leiden, zal vellen dan zij tot dusver doet. Het strekt den Duitschers waarlijk niet tot eer, dat een groot deel van hen de verdiensten van Richter zoozeer miskent. Wie is het, die door zijn krachtig optreden voor »recht boven macht," door zijn mannelijk woord altijd weer tot nieuwen tegenstand tegen de politieke

en economische reactie aanvuurt en den moedeloosen , die het hoofd laten zinken, nieuwe veerkracht schenkt?

Het is Eugen Richter, die in het strijdperk getreden voor recht, vrijheid en waarheid, zijn beste krachten ten offer brengt bij de verdediging van duur verworven volksrechten. Wat ons betreft, deze vluchtige schets is een bescheiden blaadje in den lauwerkrans, welke dezen energieken, onafhankelijken en eenvoudigen man naar recht en billijkheid toekomt.

Middelburg, Mei 1889.

KLAOS GROTH,

KLAUS GROTH.

• Klaus Groth? Wie, wat is Klaus Groth? Wat dacht en deed hij, dat hij zelfs buiten de grenzen van zijn vaderland met eere mag genoemd worden? Wij meenen ons te herinneren, dat iemand van dien naam indertijd een boek met verzen in een of ander dialect heeft uitgegeven, — is *hij* dat? —

Ja, dat is hij.

— Maar is dan hei gemiddelde peil der groote mannen «oo gedaald, dat een paar bundels-platduitsche verzen toereikend zijn, om den schrijver tot hunne hoogte te verheffen?

Laat ons den onvruchtbaren strijd vermijden, of de groote mannen van heden kleiner zijn dan de groote mannen van gisteren; maar stellig is het de draagkracht van diezelfde platduitsche gedichten, waardoor Groth is opgetild tot het niveau van hen, die eens mans lengte boven de massa uitsteken. Op de beide deelen van den *Quiokborn* rust inderdaad zijn roem, *eu* honderden mannen van smaak en geleerdheid in het groote kunstminnende en geleerde Duitschland hebben nog onlangs in woord en schrift niet geestdrift getuigd, dat deze roem op dien tweelingpilaar vast genoeg staat, om

den krachtigen steun van zijne *Vertelln* en zijne idylle *Roth-geret Meister Lamp tm sin Doclider* te kunnen ontberen.

En wien zulk een eervol getuigenis nog niet voldoende is, die wete, dat onder hen, die als 't ware meer met hun hart dan met hun verstand oordeelen, wier geestelijk instinct evenwel ook door geene mode van den dag her- en derwaarts wordt gedreven, duizenden den dichter vaak met vochtige oogen hebben gedankt voor het verheffend genot, dat de *Quickbom* hun schonk. En zij, wier stemmen in de letterkundige wereld den toon aangeven, en zij, die het groote koor der volksopinie vormen, zingen eenstemmig zijnen lof, als van den dichter en tolk der Nederduitsche stammen. Geen, die hem niet voor een »man van beteekenis" houdt en hem niet gaarne eene plaats toekent naast Eritz Beuter, die in de komische figuur van Onkel Brètsig een Mecklenburgschen Piekwick schiep.

Iedereen bij ons kent Eritz Reuter, al kent hij hém slechts uit vertalingen, die noodzakelijk gebrekkig moeten zijn! maar wie kent den man, die naast hem zit? Allen hebben tranen met tuiten gelachen bij de dubbele liefdesverklaring onder den kerseboom, bij de nachtelijke lekkerij in 't bed van Madam Westphalen, toen de Fransche horlogemaker er in sloop, bij — ja, waarbij niet al; maar hoevelen weten, welk eene bekoring er uitgaat van zoo' menig lied, aan den *Quickbom* ontvloed?

Zoo schijnt het mij dan geenszins een nutteloos, maar veeleer een dankbaar werk, ja, haast een plicht, de aandacht van den Nederlandschen lezer eenige oogenblikken te vestigen op het streven en werken van den thans zeventigjarigen, dichter, aan wiens «levende bron" (*Quickbom*) nog te weinig landgenooten zich verkwikt hebben.

Ik kan het vermoeden kwalijk onderdrukken, dat zeer velen in den lande een dichter als Klaus Groth niet voor

vol aanzien. Een man, die verzen maakt in 't dialect, staat voor hen niet veel hooger dan de banketbakker onzer groote steden, die den voorbijganger zijne vormende kracht in allerlei gewrochten van suiker en chocola laat bewonderen. Deze is zoomin een beeldhouwer, als gene een dichter. Ze doen het beiden *wel* niet onaardig, men kijkt welwillend naar den een en luistert eens naar den ander, doch alleen in 't voorbijgaan, als men toevallig eens iets van hen te hooren of te zien krijgt* Groth zal voor velen dan ook wel een niet onverdienstelijk man zijn, misschien een goed professor en een gezellig oud heer, — maar een dichter van beteekenis? •Dat is de bewondering wel wat al te ver gedreven. Al is bij ook met Bodestadt in hetzelfde jaar geboren, als zeventigjarige op gelijke wijze gevierd, al hebben hunne portretten en levensschetsen in dezelfde tijdschriften gestaan, toch doet men te kort aan de eer van Mirza Schaffy, door hem in eenen adem te noemen met den naam van welken boerenpoëet dan ook.

Zij, dié zoo spreken, doen zonder te willen onzen dichter onrecht. Vooroordeel en onvolledige kennis zijn de bron hunner in beschaafde kringen vrij algemeene dwaling. Uitgaande van de 'meening, dat een dialect eene ontaarding van de spreek- en schrijftaal der hoogere standen is, eene spraak voor daglooners On buitenlui, arm aan woorden, verbasterd van klank, beschouwen zij eiken tongval als te eenen male • ongeschikt tot het uiten van een niet al te bekrompen geestesleven en houden hem voor onfatsoenlijk en ruw bovendien. Hoe men in zoo'n taaltje kan schrijven, is hun een raadsel; dat men daarin zou kunnen dichten, eene ongerijmdheid. Hebben ze ook al eens geglimlacht bij eene aardige wending, uit den volksmond opgevangen, verbaasd gestaan over de juistheid eener benaming of eener vergelijking, treffend genoeg om — met permissie — in kleinen kring te worden medegedeeld, — toegeven, dat de volkstaal voor iets anders

zou deugen dan voor eene ui van verdacht allooi, eene kluchtige geschiedenis of koddige rijmelarij, kunnen zij niet. Er is eene te sterke stallueht aan alle dialect.

Men moet erkennen, dat deze meening, hoe eenzijdig en onjuist ook, verschoonbaar is in den stedeling, die onwillekeurig voor onbeschaafd leert houden, wat van zijn conventioneel fatsoen afwijkt, en het volk beoordeelt naar de exemplaren, waarmee hij nu en dan in vluchtige aanraking komt. Doch hoe verschoonbaar ook, deze opvatting is en blijft eene misvatting. Het oordeel zou geheel anders luiden, zoo men zich de moeite gaf, een oogenblik na te denken over den aard der dialecten en hunne waarde voor de teekening van het volk, dat ze spreekt; en wordt dit oordeel reeds gunstig, waar er sprake is van Geldersen, Zeeuwsen of Hollandsch., veel gunstiger wordt het nog, waar wij de onderling weinig verschillende tongvallen samenvatten, die (ons Nederlandseh er maar eerst buitengelaten) van Eemstot Weichsel, dus in Nederduitschland, door millioenen menschen gesproken en met den collectieven naam van Neder- of Platduitsch worden aangeduid.'

De aard der dialecten. Om niet buiten het nauw bestek van dit opstel te gaan, leen ik van een taalgeleerde van naam eene zeer gelukkige vergelijking.

»Schrijftalen», zegt Max Muller, »betalen hare tijdelijke grootheid met onvermijdelijken ondergang. Zij zijn gelijk aan stilstaande wateren naast groote rivieren. Zij vormen reservoirs van 'tgeen eens vloeiende taal was» maar zij gaan niet mee in den grooten voorwaarts strevendenden stroom."

• Een andermaal vergelijkt hij de schrijftaal bij de ijskorst eener dichtgevroren rivier. »Schitterend èn glad is zij, maar stijf en koud. Tijdens staatkundige omwentelingen wordt deze gepolijste vloer doorgaans verbroken en weggespoeld door het water beneden. Dan overstroomden de vulgaire tongvallen

het kristallen oppervlak der schrijftaal en vernietigen de overblijfselen eener verouderde beschaving. Zoodra ontwikkeling de taal aan banden legt, zoodra deze door grammaticale regels de geschiktheid verliest, om zich te wijzigen, leidt zij een kunstmatig, in plaats van een natuurlijk leven, Moge zij ook nog langen tijd voortbestaan, terwijl zij de stam schijnt te zijn, is zij nog slechts een verdorde twijg, langzaam afstervend van den levenden wortel."

Dialecten — *Stammspracïen* is de gelukkige naam bij Klaus Groth — zijn dus geenszins ontaarde kinderen van de algemeene schrijftaal; integendeel, deze is veeleer de tot aanzien gekomen, in het soms knellende keurslijf der gewoonte geprangde nakomeling van gene. Bij officieele gelegenheden doet deze fatsoenlijk geworden dochter het woord, zij alleen waagt het te spreken tot God in het gebed, zij verhaalt van den stand en den voortgang der wetenschap; want zij kent de vormen, zij bezit waardigheid en heeft eene schoolsche opvoeding ontvangen. Doch een keurslijf mag houding geven, het belemmert vaak de beweging en verhindert den groei: iedere schrijftaal verstijft min of meer, ja, zij wordt eene doode taal, zoo ze niet voortdurend gesterkt en gevoed wordt, door wie haar het leven schonk: de volkstaal, de eeuwig krachtige en bloeiende moeder.

Maar gaat die kracht niet hand in hand met ruwheid en slechte manieren?

Voor eenige jaren gaf een landgenoot twee honderd vertalingen van de gelijkenis van den verloren zoon uit, alle in Nederduitsche tongvallen. Welk eene ontheiliging van het gewijde verhaal! — Dat was de eerste indruk, dien men ontving, 't Was ongeveer zoo, of men uit priestermond hoorde, dat Jezus met zijn jongelui soms uit visschen ging.

Van waar dat effect? Gewis had geen der vertalers eene ontwijding bedoeld, maar menigeen voelde ze niettemin.

Gewoonte, alles gewoonte. Niet alleen zijn we, hoewel ten onrechte, gewoon, de Bijbelsche verhalen te lezen in een Nederlandseh, deftig en statig en eerbiedwekkend door ouderdom, ofschoon de kinderlijke eenvoud der meeste ongetwijfeld veel meer tot haar recht zou komen in 't eenvoudige gewaad der volkstaal, dat zij oorspronkelijk droegen; maar er is nog eene andere omstandigheid, die wij hier voornamelijk in 't oog dienen te vatten. Wij zien de dingen al naar den klank der woorden in een eigenaardig licht. Een andere klank, een andere tint. Meer nog: bij elk ander woord voor dezelfde zaak verrijst het beeld voor onzen geest in ander gezelschap. Laat mij, om 't geen allen bekend is, te verlevendigen, een voorbeeld aan onze schrijftaal ontleenen. Hoe ongelijk verschijnt het begrip van *vrouw* voor ons oog, als men het noemt met ongelijke namen. Denkend aan haar, die bewust van den ernst des levens, beloofte de lusten en lasten van 't huisgezin met hem te deelen, spreekt de man van zijne *echtgenootte*. Maar als hij in oogenblikken van hooggestemd gevoel, vol is van dankbaarheid voor al hare liefde, trouw, toewijding en zelfopoffering, dan komt een ander woord hem op de lippen, doch niét verder; het woord *gade* is te heilig om het uit te spreken, men kan het in sommige oogenblikken slechts schrijven. Noem haar echter *gemalin* en al deze teere beelden van ideale liefde verdwijnen, neen, maar verbleeken toch; gij ziet eene vorstelijke gestalte aan de zijde van haren vorstelijken heer, gij ziet slepende gewaden, onderdanige buigingen en genadige blikken.

Nu, soortgelijk is het verschil tusschen den indruk der schrijftaal en dien van het dialect. Beseft, zoo al niet begrepen is dit verschil door ieder, die ooit zich verknouterd heeft bij eene typische volksuitdrukking en bij 't oververtellen merkte, dat zij niet te vertalen was, of de aardigheid was er af.

Hierin ligt dan ook de kracht van het dialect, zijne waarde

voor de teekening van het volksleven. Wat kan de dichter van dat leven anders doen dan de levende sprake zijns stams spreken, dan den vorm nemen, waarin al de rijkdom van het denken en voelen der massa is neergelegd! Elke andere spiegel geeft een valsch beeld, elke andere taal is slechts een behelp. En zoo hg niet alleen over, maar ook tót zijn volk wil spreken, als Groth het deed, dan blijft hem zelfs geen andere keuze, daar anders niemand naar hem luistert.

Onze Cremer heeft aan de eenheid, zijner Over-Betuwsche schetsen niet weinig afbreuk gedaan, zoo vaak hij van de taal zijner boeren in 't beschaafde Nederlandsen oversprong of omgekeerd. En had dit slechts enkel aan de eenheid geschaad! Maar zijn gedurig wisselen van standpunt, nu onder dan boven de eenvoudige lieden zijner teekening, heeft het beeld ook onwaar gemaakt en daarmee zijne kunstwaarde • verkleind. Had hij de bescheiden plaats te midden van het Betuwsche landvolk, eens door hem ingenomen, behouden, hij zou niet als nu op het vrome, maar onartistieke pad van den zedenmeester verdwaald zijn. Ondanks zijne schildersgave en zijn groot dramatisch talent is hij nu noch een .3Mtz Beuter, noch een Klaus Groth voor Nederland geworden. Dezen hebben het begrepen, en de laatste heeft het zelfs meer dan eens in allerlei vorm uitgesproken, dat voor de schildering des volks de taal des volks de beste van alle talen is. Er zijn kunstwerken beweert hij, die in het zoogenaamde zuivere Hoogduitsch nauw mogelijk zijn. »Het dialect, de volkstaal is, voor den kunstenaar althans, een helper en medewerker. Het volk toch heeft in zijne taal en spreekwijze zichzelf geteekend, heeft op het dialect den stempel van zijn karakter gedrukt, heeft voor den kunstenaar het voorbereidende werk verricht, omtrekken geteekend, kleuren gemengd; hij heeft ze slechts voor 't nemen, ja

zonder hen zou hij nooit in staat zijn tafereelen te schilderen, die tintelen van leven." ¹

Hiermee zijn we aan den rand van het licht en bij de schaduw gekomen: het. publiek van den dialectdichter is beperkt, er zijn zoo weinigen, die hem verstaan.

Natuurlijk, als zijn dialect door weinigen gesproken wordt. Doch dit bezwaar mag wegen voor het Friesch, geenszins voor het Platduitsch, dat de spraak is van bijna alle bewoners der Noordduitsche laagvlakte, die het Hoogduitsch met moeite moeten aanleeren, gelijk onze Friezen het Nederlandsen — als eene vreemde taal.

't Is waar, omgekeerd is voor den Hoogduitscher, haast nog meer dan voor ons, het Platduitsch eene vreemde taal, en wel eene, die een welopgevoed mensch niet geacht wordt te kennen. En kennen moet men het toch, om Groth en Reuter te kunnen genieten.' De meeste prozawerken van dezen zijn w • 't Nederlandsen overgebracht, maar, hemel I wat is zulk eene vertaling, vergeleken met het oorspronkelijke! Ze heeft er geen hand water bij. De »Gedroogde kruiden" lijken op de »Olie Kantellen" als eene oleographie op de schilderij van een groot meester. Waar is de betoovering van het licht, de gloed der kleuren, de rijke schakeerihg van tinten? H^{et} zijn dezelfde lijnen, dezelfde figuren, en toch is het iets anders. Het is, als ik een beeld aan de muziek mag ontleenen, dezelfde toon, maar op een vreemd instrument; er is een ander timbre, want de bijtonen zijn andere. Wat voor viool geschreven is, kan niet op eene dwarsfluit geblazen; Kernbrandt is uit geen kleurendruk te kennen en IDaus Groth alleen in 't oorspronkelijke te waardeeren, — eene beperking

¹ *Veler Munêarien ztnd mwniartige Bielihing* von Kkus Groth; Bcclin, Geoi'g Stücke 1873. (Opgedragen aan de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te leiden door den schrijver, haar medelid.)

trouwens, die voor alle letterkundige gewrochten geldt, maar bovenal voor die in het dialect.

Mocht iemand lust gevoelen het humoristisch proza van den Mecklenburger of de teere verzen van den Holsteiner voor onze landgenooten te vertolken, hij zou ze in 't Groningsen, in 't Zeeuwsch, in 't Geldersen, maar altijd weer in een (Nedefduitsch) dialect moeten overbrengen en op voorbeeld van Hooft »nae 'slants ghelegentheit verduitschen". Men krijgt dan wel niet het ooi-spronkelijke kunstwerk terug, maar toch een kunstwerk. En dit zal op het andere ten minste evenveel gelijken, als men zegt, dat een goed kind gewoonlijk op zijn vader doet.

Dat onze dichter van dezelfde leer was, kan blijken uit de wijze, waarop hij Robert Burns' *Tam o' Shanter* op eigen bodem als *Hans Schander* overbracht.

Nog eene ernstige bedenking tegen het gebruik van het dialect Voor dichterlijke scheppingen, dient overwogen te worden.

Het mag dan waar zijn, zal mogelijk iemand tegenwerpen, dat alleen gewoonte ons de volkstaal onbeschaafd en onpoëtisch doet schijnen; dat evenzoo gewoonte dien schijn doet verzwinden; dat zij voorts bij uitstek geschikt is om landelijke toestanden en personen weer te geven, — dit boerentaaltje is en blijft met dat al arm, daar het immers niet meer omvat, dan besloten is in den gezichtskring van hardleersche koppen, die hunne dagen slijten »bij 't vreedzaam en onnoozel vee" of achter den ploeg, maar in ieder geval met de bekende »zeven kinders en een wijf", bekrompener nóg dan hun echtgenoot en vader.

Het vonnis is hard, doch, gelukkig voor onzen dichter, het vonnis is onrechtvaardig. Het kan zeker alleen in't hoofd van een kortzichtig stedeling opkomen, te meenen, dat de duizenden, die in ons vaderland geen zoogenaamd * Hollandsen"

spreken, onontwikkelde menschen zijn. Het is bezwaarlijk te loochenen, dat het aantal van hen, die zuiver Nederlandsen spreken, verbazend klein is. Zoo daarin het criterium deibeschaaving lag, zouden we een volk van kinkels en botteriken moeten wezen. Van een onzer noordelijke provinciën getuigde Emile de Laveleye, dat hij daar meer gezond verstand dan elders had aangetroffen, terwijl Jonckbloet verklaart, dat in haar hoofdstad de smaak voor het tooneel vrij wathooger staat dan in Amsterdam of Den Haag. Nu, in dezelfde provincie zijn er slechts betrekkelijk weinigen die Nederlandsen spreken; de meesten wagen er zich niet aan, maar drukken zich uit in een' tongval, die door een' Hollander slechts met moeite verstaan wordt.

Geheel anders echter nog is de toestand in Duitschland, waar — we wezen er reeds vaker op — tien tot twaalt millioen mensehen in huis en op straat eene taal leeren spreken en liefhebben, die van het officiëele Hoogduitsch veel meer verschilt, dan van onze schrijftaal of van de meeste •dialecten te onzent, met welke zij immers ten nauwste verwant is. Zeker, in de scholen leeren zij de voor het geheele vaderland geldige spraak, maar op de speelplaats, in den familiekring, en telkens, als men »onder ons" is en het hart warm wordt, komt het Nederduitsch boven en klinken de woorden met ongeveer 'denzelfden klank, dien we ook, in Vlaanderen en ons land hooren. En dat onder menschen van allerlei rang en stand en ontwikkeling. »De Hatduitsche preeken van Jacobus Sackmann, nog uit het begin der 18de eeuw, zijn geen sprookje, maar werkelijk gehouden", zegt Dr. Karl Eggers *, Groth's biograaf, »en in Noord-Duitschland zal de Platduitsche taal nog in lang niet uit de rechtszalen verdwijnen. Dertig jaren geleden heb ik als president van de rechtbank te Rostöck ruim zooveel gedingen, civiele

¹ Klaus Grott *md die phttdeitsche LicMnng*; Bevlm 1885.

en crimineele, in 't Platduitsch als in 't Hoogduitseh moeten leiden, en in dezen toestand is tot • op heden nog weinig verandering, gekomen. In 't particuliere leven echter reikt ' het gebruik der Platduitsche taal nog steeds in veel hoogere , beschaafde kringen, dan diegenen zichzelf en anderen wijs maken, die haar den toegang tot het rijk der dichtkunst ontzeggen, omdat zij slechts uitdrukkingen en wendingen voor de gedachtenkringen der onderste yolkslagen heeft. Zoo bijv. stam ik van eene Rostoekeer koopmansfanailie af, waarin de omgangstaal Platduitsch was, evenals toen algemeen 't geval was in den beschaafden middelstand dezer toch niét geheel onbeduidende zeehandelsstad. Op het gymnasium spraken wij jongelui niet anders, en in de vrije kwartiertjes hoorden wij onze leeraren, professoren en *doctores phiösopphiae*, als zij in de gangen op en neer wandelden, Platduitsch spreken. De weinige uitzonderingen bevestigen alleen den regel. Op de Duitsche universiteiten eindelijk was het vertrouwde Platduitsch alras de conversatie-taal, als Mecklenburgers, Holsteiners enz. samenkwamen.

Nu kan men toch niet aannemen, dat deze jongelui, die later onder de beschaafdsten ambten en waardigheden hoopten te bekleeden, en die leeraren en professoren, welke reeds zulke ambten bekleedden, geene andere stof tot gesprek hadden dan de boerderij, dan kluchten en grappen, hoe ruwer, hoe liever."

De man heeft gelijk. Nochtans, het is niet te loochenen, dat de Platduitsche taal aan gebied, kracht en eenheid verloren heeft, sedert zij de vlag heeft • moeten strijken voor hare zuster uit de bergen. In de zeventiende en achttiende eeuw is er van eene Nederduitsche letterkunde eigenlijk geene sprake meer. Sedert Opitz moet de volkstaal in 't Noorden "wijken voor die van Luther, zij verdwijnt hoe langer hoe meer uit de regeeringsstukken, uit de kerken, uit de scholen. De tijden zijn voorbij • — vooreerst althans — waarin bijbel-

vertalingen, geleerde geschriften, kronieken en oorkonden in 't Nederduitsch werden opgesteld, waarin hervormde predikanten uit ons land de nieuwe leer verkondigden aan Nederduitsche broederen en — verstaan werden. Naarmate het Hoogduitsch aanwies in letterkundige en politieke beteekenis, nam die van het Nederduitsch af, en alleen het Nederlandsen handhaafde en ontwikkelde zich als zelfstandige schrijftaal; de bewoners der lage landen, die het juiste oogenblik verzuimd hadden om één grooten staat te vormen, begonnen aan de waardigheid van hunne eigene spraak te twifelen, de kleine verschillen der onderscheiden landstreken werden grooter; het Nederduitsch, uit het openbare leven verdrongen, trok zich terug op het platteland, in de dorpen en kleine steden.

Zoo stonden de zaken, niemand dacht meer aan de litterarische beteekenis van het Platduitsch, integendeel, men was overtuigd van zijne waardeloosheid. Maar Klaus Groth geloofde aan zijne kracht en zijnen adel, gelooft er nog aan, en, daar alle bezieling als vuur aanstekelijk is, warmte meedeelend en opwekkend, zijn er thans bonderden van dezelfde overtuiging. Met grooten trots wijzen zij op hetgeen in de laatste dertig jaren in 't Platduitsch geschreven is, en zoo zij ook met Kückert erkennen, dat de stroom der poëzie, als gewoonlijk, veel bonte steentjes, gruis en zand aan land heeft geworpen, zij weten tevens, dat er eenige echte paarden onder liggen. De *Quickborn* is er eene van.

Geheel zijn leven heeft Groth* voor het goed recht van de volkstaal gestreden, in eene lange reeks' van grootere en kleinere opstellen dat recht bepleit. Terwijl hij dankbaar het nut van óéne gemeenschappelijke taal voor het groote Duitsehe vaderland, dat Noord en Zuid'omvat, erkent, waardeert wat er al grootsch in die taal is tot stand gebracht door geleerden en dichters, staat het niettemin bij hem vast, dat de Nederduitseher vooralsnog niet Hoogduitsch denk* en zijn gemoed allerminst zich kan uiten en weervinden in

eene andere taal dan het Platduitsch, liet moge dan Oost-frieseh, of Holsteinsch of Mecklenburgsch getint zijn. Hij wil niets te kort doen aan de schoonheid van de bevoorrechte dochter des huizes, maar de andere bekoort hem meer; zij is hein de liefste en verdiende een beter lot, dan voor Asschepeoster te spelen, want het glazen muiltje past alleen haar. Als hij over haar spreekt, is hij onuitputtelijk; zijne liefde grenst aan vereering. Hij ontstak in toorn, toen Reuter aan 't begin zijner dichter-loopbaan haar zijne *Lausolien . und Bimels*, een bundel berijmde aneedoten en koddige vertelsels, in den mond lei, en werd eerst weer verzoend, toen hēj haar *Ut de Franzosentid* liet verhalen.

De vrij uitvoerige beschouwingen, die voorafgaan, staan in inniger verband met onzen dichter dan aanvankelijk mag schijnen, daar zij in hoofdzaak zijne meeningen weergeven. Om mogelijke, vooroordeelen tegen het dialect in 't algemeen en in 't bijzonder tegen het Platduitsch te bestrijden, heb ik de wapenen van Groth zelf kunnen borgen.

Het beste pleidooi nochtans, dat hij voor de Platduitsche taal heeft gehouden, is niet wat hij over, maar wat hij in haar heeft geschreven. En het beste daarvan is tevens het eerste, zijn *Quickborn*. Dit boek, mag men zeggen, was een dichterlijk waagstuk. Toen het in 1852 verscheen, wekte het algemeene verbazing.. De heeren critici waren aanvankelijk beteuterd, daarna verontwaardigd, en toen ze woorden vonden, waren bet woorden van spot en minachting. Deze munt droeg voor ben een ander stempel dan het officieel erkende, en werd <3us niet voor echt erkend. Ten hoogste een derde van den *Quickborn*, heette-het, was poëtisch, een derde vervelend, een derde totaal onleesbaar. »Groth wilde in de arena der dichtkunst de hoogeschool rijden, terwijl hij op zijn zelf-gefabriceerd paard alleen de kunsten van een clown kon vertoonen."

Het was het- vooroordeel tegen liet dialect dat zoo sprak.

Gelukkig evenwel dacht het publiek anders. De eerste oplaa van 2000 exemplaren was spoedig uitverkocht. Dertien andere zijn sedert gevolgd; van de geïllustreerde (7000 ex.) is geen exemplaar meer te krijgen. Langzamerhand is ook de waardeering gekomen van de letterkundigen, wier namen klank hebben in Duitschland. Toen de jonge dichter zijn manuscript met het verzoek om een aanbevelend woord aan Gervinus zond, schreef deze, dat hij daaraan niet kon voldoen, maar dat deze gedichten zichzelf wel baan zouden breken. Was Gervinus het niet geheel met zichzelf eens, wat hij er van moest denken, wat er van zeggen? Hoe 't zij, de verzen hebben zich baan gebroken. Freytag en A. von Humboldt spraken hunne bewondering uit; later volgden vele anderen; de philosophische faculteit van de universiteit te Bonn verleende den plotseling bekend en beroemd geworden dichter in 1855 *honoris causa* den doctorstitel.

"Wie was hij eigenlijk, van waar kwam hij?"

Hij was de zoon van een eenvoudig landman in Holstein. Daar, in 't noordelijk Ditmarschen, werd hij den 24sten April 1819 te Heide, onder 't volk *de Haid* genoemd, geboren. Het moet een eigenaardig land zijn, dat hooge geestland van Ditmarschen, welks oude strijdvaardige bewoners nog voortleven in de sagen van hunnen strijd voor de vrijheid. Groote heivlakten, waar uren in 't rond de blik door niets gestuit wordt en onwillekeurig de verbeelding meer ziet, naarmate het oog minder ontwaart; verder naar binnen, waar verwanten van den jongen Klaus woonden, een heuvelachtig land met bosch en beken, zijn jongensideaal, dat hij voor ons deed herleven in zijn *Jugendparadies* en *Eanne ut Frankrik*. Naar 't westen toe verandert het landschap. Vrij steil daalt de bodem af naar de vruchtbare marsch, de lage vette weilanden aan de kust, met hunne rijke op wierden gebouwde boerderijen; dan komen de bij hoog water onderlopende kwelders en eindelijk de zee, die breekt op den ondiepen bodem van

slik' en zand. Op stille avonden wordt het geruisch der golven ver naar binnen gehoord, een geheimzinnig, droomerig geluid, dat de nachtelijke lucht doordringt. Dat is het *brusen* of *rasen* van het *Haf*.

In deze omgeving groeide Groth op, en werden hoofd en hart vervuld met beelden en gewaarwordingen, zooals alleen een scherp waarnemer en eene dichterlijke natuur ze ontvangen.

Vijftien jaar oud kwam hij op het kantoor van den »*Kaspel-vagd*», den voogd van het kerspel. Er was gelukkig weinig te doen, zoodat hij zich naar hartelust kon te goed doen 'aan de vrij wel voorziene bibliotheek, van zijn' patroon. Zoo kwam niet alleen Göthe, maar zelfs eene vertaling van Shakspeare in zijne handen. In '38 besloot hij eindelijk naaide' kweekschool van onderwijzers in Tondern te gaan. Daar begon een tijd van onafgebroken, regelmatige en alzijdige studie. Wel beseffend, dat zijne kracht nog moest wassen, voor hij zelf iets dragelijks kon voortbrengen, onderdrukte hij opzettelijk zijne litterarisehe neigingen, en wierp zich, nadat hij in 184A tot onderwijzer aan eene meisjesschool in zijne geboorteplaats was aangesteld, met noeste vlijt op de wis-' en natuurkundige wetenschappen en de filosofie. Met het werk scheen ook zijn werklust te groeien. Zelf kalfaterde hij eene oude rammelkast en oefende zich op eigen hand, tot hij een goed pianist was.

Doch zulk een leven van overmatige geestesinspanning kan niemand straffeloos langen tijd voortzetten. De overprikkelde zenuwen vroegen rust. Hij zag zich genoodzaakt, voorloopig alle verdere plannen voor de toekomst op te geven en zijn ontslag te nemen. Zijn vader maakte zich bezorgd over zijne gezondheid. Eens op een morgen zei hij tot hem: »Mijn jongen, zulk werken dag en nacht zonder ontspanning, dat gaat niet, dat houdt geen mensch uit." — »Dat weet ik", was 't antwoord. — »Nu, haal dan eens adem en rust wat uit". — »Ik wil over eene sloot springen

en neem juist den aanloop. Ademhalen gaat niet aan. Br over kom ik, dood of levend, dat weet ik niet".¹ Twee jaren lang leefde hij in landelijke eenzaamheid hij zijnen vriend Leonard Selle, den lateren komponist zijner liederen, op het eiland Femarn, alleen met de natuur, zijne herinneringen en zijne boeken.

Of hg' er veel rust vond, zooveel als bij noodig bad, is te betwgfelen. Het nemen van een aanloop is inspannend werk. Studie van en oefeningen in het metrum en bovenal de quaestie van het Nederduitsch hielden hem bezig. Daarbij kwamen de politieke woelingen in Sleeswijk-Holstein, die bet hart van den Ditrnarseber onstuimiger deden kloppen. De tijd, voor kalm herstel bestemd, was eigenlijk een tijd van innerlijke ontroering en grooté inspanning. Al wat'er woelde en werkte in zijn brein, nam langzamerhand vaste vormen aan, de beelden vereenigden zich tot groepen, het gevoel stroomde uit in liederen, en tegen het eind van 1852 verscheen de *Quickborn; Volksleben in plattdeuschwn Gedichten, DitmarsaJier Mundart*. . . . *

De geboorte van dezen eersteling had den dichter, echter bijna zijne gezondheid gekost. Drie maanden lang lag hg zwaar ziek te bed en slechts langzaam herstelde hij. Doch geluk en jeugd zijn goede heelmeeesters. Reeds in 1854 verschenen zijne Hoogduitsche gedichten: *Eundert Blatter, Paratipomena zum Quickborn*, waarvan Brahms er verscheidene componeerde. Het volgende jaar bracht van hem de *Vertelln, JPlattdeuschlie ErzciMungen*". Een paar gelukkige jaren vertoefde hij te Bonn, waar de vriendschap en vereering van begaafde mannen en vrouwen (Bettina von Arnim was eene

*

¹ »Min Jung, sou arbeiden Nacht un Dag olm on Brholung geit nit. dat kann keen Minsohennatur utkole". — '»Dat .weet ik". — '»Denn hol doch mal pnst un rau di mal utI" — »Ik wilj öwern Grabcn spïnge un nehm jüs den Tolqp. Pust hole geit ni. Böwev kam ik, ob dod oder lebeiniig, dat weet ik nich.". (Dow Göth.zelf meegedeeld aan A. 6. Bidmatiu)..

•van deze) hem opbeurden en bemoedigden. Van hier ondernam hij eene reis door Zwitserland, werd op den thuisweg te Dresden door zenuwkoortsen aangetast, maar kwam toch •eindelijk, zoo gezond als ooit, te Kiel, zijne -toekomstige "woonplaats aan. Hij Vestigde er zich als privaat docent voor Deutsche taal en letterkunde, trouwde eene lieve, beschaafde Bremer dame, werd professor aan de universiteit, welke betrekking hij thans *nog* bekleedt, en leidde verder een stil, maar werkzaam leven tot dezen dag.

Wel werd ook zijn hemel meermalen verduisterd en bleven •de gure wintervlagen niet uit, doch van ingrijpende lotwisselingen, die belangrijken invloed op zijne dichterlijke voortbrengselen hadden, is niet veel te melden. Al ging ook het •zonnetje van zijn huis voor altijd onder, hij had veerkracht genoeg, om zich weer op te richten. Het lot had hem gebogen, niet gebroken. Die hem kennen, beschrijven hem •ons als een vriendelijk, krachtig oud heer, groot van gestalte, grijs van haar, blozend van wangen. Zijn portret staat hiervoor. Toen hij de vriendelijkheid had, mij eene daarop .gelijkende photographie te zenden, schreef hij vooraf op de rugzijde een rijmpje. Het is wel niet voor 't publiek bestemd, maar op 't gevaar af van onbescheiden te wezen, schrijf ik het over, omdat het in zijn hartelijken eenvoud het beeld "van den schrijver helpt voltooiën.

Hier siihst * dn so dat lang Gesioht, * ziet
 De langen Been de siihst da Dicht
 Ok nieli binnen in dat old dütsch. Hart,
 Dat öller *, uwer nich köller ward, * ouder

benden we ons dan van het portret weer naar zijne gedichten, die ons wel degelijk veroorloven eenen blik te slaan in het oudduitsche hart, dat zeventig jaren niet hebben verouderd, noch verkoeld. Niet in den zin van Heine, die zeide:

Aus meinen groszen Sclimeizen
 Maoli' ieli die kleinen Lièder; —

zijne gedichten wijzen zeker slechts bij uitzondering op eigen levenservaring, en staan door hunne stemming daarmee slechts in verwijderd verband; maar wel in dien zin, waarin de poëzie van elk waar dichter ons de bloem van zijn geestesleven ontsluit. Wij zien, wat hij zag, zóó als hij het zag, wij hebben zijne visioenen en zijne gewaarwordingen.

Ik weet Klaus Groth niet beter te karakteriseeren, dan met den vaak misbruikten naam van volksdichter. Ik zou niemand kunnen noemen, die hem met meer recht mag dragen. In ons land is in dit opzicht niemand met hem te vergelijken. Wat er in allen omgaat, onbewust en nevelachtig, hij vindt daarvoor het woord en spreekt het uit, en allen spreken het na, of het hun eigen was en zij het reeds op de lippen hadden. Dat juist hadden zij ook zoo gedacht, zoo zouden zij het ook gezegd hebben. Zoo meenen zij. Want zij vergeten, dat hunne schemering licht is bij hem; dat hij weet, wat bij hen meenen is; dat hij levendig gevoelt, wat zij onzeker gewaar worden. Maar hij is nog meer dan de mond des volks.. Hij is niet slechts zijn tolk, hij is tevens zijn schilder. Terwijl men in zijne liederen zijne eigen gevoelens weer vindt, herkent men in zijne schetsen en verhalen zijne eigene omgeving, dezelfde personen, hetzelfde landschap. Wie het leven op het land slechts eenigermate kent, en vooral wie vertrouwd is met de eigenaardigheden van het volk op onze Heigonden, vindt ieder oogenblik een trekje, waarbij hij uitroept: dat is echt! Denk nu eens, welk een genot *Jij* moet smaken, die met dat volk is groot geworden, zelf tot dat volk behoort, zoodat hij in ieder trekje, in ieder lijntje eene nieuwe waarheid herkent.

Maar hooren we eerst naar den zanger, voor we naar den verhaler luisteren. Gene staat ongetwijfeld het hoogst.

Doch voor ik aan 't citeeren ga — en dit moet ik toch wel, want van lyrische of episch-lyrische gedichten een begrip geven, enkel door er over te schrijven, is onbegonnen

werk — veroorloof ik mij eene enkele raadgeving. Wie nooit Platduitsch in handen kreeg, wordt zoo licht door het vreemde afgeschrikt. Toch zijn de woorden, waarvoor ik de Duitische spelling behoud, niet zoo vreemd, als zij aanvankelijk soms lijken. De groote fout is gewoonlijk, dat men ze alleen ziet. Men moet ze hooren. Luid lezen is het beste middel om over de eerste moeilijkheden heen te komen; of men juist de ware uitspraak treft, doet er minder toe: de hoofzaak is, dat men verstaat.

Bij 't verschijnen van den eersten druk van den *Quickbom* zei Groth in het voorbericht: »Ik wou, dat ik zelf kon komen, als gij 's avonds om de kachel zit, om u mijne liederen voor te zeggen, heel gewoon en eenvoudig, slechts niet rijm en maat, zooals de dichtkunst het leert — gij zoudt verbaasd staan! — niet over mijne kunst, want die heeft niet veel te beduiden, maar over de muziek, welke in die eenvoudige tonen schuilt, die daar kunnen schelden als de beste, en dan weer vleien en weenen — niet huilerig als een kind, maar als een man met ingehouden tranen.»

Dat genoeg ontkomt ons, helaas! en Karl Bg'gers verklaart, dat het een zeer groot genoegen was hem te hooren; ieder moet zichzelf maar redden en zingen naar hij gebekt is. Laat mij er alleen nog even aan herinneren, dat de uitgangen der woorden (e, en, t, de, enz.) dikwijls wegge laten worden.

Eerst dan eene weemoedige herinnering aan zijne jeugd en zijn te vroeg overleden broer, Johann.

Ilc wull, wi weern nocï Meen, Jehann,	
Do weer de Welt so grot!	
Wi seten op den Steen, Jehann,	
Weost noch? bi Nawers Sot *.	* buuimans puf.
Au Hebeu * sei) de stille Maan,	* hemel.
Wi segen, wa * be leep,	* boe.
Un snaeken *?; wa de Himmel booh	* praatten,
'tfn wa"de Sot wul deep.	

Weesl noch, wa still dat weer, Jehann?
 Dar röhr * keen Blatt an Bom. * roerde zich.
 So is dat nu nich mehr, Jehami,
 As höchstens noch in Drom.
 Och ne, wenn dó de Scheper sung,
 Alleen int wide Feld;
 Ni wahr, Jehann? dat weer en Ionl
 De eenzige * op de "Welt. * schoonste.

 Mitünner inne Schummcrüd * * schemering,
 Denn ward mi so to Mod,
 Denn löppt mi 't langs den Rügg so hitt,
 As domals bi den Sot.
 Denn dreih ik mi so hasti um;
 As -weer ik nich alleen:
 Doch allens, wat ik flnn, Jehann,
 Dat is — ik sta nn ween.

Met.de woorden van Yirginie Loveling zou ik willen vragen

Hebt gij nooit in uw eigen herte
 Een weerklank van die stem gehoord?

Het schijnt wel, of er eenige afstand in de ruimte of in den tijd noodig is, om de dingen op hun schoonst te zien, ja, soms alleen reeds om ze te zien. Wie merkt zoo dagelijks iets van vaderlandsliefde? Grooth zoo min als een ander. Ze is eene latente, kracht. Doch toen hij eenige jaren ver van huis moest zijn, ontwaakte het verlangen naar zijn geboortegrond, die hem in den vreemde dubbel schoon toescheen, en op het thema van een oud Ditmarscher lied zong bij:

Dar liggt int Norn en landeken deep,
 En Landcken deep,
 Vi\ eensam liggt da Strand,
 Dar blenkt de See, dar hlenkert de Schep,
 dar blenkert de Schep:
 Dat is min Vaderland. .

Hij ziet, hoe de witte wolken opstijgen uit het blauwe Haf, heentrekken over 't land, — hij hoort het ruischen

van den regen. Hij ziet den dauw weer blinken op bosch •
 en wei, het korenveld geurt — een heerlijk landje in zijne
 stille pracht! Was 't niet, of de windvaan op' den toren
 schitterde als goud, als de avondklok bromde van ver? Over
 't heele veld bloeiden struik en hagen, stom en groot lag
 daar de marsen. Dan blonk als zilver de eindelooze zee, de
 vloed rees en daalde:

Uu klingt dat deep as Kloeken dalier,
 as Klonken daher:
 Höv tol clenn Brust dat Haf!

Wa de wolken Wendt *, nu dat dammri t ward * verblinden i schemerig
 nu dat düramri ward! —
 •Weer dat dat Haf, wat Wang?.
 Och ne, den Ton in min egen Hart,
 in min egen Hart
 Hett lisen * de Wehmoth snngn. * zachtjes.

Maar niet enkel in den vreemde heeft hij gevoel voor de
 eigenaardige schoonheid van zijn vaderland. Ieder oogenblik
 treft ons zijn fijn gevoel voor de wisselende stemmingen van
 het landschap, nu lachend in den zonneschijn, dan loom en
 slaperig neerliggend onder den grauwen nevel, die opsteeg
 uit het »Haf". Een heerlijk vers is in dit opzicht *Dat Dorp
 in Snee*, met zijne gelukkige wending aan 't slot. 't Gezicht
 van 't eindeloos witte veld, waar alles slaapt, de wilgen
 met hunne grijze haren, de beek tusschen de elzen, wekt
 ook in den dichter een oogenblik 't verlangen naar rust,
 gevoellooze rust, tot de i'ook, die uit de sneeuw opwarrelt,
 hem terugvoert naar zijn huis.

Still as ünnern warme Dek
 Liggt dat Dorp in witten Snee,
 Mank de Bllern * slöppt de Bek, * tusschen de elzen.
 Ünnert Is * de blanke See. * onder 't ijs.

AVioheln* stat in witte Haai-, * wilgen staan.
 Spegelt slapri all de Köpp,
 All is ruhi, kold un klav,
 As de Dod, de ewi slöppt*. * slaapt.

•Wit, so wit de Ogen reekt,
 Nich en leben, nich. en Lut * ; * geluid.
 Blan na'n blauen Heben treckt
 Sach de Kok na'n Snee hevut.

Ik nmob slapen as de Bom,
 • Sünnner Weh un sünnner Lust,
 Doch dar treckt mi as in Drom
 ' Still de Bok to Hus.

Veel inniger nog is een ander lied, welks titel *Se lengt*, het best door *SeJmsucht* of *Heimwee* te vertalen zou zijn, en dat belangrijk genoeg is om het geheel aan te halen. Het is een droomerig lied, zoo gij wilt, de vage klacht van een onbevredigd verlangen; weemoedig als de natuur, die 't eenzame meisje in den vreemde omgeeft.

An Heben treckt de Wulken,
 To TTöten ruilt, de See,
 De Welt is grot un eensam,
 Min. Hart so lütt un weh.

Ob heil de Sünn' dor baben*? * daar boven.
 Un achter grön dat LandP
 Ik seeg * man f grau un düster * zie t slechts.
 Den Newel op den Strand.

Vóór haar zinkt de zon in 't water, de ooievaar keert uit het riet, sleehts de zee is nog bewogen. De oogen zijn haar vakerig, de leden moe, haar hart bewogen als de zee. Daar klokkert iets in 't water; 't is een wilde zwaan; wat wil hij met zijnen roep? In de verte schemert door mist en nevel eene boot. Wie weet, ook daar zijn oogen, die vol tranen terugzien. Oeh, hoe gaarne zou ze mee voortdrijven

met de wolken of de stille maan, hoe graag ging ze als de oievaar naar 't kleine huis! Helaas, zij staat aan 't water en hoort de golven ruisehen.

Merkwaardig is de groote overeenkomst tussehen deze soort van gedichten en de meeste van de Ylaamsehe dichterssen Loveling, met name van Yirginie. Overeenkomst van inhoud, van toon en behandeling. Bij beiden datzelfde innig samenleven «n medevoelen met de natuur, gelijke stemmingen, gelijke zinzouw. Leg slechts haar *Avond-* of haar *Najaarsindruk* naast zijn *Se lengt* of zijn *Abendfreden* en gij zult de verwantschap van beider geesten niet kunnen loochenen. Ik zou niet gaarne beweren, dat, afgezien van eenige onregelmatigheden in de maat, hare kunst op dit punt behoeft onder te doen voor de zijne, doch zij is minder frisch. In zijne borst weerklinken al de tonen der rijke natuur, in de hare alleen die der zwaarmoedigheid. Ja, het schijnt haast, of zij omgekeerd de somberheid van het eigen gemoed meedeelt aan de wereld rondom, aan lucht en stroom, aan planten, dieren en menschen. Hij daarentegen is toegankelijk voor alle indrukken; hij ziet den zonnenschijn zoo goed als den nevel. Alleen de frivole lach vindt geen weerklank in hem, en zijne vroolijkheid slaat nooit over tot uitgelatenheid. Hij weet, dat maat houden 't geheim van alle ware kunstenaars is geweest.

Toen Groth het juist besproken gedicht had voltooid, bracht hij het aan een vriend, nog in de opgewonden stemming van iemand wien iets groots is gelukt, en uitte als zijne meening, dat hij thans den vorm van het echte lyrische lied had gevonden. Ik zou gaarne weten en meedeelen, wat die vriend daarop gezegd heeft, want evenals Groth mogen ook wij waarde hechten aan zijn oordeel. Het was namelijk niemand anders dan zijn landsman, de beroemde germanist Karl Müllenhoff, toen nog te Kiel, later lange jaren professor te Berlijn. De omgang met dezen geleerde is in menig

opzicht heilzaam geweest voor den dichter. De tweede uitgave van den *Quickborn* droeg er reeds de blijken van. Müllenhoff, zelf een Ditmarscher, ging het hart open, toen hg. Groth's verzen in handen kreeg. »Hem vielen, gelijk ons Platduitschers allen, de schellen van de oogen", zegt de reeds meergenoemde Karl Eggers.

»Nu eerst wisten wij, hoe rijk de taal was, die wij dagelijks in den mond voerden, en dat zij in 't geheel niets van het Hoogduitsch behoefde te borgen en zelf schatten genoeg bezat, die ook in gebonden vorm konden gegeven worden en hart en gemoed vermochten te roeren en te laven." Müllenhoff, bekeerd van zijn vroeger vooroordeel, regelde met den schrijver de spelling van den tweeden druk, voegde er eene woordenlijst bij en schreef eene voorrede met taalkundige en ethnographische ophelderingen. Doch dit is niet zijne grootste verdienste in dezen. Hij wees hem, waar nieuwe schatten te delven waren, en 'verhoogde zijne kracht, door 't zelfvertrouwen te sterken. Daar waren immers de sagen, die nog omwaarden onder 't volk; daar was de geschiedenis van Ditmarschen, zooals die in de kroniek stond geboekt; daar was vooral het volkslied, dat diende bestudeerd en nagevolgd*.

De tweede druk van den *Quickborn* is dan ook vrij wat rijker dan de eerste, en zoo we dankbaar zijn voor de nieuwe reeksen: *Wat sik dat volk vertelt*, *Ut de oll Krönk* (kroniek), *Ole Loeder*, komt een deel van onzen dank toe aan den Berlijnschen hoogleeraar. Uit alle drie groepen veroorloof ik mij eene proeve aan te halen,

Ü A Ì & K D L I H Ü S * . * 't spookhuis.

Dat süht hi Dag' so fründli ut
 mil Dör tra Tinstern gel,
 Des Nachts 19 dat en gruli Hus,
 dan s t a t * dat langs de Delf. * sloft, t voorlwis.

- Dat slarrt op Tüffeln*, Schrift vör Schritt, * pantoffels.
 dat slaiTt dei' hin un her,
 Doch wenn de Dag des Morgens graut,
 so hort man dat ni mehr.
- Dat's jas, as ging en ole Fru
 un söeh * de ganze Nach, * zocht.
 Un kunn ni finn' un sóch un söch
 het an den hellen Dag.
- Dat kumt des Abends ut de Sfav
 un wannert langs d* Del,
 Un föhlt herura bi jede Dor,
 as wenn de Slötel fehl.
- Dat funkselt* an de Kökendör, * tast.
 dat klötert an den Eink,
 Dat krant un grabbelt an de Bred *, * planken.
 un ró'hr't an Slö'tt un Klink.
- Denn slurrt * dat widev an.de Wand * sloft.
 un «schelt in den Gank,
 Denn pett * dat langs de irepp tohööh * stapt.
 un trufft * de Bön f hentlank. * sjokt, t zolder.
- Dar trufft * dat langsam hin un her * gaat.
 un wóhlt in rö'rf un Kaff,
 Denn pett dat wedder na do Luk * * zolderluik.
 un komt de Trepp heraf.
- De Saaldör hett en isen Ked *, * ijzeren ketting.
 dar ritt * dat ganze Stunn', * rukt.
 Doch wenn de Hahn des Morgens krei'hfc,
 is 't jedesmal verswnnn'.

Niet waar, dat spookt daar nog eens ouderwets? Juist zoo gaat het toe in een huis, waar »geesten" zijn, gelijk men u op ieder dorp van ons eigen verlicht vaderland zal kunnen verzekeren. Lessing had wel gelijk, bet zaad van 't geloof aan spoken ligt in ons allen, en zelfs zij, die er bij klaarlichten dag gaarne mee spotten, hooren er bij donkeren

nacht huiverend van vertellen. Met grooten takt heeft Groth dan ook aan zijne volksvertellingen (*Wat sik dat volk vertellt*) den tegelijk aantrekkelijken en vreeswekkenden tint van het geheimzinnige gegeven. Hij weet, dat het zaad alleen in de schemering ontkiemt, en vermijdt daarom het licht, waarbij het verstand ontwaakt. Ik wijs b. v. slechts op de werking van het onpersoonlijke in het' aangehaalde vers: *dat slurr*, *dat funselt*, *dat wöliüt*, geen menseh kan zeggen, wat het is.

Maar zijn talent weet Ook de geesten van den voortijd te bezweren. De heldhaftige geest van vroeger eeuwen waait u tegen uit de zangen (*Ut de oll Krönk*), die aan den vrijheidsstrijd der koene Ditmarschers gewijd zijn, van wie een „oud volkslied reeds getuigde:

Ditmarsolien dat 9chólen Baren sin?
It mogen wol wesen Heven.

Het volgende moge getuigen van den oorlog der voorzaten tegen de Holsteinsehe hertogen en van de kunst van den naneef. 't Is de herinnering aan het feit, dat in den •Hamm, den nauwen versterkten toegang tot de rijke marschgronden, driehonderd Holsteiners hunne strooptochten met den dood boetten, den 5~~ten~~ Aug. 1404.

Wat treekt dar dor de Ham me so blank un so roth?
Wul dreehunnert Holsten-Herrn, de hebbt son frisohcn Moth.

De ditmarsolieii Buern de tarra* dut rode Gold, * hadden.
De ditmrvsohen Buern de warn se * gar to stolt. * hun-

Wat ligt in de Hamme so bleek un so rotli?
Wul dreelunnert Holsten de drivt dar in er Blot.

De ditmarschen Buern, de hebM aüm dat lehr:
Se harn oh dat Isen, to Plog un to Swert.

Wat Ireekt dor de Hamme so witt un so bleek?
Wul dreehunnert Eddelfrunn, de balt de Liken weg.

De ditmarschen Buern de stunn' inne Hamm:

Un wenn dei¹ Herren wedder kamt, so mag se Gott verdamm'!

Voor ik eene opmerking hierover maak, zal ik eerst volgens belofte een der *Ole Leeder* afschrijven: *De Steen bi Schalkholt*, een dorpje op eenigen afstand van Heide.

Bi Schalkholt oppe Heiloh * ' * op de heide.
 Dar liggt en groten Steen,
 Dal' steit en Schrift op schreben,
 Is nu man kum to sehn.

Bi Schalkholt oppe Heiloh
 Dar liggt en Steen so grot,
 Dar slog vör vele Jahren
 Dn Brotler sin Broder dot.

Dar weer en rike Burdiern,
 Do harrn se beid so leef,
 Dat weer in 't ganze Kaspel * wul * kerspel.
 De smuckste de dat gev.

»Segg Broder an, wat feilt * di? * scheelt.
 Dn süht so truvi ut:
 To morgen sök diu beste Staat*, * beste kleeren.
 Deun kam ik mit de Brul".

»To morgen heff ik gar keen Tid,
 Denn mutt ik op de Beid,
 Sunst fritt de böse Wulf min Schap,
 Dat beste inne Weid." —

Bi Schalkholt oppe Heiloh
 Dar liggt de Steen so grot,
 Dar schot he SiinndaKsmorgens
 Sin egen Broder dot.

Wat mij in deze en de andere verzen — ik nam voor het gemak de kortste — het merkwaardigst en het aantrekkelijkst tevens toeschijnt, dat is hunne treffende gelijkenis met de oude volksliederen. Aan Duitschlands grootste dichters is het slechts zelden gelukt den rechten toon te treffen, en

zoo vaak zij hem vonden, klonken hunne onvergankelijkste zangen. Maar men kan ze gemakkelijk tellen bij Göthe, bij Uhland, bij Heine. Bij Groth schijnen ze uit de natuur voort te komen, en men vergeet haast, wat studie en kunst hebben vermocht. Zoo echt lijken ze, dat men aan geen namaak denkt. Hier is in de eerste plaats de kinderlijke eenvoud van gedachte bij groote soberheid van vorm. Drie, vier, vijf lijnen, en het beeld is gereed; wat er aan ontbreekt, voltooit de phantasie van den hoorder, die nu dichter mee wordt. Er zijn eer woorden te min dan te veel. Ja, alsof soms eenige onbeholpenheid den indruk der kinderlijkheid nog moest verhoogen, keert dezelfde gedachte altijd terug in denzelfden vorm, geheele regels worden herhaald, en, hokt het soms met de weerspannige maat, dat hindert weinig, de inhoud is hoofdzaak. Dat zijn van die kleine onregelmatigheden, waaraan men het echte oude poreelein herkent.

En toch welk eene verscheidenheid. Hij beschikt over alle vormen, waarin zich ooit de poëtische volksgeest der Nederduitschers heeft geuit, van het simpele kinderrijmpje en het spotvers tot de sombere ballade en het historische lied. Hij kent er alle geheimen van en weet zê toe te passen. Zie eens het sprookje, dat zoo begint:

»Dar weer oir mal en Mann na de Mann harr en Hitten Jung,,de Mann walm in 't Holt un fung Vageln un de Jung musz em holpen. Dat mocli he "wull."

Zou men niet zweren, dat het oud poreelein was, oud-Saksisch? Doch lees maar verder en hoor, hoe hij de natuurgeluiden nabootst. Of sla anders even dat eigenaardige vers op over de *Eenden in 't water*, waar de woerd met heesehe stem zijn gevolg oproept naar 't moeras (Murt):

De Wurt is wat heesch: Wat, wat, wat schuil wi eten?

Murt, inne Murt, inne Grund is dat fett

.Höja! de graue fangt lud an to reden:

»Quark* und warm Water I" un alle ropt mit. * eendenkroos.

in de sprookjes van Grimm vindt ge 't niet aardiger. Doch hoe beminnelijk wordt hij, als de jonge meisjes in 't spel komen; der liefde wel en wee, hij moet ze zelf gevoeld hebben, om beurtelings zoo schalksch, zoo teer en zoo weemoedig te zijn, om haar te teekenen in al de verscheidenheid harer openbaringen. Daar is de jongeling, die dweept vol stille vereering, als hij het zedig schoone gezicht in de Tjerk ontwaart, en daarbij denkt *an Engel un allerlei Kranst*; daar is het schuchtere meisje, dat met verrukking naaiden minnaar luistert en toch

all wat se sa, weer: Jehann ik mutt forti

om later als hij gegaan is te bepeinzen:

Mi dücli, ik muss seggt hebbn: Wa geern min tfehaiml

Uu doch, kumt dat wedder, so segg ik geen Wort,

Un hollt he mi, segg ik: Jehann, ik mutt forti

Nu is het een zoon, die wanhopig is, omdat zijne ouders de beminde dienende huisgenooten op straat hebben gezet, dan een meisje, dat haren tranen om den dood des geliefden niet eens den vrijen loop durft laten en in den tuin snelt, om zich uit te schreien. Luister slechts.

VEKLAEN *.

* verloren.

Sin Modev geit un jammert,
Sin Vader wisclit de iliran,
Ik melk de Köh un feg de Stuv,
Mi lat se stan un gan.

De Nawers * kamt to trosten, * buren.
Un snackt* en hartli Wort, * sproken.
Un wenn se trost, un wenn se weent,
Slik ik mi truri fort.

Des Abends inne Kamer
Bi depe düstre Naoh,
Denn ween ik alle laken natt
Bet an den hellen Dag.

Se heebt je noch en annern,
 Se heebt je noeh en Sön:
 Ik heff je nix as bittve Thran,
 Uu mutt se heemK weenn.

TIn kamt sin Kameraden
 Un seggt, wa brav * he weer, * dapper.
 So mutt ik rut* alleen na'n Hof, * naar buiten.
 Dn legg tni anne Eer*. * aarde.

Mi dunkt, ik hor dat Scheten,
 TIn wa de Kugeln fallt,
 Mi diiukl, ik hör, he roppt, * he röppt: * roept.
 Min Anna, kumm man bald!

Ik moet de verzoeking weerstaan, van niets dan titels te geven en mijne ruimte aan citaten te verspillen, anders kon ik aan 't opsommen blijven en gaf Tan 't volgende stellig meer dan het eerste couplet:

Dar weer en lüttje Buidiem,
 De muss na Melken gan,
 De hnrr en bredden Strohhot,
 Dooh SU'ümp harr se nich an.
 Wa kannst du lüttje Burdiern
 Alleen na Melken ganP

Slechts dit vinde nog eene plaats, omdat het door zijnen vorm aan de beste lyrische gedichten van 'Gö'the herinnert.

Wo is din Vadershus,
 Wo is de Purt?
 »Buten, dat Dorp to Bnn*. * ten einde.
 Buten den Ort."

Wo is din Kamerdör,
 Wo is din Stuv * P * kamer.
 »Babeu na 't Finster rop * * opwaarts.
 Rankt sik en Dmv*. • * druif.

Kiimm dn um MeiTennachi *, * niiddertineht.
 Komm du Kloek één:
 Vader slöppt, Moder slöppl,
 Ik slap alleed.

Kumra anne Kökendöv,
 Kumra nne Klink:
 Vader meent, Modei' meenl,
 Dat deit * de Wind." — * doet.

Baben na 't Finster rop
 Eankt sik en Druv:
 Achter dat Swolkonnest * * zwaluwnes!
 Bußc * en witte Duv. , * bouwt, nestelt.

't Was werkelijk een gelukkige greep van Klaus Groth, toen hij aan zijn eerste boek den naam van het Ditmarschensehe dorp gaf, waar, gelijk de oude kroniek het uitdrukt, eene schoone bron, een »spring", »to Suden, daran Dach und Nacht löpt, wo hart it früst (vriest)." Want het is inderdaad een echte *Quickbom*, eene levende bron van verkwikkende volkspoëzie, maar in haar edelst gewaad. Geen wonder waarlijk, dat zelfs Nederduitsehe critici, doch opgevoed in de minachting voor alle dialect, aanvankelijk hunne oogen en ooren niet geloofden. Was dat de taal van 't volk? Men verwachtte ten hoogste geelgroen, en ziet, daar lag een rijkdom van de fijnste tinten en kleuren.

Door het ongeineene vormtalent des dichters, dat zijn »platt" zelfs den waardigen gang van den hexameter doet aannemen, *nog* te eerder misleid, vergat men opnieuw, hoeveel de litteratuur in 't algemeen aan de volkspoëzie verplicht is, hoe vaak zij zich reeds in hare wateren heeft moeten verfrisschen en verjongen. Groth moest wel gestroopt hebben op Hoogduitsch gebied. Doch de onbevooroordeelde menigte erkende dadelijk, dat deze vogels daar niet geschoten waren, en alleen in de vlakke thuis behoorden, op de hei, in 't veen en in de marsch.

Evenwel, den buitengewonen opgang, dien het boek maakte, dankt het slechts ten deele aan het meesterschap over de taal en populariteit der onderwerpen. Met deze twee alleen wordt men geen volksdichter. Onze Heije, dien men in boeken vaak met dit epitheton getooid heeft, is door het volk nooit als zijn zanger erkend. En toch beheerste hij den vorm, trachtte een joligen, vertrouwelyken toon aan te slaan, leende zelfs een paar eigenaardigheden van het volkslied; —• toch zocht hij zijne onderwerpen »In huis en op straat", bij land- en waterratten, en zong hij, populairste aller onderwerpen, van »Yrjjen en Trouwen". Het hielp hem niet. De menschen tot wie hij sprak, hielden hem nooit voor een der hunnen, hoezeer hij zijn best ook deed, om aan de spraak niet herkend te worden. Zij voelden aan zijn lieve liedjes, dat hier iemand zich verkleed had. Hij stond buiten hun kring. Hij sprak van *gij* en *ih*, als van twee partijen, in plaats van *wij* als van eene natuurlijke eenheid. Zijne stem klonk van boven naar beneden, inplaats van opwaarts uit hun midden. En bovendien, wat met deze fout op 't innigst samenhang, zijn verstand sprak meer dan zgn gemoed, de dichter verschool zich achter den zedemeester.

Gansch anders bij Groth. Trots zijne hoogere beschaving bleef hij zijn heele leven, wat hij door zijne geboorte was: een zoon des volks. Hij bleef het, door een gelukkigen karaktertrek voor vervreemding bewaard, door dezelfde eigenschap, die zijnen gedichten zoo groote bekoring verleent, zijne kinderlijkheid. Er is in hem iets van de naïveteit van Andersen.

't Is niet voldoende van kinderen te houden, en hen met liefdevolle belangstelling gade te slaan bij spel en ernst, men moet zelf kind mee zijn, kinderlijk kunnen denken, om zoo aardige versjes, en rijmpjes te maken, als er staan in zij» bundel *i>Von un vör Gom"* (kinderen). * Zie dit bijv.

¹ Bene afzonderlijke, door Ludwig Richter geïllustreerde uitgave verscheen te Leipzig bij Georg Wigand.

Wi makt ans en Water, ün dat ward de Dik,
 Denn plant \vi do Büscher, uu dat ward de Kniok *, * haag.
 Denn sett wi de Eosen, tin dat ward de Garn *, * tuin.
 En Port mit en Slött, un de Slötél verlam.

Denn bu't wi en Hüschén — weet nüms * wo dat steit * niemand.
 Da sittä wi un singt smuek — weet nüms wer dal deit * * doet.
 De Vageln un Sünn kikt von baben inn Garn:
 De Port is so noch, un de Slötél verlam.'

Dit versje doet misschien nog onder voor de volgende samenspraak tusschen Moeder en Kind. Ik weet niet, waarzoo aardig geteekend is, hoe weinig moederlijke wijsheid bestand is tegen moederlijke teerheid, als een lief kinderbekje dwingt om de inwilliging van een wensch en de krachtigste redeneering omver —>, of wel er overheen babbelt.

NA 'N BUTEN.

- Kind." De Sünn is sohön, dat Gras is grön,
 Ook, sohall ik nich na'n Gaarn*? * tuin.
 Moder. Kind, Kind! Dar sitt de Mann in Soot*, * put.
 De kriggt di bi-de Haar!
 K. De kriggt mi bi de Haar to fat?
 M. Un treekt di in den Sootl
 K. Un ik kann gar nieli ruter * kam? ' * er uit.
 M. Un du büst musedot!
 K. Denu kam ik in en smuek* lütt Sarkfl * mooi, t kist.
 M. Un inne kole Eer *, * koele aarde.
 Ganz wit'von hier, gunt* anne Karkl * ginds.
 K. Denn lop ik wedder her!
 M. Denn löppst du nioh, denn büst du dot!
 R. Denn neih ik awer ut*! * snij ik uit.
 M. Denn büst du ünner inne Eer l -
 K. Denn kam ik wedder rut! —
 Denn plück ik eerst "de smuoken Blom,
 Denn kam ik antofakrn,
 Denn sohint de warme Sünn so sohön —
 Och, lat mi na den Gaarn.
 M, Horst du nich eben wat der bell*P ' * Watt.
 Dat is en Hund so grot!

- K. Den kriggt de Mann *hi* 't Haar to fat
 Un nalt em in de Sootl
 Denn Icann M gar rj ruter kam,
 Un wi pliiclet all de Blöml
 Denn lat uns nu mar vut na'n Gaarn,
 De Sünn de schint so scrfrön!
- M. Kind, Kind, din Vatter ward je TJÜS!
- K. ün sleit * den groten Hund. * slaat.
 Nu lat uns man I
- M. Solat uns denn,
 Du söte Pappelmundl

Dit laatste tafereeltje verraadt nog eene andere zijde van zijn talent, welke men eerst in de grootere verhalende gedichten volkomen kan bewonderen, welke vooral door ons Nederlanders recht kan worden gewaardeerd. Hij toch bezit diezelfde onvergelykelijke gave van waarnemen en weer-geven, die voor de Vlaamsche en Hollandsche schilderschool steeds gerechte bewondering heeft gewekt en — waarom het verheeld? — tevens de kracht onzer letterkunde is. Niets in natuur en mensehenwereld ontgaat zynen blik. Ijene schijnbare kleinigheid, den meesten misschien ontsnapt, weet hn aan te wenden om aan het beeld de verrassende waarheid te geven, welke onafscheidelijk is van den humor. Reeds de *Quielborn* — ik bedpel daarmee het eerste deel — bracht daarvan schitterende bewijzen. Ik herinner slechts aan de liefelijke gestalte van *Hanne ut Franhrik*, aan de sombere tafereelen in *Peter Kmrad* en de *Bunipelkammer'*, aan de ver-
 vermakelijke beschrijving van de schoenmakers (er wonen in Heide bij de driehonderd), dje uit visschen gingen, aan de keurige <*t.Famüjenbitter*". De hoogste aanschouwelykheid doet al die menschen, hoe verschillend ook van beroep, ouderdom, aard en geslacht, voor ons leven, dat we wanen hen voor ons te zien in al hunne typische eigenaardigheid. Doch bij alle levenswaarheid is hij kunstenaar getioeg, om met zijn idealisme de realiteit te adelen, de natuur in hare schoon-

ste openbaringen op het juiste oogenblik te verrassen, De eenvoudige bloemen, die heide en marsch hem aanboden, heeft hij niet met de sierplanten onzer tuinen vermengd, noch getracht ze in eigen-brpeikas te veredelen, maar ze alleen met smaak tot ruikers geschikt, om de werking er van te verhoogen. Weinigen zeker, die het hem euvel zullen duiden, dat hij bij 't garen distel en stinkblad zooveel mogelijk vermeed.

Zoo is Groth, zonder het te willen, of misschien juist daardoor, in zekeren zin ook de opvoeder van zijn volk geworden. Het vond zichzelf, maar veredeld, in zijne gedichten weer.

De eerste *Quickboi'n* bracht slechts kleiner proeven van zijn episch talent. Na de verschijning van de in 't Hoogduitsch geschrevene *Byndert Blütter*, „die wij niet nader kunnen bes'chouwen, neemt de lyrische ader in kra,cht en volheid af, zonder daarom uit te drogen. De rijpere jaren versterkten de neiging tot beschrijven en vertellen. Wij noemden reeds de in 185!?' verschenen *Vertelln*, waarvan twee in proza, Het laatste *Ut de Marsch* was in verzen en werd in de latere uitgaven van den *Quichbom* opgenomen. Het jaar 1862 bracht een gedicht van langeren adem, de idylle: *liothgeter Meister Lamp un sin Dochder*, terwijl in 1871 een tweede deel van den *Quiolcbqrn*^a verscheen, dat behalve vele nieuwe liederen en kinderversjes, eene prozavertelling *Urn de Heid* en eene nieuwe idylle: *de Heisterhrog*, de Eksterhoeve, bevatte. Het is de moeite waard een oogenblik bij dit laatste te vertoeven. De schrijver houdt het zelf voor zijne beste idylle, en het komt mij voor, dat dezen keer de vader een onpartijdig oordeel over zijne kinderen velte, want zijn buitengewoon talent van schildering viert nergens elde,rs zulke triumpfen.

¹ laaien te ceniger tijd al de dichtwerken van Groth onder dczon gelukkigen titel verzameld worden, zal dit doel het derde zijn.

De geschiedenis, die aan het geheel ten grondslag ligt, is eenvoudig en spoedig verteld.

't Is kermis in Bredsted. Van rondom stroomt het naar de jaarmarkt, de wegen zijn vol van voortgedreven koeien en varkens, van rijtuigen en voetgangers. Overal daar binnen een druk gewoel en geschreeuw van menschen, die de uitgestalde heerlijkheden bewonderen, of de waren aanprijzen. Bene stoffige, rumoerige boerenkermis, op wier luidruchtige genoegens men een jaar lang moet teren; eene, zooals men er in onze musea -vele uit vroeger tijd geschilderd vindt. Als de feestvreugde in volle fleur is, wordt plotseling aller opmerkzaamheid getrokken door een Weener wagen met twee dampende zwarten er voor, die het dorp komen binnenstuiven. Dat kan niemand anders zijn dan Jan van Haarlem, die in huis geen rust heeft, en even rondom het kerkhof rijdt, waar zijne vrouw en Marie van den wever begraven liggen. Bene wijle staken gesprek en dans en oogt men door de ruiten der herberg de schuimende paarden na en den man, die op geene jaarmarkt meer gezien wordt en toch pp zijne hoeve niet kan duren.

Deze geheimzinnige figuur is de hoofdpersoon der geschiedenis. Zijn vader, Kip van Haarlem, was indertijd van 't Westen gekomen en had voor veel geld land gekocht in een pas ingedijkten polder en daar de groote boerderij de Eksterhoeve, gebouwd. Op deze bijna vorstelijke bezitting sleet Jehann, het eenig kind van den krassen oude, in volle vrijheid de dagen zijner jeugd, als de »lütt Mijnheer" bewonderd en benijd door 't werkvolk van de plaats. Zeeman te worden, de wereld door te zwerven, is lang zijn eenig ideaal; maar de vader weet beter wat goed voor den jongen is, laat hem leeren en werken, en 't eind van 't lied is, dat Jan marschboer wordt, zooals hij het gewenscht heeft. Zou ook zijn andere wenseh vervuld worden en hij nog bloeiende kleinkinderen op zijne knieën zien? Te vergeefs hoopten en

wachtten de meisjes uit de omwonende familiën op den knappen, rijken jongen man, die eindelijk voor de overredende woorden van den oude bezwijkend, tot verbazing der buitenwacht eene Friesche juffer »uit Holland" baalt,

Nich gar to junk, so sa man, nich jiis schön,
 Uu nich jüs rik, en beten ute Fmndschoop * , * in de familie.
 En Art Cousine oder wat se weer.

Op de schitterende bruiloft volgde, helaas! nooit een doop-
 nmal; en de oude Eip ging, eer men dacht, ter rust. Stil
 gingen de dagen voorbij, maar zonneschijn brachten ze weinig
 op den »Heisterkrog". De jonge vrouw had geen tier in den
 vreemde; rijkdom is maar eene schrale vergoeding voor ont-
 brekende vriendschap en geluk. Nu en dan worden er ter
 verstrooiing uitstapjes gedaan naar naburige dorpen en rijdt
 men onderweg dan voorbij een alleenstaand huisje, waar
 een nijvere wever met een groot gezin woont. Zij raken er
 mee bekend, worden zijn zeer gewaardeerde klanten, en
 voelen zich alras aangetrokken door een der meisjes, de om
 hare schoonheid en lief karakter algemeen beminde Marie.
 In haar vindt de jonge vrouw eene vriendin, die ze zoo
 lang had ontbeerd. Marie wordt als gelijke meegenomen
 naar eene feestelijkheid in de buurt en 't schijnt, of er
 levenwekkende zonnestrallen van haar uitgaan en 't echtpaar
 verwarmen. Steeds intiemer wordt de verhouding tusschen
 beide vrouwen; Jan van Haarlem, vol medelijden met zijne
 tjehtgenoot, die voor zijne oogen verwelkt, ziet het gaarne
 en moedigt het aan. Daar, onverwachts, komt 's winterseen
 verre neef van den wever overwaaien, die in Amerika fortuin
 heeft gemaakt en als losse klant vrij wat leven in de stille
 brouwerij brengt. Do Haarlems hebben het niet op hem, zoo
 min als Marie, die hij gaarne met de heele familie zou meenemen
 naar 't verre Westen. De vader laat zich gaarne bepraten,
 hij breekt graag op met zak en pak; doch, als 't Paschen

wordt en allen de groote reis ondernemen, gaat Marie niet mee: ze deinst terug voor de toekomst, die ginder wacht.

De Minseh, de denkt, so seggt man, ra dat Schiksal —
 Dat fiadt den diinnsten Faden era to lenken.
 Blind heet de Minscn dat — ja wer is de Blinne?

Meegetroond door de vrouw van Van Haarlem, wordt zij huisgenootte op de Heisterkrog, waar met haar nieuw leven binnentreedt. Marie is alles in allen en de rechterhand van 't ziekelijke vrouwtje. Men raadt het verder verloop. Johan is louter bewondering en spoedig meer dan dat. Dat frissche, bloeiende leven trekt den jongen man met onweerstaanbare kracht. Hij voelt, dat hij haar lief heeft, maar dwingt zich, binnen de perken te blijven.

"Weer komt de jaarmarkt, waar hij voor zaken heen moet. Eeds staat het, rijtuig gereed, als zij hem in al hare schoonheid te gemoet gaat, om hem goedendag te zeggen. Dan barst op eens in wilde vlammen de hartstocht uit; zich zelf niet meester, omarmt en kust hij haar, het voor hem verloren ideaal van geluk. Dronken van weelde rijdt hij heen, het ontstelde meisje half bezwijmd achterlatend. Angstkreten wekken haar eindelijk uit hare verdooving. De anderen achterna gaat zij naar buiten naar de breede gracht, die de plaats omgeeft; voor hare oogen wordt daar het lijk van de ongelukkige vrouw opgehaald. Als Jan van Haarlem 's avonds te huis komt, vindt hij eene doode en eene stervende. Geen woord kwam meer over de lippen der arme Marie, 's Winters droeg men ook haar ten grave.

Ziehier de hoofdlijnen der gestalten, die op den voorgrond het breede doek stoffeeren en die ik eigenlijk niet had mogen ontkleuren en losmaken van de met minutieuse zorgvuldigheid geteekende omgeving, omdat zij er — grootste lof, dien men den dichter kan geven — één geheel mede

vormen. En welk een geheel! Meesterlijk van samenstelling, in breeden epischen stijl, bij allen rijkdom van détail toch sober van behandeling, rustig als een vlak Hollandsch landschap, waarboven onmerkbaar een donderbui samenpakt — één geweldige slag en 't is weer stil als te voren —, *beschaulich* en — in zekeren zin — *erbaulich* tevens, is *De Heisterhrog* niet slechts de beste van Grroth's grootere eompositie's, maar mogelijk zelfs, zooals Emanuel Geibel beweert, de beste idylle, die in eenige taal werd geschreven. Ze verdiende eene zelfstandige aesthetische beschouwing, waarbij dan stellig aan den dag zou-komen, hoe ver ze nog staat boven den *Botligeter*, met zijne toch altijd eenigszins onduitsche hexameters en zijne geringere levendigheid van toon.

In 't voorbericht van het tweede deel van den *Quickborn* beklaat de dichter zich, dat zijn eerste boek het licht heeft onderschept, dat anders op zijne *Vertelln*, zijne *Hundert BlcUter* en zijn *Botligeter* gevallen ware.

Het feit, dat hem ontstemt, is waar, doch de klacht is niet gerechtvaardigd.

Voor de oogen van het volk zal de eerste *Qitiëkbom* altijd de 'latere werken overstralen. Er is toch geene geringe mate van litterarische ontwikkeling toe noodig, om de schoonheden van een gedicht als *De Heisterhrog* te waardeeren. De groote hoop heeft behoefte aan krachtiger prikkels, dan de aesthetische beschouwing van een kalm landschap en geestelijk stilleven hem geven kan. Hij vraagt handeling, en nog eens weer handeling. Hoe de menschen zijn, interesseert hem minder, dan wat zij doen. Den verteller schat hij hooger, dan den schilder. Idyllische tafereelen, zelfs als ze ontworpen en uitgevoerd zijn door eene meesterhand, zullen altijd slechts genietingen van bevoorrechte fijnproevers blijven, en wie ze teekent, doet het best, als hij zich over het kleiner getal zijner bewonderaars troost met hun grooter gewicht[^]

Niettemin kan men het jammer vinden, dat Groth met zijn objectief oog en zijn diep gemoed als verteller zoo weinig heeft geleverd. Wat zou men niet geven voor een figuur uit de *Marsch*, die waardiglijk kon geplaatst worden naast eene Schwarzwalderin als *Edelweisz*, of naast de Tyroolsche *Qeier Wally* of naast de Noorsche *Synnöve Solbakken!*

Doch we worden onbillijk, met allerlei vruchten te vragen van denzelfden boom. Veeleer dienden we dankbaar te zijn, dat de vruchten, die hij voortbracht, alle even rijp en geurig waren. De vraag, waarom onze dichter, die zoo verrassend getrouw de -uitwendige wereld wist weer te geven, niét ook zich verdiepte in de geheime, onzichtbare roerselen van het menschelijk gemoed, waarom deze schilder met het woord niet tevens een groot psycholoog is, — deze vraag is ijdel. Van iemand, die in menig opzicht meer is voor zijn vaderland dan Hebel en Burns waren voor het hunne, mag men niet vragen, dat hij bovendien Auerbach of Björnson naar de kroon steke. Alleen het eerste deel van den *QuicJcbom* is een menschenleven waard, en had Klaus Groth niets meer gegeven dan dat, hij zou door dat eene boek reeds zijn: de dichter bij uitnemendheid van het Platduitsch.

Hij is nog meer geworden, Niet alleen door zijn voorbeeld, ook door aansporing en leering is hij de schepper geworden van eene nieuwe, niet onbelangrijke Nederduitsche litteratuur. In strijd met het heerschende vooroordeel, zeiden we in 't begin, geloofde hij aan de kracht en den adel van zijne volkstaal. Zijn leven bewijst op nieuw, dat het geloof bergen verzet. Sedert zijn optreden is er in 't Platduitsch veel geschreven, dat zonder belangrijke uitzetting der grenzen niet tot het gebied der fraaie letteren kan gerekend worden; doch, rijp of groen, het getuigt niettemin van leven, van zelfbewustzijn. De Nederduitschers voelen zichzelf weer, en-daarmee is ook de achting van buiten gekomen. Het is

niet gemakkelijk, zich eene voorstelling te maken van den onverpoosden arbeid, die noodig geweest is, om het zoo ver te brengen. Veel grootere ruimte dan dit opstel beslaat, zou noodig zijn om een beoordeelend overzicht te geven van alles, wat Groth voor het Platduitsch heeft" gedaan en nog steeds voortgaat té doen. Sedert 1855 heeft hij, soms met, soms zonder zijn naam, in verschillende bladen en tijdschriften artikelen geschreven, om vooroordeelen te bestrijden en te hekelen, om de verhouding tot het Hoogduitseh en het Nederlandsch in 't licht te stellen, en *om*, gesteund door den bekenden medewerker van Grimm's woordenboek, den thans reeds overleden Hildebrand, den onderwijzers duidelijk te maken, dat zij in de taal van 't kind eene opvoedende kracht en tevens een hulpmiddel kunnen vinden voor het onderricht in het nog vreemde Hoogduitseh. Zijne *Briefe über Hoohdeutsch und Flattdeutsch*, zijne reeds geciteerde artikelen *Über Mundarten und mundaftige Dichtung*, eerst in Lindau's *Gegenwart* verschenen, zijn algemeen bekend. In Oxford, Londen, Leiden, Amsterdam en elders hield hij voordrachten. Waar er iets ten bate van het dialect gedaan werd, was men zeker van zijne hulp en zijnen steun. De *Flattdiitsche Husfründ*, die evenals later *De EeJcbom*, grootendeels ten gevolge eener onhandige redactie ten gronde zijn gegaan, hebben het ruimschoots ondervonden. Ik zelf herinner mij dankbaar de bereidwilligheid, waarmede hij ons zijn zeer gewaardeerden raad ten beste gaf.¹ De leiders der Vlaamsche beweging vonden in hem een natuurlijken bondgenoot en kraehtigen medestander. En in weerwil van al die beslommeringen en werkzaamheden had hij moed en kracht *om* met dominee Paulsen een reuzenwerk op touw te zetten en na een inspannenden arbeid van tien jaren gelukkig te voltooien: —niets

¹ Bij de uitgaaf van *Van de Weiclisel tot de Schelde*; Nederduitsche dialecten door J. A. en L. Leonold. Groningen, J. J. Wolteïs.

meer of minder dan de vertaling van het Nieuwe Testament en de Psalmen in het Platduitsch.

Geen mensch weet, wat de toekomst zal zijn van de herrezen Nederduitsche spraak. Of zij de verloren eenheid herkrijgen en zich op den duur handhaven zal tegen de politieke overmacht van het Hoogduitsch, of in het verre Amerika, waar Groth de beschermheilige van menige platduitsehe vereeniging en menige courant is, een rijker leven voor haar gaat aanbreken, — wje zal het zeggen? Meeningen en sympathieën geven hierop gemakkelijker een antwoord dan kennis en redeneering. Doch al veronderstellen wij ook, dat Klaus Groth's verwachtingen en idealen te geener tijd worden verwezenlijkt, zoo mogen we nooit vergeten, dat die idealen hem tot den eersten dichter der Noordduitsche stammen hebben gemaakt. Zijn geloof in de volkstaal is de wichelroede geweest, die hem de bron deed vinden, waaraan zulk een stroom van heerlijke natuurpoëzie is ontvloed.

Welk eene verkwikking en welk een stil genot daarurfc geput kan worden, blijkt misschien het best uit de eenvoudige woorden, die uit het verre Westen tot ons komen: »Ge kunt u eens hartelijk uitlachen, als ge Reuter en de andere grappenmakers leest; wanneer gij • echter als oude man in »de zorg" zit met Groth zijn *Quichborm* in de hand, dan vertelt u iedere bladzijde eene geschiedenis van 't verre vaderland. Gij, als Platduitscher, leest daar een taal, ¹ uwe moeder tot u sprak, toen gij nog op baar schoot zat.

In Gedanken büst du to Hus bi Vader un Moder T» snackst plattdiitsch. Du legst det Book ut'e Hand, en stille Tran slikt sik vellicht lank de Backen, un in .Gedanken drückst du Klaus Groth de Hand." ^x

Doen wij desgelijks.

¹ *WctliUtt*, uitgegeven te Grand. Mand, Nelwaska.

^pRQp °0«0£«§.

F. C. DONDEBS.

1818—1889.

In F. O. Donders hebben wij een heros der wetenschap, een weldoener der menschheid, één der meest harmonisch ontwikkelde mannen, die Nederland wellicht ooit bezeten heeft, ten grave gedragen — zoo sprak ik ongeveer tot mijne studenten, toen wij na de teraardebestelling van dezen eenigen •man weer voor het eerst bij elkander kwamen. En nu ik gereed sta de belofte te vervullen, van in de *Mannen van Beteekenis* een woord aan onzen Donders te wijden, nu zal het mij wel vergund zijn, diezelfde woorden in den aanvang van dit »in memoriam" voorop te plaatsen, als herauten van de regelen, waarin ik hem wensch te herdenken.

Immers het is allerminst mijn plan, hier een levensbericht, een levensgeschiedenis van dien grooten Nederlander te geven. Voor het volk wil ik trachten het beeld te bewaren van den man in de kracht en den bloei van zijn leven. Het moet hem leeren waardeeren in zijne beteekenis voor de wetenschap, voor de menschheid, voor Nederland; het moet hem zich voor oogen kunnen stellen, zooals hij leefde en werkte, licht en zegen verspreidend, ja een middenpunt, van waar

licht naar alle kanten uitstraalde, en zegen als uit een bron, die van geen opdroogen weet, voortdurend werd uitgestort. Voor zulk een beeld zijn jaar of plaats van geboorte, zijn namen van ouders of leermeesters, zijn de leeftijd, waarop de knaap ter schole ging, of de jongeling student werd, zijn maatschappelijke betrekking en eerbewijzen geheel onverschillig. Bij zulk een beeld behoort geen der duizende bijzonderheden, die zich in het leven van elk onzer herhalen, en die, schoon tot recht begrip van de wording en ontwikkeling der groote persoonlijkheid onmisbaar, hier niet op hare plaats zouden zijn. Met opzet ga ik dan ook dit alles voorbij, want ik wil verhalen noch verklaren, bewijzen noch beoordeelen, ik wil alleen hulde brengen en schetsen, als het kan, mèt lichtende trekken: hoe groot Donders was, en hoe zijn aandenken onder ons moet voortleven als dat van één van Nederland's grootste zonen, wiens naam als van zelf dankbaarheid en geestdrift wekt.

, Donders was een heros, der wetenschap. Hij was één van die helden, die Hercules' arbeid verrichten, die mijlpalen op het gebied der wetenschap vooruitzetten, die den gezichts-einder verruimen, door omver te hakken wat in den weg staat, en het pad effenen voor degenen, die na hem komen.

De wetenschap, die hij lief had, en die op haar beurt hem lauwer op lauwer om de slapen zou vlechten, was de wetenschap van het leven, de jonge wetenschap, die moeder en dochter der geneeskunde, het leven van den gezonden'mensch hier op aarde tracht:te kennen en te verklaren. Voor haar is elk levensverschijnsel het noodzakelijk, het onverbiddeijk' gevolg van de inrichting van het levende deel; dat het verschijnsel vertoont, en van de uitwendige voorwaarden, waaronder het zich bevindt. Voor haar is het leven hier op aarde — hetzij het zich in het nietigst protoplasma-Hompje, hetzij i>den meest begaafden mensch openbaart — eene aaneenschake-• ring van stoffelijke veranderingen, ontledingen, bewegingen

wier oorzaak ten slotte niet uitsluitend en alleen in het levend wezen zelf gezocht kan worden. Immers het is niet een op zich zelf staand geheel of eene samenvoeging van geheel op zich zelf staande deelen, onafhankelijk van de buitenwereld in zich zelf de bron vindend voor de krachten, waarvan het blijk geeft. Van buiten, uit het groot heelal, uit'den makrokosmos moet het de stoffen putten, die het voor zijn voortbestaan noodig heeft, uit lucht, aarde en water de verliezen herstellen, die het bij zijne voortdurende wisseling lijdt. In de buitenwereld/ in lucht en warmte, in licht en geluid en mechanische aanraking moet het de aanleiding vinden tot beweging, gevoel, gewaarwording, tot de hoogste verrichtingen van den geest. En terwijl het levend organisme op zijn beurt aan die buitenwereld weer de stoffen teruggeeft, die¹ het heeft afgewerkt en niet meer kan gebruiken, 'dienen deze in den kringloop der stoffen hier op aarde weder,' om andere levende wezens te onderhouden en te doen groeien. Anderszins weet het, smijdig en lenig als het is, zich niet alleen te voegen naar verschillende uitwendige voorwaarden, maar ook, indien het tot de hoogst georganiseerde wezens behoort, dié voorwaarden in de buitenwereld zoo te vervor-
 , men, als voor zijn eigen behoud en ontwikkeling het meest dienstig is. En ondanks die duizehde veranderingen, die het levend wezen voortdurend ondergaat, ondanks die onophoudelijke wisselingen , die elk, zijner samenstellende deelen telkens en telkens ondervindt, ondanks die steeds veranderende uitwendige voorwaarden, blijft het één en hetzelfde geheel, één in zijn uitwendige verschijning, één in zijn vormen , één in zijn levensuitingen. Steeds hetzelfde geheel en toch steeds anders, steeds' één in zijn verscheidenheid, en steeds verscheiden in zijn éénheid. Duizelingwekkend en bewonderenswaard zijn dus de uitingen van het leven, wel in staat om den vorscher door hare veelzijdigheid te verwarren, door hare schoonheid te bedwelmen, door hare grootsehheid te'

verlammen. Maar de wetenschap van het leven gaat rustig haars weegs, steeds vooruit, voet voor voet veroverend, al weet zij, dat zij telkens en telkens op slagboomen en perken kan stuiten, die voorloopig althans aan den mensehelijken geest door een »tot hiertoe en niet verder" den weg versperren!

Toen Donders op dit gebied den voet zette, dat zoo nauw aan het gebied der zuivere natuurwetenschappen verwant is, was de ontginning van het jonge terrein in vollen gang, Geen wonder, het was pas voor goed aan de overmacht Van filosofie en teleologie ontworsteld, en door de natuurwetenschap geannexeerd. De overtuiging, dat evenals in de onbewerkte natuur, ook in de bewerkte vaste wetten heersenen, had die zege bevochten. Vaste wetten zijn het, die den loop der sterren bepalen, die de beweging der lucht > de stroöming der rivieren , de eb en vloed der zeeën regelen, en de scheikundige stoffen, die krachtens hare verwantschap met elkander in verbinding zullen treden, aan bepaalde verhoudingen binden, vaste wetten zijn het, waaraan ook de levende natuur onderworpen is. Vaste wetten, langs denzelfden weg, te erkennen, als die de warmte en de electriciteit beheerseen, vaste wetten, in de eigenschappen der stof zelve haren grond vindend — ziedaar het wachtwoord dier dagen. Door dat wachtwoord en die overtuiging was de wetenschap van het leven eerst in waarheid eene wetenschap geworden. Kennis ordenen, in het schijnbaar regellooze en willekeurige het bestaan van orde en regelmaat opsporen , en onophoudelijk aantoonen, dat niet louter toeval, maar de wet van gevolg en oorzaak zich in de telkens wisselend© verschijnselen openbaart, is en blijft immers het doel van elke positieve wetenschap. Te midden van den noesten arbeid, de rustelooze geestdrift, en het pal staan voor de ware , gezonde beginselen van natuuronderzoek, die het gemeenschappelijk kenmerk van het werken en streven zijner medearbeiders op het gebied der levensleer waren, deed nu Donders zich terstond door zijn

zienersblik, door zijne profetische gaven als een bevoorrechten natuuronderzoeker kennen. Dadelijk nam hij een hooger en breeder standpunt dan zijne medearbeiders in. En bijna, voordat hij zelf de handen aan den ploeg sloeg, sprak hij de twee groote beginselen uit, waarop onze eeuw als op de twee grootste overwinningen op het gebied der natuurwetenschap en der natuurbeschouwing zou bogen. Wells het waar, dat geen ontdekking, geen nieuwe uitvinding, geen nieuw beginsel in ééns, plotseling in het brein van een mensch geboren wordt, en dat slechts in de fabelleer Minerva kant en klaar uit het hoofd van Jupiter ter wereld komt. De beginselen van het behoud van arbeidsvermogen en van de veranderlijkheid der soort, waaraan later voor goed en voor altijd de namen van Mayer en Darwin verbonden zouden worden, ze hadden lang in de lucht gezweefd, en zij zweefden in de lucht, toen Donders zijn wetenschappelijke loopbaan begon. Maar hij voelde zoozeer, dat die beginselen waarheid waren, dat zij voor de kennis der levende natuur de vruchtbare bodem zouden blijken, die telkens nieuwe sappen en nieuwe groeikracht aan den statigen boom zoude schenken, dat hij onverholen en stoutmoedig uitsprak, wat in den geest van zoovelen sluimerde. En wat bij anderen slechts als eene nevelachtige voorstelling, als eene mogelijke maar toch wellicht ook verwerpelijke hypothese opdook, dat belichaamde hij in kernachtige, ondubbelzinnige woorden, omdat hij van het goed recht, van de noodzakelijkheid, ja van de onmisbaarheid dier hypothesen voor het natuuronderzoek en de nieuwere natuurbeschouwing overtuigd was.

' Laat ons hier even stilstaan. De wet van het behoud van arbeidsvermogen, de stelling, dat geen kracht te loor gaat, dat geen kracht ooit vernietigd kan worden, had reeds inde 18de eeuw de beste geesten bezig gehouden. Meer intussehen in den vorm eener meetkunstige-natuurkundige deductie, dan als een noodzakelijk element der natuurwetenschap. Toen

Donders optrad, was de beteekenis dier hypothese ten gevolge van het wantrouwen, dat de uitspattingen der natuur-philosophische school hadden. gewekt, meer en meer op den achtergrond geraakt. Wel had reeds J. R. Mayer van het mechanisch aequivalent der warmte gewaagd (1842), maar nou hadden zijne uiteenzettingen slechts bij weinigen weerklank gevonden, en nog was hij zelf niet tot in' alle consequenties van de door hem uitgesprokene beginselen doorgedrongen. Donders wierp in eene voorlezing — »slechts eene voorlezing", gelijk hij zegt, »die op geene hooge wetenschappelijke waarde aanspraak maakt", — een »blik op de stofwisseling als bron der dierlijke warmte." Bijna alle bewerkte wezens zijn warmer dan hunne omgeving, maar vooral de hogere dieren en de mensch onderscheiden' zich door eene hooge inwendige warmte, die ons hun den naam van warmbloedige dieren doet geven, en in de voortdurende wisseling van stoffen in hun binnenste, in eene soort van verbranding haren grond moet vinden. Voet voor voet, als een bezadigd, zich zelf vertrouwend natuuronderzoeker, gaat nu Donders in die voorlezing den oorsprong der warmte in alle levende wezens na, spoort de wegen op, die ter nauwkeurige bepaling dier warmte kunnen worden ingeslagen, beschouwt het leven van dieren en planten hier op aarde in hun onderling verband, en ontwikkelt in breede, onuitwisschbare trekken, hoe de bron der dierlijke warmte in »de gedurige verwisseling van stof, in de verbinding van »de bestanddeelen van onze voedsels met zuurstof, in de «onophoudelijke verbranding in al wat leeft", te zoeken is, hoe zij als »scheikundige warmte" moet worden opgevat. Volkomen meester van zijn onderwerp, doet hij uitkomen, hoe de opvatting, die de dierlijke warmte als scheikundige beschouwt, niets meer en niets minder is dan eene hypothese: eene stelling, die aan de in ons menschen ingeschapen zucht tot erkennen en verklaren volkomen voldoet, omdat

aij van alle verschijnselen volledige rekenschap geeft,-maar toch niets meer dan eene hypothese, omdat het onomstootbaar bewijs niet is geleverd. Dat bewijs kan dan eerst gegeven worden, » wanneer de wetenschap zal hebben aangetoond, »dat de *hoeveelheid* warmte in het dierlijke lichaam volkomen »beantwoordt aan de scheikundige omzetting, die hier plaats »heeft." En als hij dan scherper, klaarder dan één zijner voorgangers, op geheel meesterlijke wijze »de bestendigheid van de »eigene warmte der warmbloedige dieren uit den bloedstroom »in de huid op eenvoudige wijze verklaard" heeft, en de regeling van dien bloedstroom door de uitwendige temperatuur zoowel als door de ontwikkeling van warmte in het organisme heeft doen kennen, eindigt hij zijne lezing met de volgende bewonderenswaardige regelen, die profeoy en geloofsbekentenis tevens, het beginsel van het behoud van arbeidsvermogen — de wet der mechanische warmte-theorie — helder, doorzichtig, overtuigend verkondigen.

„Alle werking in de natuur, alle leven op aarde berust „op de wisseling der elementen waaruit zij gevormd is, „maar naast die wisseling van stof staat eene wisseling van „krachten. Beiden zijn onafscheidelijk verbonden.

„Wanneer de wisseling der stof de voorwaarde is, zonde, der welke geen leven bestaat, — de wisseling der krachten is de voorwaarde, zonder welk geen leven zich uit; „zij is het wezen van het zich uitende leven; zij is het „leven zelf.

„Een denkbeeld dringt zich allengs in de wetenschap, „dat overal bevestiging, nergens stellige tegenspraak ont„moeit, een denkbeeld groot en omvattend, vruchtbaar voor „de toekomstige ontwikkeling der wetenschap; het is de „bestendigheid der krachten. Geen enkele molecule stof kan „vernietigd worden; maar ook geen minimum van kracht. — „Zoo luidt de gewichtige hypothese, die de ziel der natuurkundige wetenschappen worden kan.

„De' krachten wisselen en verbinden zich; zij verroonen „zich. onder verschillende vormen, maar geen kracht wordt

„tot niet. Bepaalde hoeveelheden beweging, warmte, licht, „electricitèit, magnetismus en zenuwkracht beantwoorden „aan elkaar en kunnen in elkander overgaan.

„Onvolmaakt zijn de middelen om hoeveelheden „kracht te meten, en moeielijk derhalve de ontwikkeling „der hypothese, die hare bewijzen slechts aan bepaalde hoe^ „veelheden kracht ontleenen kan. Maar wij weten dat, waar „werktuigelijke kracht door wrijving verloren gaat, warmte „geboren wordt, •— wij weten, dat de galvanische stroom „aan de scheikundige werking geëvenredigd is, die aan „denzelve ten gronde ligt,—wij weten, dat de kracht der „electricitèit, de kracht van den galvanischen stroom Je „hoeveelheid warmte bepaalt die zich hierdoor ontwikkelt, „en wij hebben grond te vermoeden, dat waar dezelfde „scheikundige werking ontstaat, als in het galvanische ele- „ment, zonder dat in een gesloten keten de voorwaarde „tot een galvanischen stroom aanwezig is, juist zooveel meer „warmte op de plaats der scheikundige werking ontstaan „zal, als de galvanische stroom in den geleiddraad opwekt. »

„Er bestaat dus eene som van kracht, evenals er eene „som van stof bestaat; beiden zijn aan elkander geëven- „redigd; beiden zijn bestendig gelijk."

Wat Donders" voorspelde is gebeurd. De hypothese van het behoud van arbeidsvermogen werd wet. Die wet is de ziel der natuurkundige wetenschappen van onze dagen I

Niet minder vruchtbaar dan Mayer's leer, is voor de natuurwetenschappen, die zich uitsluitend met de levende natuur bezig houden en vooral voor de natuurlijke geschiedenis, de leer van Darwin. Hij leert, dat de soorten van dieren en planten geene van begin af voorhandene bestendige vormen waren. Hij verkondigt, dat elk levend wezen zich onder den invloed van den strijd om het bestaan en van de natuurkeus langzamerhand vervormt, als de weeke klei onder de handen van den beeldhouwer, en dat die vervormingen zich voortplantend van geslacht tot geslacht, en door de erfelijkheid bestendig,

de duizenderlei verschillende soorten van planten en dieren deden ontstaan, die onze aarde bevolken.

Bedenk nu, dat Darwins werk *Over den oorsprong der soorten* eerst in 1859 het licht zag, dat het beginsel van de veranderlijkheid der soort door geene mindere mannen dan Buffon, Lamarck en Goethe verdedigd en verkondigd, door den grooten zoöloog Ouvier voor goed uit de wetenschap gebannen scheen, en zie nu, hoe onze Donders in 1848 in zijne inaugureele redevoering: »De harmonie van het dierlijk leven eene openbaring van wetten" de vlag van de veranderlijkheid der soort met zelfbewustzijn ontplooit. Ook die rede is geloofsbekentenis en profecy tevens. Geloofsbekentenis, omdat hij der teleologie — die richting in de wetenschap, die in het doel de verklaring zoekend, elk verder onderzoek overbodig acht — de laatste wapenen tracht te ontnemen. Geloofsbekentenis, omdat hij ontwikkelt, hoe het doel, dat zich in het verband tusschen de verschillende deelen van het levend lichaam onderling en in de verhouding van het levend lichaam tot de buitenwereld schijnt te openbaren, tot eene eenvoudige harmonie moet worden teruggebracht, die in de wetten van oefening, gewoonte, erfelijkheid haren grond vindt. Profecy echter door de volgende ondubbelzinnige verklaringen:

„Elk dierlijk wezen," zoo zegt hij, „wordt door de invloeden waaraan, het duurzaam is blootgesteld in zijne organisatie zoo gewijzigd, dat het aan die invloeden harmonisech beantwoordt. . . . Wanneer wij erkennen als wet, — d. i. als eeuwige waarheid voor het verledene, als voor het heden en de toekomst, — dat de aard enzamenstelling van elk bewerktuigd wezen gewijzigd wordt door de invloeden, waaraan het blootstaat, dan moeten wij met noodzakelijkheid besluiten, dat bij de allengsche ontwikkeling van dierlijke wezens op de oppervlakte onzer planeet, de gesteldheid der onderscheidene kiemen door de invloeden, d. i. door de omstandigheden is bepaald geworden, en dat trapsgewijze verandering dier omstandig-

„heden tot gedurige -wijzigingen, -wellicht tot splitsing in „thans onderscheiden soorten heeft aanleiding gegeven, zoo „evenwel, dat in elke periode de organisatie der dierlijke „wezens aan die invloeden van buiten harmonisch geëven- „redigd bleef."

Men ziet het: het zijn geene' vluchtige gedachten, die Donders losweg daarhenen werpt, geen aanloopjes, waarbij toevallig het wit in het hart wordt geraakt. Neen ! de overtuiging, dat de' som van kracht steeds dezelfde, onveranderlijke moet zijn, dat de soorten van planten en dieren onder den invloed der uitwendige omstandigheden veranderlijk moeten zijn, en dat de erfelijkheid bestendigt, wat gewoonte en oefening, wat strijd om 't bestaan en uitwendige invloeden gewrocht hebben, is een levendige, eene diep gewortelde, eene, die in vleesch en bloed is overgegaan. En hij, die deze beginselen dus uitspreekt, is geen man, die vergrijpsd in natuuronderzoek, aan den avond van zijn wetenschappelijk leven, de voorhandene kennis op het gebied der natuurwetenschappen voor zich uitspreidt, en op het situatieplan na veel overleg en diep nadenken de twee groote heirbanen aangeeft, waarlangs de menschelijke geest de overwinning zal behalen. ~~Tsteen~~ het is een jongman, die in den helderen ochtend van zijn wetenschappelijke loopbaan, nog geen dertig jaren oud, met adelaarsblik het terrein overziet, en, geboren veldheer, de groote wegen, die tot de' zege moeten leiden, met één oogopslag ontdekt. En — noodzakelijk gevolg van zijn genialen aanleg — de eerste, de beste gelegenheid: het vervullen eener spreekbeurt, het houden eener inaugureele oratie — voor de: meesten meer Jast dan lust — grijpt bij aan om zich te toonen, zooals hij is: een man die zal weten te scheppen en te vinden, een heros op het gebied der wetenschap van het leven.

Zoodra heeft dan ook Donders op dit gebied den voet gezet, of hij scheidt, vindt en ordent. Hij doet, terwijl hij

den vorm, de eigenschappen en de functie der elementaire weefsels, waaruit het dierlijk lichaam is opgebouwd, onderzoekt, het eerst de beteekenis en de rol van liet bindweefsel helder uitkomen. Hij legt door zijne mikrochemische onderzoekingen den grondslag tot onze kennis der scheikundige samenstelling dier elementaire weefsels. Hij doet liet eerst de beteekenis van liet mechanisme der ademhaling voor den bloedsomloop kennen, hij bewijst, hoe de in de borstkas uitgespannen longen een deel van de drukking, waarmede, &e- atmosfeer op het hart drukt, wegnemen en hoe elke inademing er toe bijdraagt, om het aderlijk bloed met gemak naar het hart te doen stroomen. Hg doet dit alles met middelen; zoo eenvoudig, als had hij zich de groote hollandsche natuuronderzoekers der 17e eeuw: een Huygens, Swainmerdam of Leeuwenboek ten voorbeeld gesteld; hij doet het met een overleg, eene vastberadenheid, en eene rust, die slechts het bewustzijn van eigen kracht vermag te geven. Straks zal hij de eerste zijn, die op eene eenvoudige wijze — zonder hulp van ingewikkelde toestellen of kunstige tijdmeters — den juisten tijd aangeeft, dien het hart voor elk zijner bewegingen beroeft, de onderdeelen der seconden tellen, die voor het tiktak van het hart vereischt worden en de kleine tijdsruimten, waarin dit schijnbaar nooit rustend orgaan zijne rust neemt. Straks weder de eerste, die op niet minder, eenvoudige wijze aantoot, hoe de binding van zuurstof door het bloed, en het afgeven dier zuurstof aan de weefsels, hoe het chemisch proces der ademhaling als een geheel bijzonder proces van chemische binding en ontbinding moet worden opgevat, als een proces, waarbij de temperatuur zulk eene rol speelt, dat de op eene bepaalde temperatuur met elkander verbondene stoffen op eene hoogere temperatuur elkander los laten, om, zoodra de vroegere temperatuur terugkeert, zich weer met elkander te vereenigen: het proces der dissociatie en associatie,

Overall waar hij zoekt, weet hij goud te vinden, hetzij hij het stemgeluid:

„Waarop de taal
„Gelijk een held in zegepraal
„Hervoor treedt uit zijn donkere woning,"

met het oog op de vorming der klinkers onderzoekt, hetzij hij de eischen nagaat, waaraan het dagelijksch brood, dat wij allen behoeven, moet voldoen, of de snelheid, waarmede de menseh, zijn aadlaarswieken uitslaande, ziet, voelt, erkent en denkt l

Het is waarlijk niet overdreven, zulk een man een heros der wetenschap te noemen. Hij doet Herculesarbeid. Hg heeft den moed de wetenschappelijke vraagstukken onder de oogen te zien; hij heeft de kracht ze op te lossen. Onversaagd, maar nimmer onbesuisd; krachtig, maar nimmer gewelddadig; kalm, maar nimmer weifelend; scherpziende en het doel, dat hij bereiken wil, nooit uit het oog verliezend, maar toch niet blind voor hetgeen er verder op zijn weg ligt, gaat hij vooraan op de breede baan der kennis, ontsluit de grendels en sloten, waarachter de natuur de geheimen der levende wezens verborgen houdt, jaagt de monsters van onkunde, vooroordeel en bijgeloof op de vlucht; door zijn aanhoudend ingespannen arbeid, door zijn bevoorrechten aanleg, door zijn hoog uitsteken boven zijne tijdgenooten, door zijne veelzijdigheid een evenknie van den Hercules der oudheid,

Elke heros der wetenschap is een weldoener der menscheid. Slechts kortzichtigheid durft nuttige kennis diegene noemen, die onmiddellijk en tastbaar materieel voordeel verstrekt. Elke uitbreiding van kennis, op welk gebied ook, komt der menseheid ten goede, ook al springt het voordeel niet zoo terstond in het oog, als bij de zoogenaamde

nuttige kennis. Kennis van welken aard toch verruimt den gezichtskring, verhoogt de som van het mensehelijk geluk; kennis is macht niet alleen, maar kennis is volmaking. En wanneer nu die kennis verkregen wordt op het gebied der leer van het mensehelijk leven — wanneer door die kennis gelegenheid wordt gegeven tot het nauwkeuriger vaststellen der invloeden, die de organen van het mensehelijk lichaam op elkander, en die de buitenwereld op hen uitoefent — wanneer zoo de wetenschap de hand reikt aan de kunst, die tekortkomingen en afwijkingen in de verrichtingen van het individueele lichaam tracht weg te nemen, wanneer zoo dus mensehelijk lijden beter gekend d. i. dus ook met meerder hoop op goeden uitslag bestreden kan worden, dan wordt door het bijeenbrengen dier kennis een onwaardeerbare weldaad aan de menschheid bewezen!

Zoo was Donders de physioloog reeds een weldoener der menschheid. En hoeveel te meer werd hij het, nu hij, veldheer en overwinnaar op het gebied der levensleer, zich de oogheelkunde cijnsbaar maakte, de wetten van het zien in het gezonde en zieke oog opspoorde en bijna eene geheel nieuwe wetenschap scheppend, der lijdende menschheid rechtstreeks ter hulpe snelde! Dat Donders een groot physioloog was, weten slechts weinigen; dat hij een oogenmeester was, wiens roem en kunde tal van leergierige jongeren, en scharen van lijdens naar de oude Bisschopstad deed optrekken, weet heel het Nederlandsche volk, weet de beschaafde wereld! En de roem, die van hem afstraalde.. . hij' had dien niet te danken aan zekere , bijzondere kunstvaardigheid, aan eene eigene methode van behandeling, aan iets geheel persoonlijks in zijn doen en laten, in zijne wijze van met zieken om te gaan, altegaar eigenschappen, die vooral voor den praktische geneesheer een bron van roem en welslagen blijken. Hij was niet één van die merkwaardige en wijdvermaarde geneeskunstoefenaren die, doorkneed in de eene of andere methode

van behandeling en zelfbewuste persoonlijkheden,, de kunst dier behandeling tot de grootste hoogte opdrijven — mannen, zooals elk menschengeslacht er enkele kent, die als wonderdoeners en weldoeners der mensehheid geprezen , schitterende kometen zijn, wier licht heinde en ver wordt gezien. Wat Donders tot den grooten oogenmeester maakte, was dat liij het oog kende door en door, dat hij zijne kennis ordende, samenbracht en een geheel nieuw terrein der wetenschap veroverde, dat" hij aan alle. volgende geslachten als onvervreemdbaar erfdeel kon achterlaten. Geen komeet, die verdwijnt, maar een vaste ster, die blijft en waarvan licht uitstraalt, zoolang menschenkinderen zich op aarde onder het boven hen uitgespannen luchtgewelf bewegen!

Hoe Donders er toe kwam, om juist het oog, dat fijne schoone, werktuig, dat 'ons te denken en te beminnen geeft, dat ons de »vlam vertelt, die in den boezem is gerezen", en de düizende geheimen der geheele heerlijke lichtende' wereld buiten ons onthult, om,'zeg ik, juist dat on waardeerbaarst kleinood van ons lichaam tot het voorwerp van zijn onderzoek te maken.. . het is niet moeielijk na te gaan. Zijn dienst als officier van gezondheid eischte van hem herhaaldelijk het uitspreken van een oordeel over het gezichtsvermogen van recruten en soldaten, zijn lust tot wetenschappelijk onderzoek: deed hem reeds in 1845 naar de oorzaak vorschen dier kleine paarsnoerachtige gezichtsbeelden, die bij snelle beweging van het oog ontstaande, naar links en haar rechts zwenkend schijnen te stijgen en te dalen en den leek zoo vaak inet angst vervullen, en in aansluiting aan dit onderzoek werd reeds terzelfder 'tijd de raddraaiing van het oog door hem bestudeerd. Meer dan de physiologie van eenig ander orgaan trok hem die van het oog onweerstaanbaar aan. Met voorliefde wijdde hij, zoo vaak hij kon, een bijzonder college aan dit onderwerp, en meer dan eens de vraagbaak voor geneesheeren, die oogzieken te behandelen hadden , volgde

hij ten slotte den raad van eenige vrienden, om zelf als oogarts optetreden, nu in ons land eene dringende behoefte aan wetenschappelijke oogartsen duidelijk gevoeld werd. Daar kwam Helmholtz, en ontdekte in het levende oog de wonderen van het netvlies, terwijl hij met den oogspiegel in de diepte van het oog doordrong (1851). Dit werktuig werd door Donders spoedig veranderd, verbeterd, en bleek in zijn hand weldra een punt van aantrekking voor de ooglijders, die in telkens groóteren getale zich onder zijne behandeling stelden. En nu vertoonde zich Donders' scheppend genie in zijn vollen luister.

Op het gebied der oogheelkunde heerschte de grootste wanorde en willekeur, zoodra het er op aankwam door geslepen glazen de tekortkomingen van het oog te verbeteren. Men miste eiken leiddraad, en liet maar al te dikwijls de keuze van het gewenschte glas aan den gezichts-onkundigen brillenslijper óver. Van eene wetenschappelijke, systematische in-deeling der tekortkomingen van het oog was zelfs bij de beste oogartsen geen sprake. Donders, de physioloog bij uitnemendheid, bracht orde en regelmaat aan. Hij wist, voelde en leerde, dat meten, wegen en tellen bij elk natuuronderzoek de hoofdzaak is. Ook voor het mensehelijk oog moesten maten gevonden worden. Het mensehelijk oog mag met betrekking tot zijne brekende middenstoffen — die heldere doorschijnende onderdeelen, die de lichtstralen opvangen, vereenigen en naar het gevoelige zenuwweefsel geleiden — als een brandglas gelden, waardoor een verkleind omgekeerd beeld van de voorwerpen in de buitenwereld op het netvlies geworpen wordt. Maar het is niet stijf en van glas, zoodat slechts van voorwerpen op één bepaalden afstand een scherp beeld op het netvlies ontstaat. Het is inwendig smijdig en vervormbaar; en het'eigen brandglas, de kristal-lens, kan dooide samentrekking en verslapping van eene bepaalde spier sterker of zwakker brekend worden, zoodat straks van een voorwerp op afstand een even duidelijk beeld op het netvlies

wordt ontworpen, als zoo even van een voorwerp in de nabijheid ontstond. Het was onder Donders' leiding en door een van Donders' leerlingen, onzen landgenoot A. Cramer, dat de ware oorzaak dier bewonderenswaarde inrichting van het oog, waardoor wij zoowel op afstand als in de nabijheid duidelijk kunnen zien, ontdekt werd. Donders leerde nu terstond de tekortkomingen van het oog als glazen toestel in twee groote groepen scheiden: in die, waarbij de ver-, vormbaarheid van het inwendige van het oog geleden had, en het vermogen om op verschillende afstanden duidelijk te kunnen zien, te kort schoot— de accommodatie-gebreken, en in die, waarbij het glazen toestel zelf, onafhankelijk van zijn vervormbaarheid, in bouw en breking van de norm afweek — de brekings- of refractie-gebreken. Maar waar nu de norm te vinden, hoe te weten, dat een oog in de norm, in de maat is? Mets eenvoudiger dan dat. Donders leert, dat een oog in de maat is, zpodra de brekende middenstoffen in staat zijn, om bij volledige rust van het oog de stralen, ^ die van het een of andere voorwerp e v e n w i j d i g in het oog Vallen, zóó te vereenigen en te geleiden, dat zij een scherp beeld *op* het netvlies geven. Dat is het emmetropische oog. ZoOdra het beeld der evenwijdige stralen niet *op* maar *voor* of *achter* het netvlies valt, is het oog buiten de maat: ametropiseh; en het is verziend: over de maat heen, wanneer het beeld achter het netvlies valt, het is onder de maat: bijziend, wanneer het beeld er voor valt. De lengte-as van het verziend oog is dus te kort, die van het bijziend oog is te lang, alleen de as van het emm'etropisch oog houdt de maat. En met deze eenvoudige indeeling, zoo eenvoudig dat zij aan het ei van Columbus herinnert, is het nu mogelijk, elk oog als optisch werktuig te rangschikken, op zijn diop-tiseh vermogen te onderzoeken, en de fouten, die het heeft, naar vaste regelen te verbeteren. Immers de geslepen glazen, die daartoe zullen moeten dienen, zullen zoo moeten worden

uitgekozen, dat zij het buiten de maat zijnde oog weer in de maat brengen.

Maar eens zoover gekomen, rust Donders niet. Hij doet eene nieuwe, tē voren slechts nauwelijks aangeduidde afwijking van het oog als gezichtswerktuig kennen, en geeft tevens de middelen tot opheffing dier afwijking aan. Hij beschrijft, bepaalt, hij ontdekt in den waren zin des woords i— want niet hij, die het een of ander verschijnsel het eerst waarneemt, maar hij, die het verschijnsel in alle zijne consequenties en zijne geheele beteekenis doet kennen, ont-rukt daaraan de sluiers, waarin het gehuld lag — hij ontdekt het astigmatismus. Ware het oog een echte bol, die hetzij overdwars of Overlangs doorgesneden, steeds dezelfde krommingen vertoonde, de brandpuntsafstand van de stralen, die op elk gedeelte van de oppervlakte vallen, zou steeds gelijk zijn. Maar het oog beantwoordt niet aan dien idealen toestand. Zoo heeft de overlangsche doorsnede van het hoornvlies eene andere kromming dan de overdwarsche, en biedt de kristal-lens, in verschillende richtingen'op haar as doorgesneden, oppervlakten van verschillende krommingen aan. Geheel ontbreekt deze afwijking in het normale oog nimmer, maar zij wordt gewoonlijk niet opgemerkt, daar zij bij het scherp zien en onderscheiden niet hindert. Is zij echter in sterkere mate voorhanden, dan Wordt door het" licht, dat van voorwerpen op een bepaalden afstand uitgaat, geen duidelijk beeld meer op het; netvlies gevormd., maar ontstaan verstrooiingseirkels, en is het duidelijk ensōherp' zien gestoord. Donders doet nu deze afwijking met al hare' gevolgen kennen, leert, hoe zij"met meetkunstige nauwkeurigheid kan worden bepaald, en hoe uit die bepaling dé kromming van het cilindrische glas met zekerheid kan worden^{1*} berekend, waardoor deze afwijking geheel wordt geneutraliseerd. En naast deze schitterende, baanbrekende ontdekkingen, die de oogheekunde hervormen,' vloeien nu als uit een kristalheldere bron, die van geen opdroogen weet,"

onophoudelijk nieuwe bevruchtende onderzoeken, die met het zien, me[^] de blikrichting, met het kleur-onderscheidingsvermogen, enz. in verband staan, uit zijnen scheppenden, vruchtbaren geest. »Het schijnt een wonder," zoo getuigt een Berlijnsch hoogleeraar in de oogheekunde op Donders' jubileum, »dat de schrijver van het beste nieuwere «handboek over physiologie tevens één der grondleggers der » nieuwere oogheekunde is geweest. Maar, wie met de ge- »schiedenis onzer wetenschap in de hand dit wonder over- •*>denkt, begrijpt het. Want het zijn altijd de groote, veelomvattende geesten geweest, die op ons beperkt gebied » nieuwe wegen gebaad hebben."

•Eenstemmig roemt dan Ook de geheele geleerde wereld de weldaden, door den oogheekundige Donders aan de menschheid bewezen; eenstemmig prijst zij den gelukkigen zamenloop van omstandigheden, die hem , den meester op het gebied der levensleer, er toe bracht, zijne groote gaven aan de ontwikkeling der oogheekunde te wijden." Indien men wil aantoonen," zoo zegt de med. faculteit van Luik, »hoe » alleen de physiologie in staat is, aan de geneeskunst het »wetenschappelijk karakter te geven, dat zij steeds moet »bezitten," die vastheid van handelen—voeg ik er bij, — • die het kenmerk is van het waarachtig weten, »men behoeft »slechts Donders' oogheekundigen arbeid te noemen."

Verdient zulk een man niet ten volle den naam van weldoener der menschheid? Hij leert, hoe het arbeidsvermogen, de levensvreugd, het levensgenot niet van één geslacht der menschen, maar van alle menschengeslachte», die na hem komen, verhoogd, ja verdubbeld kan worden. Hij legt voor goed de grondslagen eener wetenschap, die zijne leerlingen, de oogartsen, in staat stelt te getuigen, dat van drie door hen genezen ooglijders, ten minste één die genezing aan *zijne* geniale ontdekkingen te danken heeft!

En aan alle die weldaden voegt hij nog één toe. Hij sticht het eerste gasthuis voor ooglijders in Nederland J Hij weet,

dat de geneesheer alleen dan in staat is zijne kennis uit te breiden, en zijne heerlijke taak in alle opzichten te vervullen, wanneer hij zijne zieken herhaaldelijk, rustig en onder de beste voorwaarden van verpleging kan onderzoeken, en volgens alle eischen der kunst kan behandelen; hij weet, dat het ingeschapen gevoel van medelijden met arme, onbemiddelde zieken eerst dan geheèle bevrediging vindt, wanneer wij aan de ongelukkige lijdens de liefderijkste verpleging, 'de zorgzaamste en voortreffelijkste behandeling kunnen verstrekken. Hoe eendrachtig en harmonisch gaan dan ook in een gasthuis menschenmin en wetenschap met elkander samen! Welk eene dankbaarheid bezielt den ongelukkigen lijder, als hij bemerkt, dat zijn geneesheer met de meeste belangstelling en aandacht zijne klachten aanhoort, de geschiedenis van het lijden opteekent, onverpoosd telkens "nieuwe middelen tot onderzoek aanwendt, en niets onbeproefd laat, om het lichamelijk lijden, dat hem noodzaakte hulp te Boeken, te erkennen en te verzachten ! Maar omgekeerd, welk een bron van kennis en leering wordt niet den geneesheer in eiken lijder ter beschikking gesteld! En hoe dikwijls gevoelen wij niet levendig, op het oogenblik waarop de arme lijder, het door ons verrichte nauwkeurig en uitgebreid onderzoek als een persoonlijken liefdedienst aan hem beschouwend, ons met een warmen handdruk in stilte dankt, dat niet hij-, maar wij reden totgrootte erkentelijkheid hebben. Dan zouden wij wel hem willen toeroepen: Spaar uw handdruk en uw traan, want ik ben u dankbaar, dat gij mij in de gelegenheid hebt willen stellen mijne kennis uit te breiden, en gij zelf, arme lijder, die u 'met zooveel vertrouwen aan mij overgaft, geeft mij wellicht meer, dan ik u vermag te schenken! Zoo reiken in die kleine menschenlijke maatschappij — och! worde het ook steeds zoo meer en meer in de groote! — allen elkander de hand, helpers en geholpenen, en draagt het lijden bij, om lijden te verzachten !

Wat. Donders door zijne onvolprezene ontdekkingen ten bate der lijdende menschheid gedaan heeft, blijft ten eeuwigen

dage in het geschiedboek der geneeskundige wetenschap met onuitwischbare letteren gegrift, maar de weldaad, door het stichten van het Nederlandsch gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders aan het Nederlandsche volk bewezen, blijft in het hart van het dankbaar volk als een kleinood bewaard, waarvan de herinnering overgedragen wordt van geslacht tot geslacht, eene levende, van aandoening trillende getuigenis van zijn zegenrijken arbeid in ons dierbaar vaderland!

Men kan een goed, men kan een wijs man, men kan een heros der wetenschap, een weldoener der menschheid zijn, zonder dat daarvan in het uitwendig voorkomen iets blijkt. Niet altijd worden gouden appelen ons op zilveren schalen voorgezet; en hoe dikwijls is teleurstelling ons deel, wanneer wij in staat zijn het'beeld van een groot, een goed, een wijs man, dat wij in onzen geest naar aanleiding van zijn werken en streven hebben ontworpen, aan de werkelijkheid te toetsen! In onze bekrompenheid en kortzichtigheid stellen, wij ons voor, dat een schoone geest ook in een schoon lichaam móét wonen, en vergeten wij, dat, waar sommige eigenschappen van geest en hart buitengewoon ontwikkeld zijn, dit vaak ten nadeele van andere, ook zuiver lichamelijke, eigenschappen geschiedt. Voorbarig als wij zijn, en haastig als wij meer en meer worden, gunnen wg ons' geen tijd, om rustig, regel voor regel, bladzijde voor bladzijde het geheele schoone boek van het mensehenleven te lezen, dat in een minder oogelijken of weinig indrukwekkenden vorm zich aan ons voordoet. Onbewust leeft dan, ook de lust tot bewondering, de behoefte aan »hero-worship" zoo innig in ons, dat wij het der natuur nauwelijks kunnen vergeven, indien de door haar uitverkoren banierdragers der menschheid niet in alle opzichten volmaakte menschen zijn, indien in hun uitwendig voorkomen, in hun optreden onder ons, in hun eigenschappen van hart en geest zich niet het beeld eener volledige harmonie terstond en onverholen aan ons

openbaart. In Donders openbaarde zich die harmonie terstond en onverholen. Hij was — zooals het motto van Molesehott's feestgroet zoo terecht zegt — *-.«.la; xóyotfof*: schoon en goed. De indruk, dien zijn optreden maakte, was onvergetelijk. Die breedgeschouderde, rijzige, majestueuse gestalte — van top tot teen een koning —, dat sprekende, krachtige, gezonde, nergens beenige of hoekige gelaat, dat breede voorhoofd, die heldere schitterende oogen, dat schoone glinsterende pikzwarte, nog tot in het laatst van zijn leven nauwelijks grijzende haar, dat dien karakteristieken, fraaien kop omlijstte, die volle baard, die de trekken van het gelaat nog meer deed uitkomen, — zij waren het niet alleen, zij waren het niet in hoofdzaak, die den indruk onvergetelijk maakten, als gij het voorrecht hadt, met hem te spreken. Dan was het die schittering van het zielvolle oog, die welwillend zachte glimlach, die zich om zijne lippen plooidde, die bezadigde, kalme, steeds welwillende en schoone stem, die sobere, edele gebarentaal, waardoor zijne woorden gedragen werden, die u tot bewondering noopten, en u terstond en onverholen boodschapten, dat een koning der wetenschap aan het woord was. En met hoeveel gemak, hoe goed gekozen, hoe juist aaneengeschakeld vloeiden de woorden hem over de lippen, waarin hij zijne kristalheldere denkbeelden vatte. Het waren paarden, in goud gevat, en hetzij hij over de gewone dagelijksche dingen des levens, hetzij hij over kunst en literatuur, of over wetenschappelijke onderwerpen sprak, het was altijd een genot hem aan te hooren, een genot, waaraan zich voor den hoorder steeds een gevoel van dankbaarheid en eerbied paarde.

Want hij was een geboren leeraar, een kunstenaar bij de gratie Gods.

Hij behoefde de aandacht zijner hoorders niet te boeien, hij had geene omwegen, geene kunstgrepen noodig, om haar aan banden te leggen, hij beheerschte haar. Hij stortte in zijne hoorders de schatten van zijn weten over met eene warmte en een gloed, die er van getuigden, hoe mededeelen, en

•doceeren zijn lust en zijn leven was, met eene helderheid en eenvoudigheid, die het moeielijkst onderwerp gemakkelijk deed schijnen, met eene overtuiging en eene kracht., die zich nimmer verloochende, en boven alles met eene bewonderenswaardige kalmte en bezadigheid. Hij had zich niet zooals sommigen te haasten, om de in zijn geest zich overstelpende denkebeelden met zenuwachtige gejaagdheid bij te houden en vast te grijpen, hij had niet angstvallig en langzaam rond-tastend te zoeken, om uit de donkere schuilhoeken van zijn brein dé sluimerende ideeën te voorschijn te halen; de levende strijdkrachten van zijn geest lagen geordend, slagvaardig, •een lust der oogen, slechts op het bevel te wachten, om de wereld in te gaan en hart en hoofd te veroveren. Dit alles gaf aan zijn optreden als leeraar, als leider der wetenschap eene olympische rust, die eerbied, ontzag, bewondering af-dwong, en waarvan de weerga vaak in een geheel mensehengeslacht niet wordt aangetroffen.

En welk een kunstzin, welk een schoonheidsgevoel in die •olympische gestalte, dien Hercules op het gebied der levensleer! In elk rijk van de heerlijke wereld der kunsten was hij eereburger. »Par droit de conquête et par droit de naissance." In het rijk der toonkunst kenner en kunstenaar tegelijkertijd, omdat hij aan de snaren van gitaar en viool toonen wist te ontlokken, die tot diep in het gemoed dehoorders doordrongen; in het rijk der beeldende kunsten meer •dan kunstminnaar en kunstkenner, omdat hij de geheimen wist te bespieden en te doorgronden, waardoor de onuit-Wischbare indruk ontstaat, dien het oog van de kleuren mengeling en de breede penseeltrekken op de doeken der groote meesters ontvangt, was hij in het rijk der letteren een schrijver, een spreker van den eersten rang. De melodie der klanken, de kleurrijkheid der woorden wist hij steeds harmonisch te doen samengaan met het doel, dat hij beoogde. In zijne" wetenschappelijke verhandelingen sober, kort, eenvoudig, helder, nauwkeurig, gekuisekt, goot hij den degelijken inhoud

steeds in een daaraan geëvenredigden vorm. Steeds verlichtte hij de hoofdzaken met zoo warme tinten, dat haar beeld zich diep in den geest van den aandachtigen lezer prentte. Zoo schreef hij een helaas 1 onvoltooid gebleven *Handboek der Natuurkunde van den gezonden mensoh*, dat nog na bijna veertig jaren als een meesterstuk geldt van de kunst, om op een gegeven oogenblik een trouw afgerond beeld van den stand eener wetenschap te ontwerpen, en dat als type van een leerboek bijna geene mededingers kent. Maar hoe hij in de taal kleur en melodie weet te brengen, daarvan getuigen inzonderheid zijne populair-wetenschappelijke geschriften, zijne voorlezingen, zijne openingsreden van congressen, enz. Boven alles, want, men weet het, Donders wist Fransch, Duitsch, Engelsch even gemakkelijk te hanteeren als Nederlandsch, boven alles die in onze lieve en geliefde moedertaal!

Vóór mij ligt de inaugureele redevoering, waarmede hij in 1848 het hoogleeraarsambt te Utrecht aanvaardde. En ik kan de verzoeking niet weerstaan, hier een paar fragmenten van dichtelijk, beschrijvend, melodieus en kleurrijk proza in te lasschen, zooals onze wetenschappelijke letterkunde er niet veel vermag aan te wijzen. Het eerste fragment heeft betrekking tot den invloed van den dampkring en het daarin bevatte water op de ontwikkeling der planten:

„De dampkring, die onze planeet omhult, vindt tot bodem
 „hier den vasten grond, welks bergtoppen zich als ondiepten
 „verheffen in die zee van lucht, daar den wijden Oceaan,
 : „die de diepten der aardkorst vereffent, en elk dier elementen
 - „brengt al de voorwaarden mede voor de ontwikkeling en
 „het leven van het heir van voorwerpen, dre ze bewonen
 „Voortdurend stijgt het water van de oppervlak e_d
 „ze in den dampkring op, en valt ginds, als vrachtbare
 re»en, op den dorstenden grond. Dit water behoeven de
 p £ n. Maar sij putten ook uit denzelfden bodem de on-
 bewerlLgde stoffen, niet rechtstreeks gorden-gen aan-
 gevoerd - en van de hooge bergen stort zich het wate!,
 Sibeladen met de bestanddeelen der verwed-de rotsen,

„naar beneden, en drenkt Hermede het land, waardoor
„het kronkelend naar den Oceaan terugvloeit."

Het tweede fragment is eene beschrijving van den invloed der hooge berglucht op den mensch:

„In de ijlere lucht, die de hoogste bergtoppen omringt,
„wordt vaak de moedigste reiziger door de lastigste ver-
„schijnselen gekweld. Zijn aderen zwellen op, het bloed
„dringt hem uit lippen, mond en neus, zelfs uit het bind-
„vlies zijner oogen. Bij versnelde pols en ademhaling voegt
„zich duizeligheid, onmagt of slaapzucht, en hij wordt door
„eene loomheid overvallen, die op faastr hoogste punt ge-
„komen, hem eene enkele schrede weigeren zoude, om het
„dringendst gevaar te ontvlieden. Zoo zinkt hij moedeloos,
„afgemat neder — en trots boven zijn hoofd Verheffen zich
„de arend en de condor, en zweven in. statige vlugt door
„den nog dunneren dampkring."

Herinnert ons Donders' stijl in deze en andere fragmenten door samenvoeging en rangschikking der woorden, door den zinnbouw, door den geheelen »diapason" aan den besten populairen schrijver op het gebied der natuurwetenschap: aan Alexander von Humboldt, op andere plaatsen treffen ons de lichtende, warme, tinten, de fijne penseeltrekken, het diep gevoel. Hoor, hoe hij in zijn levensbericht van Schneevogt de morgenvisite van dezen humanen medicus in het Buitengasthuis'beschrijft: -

„Toen ik binnentrad", zoo schrijft Donders, „was hij op
„wég naar de ziekenzalen, en ik wensehte niets liever, dan
„hem daarheen te vergezellen. Gaandeweg had ik gelegen-
„heid op te nierken, hoe hij de kunst verstond, zijne onder-
„hoorigen aan zich te verbinden en blijmoedig te stemmen
„bij hun moeielijk werk. Ieder, bediende groette hem ver-
„trouwelijk, en toch eerbiedig. Allen knikte hij vriendelijk
„toe met een opwekkend, belangstellend of bemoedigend
„woord op de lippen. Hij was als een vader in een lief gezin.

„Een blijkbaar schu enteren groet nochtans liet hij onbe-
„antwoord, en in zijn afgewendden blik was ontevredenheid

„te lezen. „Doctor, het zal niet meer gebeuren," stamelde met „tranen in de oogen de boetvaardige, zich. van een klein „plichtverzuim bewust.

„Ik had een straoefening in het Buitengasthuis bijgevoond."

Of nog liever, hoor hoe hij de zegeningen_ van het gasthuis voor ooglijders in het eerste jaarverslag dier stichting uit eigen ervariüg beschrijft:

„Ik heb den man gezien, die zijn leven met blindheid „afgesloten waande, en erkentelijk jegens God een nieuw „tijdperk van levensgeluk voor zich geopend zag. Ik zag „den nijveren ambachtsman, die zich gedoemd zag, het „brood der genade te eten, en thans voor zich en de zijnen „wederom, het eigene, zij het dan óók karige brood verwerven kon. Ik heb de juichtonen gehoord van de jeugdige moeder, die nog nooit haar eigen kind had aanschouwd, „en niet ophield het pas geopend oog met onuitsprekelijke „weelde op dat dierbare gelaat te doen rusten, En ik heb „de blijde verwachting bespied in het oog van het niet'meer „jeugdig kind, dat nogleeren moest, hoe Gods lieve natuur „zich het liefst, en daarom ook het schoonst in het kinder„oog afspiegelt."

Men ziet het: in dezen kunstenaar bij de gratie Gods, in dezen voortreffelijken geleerde, in dezen held der wetenschap klopte een warm, gevoelig menschenhart, en harmonisch paarde zich het fijnst besnaard gemoed aan het kloeke verstand, den diep vorschenden geest, den eedle kunstzin en het, schoone uiterlijk. Hij was bedroefd met de bedroefden, hij juichte met de vroolijken van harte, en de smarten en nooden zijner medemensehen vonden even goed als de geluksuitingen der feestvierenden een weerklank in zijn borst. En terwijl hij in eigen vreugde nooit uitbundig, uitgelaten of opgewonden, in eigen leed nooit verplet, zwartgallig of wanhopig bleek, openbaarde zich ook hier het evenwicht, dat hij in alle levensomstandigheden wist te bewaren, als de benijdbare gave zijner harmonisch aangelegde natuur.

Was hij dan zonder gebreken, een mensch zonder fouten en tekortkomingen? Heen! aan de wetten der mensehelijke onvolmaaktheid ontkomen de stervelingen niet. Maar wie zich in de heerlijke zon koestert, vraagt niet naar hare vlekken, en in het voortreffelijk kunstwerk dat het oog betoovert en het hart van geestdrift doet zwellen, zoekt de bewonderende erkentelijkheid allermint naar gebreken.

Zoo heeft Donders onder ons geleefd, d. i. gewerkt, gedacht, geleerd en gedaan. En wie die krachtige, harmonische figuur op zijn levensweg ontmoette, hetzij landgenoot, hetzij vreemdeling, hetzij geleerde of leek, hij werd tot stilstaan, tot vereering, en bewondering gedwongen, want hij had een koninklijken geleerden, een genialen meester en voorganger, een weldoener der menschheid, een grooten, goeden, wijzen en sehoonen van aangezicht tot aangezicht aanschouwd!

En nu hij van ons is heengegaan, hij wien het gegeven was, een bron uit de bergrots te slaan, «waarvan de heldere, »milde en diepe wateren lang, nadat het tegenwoordig ge- » slacht van de aarde zal zijn verdwenen, zullen blijven voort- » stroomen van geslacht tot geslacht, terwijl zij zijn beeld weer- » kaatsen, en zijn naam doen voortruischen" (Landolt), nu zij er in ons hart slechts voor één gevoel plaats. Voor het gevoel van innige dankbaarheid, dat het kleine Nederland in de 19de eeuw een evenknie van zijn Swammerdam, zijn Buygens, zijn Boerhaave aan de wereld heeft mogen schenken, wiens roem en daden door de menschheid steeds zegenend zullen worden herdacht. En gelijk Petöfi schreef op het graf van zijn teerbeminden vader, zoo zullen wij ook van Donders kunnen getuigen:

Zien wij u ook nooit terug, steeds zullen
 V uwen roem zien, waarop Neêrland boogt;
 En uw grafzoo dekt een dauw van tranen,
 Die de zonne van uw glorie droogt!

1
ui
co
ui
co
m
o
o
o
<

O
Mi

w

S
J
ui
J

LIEBOECHT EN BEBEL.

Er is voor tijdgenooten die er prijs op stellen, den tijd waarin zij leven te begrijpen, geen belangrijker verschijnsel dan het socialisme, zooals het zich in onze dagen vertoont als politieke partij met wèl geformuleerde practische eischen. De theorie dat aan eiken mensch een menschwaardig bestaan toekomt, dat elke arbeider het loon voor zijn arbeid ten volle moet erlangen, is oud, en even oud is de afwijzing van deze eischen door hen die de macht daartoe hebben. Socialisten zijn er geweest, zoodra Maatschappij en Staat, zich vormende en volmakende, de onrechtvaardigheid in de verdeeling der rijkdommen deden ontstaan en toenemen. Dikwerf drong ellende de niet-bevoorrechten tot verzet, en grepen zij in vertwijfeling naar de wapenen; de opstanden bleven echter geïsoleerde verschijnselen en werden betrekkelijk snel onderdrukt. Er was ontevredenheid, maar formuleering der eischen en samenhang tusschen de proletariërs ontbrak. •

Anders werd dat na de Eransche Revolutie. Deze zelve, die maar korten tijd in handen van het proletariaat was, bracht rechtstreeks aan deze klasse geene lotsvei-betering. Maar zij wakkerde krachtig in de geesten de overtuiging aan dat er «rechten van den mensch" bestaan; gelijke rechten voor

gelijkgeborenen, en het is vooral onder haren invloed, dat véle denkers werden aangespoord zich met die rechten bezig te houden. De ontwikkeling der industrie van werkplaatsen en huisnijverheid tot fabrieken met hare opeengehoopte bevolking en sterke verdeeling van arbeid, viel samen met de verschijnselen in de politieke wereld. En terwijl tal van onderzoekers planken vol boeken schreven over de sociale quaestie, systemen bouwden en weer' af braken, de oudereconomische stelsels in een hoek duwende, waar zij zich, schouder aan schouder met de maatschappij welker uitdrukking zij zijn, op lijfsbehoud verdacht, met hand en tand verdedigen, werden in de tweede helft dezer eeuw allengs aan den arbeider politieke rechten toegekend, en ontwikkelde zich bij hem het bewustzijn, dat hij met zijne medearbeiders eene klasse vormt met eigen, van die van elke andere klasse afgescheiden, ja in de bestaande maatschappij met deze strijdige belangen.

Zoo althans waar de tegenstelling zich het scherpste uit. Er zijn nuances.

Wel de belangrijkste van deze is de Deutsche Sociaal-democratie, gepaard met de Internationale Arbeiders-vereeniging, beide ontstaan onder den invloed van Karl Marx. Het ware echter den merkwaardigen man, die een tiental jaren geleden in' deze serie door Mr. A. Kerdijk werd besproken, niet mogelijk geweest eene beweging van zoo grooten omvang in gang te brengen, indien niet Lassalle Tzjn luiden kreet van verlossing van het proletariaat door Duitschland had doen weergalmen, en indien niet, nu nagenoeg 25 jaren lang, twee mannen van talent en karakter, Liebknecht en Bebel, onverpoosd en met geringschatting van elke opoffering, aan de organisatie en uitbreiding der partij hadden gearbeid.

Men moge over de sociaal-democratie odrdeelen zooals men wil, en allerminst zijn deze bladzijden bestemd om over "haar eene meening uit te spreken, maar een sociaal-democraat

mag, niet minder dan een liberaal of een vuuraanbidder, aanspraak maken op eene beoordeeling zijner daden in het licht zijner overtuiging. Dit licht valt helder op de beide mannen omtrent wier levensloop ik gaarne van de mij' geboden gelegenheid gebruik maak iets in deze serie mede te deelen. Immers, zoolang eene vaste overtuiging, kennis, onverdeelde toewijding aan het gekozen levensdoel, onbaatzuchtigheid en offervaardigheid aanspraak geven op waardeering, zal aan deze beide sociaal-democratische leiders en agitatoren de rang van mannen van beteekenis niet mogen worden ontzegd.

Bene geschiedenis van Liebknecht en Bebel, thans geschetst, kan niet meer zijn dan een relaas hunner openbare handelingen. Hun bijzonder leven is dat van eenvoudige burgerlieden, alleen maar wat minder rustig, door hun reizen en trekken ter wille van de propaganda en door menige kortere en langere gevangenisstraf. Alleen zij vermeld, dat de felle tegenstanders, die zij in den scherpen strijd kweekten, in dat leven nimmer aanleiding hebben kunnen vinden om op het karakter van beide mannen een smet te werpen.

Liebknecht is een veteraan; reeds in 1848 greep hij naaide wapenen, toen Bebel nog de lagere school bezocht. Voorloopig hebben wij dus alleen met den eerstgenoemde te doen.

Wij bezitten omtrent een deel van zijn leyn eene korte mededeeling van hem zei ven, uitgesproken in het bekende proces van Leipzig (1872), waar hij met Bebel en Hepner wegens hoogverraad terecht stond.

De president resumeerde de historie van den beklaagde in kanselarij-stijl. » Wilhelm Philipp Martin Ohristian Ludwig Liebknecht is geboren te Giessen in het groot-hertogdom Hessen (29 Maart 1826), zoon van den aldaar woonachtigen thans overleden registrator Liebknecht; bezocht het gymnasium te Giessen en studeerde daarna vier en een half

jaar aan de Universiteiten Giessen, Beilijn en Marburg, eerst filosofie en theologie, later alleen filosofie. Door zijne politieke richting uit zijne studiën gerukt, begaf Liebknecht zich in 1847 naar Zwitserland, nam in 1848 en 1849 deel aan den opstand in Baden, woonde van 1850 tot 1862 in Engeland, daarna in Berlijn en thans in Leipzig, en heeft met journalistieken arbeid en les geven zijn brood verdiend. Hij heeft geen vermogen meer, is gehuwd en vader van vier kinderen. Gestraft is hij, in 1866 door het Stadtgericht te Berlijn met drie maanden gevangenisstraf wegens terugkeer in de Pruisische Staten na daaruit verbannen te zijn; in 1869 door het Leipziger Bezirksgericht met drie weken gevangenis wegens het verspreiden van voor den Staat gevaarlijke denkbeelden, en in 1871 wegens hetzelfde delict met vier weken gevangenis; verder met geldboeten wegens verscheidene drukpersdelicten. Buitendien werd hij in 1848 en 1849 gezuimen tijd in preventieve hechtenis gehouden wegens deelneming aan den Badenschen opstand, en in 1850, op aandringen der Pruisische en Oostenrijksche regeeringen, na eene hechtenis van twee maanden te Murten, uit Zwitserland verbannen en naar Engeland overgebracht. Hij was lid van den Noord-Duitschen Rijksdag."

•Waarschijnlijk zou Liebknecht in deze droge opsomming geen aanleiding hebben gevonden om over zich zelve'n te spreken. Maar in het proces was overgelegd een rapport van de politie te Giessen over zijn persoon, waarin, waarschijnlijk om Liebknecht te karakteriseeren, ook was opgenomen eene «geschiedenis der politiek-communistische samenzweringen sedert de eerste Fransche Eevolutie." Bij ettelijke onjuistheden werden alle zonden der samenzweerdere, van Baboeuf tot Orsini en Mazzini toe, gestapeld op Liebknecht's hoofd. Deze plumpe manier om reeds bij den aanvang van het proces de jury ongunstig voor den beklagde te stemmen, gaf Liebknecht aanleiding tot een protest, Waarin hij als

eenige passende verdediging een eenvoudig verbaal van zijn leven stelde tegenover het rapport van Giessen. Hij toonde aan, dat dit stuk ontleend was aan het zoogenaamde *Zwarte Boek*, namelijk *Die Communisten-Versolwürungen des Neunzehnten Jahrhunderts*, in 1853, tijdens de sterke reactie die op 1848 volgde, op last der regeering samengesteld door de politie-directeuren van Hanover en Pruisen. En wat bad men al daaraan ontleend!

»Wat' — zoo riep Liebknecht uit — »gaat mij Baboeuf aan, die 30 jaren voor mijn geboorte werd ge Guillotineerd? Wat Mazzini, een verbitterde vijand van het socialisme? Wat Pieschi's belsche niaebine, die ontplofte toen ik nog met de boeken onder den arm naar de laagste klasse van het gymnasium liep? Wat heb ik te maken met den *JBund der Qeachteten* en den *Bund der Gerealiten*? En waarom wordt dit tuig voorgelezen? Met het proces heeft het in 't minst niet te maken; maar voorzeker, het is er op berekend mij in het ongunstigste licht te doen verschijnen, mij aan de jury voor te stellen als een Schinderbannes of een Karl Moor."

Tegenover den aanval van het openbaar ministerie stelde Liebknecht een relaas van zijn leven.

»Afkomstig uit een ambtenaarsfamilie, werd ik door mijne verwanten — mijn vader bad ik vroeg verloren — voor de ambtenaarsloopbaan bestemd. Op het gymnasium reeds leerde ik de geschriften van Saint Simon kennen, die mij een e nieuwe wereld openden. Tot »broodstudie" gevoelde ik mij buitendien al niet aangetrokken. Ik wilde studeeren om kennis te vergaderen, en «kennis wilde ik bezitten om mijne plichten in Staat en Maatschappij te kunnen vervullen. Zestien jaren oud kwam ik op de universiteit, na met den eersten graad mijn eindexamen te hebben afgelegd. Ik zeg dit niet om te pralen, maar om het stuk der Giessener politie, dat mij als een verlopen sujet voorstelt •, te kenschetsen. Zoals reeds gezegd, bestudeerde ik de meest uiteenlopende onder-

werpen. Ik tastte her- en derwaarts, zooals ieder student die werkelijk leeren wil en niet in het dwangbuis eener «broodstudie" is gestoken. Het voornemen om in staatsdienst te treden gaf ik spoedig op, als niet vereenigbaar met mijne politieke en sociale denkbeelden.. Maai; ik koesterde een tijdlang het plan om privaat-docent te worden en hoopte aan eene der kleine, meer onafhankelijke universiteiten een professoraat te kunnen erlangen. Niet lang bleef ik in dezen waan. Ik verkreeg de overtuiging, dat ik zonder mijne beginselen op te offeren, niet de geringste kans had om de facultas docendi te verkrijgen, en besloot daarom in 1847, naar Amerika te gaan. Zonder verwijl maakte ik de noodige toebereidselen, en reeds was ik op reis naar eene zeehaven > toen ik toevallig in den postwagen een in Zwitserland wonend onderwijzer leerde kennen, die mijn plan afkeurde en mij, wijzende op de waarschijnlijk aanstaande verandering der Europeesche toestanden, zoo welsprekend aanried, mij in het republikeinsche Zwitserland te vestigen, dat ik op het eerstvolgende station omkeerde, en, in plaats van naar Hamburg,, naar Zwitserland reisde.

»Daar wilde ik mij, op raad van verscheidene ambtenaren, aan wie mijn nieuwe vriend mij had aubevolen, en die voor een deel thans zeer invloedrijke betrekkingen bekleeden, het burgerrecht verwerven en mij als advocaat vestigen.

»Met groote belangstelling sloeg ik daar gade den oorlog' van den Sonderbund, De Duitsche werklieden-vereeniging in Zürich bezocht ik wel, doch alleen om mij te onderrichten, daar ik nu voor het eerst de gelegenheid had, dé arbeiders over hunnen toestand en hun streven te hooren spreken.

»Den 23sten Eebruari 1848 kwam het bericht van het begin van den strijd in Parijs. Mijn vurige hoop was nu vervuld. Want aan de overwinning twijfelde ik niet. Ik had geen rust meer in Zwitserland en was, twee uren na het bericht vernomen te hebben, reeds op weg naar Parijs. Hoe-

zeer ik mij ook haastte, de strijd was geëindigd., en de barricaden waren gedeeltelijk weder afgebroken, eer ik aankwam; doch mijne hoop had mij niet bedrogen, de Julitroon was gevallen. Over de Februari-revolutie zal ik niet verder spreken. Haar invloed op Duitschland ligt yersch in het geheugen. Ik twijfelde er niet aan, of het zou mogelijk zijn het denkbeeld eener Duitsche republiek te verwezenlijken. Herwegh maakte toebereidselen voor zijn bekenden tocht; ik sloot mij aan en deed al wat ik kon om de beweging, te doen slagen.

»De Duitsche republiek was het doel van den strijd; het oogenblik' kwam mij gunstig voor. Ik zou in mijn eigen oogen een lafaard of een verrader geweest zijn, als ik anders had gehandeld. Gij ziet, mijne heeren, ik verloochen noch mijn verleden, noch mijne beginselen, noch mijne overtuiging. Ik ontken niets, ik verberg niets; 'en om aan te toonen dat ik een tegenstander der monarchie, der huidige maatschappijen, en dat ik, wanneer plicht het eischt, ook voor den strijd niet terugdeins, daarvoor waren de onnoozele verzin-sels van dit Giessener politiestuk niet noodig. Ik spreek het hier vrij en openlijk uit: sedert ik in staat ben te denken ben ik republikein, en als republikein zal ik sterven.

«Ongelukkigerwijze werd ik te Parijs tengevolge der overmatige inspanning ziek, kon den tocht niet *tot* het einde toe medemaken en was niet tegenwoordig bij Dosenbach, waai- Herwegh's colonne werd uiteengeslagen. Wederom genezen, keerde ik, omdat in Duitschland de eerste revolutionaire opwelling weder was verlopen, naar Zürich terug om mij te wijden aan mijne oude voornemens en studiën. Echter slechts voor enkele maanden. In het midden van September ontplooidde Struve (in Baden) de republikeinsche vaan. Zijne oproeping volgend stak ik met een dozijn gelijkgezinden bij Seckingeh den Eijn over, en het gelukte ons binnea drie dagen, een tamelijk sterk vrijcorps bijeen te

brengeu. Om de vereeuigug met andere, verder in de bergea zich vormende vrijcorpseu tot stand te brengeu, begaf ik mij naar Lauffenburg, waar men zei, dat zulk een corps was samengeurokken. In plaats der gewachte hulp vond ik daar het bericht, dat Struve zich had laten verleiden met zijue ongeoeffende troepeu uit de bergen naar de vlakke te rukken, en dat hij geslagen en gevangengeuomen was.

»Nog gaf ik het niet op. In plaats van over den Bijn te vluchten, aan welks oever ik stond, poogde ik mijn corps te bereiken. De poging mislukte; ik werd gevangengeuomen, en nadat ik met mijue lotgeuooten door een gelukkig toeval aan de toepassing der krijgswet was ontkomen, moest ik negen maanden in voorloopige hechtenis doorbrengeu. In Mei 1849 ving de behandeling van ons proces te Freiburg aan, nadat kort te voren daar de militaire revolutie was uitgebroken, en dadelijk na het begin der zitting verklaarde het openbaar ministerie, dat het de aanklacht tegen ons liet varen en vrijspraak vroeg. Ik protesteerde; negen maanden lang had men ons mishandeld, en wij wilden ons het recht niet laten ontnemen om op onze beurt als aanklagers op te treden. Maar het gerechtshof vereeuigde zich ijlings met den eisch en sprak ons vrij.

»Över hetgeeu nu volgde zal ik niet uitvoerig zijn. Aan den strijd voor eene Rijksgruudwet nam ik deel als journalist en als soldaat; wij streden'voor het vrije, vereeuigde Duitsehland, en Pruisens leger, gecommandeerd door den tegenwoordigen (1872) keizer van Duitsehland, dempte de beweging en herstellde de oude verdeeldheid en onvrijheid. Ik ontsnapte'naar Zwitserland, en ging, omdat er bezwaren waren tegen mijue vestiging in Zürich, te Genève wonen, van waar ik trachtte de Duitsehe werklieden-vereeuigingen in Zwitserland, die toen vele leden telden, te winnen voor eene gezamenlijke organisatie en een streng socialistisch program. Ter bespreking van dit plan werd een congres te

Murten samengeroepen. De Zwitsersehe Bondsraad, onder den drang der buitenlandsche mogendheden. gaf voor te gelooven dat het congres eigenlijk een inval in Baden ten doel had, en liet al de afgevaardigden, ook mij, gevangennemen. Dat was in Februari 1850; twee maanden lang duur de het onderzoek, en natuurlijk werd geen bewijs gevonden voor het ons toegedichte waanzinnige plan. Toch werd ik, op bevel van den Bondsraad over de grenzen gezet, en aan de Fransche politie, overgeleverd, die mij naar Londen zond.

»Te Londen werd ik lid van den Gommunistenbond. Het eenige lid dat ik van vroeger kende, was Engels, dien ik in Genève had ontmoet. Marx leerde ik eerst in Londen kennen. De Oommunisteubond was geene samenzwering, maar eene vereeniging voor propaganda. Geheim moest hij zijn, omdat het recht van vereeniging en vergadering in Duitschland onderdrukt was. Ook de eerste Christenen vergaderden in het geheim, in dé catacomben. Uit het Communistisch Manifest, dat als program van den Bond is te beschouwen, ^blijkt zonneklaar, dat deze veelbelasterde vereeniging-wel eene revolutionnaire was in dien zin dat zij streefde naar eene doortastende hervorming der sociale en politieke toestanden, doch dat zij, juist omdat zij de revolutie beschouwde als een organisch proces, vreemd was aan, ja vijandelijk stond tegenover elke beraamde revolutiemakorij. Immers voor de ontwikkeling der menschelijke maatschappij gelden onveranderlijke wetten, die wij moeten onderzoeken. Slechts een dwaas kan het invallen zich boven die wetten te willen stellen. Deze, als ik het zoo mag zeggen, wetenschappelijke opvatting, tegen welke eene minderheid opkwam, leidde tot eene scheiding. Ik verwachtte niet, reeds heden gedwongen te zijn over deze zaken te spreken, anders zou ik de toen door de meerderheid opgemaakte verklaring mededeëien, waarin ons standpunt tegenover de revolutiemakers van beroep zeer scherp is afgebakend. Eene vereeniging met zulke beginselen

heeft met een gezelschap van samenzweerdere van beroep evenveel overeenkomst als de waarheid met den leugen.

»In Londen woonde ik dertien jaren, mijn tijd gedeeltelek wijdende aan politiek-sociale studiën, maar meer nog aan den strijd om het bestaan. In 1862 werd ik door August Brasz, den rooden republikein van 1848, die ons drie jaren te voren in den strijd met den Plon-Plon-ist Karl Vogt had gesteund, uitgenoodigd deel uit te maken van de redactie der toen door hem in Berlijn gestichte *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. De terugkeer naar Deutschland stond voor mij open door de inmiddels afgekondigde amnestie. Bestrijding van het Bonapartisme wat het buitenland aangaat, en van het voorgewende liberalisme der bourgeois in de binnenlandsehe politiek, in den geest van de democratie en de republiek (waarvan heer Brasz, toen nog burger der republiek Genève, met geestdrift voorgaf een voorstander te zijn), was het program waarop ik in Augustus 1862 de betrekking aanvaardde. In het begin ging alles goed. Maar het duurde niet lang, of einde September 1862 kwam de heer, Von Bismarek aan 't bestuur, en ik bespeurde reeds spoedig, dat er verandering in de houding van het blad kwam. Ik kreeg argwaan en sprak er over; Brasz loochende hardnekkig, dat hij verplichtingen jegens het nieuwe ministerie had aangegaan, en gaf mij *carte blanche* in mijn departement, de buitenlandsche politiek. Doch de redenen van argwaan vermeerderden, en ik kreeg ten slotte de bewijzen in handen dat en hoe Brasz zich bij den heer Von Bismarek als literair huisknecht, had verhuurd. Het laat zich begrijpen, dat ik mijne betrekking moest opgeven, ofschoon ik daardoor afstand deed van mijn eenig middel van bestaan. Te dier tijde en later werden herhaaldelijk pogingen gedaan om ook raij te koopen. Ik kan niet positief zeggen, dat de heer Von Bismarek mij wilde koopen; maar wel kan ik zeggen dat agenten van den heer Von Bismarek mij wilden koopen, en wel onder voor-

waarden die — behalve voor mij en mijne partijgenooten — mijne persoonlijke waardigheid volkomen onaangetast zouden hebben, gelaten.

»De heer Von, thans prins Bismarok, neemt niet alleen het geld, maar ook de menschen, waar hij ze vindt. Tot welke partij iemand behoort is hem onverschillig. Zelfs geeft h^ö aan afvalligen de voorkeur; want een afvallige is zijne ^eer kwijt, en daarom een werktuig zonder wil •— *uticadaver*^m de handen des meesters.

»Er was toen der Pruisische regeering veel aan gelegen de weerspannige bourgeoisie aan tucht te gewinnen. Men wilde haar, naar het door den Engelschen tory Disraëli jaren te voren gegeven recept — want oorspronkelijk was ^ote in dit opzicht de politiek van de heer Von Bismarok niet — tussehen de jonkers en het proletariaat, alstusschen twee molensteenen, verbrijzelen; tenzij zij er de voorkeur aan gaf zich te schikken. Men bood mij en mijne vrienden herhaaldelijk de *Norddeutsche* aan voor artikelen van uiterst socialistische, ja van communistische strekking. Ik behoef aiet te zeggen dat ik mij voor dit oneerlijke spel niet liet gebruiken en de aanbiedingen der agenten van den heer ^von Bismarok met passende verachting bejegende. Had ik het niet gedaan, had ik de laagheid gehad mijne beginselen aan mijn persoonlijk belang op te offeren, dan zou 'k thans eene aanzienlijke betrekking bekleeden, in plaats van hier in de bank der aangeklaagden te staan, waar zij «J brachten, die jaren geleden tevergeefs poogden mij om te koopen. Zoodra mijne weigering bij de politie bekend was, heg^on men het mij op alle manieren lastig te maken, doch ^at beslissende stappen kwam het niet. Misschien had men ^de hoop mij eindelijk tam te maken, nog niet opgegeven.

»In 1863 begon Lassalle met zijne agitatie baan te keken. ^In den aanvang hield ik mij buiten de zaak, tot de smadelijke aanvallen der bourgeois-pers op de jonge socialistische be-

weging het mij tot een eereplucht maakten alle bezwaren terzijde te stellen. Ik werd lid van den door Lassalle gevestigden *Allgemeinen Deutschen Arbeiterverein*. Getrouw, aan de reeds geschetste politiek trachtte het regeerende jonkerdom zich van de arbeidersbeweging meester te maken. Na den plotseligen dood van Lassalle geraakte de vereeniging helaas in banden van mannen die deels door onbekwaamheid, deels met opzet dit streven in de hand werkten. Dit dwong mij, uit mijne afzondering te treden, openlijk den strijd aan te binden tegen het vooral door den ex-redacteur der *Ipreuzzeitung* Wagener vertegenwoordigde regeeringssocialisme, en aantetoonen, dat een eenzijdig optreden tegen de bourgeoisie alleen den jonkers kon ten goede komen, dat het toegezegde algemeen stemrecht zonder vrijheid van vereeniging, vergadering en drukpers, niet anders zou zijn dan een werktuig der reactie, en dat »staatshulp" door eene jonkerregeering alleen kan gegeven worden om de arbeiders om te koopen en hen dienstbaar te maken aan de doeleinden der reactie.

»Ik wist wat ik waagde. De chicanes der politie verdubbelden. Men vroeg mij een bewijs van goed gedrag van mijne laatste verblijfplaats. Te vergeefs betoogde ik, dat in Engeland geen bureau bestaat, dat zich bezig houdt met het door de politie doen bewaken van niet-misdadigers en zulke bewijzen kan afgeven. Te vergeefs legde ik een getuigenis der politie van mijne geboortestad Giessen over, dié verklaarde dat niets na-deeligs van mij bekend was — zij schijnt toen het *Zwarte Boek* nog niet bestudeerd te hebben. Op een mooien morgen, in den zomer van 1865, werd ik door een politie-agent naar, het bureau gebracht, waar ik vernam', dat ik Berlijn en Pruisen binnen 24 uur moest verlaten. Ik beriep mij op den minister van binnenlandsche zaken en kreeg gedaan dat het bevel tot de beslissing van den minister zou geschorst blijven. Na eene maand kwam de beslissing'; het bevel om het land te verlaten werd bevestigd, omdat mijne

verdere aanwezigheid in Pruisen de veiligheid van den Staat in gevaar zou brengen.

»Van een persoonlijk bezoek aan den minister., dat mij officieel werd aangeraden, kon bij mijne politieke beginselen geen sprake zijn, en ik moest dus Berlijn verlaten, waar het mij na langdurige inspanning eindelijk gelukt Was toereikende middelen van bestaan te verwerven. Ik verhuisde naar Leipzig. In den zomer van het volgende jaar bracht de Pruisische politiek ons den broederoorlog. Na den vrede tusschen Pruisen en Oostenrijk werd mij de leiding der tot toen nationaalliberale *Mitteldeutsche Volkszeitung* opgedragen.

»Ik had het blad nog geen volle vier weken, toen het door de Pruisische militaire regeering werd opgeheven. Spoedig daarna, in het midden van September, ging ik naar Berlijn tot regeling van familiezaken; de politieke toestanden waren na mijne verbanning volkomen veranderd; eene revolutie van boven af had den ouden Duitschen Bond vernietigd; een gemeenschappelijk staatsburgerrecht was ingesteld door de in hoofdzaak reeds openbaar gemaakte kieswet voor den Eijksdag van den Noordduitschen Bond, en daarenboven was in Pruisen eene amnestie - voor alle politieke misdrijven afgekondigd. Hoe kon ik onder deze omstandigheden aannemen, dat het verbanningsdecreet van het vorige jaar nog van kracht zou zijn, en dat ik in Pruisen nog een vreemdeling was? Daarom bewoog ik mij in Berlijn in het openbaar en ontzag ik het niet om na eenige dagen onbelemmerd verblijf, eene toespraak te houden in eene boekdrukkers-vereeniging, die, zooals in Pruisen alle vereenigingen, door de politie werd bewaakt, 's Avonds elf uur uit het vereenigingslokaal huiswaarts kepende, werd ik in hechtenis genomen en naar de Stadtvoigtei gebracht; ik werd beschuldigd van den ban gebroken te hebben. Na eene voorloopige hechtenis van drie weken werd ik door het Stadtgericht tot drie maanden gevangenis veroordeeld. Ik appelleerde niet, omdat ik in het gunstigste geval nog

langer dan drie maanden preventief gevangen zou blijven, en ik dus bij vrijspraak nog zou gestraft zijn voor het appèl tegen het onrechtvaardige oordeel. Ik verklaarde aan de heeren van het Stadtgericht, dat ik niet zou appelleeren hij de «rechters van Berlijn», maar bij eerie hoogere instantie: de openbare meening. En ik heb dit gedaan na mijne vrijlating: in de pers en van de tribune van den Noordduitschen Rijksdag.

»Over mijne politieke werkzaamheid sedert 1867 geen woord. Zij is het voorwerp der aanklacht en zal hier nader onderzocht worden.

»Ik heb nu alles gezegd. Slechts ongaarne, mijne heeren rechters, en gezworenen, heb ik dit uitvoerig relaas gedaan. Ik was het echter na de voorlezing van het Giessener politiestuk aan mijne eer verplicht. . . Ik heb u mijn leven en werken blootgelegd. Ik ben wat ik was. In vele opzichten heb ik mijzelven verder ontwikkeld; in hoofdzaak sta ik op hetzelfde standpunt als 22 jaar geleden. In de middelen, en de beoordeeling van menschen en zaken heb ik dikwerf gedwaald, in mijne bedoeling, in mijne geheele opvatting ben ik bevestigd. Ik ben niet de verlopen avonturier, dien mijn belastenaar van mij maken wil. Reeds in mijne vroegste jeugd heb ik de schepen achter mij verbrand', en sedert heb ik zonder ophouden voor mijne beginselen gestreden. Mijn persoonlijk voordeel heb ik nooit gezocht; waar het de keuze gold tusschen mijn belang en mijne beginselen heb ik nooit gearzeld mijn belang op te offeren.

»Wanneer ik, na ongehoorde vervolgingen, arm ben, dan is dat geene schande; neen, ik ben er trotsch op, want dat is het welsprekendste getuigenis voor mijne politieke eer. Nog eens: ik ben geen samenzweerder van beroep, geen reizend soldenier der conspiratie. Noemt mij mijnentwege soldaat der revolutie — daar heb ik niets tegen.

»Een dubbel ideaal heeft mij van jongsaf voor oögen gezweefd: het vrije en vereenigde Duitschland, en de vrijmaking

van het arbeidende volk, dat is afschaffing der klassenheerschappij, die gelijk is van beteekenis met de bevrping der menschheid. Voor dit dubbele doel *heb* ik naar mijn beste krachten gestreden, en voor dit dubbele doel *zal* ik strijden zoolang ik adem. Dat eischt de plicht!"

Wie in deze autobiographie eenige pralerij mocht vinden, bedenke onder welke omstandigheden zij werd uitgesproken. Liebknecht was wegens' eene beschuldiging, die werkelijk op niet zeer vaste gronden rustte, reeds maanden in preventieve hechtenis, en hoort op den eersten dag der terechtzitting zich in een officieel stuk uitmaken voor niet veel bijzonders, een verloopen kerel. En dat terwijl hij een zeer werkzaam leven achter zich had en drie jaren geleden eene partij in Duitsehland had helpen stichten, welker streven toen nog niet door de wet in de ban was gedaan. Verklaarbaar is onder deze omstandigheden, dat hij behoefte gevoelde zijn eigen licht te doen schijnen op zijn leven en van zijn kant de jury in te lichten.

Trouwens, Liebknecht's verhaal wordt bij onderzoek van andere bronnen geheel bevestigd. Het is echter, tot recht begrip van de omstandigheden waaronder hij leefde, niet overbodig er enkele aantekeningen bij te maken.

De Badensche opstanden van 1848 en 1849, waaraan Liebknecht deelnam, waren vóór alles republikeinsche bewegingen, maar toch was het niet uitsluitend de verandering van den regeeringsvorm, die beoogd werd. In de proclamatie van Constanz (April 1848) lezen wij, naast eene scherpe veroordeeling der vorsten en eene opwekking om de Duitse Republiek te grondvesten, ook: »Gij zult van heden af voor u zelven werken en de vruchten van uwen arbeid genieten met het bewustzijn, waarvan het evangelie spreekt: »De arbeider is zijn loon waard". En in het Offenburger program van Mei 1849 schreef Amand Goegg onder de grond-

slagen der nieuwe orde van zaken, waarnaar werd gestreefd: «Oprichting eener nationale bank voor bedrijf, handel en landbouw, ter bescherming tegen het overwicht van de groote kapitalisten". Uit beide aanhalingen blijkt, dat ook in Baden de revolutiemannen niet alleen de dwingelandij en de misbruiken van het h6f moede waren, maar wel degelijk op dieper liggende kwalen der maatschappij het oog hadden gericht.

Liebkecht deed zich toen, niettegenstaande zijn jeugdigen leeftijd, reeds gelden. In de historie dier dagen vinden wij hem met name vermeld onder hen, die J. Ph. Becker behulpzaam waren bij de organisatie van het volksleger, en kort daarna onder de voorlieden der oppositie tegen Brentano, het hoofd van het voorloopig bewind, wiens halfheid den vurigen republikeinen een doorn in het oog was. Deze radicale oppositie had een oogenblik een zoo scherp karakter, dat Brentano eenige der leiders, o. a. Liebkecht, deed gevangennemen. „

In Engeland vond Liebkecht Marx en Engels, en zonder twijfel is de omgang met beide mannen van zeer beslissenden invloed geweest op de ontwikkeling zijner denkbeelden. Liebkecht is, na zijn terugkeer in Duitschland, steeds een voorstander geweest van internationale vereeniging der arbeiders, niet in den zin van opheffing der nationaliteiten, maar in dien van samenwerking der arbeiders van verschillende natiën aan de vestiging der republiek en van den socialistischen staat.

Dit denkbeeld was in Engeland reeds tot zékere ontwikkeling gekomen in 1850. In 1839^a was te Londen door uit Parijs verdreven Duitsche arbeiders een Arbeiterbildungs-

¹ Ik dank hier en elders veel aan Jلودolph Meyer, *Per Emanoiपाäionshampf des vierten Standes*, een boek zeer aan te bevelen aan hen, die een juist inzicht willen krijgen in de geschiedenis der vestiging van de sociaal-democratische partij in Duitschland.

verein opgericht, waarvan werklieden van verschillende natiën lid waren. Deze vereeniging stond in nauwe betrekking tot de Chartisten en tot arbeidersverenigingen in Frankrijk en Zwitserland. In 1845 sprak Engels in de voorrede van zijn werk *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, van »nationaal vooroordeel en nationalen trots, die eigenlijk niets anders zijn dan zelfzucht op groote schaal". In 1847 verscheen het door Marx en Engels bewerkte Communistisch Manifest, het fameuze stuk, dat eindigt met deze woorden:

communisten bevorderen Overal de vereeniging van «n de goede verstandhouding tussehen de democratische partijen van alle landen.

»De communisten versmadden het, hunne vereeniging en doeleinden geheim te houden. Openlijk verklaren zij, dat hun doel slechts kan bereikt worden door de gewelddadige omverwerping der tegenwoordige maatschappij. Dat de heershende klassen sidderen voor eene communistische revolutie. De proletariërs hebben niets te verliezen dan hunne ketenen. Zij hebben eene wereld te winnen.

»Proletariërs van alle landen, vereenigt u!"

Een dadelijk gevolg had deze oproeping niet. De revolutiën van 1848 waren spoedig onderdrukt, en in de eerstvolgende jaren was aan het vestigen van democratische verenigingen op het vasteland van Europa niet te denken. Er volgde eene periode van stille voorbereiding, en gedurende deze was Liebknecht te Londen in de omgeving die ik met een paar trekken aanduidde. Zoowel Marx als Engels gaven verscheidene geschriften uit in die jaren, en eerstgenoemde verzamelde de stof voor zijn groote werk *Das Kapital*. In diezelfde jaren ontwikkelde de industrie zich bovenmate en gaven de rapporten der Engelse fabrieksinspecteurs telkens levendiger schilderingen van de ellende onder de fabrieksarbeiders. De Engelse werklieden-vereemingen deden zich krachtig gelden en stelden duidelijk in het

licht hoe groote waarde vrije beweging in vrije staatsinstellingen voor den arbeider hebben.

Vooraf bleek dit in tegenstelling met het Duitsche vaderland, dat door de Londensche bannelingen zeker niet uit het oog werd verloren.

Al hadden de democraten van 1848 hun doel niet bereikt, het eens opgewekte -politiek leven verflauwde niet geheel, en na 1850 werden in een aantal plaatsen arbeidersvereeningen opgericht, op welke dé reactie echter met zware hand drukte. Zij trachtte de beweging in handen te nemen door de oprichting van den »Central-Verein für das Wohl der arbeitenden Klassen in Preussen", maar moest ontdekken dat van de massa des volks nimmer sympathie en medewerking kan worden verkregen voor vereenigingen buiten, het volk ontworpen en geleid. Reeds 40 jaren geleden wilde, de arbeider zijn eigen zaken doen. Van meer beteekenis waren de Arbeiterbildungsvereine, waarin de democratische denkbeelden voortleefden. De Duitsche regeeringen waren daarvan echter niet gediend. In 1851 werden tusschen sommige staten tractaten gesloten tot gezamenlijke uitbanning van politiek verdachten, en spoedig moesten de werklievenverenigingen het ontgelden. Er bestaat een rapport aan den Bondsraad van 1853, dat den toestand teekent. Daarin lezen wij:

»Nadat verscheidene bondsregeeringen langs den gewonen diplomatieken weg de aandacht hebben gevestigd op de gevaren die de openbare veiligheid bedreigen vanwege de over een groot deel van Deutschland verspreide werklievenverenigingen, meenen de regeeringen van Oostenrijk en Pruisen, dat zij aan de wenschen der bondsregeeringen zullen tegemoetkomen, wanneer zij de vraag ter sprake brengen of maatregelen moeten worden genomen als tegenwicht tegen den schadelijken invloed door deze vereenigingen, vooral op de arbeidende klasse uitgeoefend. Is het al boven twijfel verheven,

dat een goede uitslag alleen kan worden bereikt door gemeenschappelijke en gelijke maatregelen van alle bondsregeringen, toch schijnt de vraag een voorafgaand onderzoek te eischen welke uitbreiding aan de te nemen besluiten zal moeten worden *gegeven*, om eensdeels vereenigingen van revolutionair karakter zonder gevaar op te heffen, anderdeels geen hindernis in den weg te leggen aan het bestaan van zoodanige vereenigingen, die nuttige doeleinden nastreven", enz.

De regeeringen kwamen overeen, dat elke staat tegen «politieke vereenigingen" speciale en tijdelijke beperkingen en verboden zou uitvaardigen, in overeenstemming met de omstandigheden in elk land. En het laatste artikel der overeenkomst luidde:

»In het belang der gemeenschappelijke veiligheid verbinden zich alle Bondsregeringen verder, binnen twee maanden te ontbinden de in hunne landen bestaande werkliedenvereenigingen en broederschappen, die politieke, socialistische of communistische doeleinden nastreven, en tegen de wederoprichting van zulke vereenigingen strafbepalingen uit te vaardigen."

In 1854 volgde, eene wet, die de pers zoo aan banden legde, dat aan de democratische bladen het leven onmogelijk werd gemaakt, en eene beperking van het recht van vergadering. Met dit gevolg, dat reeds in 1857 aan den Bondsraad kon worden gerapporteerd, dat Frankfort, ja*en lang de hoofdzetel der revolutionaire elementen, uit de handen der democratie was verlost, welker geschriften er geene koopers meer vonden.-

Zoo werd de bodem voorbereid, waarop niet vele jaren lateerde sociaal-democratie welig zou opgroeien.

Intusschen was eene beweging ontstaan, die hier behoort vermeld te worden: die der coöperatieve vereenigingen. Hermans Schulze, een jurist en lid der progressistische partij, wiens geboorteplaats Delitzsch in den regel achter zijn naam

wordt geschreven, had met aandacht de werking der coöperatieve verbruiks-vereenigingen in Engeland gadeslagen en verdedigde de toepassing van het coöperatieve beginsel ook op andere ondernemingen. Kèeds in 1849 had hij in zijne woonplaats en in het nabij gelegen Eilenburg twee coöperatieve voortbrengings-vereenigingen gesticht, eene van schoenmakers en eene van schrijnwerkers. In 1850 richtte hij de eerste voorsehot-vereeniging op met den regel van maandelijksche afbetaling. In 1860 had deze beweging, waarvoor Schulze met grooten ijver onverpoosd werkzaam was, zoodanige uitbreiding verkregen, dat in de vereenigingen gezamenlijk in dat jaar 40 millioen thalers werd omgezet. „

De coöperatie heeft veel nut gesticht, maar bijna geheel buiten die klasse van arbeiders, die het proletariaat vormen. Kleine bazen en handwerkslieden in menige stad herdenken met dankbaarheid Schulze-Delitzsch; de eigenlijk gezegde arbeidersquaestie, dat is in hoofdzaak de loonquaestie, werd door de coöperatieve beweging tot nogtoe bijna niet aangeroerd. Dit was het zwakke punt van Schulze, voor zoover zijne leer eene oplossing der sociale quaestie moest heeten, en zijn groote bestrijder Lassalle maakte van die zwakte hardvochtig gebruik. Maar de heftigste en meest talentvolle aanvallen nemen niet weg, dat Schulze's campagne voor de coöperatie in den kring waarin zijn stelsel in de tegenwoordige maatschappelijke regeling werken kan, groot nut heeft gesticht.

Lassalle verscheen, en als een meteor verlichtte en verblindde hQ gedurende korten tijd gansch Duitschland. Het was drie maanden vóór Liebkecht's terugkeer in Duitschland, toen Lassalle in de redevoering die onder den titel *Arbeiterprogramm* is uitgegeven, verkondigde dat aan den vierden stand de eerste plaats in den staat toekomt. Van toen af begon de levendige en weldra krachtige beweging onder de Duitsehe arbeiders, die wij thans als de Duitsehe sociaal-democratie kennen. Is zij later al van Lassalle's leerin-

gen afgeweken, zonder twijfel is hij de stichter der partij, die hare beginselen aan Marx, hare organisatie aan diens leerlingen dankt.

Lassalle's socialisme moet hier buiten beschouwing blijven. Alleen worde aangeteekend, dat Lassalle, in tegenstelling van Marx en zijne volgelingen, nimmer internationale vereniging heeft aanbevolen. Zijne socialistische theorie was niet minder radicaal dan die der anderen; maar hij heeft zich voorgesteld dat de productieve associatiën van arbeiders met door den staat verstrekt kapitaal, die hij als overgangsvorm tot eene definitieve organisatie van den arbeid bepleitte, zouden tot stand komen in Pruisen. Wat Lassalle later zou geworden zijn, ware hem de tijd gegund geweest zijn stelsel uit te werken, is niet uit te maken, maar zeker is het, dat zijn propaganda voor het socialisme geen internationaal karakter heeft gedragen.

Wij hebben in Liebknecht's autobiographie gezien, dat hij het voor een eereplicht hield, zich bij Lassalle aan te sluiten, nadat deze in 1863 door de Duitsche pers zoo heftig was aangevallen. Eenigszins uitvoeriger deelde Liebknecht zijne verhouding tot de arbeidersbeweging van die dagen mede op het congres der Internationale, in 1869 te Basel gehouden, kort na de vestiging der sociaal-democratische partij te Eisenach.

«Lassalle" — sprak hij — »was een' leerling van Marx. In 1863 stichtte hij den Allgemeinen Deutschen Arbeiterverein, met een programma dat vele gebreken had en vele concessiën deed aan den Pruisischen staat, en met statuten, die, op het beginsel van gezag berustende, den arbeider geene zelfstandigheid van denken en handelen lieten. Dat Lassalle's »stelsel" aan innerlijke gebreken leed, blijkt reeds duidelijk uit de ondersteuning die het van Bismarck's regeering genoot. De Pruisische staat was gaarne bereid den arbeiders de beide voornamen eischen van Lassalle in te willigen: al

gemeen stemrecht en staatshulp. Hier vertoonden zich de na-deelen der onvolkomenheid van het program, in welks gapingen vijandelijke uitleggingen konden worden geschoven, — het ge-vaar van het gebruik van dubbelzinnige woorden. »Staats-hulp"! Wat moet dat beteekenen? Lassalle meende in zijne intiemste gedachte de hulp van den democratischen staat, dus: zelfhulp van het volk in en door den democratischen staat. De Pruisische regeering zag er in de hulp van den jonker- en politiestaat, en zij begunstigde en begunstigt tot den dag van heden eenzijdig socialistisch streven, om de arbeiders van de politiek af te houden, hen tegen de burgerklasse (niet de bourgeoisie, want met deze — de nationaal-liberalen — gaat de regeering samen)' aan te hitsen en na de toepassing van het » verdeel en heersch" hetoneenig geworden volk te onderwerpen.

»Toen Lassalle, wiens eerlijkheid boven eiken twijfel ver-heven is, tengevolge van zijn optreden door bijna de geheele Deutsche pers ten heftigste werd aangevallen, ten schande-lijkste belasterd, hield ik het voor eene zaak van eer, mij bij hem, den ouden partijgenoot, aan te sluiten, en ik werd lid zijner vereeniging, in de vaste verwachting dat Lassalle zijne dwalingen zou herstellen. Hij had er echter den tijd niet voor; een plotselinge dood rukte hem weinige maanden later weg."

Lassalle stierf 31 Augustus 1864, in het jaar waarin de Internationale Arbeidersvereeniging werd gevestigd. Haar ont-staan dient met een enkel woord te worden beschreven, om het overzicht te voltooien van den stand der arbeidersbeweging in 1864, toen Liebknecht's en spoedig daarop Bebel's arbeid aan de vestiging der sociaal-democratische partij begon.

In 1862 werd te Londen eene wereldtentoonstelling ge-houden. Een aantal Parijsche arbeiders van verschillende vak-ken ging er heen, en deze uitverkorenen waren, met toe-stemming van Napoleon III, in ieder vak door algemeen stem-

recht verkozen, eene omstandigheid die niet van gewicht is ontbloot en zoo goed begrepen werd, dat een der gekozenen toen'schreef: »Dit is een gewichtig tijdstip, want de behartiging der belangen van de arbeiders wordt nu in hun eigen handen gegeven". Ben comité van ontvangst der Londensche arbeiders begroette de Fransehen met het uitspreken van de hoop: »dat de tijd niet ver meer zou zijn, waarop de arbeiders van verschillende landen zouden inzien, dat hunne belangen dezelfde zijn". En de Fransehen antwoordden: »dat de arbeiders van alle klassen hand in hand moeten gaan om hunne vrijheid door eene heilige vereeniging der krachtsinspanning in verschillende landen te veroveren". Het Engelsche comité was niet de vertegenwoordiger der Trades-TJnions.

De Parijsche arbeiders bleven na hunne terugkomst veröenigd, en organiseerden weldra eene beweging ten gunste van den opstand in Polen. Eene deputatie werd in Juli 1863 Maar Londen afgevaardigd, en op eene der gehouden meetings sprak de Engelschman Gr. Odger de meening uit, dat er perk moest gesteld worden aan de iatriges der diplomatie, dat de algemeene vrede moest worden verzekerd, en dat de arbeid «aest worden beschermd tegen den overmatigen invloed van het kapitaal. Odger stelde een adres op aan de »Fransohe broeders", waarin hij er bijzonderen nadruk op legde, dat algemeene arbeiders-congressen moesten worden gehouden, ware het slechts om te verhinderen dat de ondernemers in landen waar het loon hoog is, buitenlandsche arbeiders invoeren om het loon te drukken. In dit adres ligt de kiem der Internationale, die den 28sten September 1864, dus vier weken »a Lassalle's dood, werd opgericht in eene door prof. Beesley gepresideerde vergadering te Londen.

De considerans der statuten, twee jaren later te Genève aangenomen, luidde:

»Overwegende, dat de vrijmaking der arbeidende klassen door de arbeidende klassen zelven moet worden veroverd,

dat de strijd voor die vrijmaking niet is een strijd voor klassenvoorrechten en monopolieën, maar voor gelijke rechten en plichten en voor de afschaffing van elke klassenkeerschappij j

»dat de economische afhankelijkheid des arbeiders van hem die het monopolie heeft van de arbeidsmiddelen, d, L van de bronnen van levensonderhoud, de grondslag is van slavernij in eiken vorm, van sociale ellende, van vernedering naar den geest, en van politieke afhankelijkheid;

»dat derhalve de economische vrijmaking der arbeidende klassen het groote doel is, waaraan elke politieke beweging, als eenvoudig hulpmiddel, ondergeschikt moet zijn;

»dat elke inspanning om dit doel te bereiken tot nogtoe is afgestuit op het' gebrek aan solidariteit tusschen de verschillende arbeidsvakken van ieder land, en het ontbreken van den broederband der eensgezindheid tusschen de arbeidende klassen van verschillende landen;

»dat de vrij making van den arbeid noch een lokaal, noch een nationaal, doch een sociaal vraagstuk is, alle landen omvattende , waarin de moderne maatschappij bestaat, een vraagstuk welks oplossing afhangt van de theoretische en praktische medewerking der meest ontwikkelde landen;

»dat de tegenwoordige herleving der arbeidende klassen in de meest industrieele staten van Europa, terwijl zij nieuwe hoop wekt, eene plechtige waarschuwing is tegen het weder vervallen in de oude dwalingen, en een rechtstreeksch verbond der nog gescheiden bewegingen eischt:

»op deze gronden verklaart het eerste internationale, arbeiderscongres, dat de Internationale Arbeiders-Vereening en alle tot haar behoorende vereenigingen en individuen waarheid, recht en zedelijkheid als den grondslag hunner gedragslijn onder elkander en jegens alle medemenschen zonder onderscheid van kleur, geloof of nationaliteit erkennen.

»Het congres beschouwt het als den plicht van den mensch,

om de rechten van mensch en burger niet alleen te eischen voor zich zelven, maar voor iedereen die zijn plicht doet. Geen rechten, zonder plichten, geene plichten zonder rechten!"

In dezen gedachtenkring had Liebknecht dertien jaren te Londen geleefd, en van den aanvang af werd hij lid van de Internationale. Hij was dus lid van Lassalle's vereeniging geworden met het doel om zoo haar te helpen sturen, dat zij eene zelfstandige arbeidersbeweging werd zonder connectiën met den Pruisischen staat.

Lassalle's partij, in aantal niet sterk, maar bestaande uit net beste deel der arbeiders, kwam, na eene korte tusschenpooze van door persoonlijke geschillen veroorzaakte oneenigheid, onder leiding van dr. Von Sehweißter, een begaafd man, evenals Lassalle tot het aanzienlijker deel der bevolking behoorende. Hij accentueerde Lassalle's nationale politiek, en schreef in den door hem geredigeerden *Social-Demokrat* in Februari '1865 'vijf artikelen onder het opschrift: »Das Ministerium Bismarck", die het sein gaven tot een scherpen strijd tusschen de Lassalleanen en de apostelen der leer van Marx. Het kon noch den Zuid-Duitschen democraten, noch den republikeinschen internationalisten welgevallig zijn, dat in het partij-orgaan Pruisen's regeering onder Bismarck, alleen, naast de natie, in staat werd geacht het Duitsche vraagstuk, politiek en sociaal, op te lossen. »Tot handelen geschikt zijn" — zoo eindigden de artikelen — »slechts twee factoren: Pruisen en de natie. Pruisische bajonetten of Duitsche proletariërvuisten — wij zien geen derde", De republikeinen van 1848 hadden genoeg gezien en gevoeld van den Pruisischen staat om niet bij voorkeur aan dezen de totstandbrenging der Duitsche eenheid toe te vertrouwen. J. Ph. Becker," Engels, Liebknecht, Herwegh en Marx zegden dadelijk hunne medewerking aan het blad op, toen Von Sehweißter in het opgaand gesternte van Bismarck de voorbode van goede dagen voor Deutschland zag,

en van toen af begon een verbitterde strijd, in den eersten tijd voornamelijk door Liebknecht gevoerd, tegen Von Schweitzer en zijne getrouwen.

Liebknecht begon dadelijk na de Bismarck-artikelen onvermoeid te agiteeren, en bij maakte daarbij gebruik van den linkervleugel der liberale partij, welke in die dagen, den conflicten-tijd, scherp tegenover de Pruisische regeering stond. Terwijl Lassalle door zijn fel optreden tegen Schulze-Delitzsch en de Fortschrittler, de arbeiders die hem 'volgden, met een krachtigen rak had losgemaakt van het liberalisme in al zijne schakeeringen, was het Liebknecht's tactiek zich door aansluiting aan de geavanceerd-liberalen sterk te maken tegen de jonkerpartij. Met eenë krachtige propaganda voor het socialisme kon dit natuurlijk niet gepaard gaan, maar de linkervleugel der liberale partij telde zeer vele van de beste elementen der arbeidersbevolking, van welke Liebknecht hoopte zich meester te maken. Het' was een samengaan voor louter politieke doeleinden;-er kon omtrent de socialistische richting van Liebknecht geen sprake zijn van misleiding, nadat hij met Marx om de bekende redenen aan Von Söhweitzer den handschoen had toegeworpen. Ook van de zijde der Eortschrittler was dit verbond enkel het resultaat van tactische berekening. Hunne toen niet geringe uitzichten om eene politieke partij van eenige beteekenis te worden, 'zouden geheel verdwenen zijn, als de Bismarck-partij zich had meester gemaakt van de arbeiders-beweging. Want de invoering yan het algemeen stemrecht werd spoedig verwacht.

Onder hen die door Liebknecht te Leipzig voor het socialisme werden gewonnen, behoorde Bebel.

Ernest August Bebel, wiens eerste voornaam in den regel niet wordt genoemd, is veel jonger dan Liebknecht, en niet zoals deze uit den gezeten burgerstand gesproten. Bebel werd den 22sten Februari 1840 te Keulen geboren, waar zijn vader onderofficier ;der infanterie was. İfa den

dood des vaders trouwde zijne moeder met diens broeder, een ondergeschikt beambte in het verbeteringsgesticht te Brauweiler bij Keulen. In de dorpsschool aldaar genoot Bebel het eerste onderwijs; dat tot het 14de jaar werd voortgezet op de armenschool te Wetzlar, waar zijne moeder na den dood van haren tweeden man was gaan wonen. Na het verlaten der lagere school ging de knaap bij een draaier in de leer, en op zijn 183e jaar bond hij den knapzak op den rug en reisde als handwerksman twee jaren door Zuid-Duitschland en Oostenrijk. Hij diende zijn tijd in 't leger en vestigde zich te Leipzig, waar hij, eerst als knecht en later voor zich, zijn ambacht uitoefende.

Bebel is een welsprekend man, van zeer bijzondere bekwamheid, welke in zijn kring erkend werd, want toen Liebknecht in Leipzig kwam, was de 25jarige Bebel voorzitter van eene coöperatieve vereeniging naar de leer van Schulze-Delitzsch.

Dat was eene aanwinst voor Liebknecht! Hij zelf was in de volle kracht des levens., door velerlei studie en ervaring gerijpt; maar hij bleef behooren tot de zoogenaamde »Intelligenzen", uit anderen stand gesproten, anders opgevoed en onderwezen dan de arbeiders. Hoe nuttig deze soort van leiders vooralsnog in de arbeidersbeweging zijn, zij blijven in de meeste gevallen den arbeider eenigszins vreemd, omdat de klassen van de maatschappij van de jeugd der individuen af zoo deerlijk van elkaar gescheiden zijn, dat ook bij volkomen overeenstemming van meeningen en streven de kloof zeer moeilijk te overbruggen is. Voor Liebknecht, die reeds jong een actieve rol in de volksbeweging had gespeeld, zou dit bezwaar wellicht minder hebben gegolden, dan voor menig ander; maar toch is het te betwijfelen of hij in zijn arbeid zou geslaagd zijn, zooniet jeugd en talent uit den arbeidersstand zei ven hem hadden terzijde gestaan. En waarlijk, de leerling bleef niet lang achterstaan bij den meester.

Bebel sloot in 1867 zich bij de Internationale aan, in hetzelfde jaar waarin hij gekozen werd in den Noordduitschen Rijksdag. Het verbond met de geavanceerd-liberalen was van slechts korten duur geweest; Bebel en Liebknecht vertoonden thans zeer beslist hunne kleur en arbeidden onvermoeid aan de verbreiding van het socialisme naar de leer der Internationale, d. i. van Marx. Liebknecht redigeerde te Leipzig het *Bern. WocJienblatt*, en bij de heftige aanvallen, die gedurig op Yon Schweitzer werden gericht, kon het niet lang duren of eene crisis moest zich openbaren in den Allgemeinen Deutschen Arbeitervereih.

In 1866 hadden zij het vaandel van Lassalle's vereeniging nog niet openlijk verlaten. Een congres van Saksische werklieden, in Augustus van dat jaar te Qhemnitz gehouden, nam een door de beide vrienden opgesteld program aan, dat uiterst democratisch is, o. a. afschaffing van het erfelijk koningschap eischt en volledige toepassing der volkssouvereiniteit, maar ten opzichte van de economische vraag deze eischen stelt:

De algemeene welvaart behoort te worden bevorderd, de arbeid en de arbeiders vrijgemaakt van eiken dwang. Hieronder werd verstaan: verbetering van den toestand der arbeidende klasse, recht van verhuizing van de eene plaats naar de andere, vrije keuze van vak, erkenning van het recht van vestiging in Duitschland en staatssubsidie voor coöperatieve productie-vereenigingen.

Dit laatste is duidelijk Lasalle'aanseh. Zelfs in Saksen, waar eene der Pruisische regeering toelonnende vereeniging geene bijzondere aanspraken op sympathie kon doen gelden, kwam het dus den leiders toen nog niet geraden voor, aan eene arbeidersvergadering adhaesie aan het program der Internationale te vragen. Eerst in 1868 werd de eerste overwinning behaald. Bebel was in 1867 president geworden van de Unie der Werkliedenvereenigingen, en wist, door

Lieb knecht gesteund, op een in het volgend jaar te Neurenberg gehouden congres der , Unie, van een e aanmerkelijke meerderheid der vereenigingen eene verklaring van instemming met het program der Internationale te verkrijgen. Daar waren 115 afgevaardigden opgekomen, die 14.000 arbeiders vertegenwoordigden. Met 69 stemmen uit 74 vereenigingen tegen 46 stemmen uit 37 vereenigingen verklaarde de vergadering zich voor de eerste twee overwegingen van het boven medegedeelde program der Internationale, er bij voegende:

»De politieke vrijheid is de onontbeerlijke voorwaarde voor de

economische vrijmaking der arbeidende klassen. Het sociale vraagstuk is dus onafscheidelijk van het politieke; van dit hangt zijne oplossing af, die alleen mogelijk is in den democratische!! staat."

Hiermede was in hoofdzaken de Internationale voor het eerst in Duitschland geproclameerd.

Dit gaf hun vertrouwen om verder te gaan en in Maart 1869 beschuldigden zij, op de vergadering door den Verein te Bannem gehouden, openlijk Von Schweitzer, dat hij reactionnair was. Eene victorie werd door de oppositie nog niet behaald, maar twaalf van de 54 afgevaardigden, en onder ten van de meest invloedrijken, onthielden zich bij de motie van vertrouwen in den president, van stemming; terwijl het Lieb knecht en Bebel gelukte door te zetten, dat het bestuur voortaan, in plaats van uit 24 hier en ginds verspreide leden , "it. 12 in ééne stad wonende leden zou bestaan. Hiermee was bres geschoten' in de dictatoriale macht van Von Schweitzer, die echter — niet minder bekwaam en handig dan zijne tegenstanders — in hetzelfde jaar bij plebisiet in de partij den maatregel deed intrekken en zich tegelijkertijd verzoende met eene fractie die, onder den invloed van gravin Hatzfeldt, Lassalle's vriendin, zich had afgescheiden.

Een oogenblik had Von Schweitzer dus zijne gansche macM

herwonnen, maar hij moest juist eene gevangenisstraf van twee maanden ondergaan, werd dus buiten gevecht gesteld en vond bij zijne vrijlating de oude oneenigheid in zijne partij terug.

De aanvallen van Liebknecht en Bebel verdubbelden in heftigheid, en hoogst waarschijnlijk beoordeelden zg "Von Schweitzer, dien zij een verrader noemden, zeer onrechtvaardig. Althans de feitelijke bewijzen dat Von Schweitzer een werktuig der regeering was, ontbreken ten eenenmale. Hoe dit ook zij, een aantal sociaal-democraten verlieten de vereeniging der Lassalleanen en gaven gevolg aan eene oproeping van Bebel en Liebknecht om den Telen, 8sten en 9den Augustus te Eisenach te vergaderen. In de oproeping werd betoogd, dat de sociaal-democratische arbeiders van Duitschland ééne groote partij moeten vormen en worden geleid op den »waren, alleen tot de zege leidenden weg der op internationalen grondslag berustende groote arbeidersbeweging". Op de agenda stond: 1 de organisatie der partij, 2 het programma, 3 de verhouding tot de Internationale, 4 het orgaan der partij, 5 verbond der vakvereenigingen. Toegelaten zouden worden afgevaardigden, door vereenigingen, door volksvergaderingen, of ook schriftelijk door een zeker aantal op ééne plaats wonende partijgenooten benoemd. In het *Dem. Wochenblatt* verscheen eene opwekking tot bijwoning van het congres, door Liebknecht en Bebel onderteekend, waarvan de laatste zinsnede luidde: »Welaan, met alle kracht en vertrouwen aanvaarden wij den strijd, en wij zullen dien voeren, verbonden met de beginseltrouwe, helderziende elementen in den vroeger salgemeenen Duitschen" Arbeiter-Verein. Het zal blijken of het bederf, de gemeenheid, de omkoopbaarheid aan gene zijde, dan wel de eerlijkheid, de reinheid van bedoelingen aan onze zijde de zege behaalt. Onze leuze zij: Weg met de scheurmakerij! Weg met de personen-vereering! Weg met de jezuiteten, die ons beginsel met woorden erkennen, doch in hunne hande-

lingen het verraden! Leve de sociaal-democratie! Leve de Internationale!"

Spottend noemden de tegenstanders een tijdlang de nieuwe partij: »die Ehrlieden."

^ De eerste dag van het congres was bijzonder rumoerig. Liebknecht opende de vergadering met de opmerking dat de aanhangers van Yon Schweitzer met geweld de zaal wilden binnendringen, in plaats van volgens het voorschrift eerst hunne mandaten te doen onderzoeken. Men was overtuigd, dat de Schweitzerianen alleen waren gekomen om de vergadering in de war te sturen en haar door de politie te doen sluiten. Men bereidde zich voor den aanval af te weren, en toen ongeveer honderd volgelingen van Schweitzer trachtten het vergaderlokaal binnen te dringen, vonden zij de trap sterk bezet door de tegenpartij, die gereed was hun met geweld den toegang te beletten. De aanvallers kozen de wijze partij, vertoonden hunne mandaten en werden daarop zonder verwijl binnengelaten.

Het congres werd geopend. De Hamburgsche werkmans Geib was president, althans voorloopig. Uit de vergadering kwam het voorstel om Geib en Bebel tot definitieve presidenten te benoemen. Beiden waren tegenstanders der Schweitzerpartij, en voor deze ware de benoeming reeds dadelijk eene nederlaag geweest. Zij beweerden dat een aantal menschen tegenwoordig waren, die geen mandaat hadden, en eischten, een nieuw onderzoek der geloofsbriefven. Er ontstond een groot rumoer; het officieel verslag van het congres zegt: 'President Geib wil spreken, doch kan hij het ontzettende leven, versterkt door het geroep van «sluiten! sluiten!" zich geen gehoor verschaffen." Alleen de voorste rijen konden verstaan, dat er een voorstel aan de orde was om het debat over de mandaten te sluiten. Dat werd aangenomen, of aangenomen geacht, en eene pauze van vijf minuten gehouden, om de rust te herstellen. Vergeefs echter. Toen men

trachtte verder te vergaderen, ontstond wederom zulk een rumoer, dat Geib de vergadering sloot en eene nieuwe bijeenkomst belegde tegen den volgenden morgen in een ander lokaal. Daar zouden alleen de houders van gele toegangkaarten mogen binnentreden, waardoor het mogelijk werd de constitueerende vergadering der nieuwe partij: de Socialdemocratische Arbeiterpartei, te houden. Tegenwoordig waren 263 afgevaardigden namens 300 verëenigingen, die, volgens opgave, te zamen 155.486 leden telden.

Het op dit congres vastgestelde programma eischte in de eerste plaats den »vrijen volksstaat". In de tweede afdeeling werden de beginselen der Internationale opgenomen, en in de derde de volgende eischen voor de naaste toekomst gesteld:

1. Algemeen stemrecht aan alle mannen boven twintig jaar, met geheime stemming, en betaling van reis- en verblijfkosten aan de vertegenwoordigers.

2. Wetgeving rechtstreeks door het volk (in den geest van het referendum).

3. Opheffing van alle voorrechten van stand, geboorte en godsdienstige belijdenis.

4. Eene volksweer in plaats van het staande leger.

5. De kerk van den staat, de school van de kerk gescheiden.

6. Verplicht lager onderwijs, en kosteloos onderwijs in de openbare scholen van eiken rang.

7. Onafhankelijkheid van de rechtbanken. Invoering van de jury en van afzonderlijke rechtbanken voor de vakken van bedrijf. Openbare, mondelinge en kosteloze behandeling der rechtszaken.

8. Afschaffing van alle wetten op drukpers, vereeniging en coalitiën. Invoering van den normalen arbeidsdag. Beperking van vrouwenarbeid, verbod van kinderarbeid. De concurrentie van den arbeid in tucht- en werkhuizen met dien der vrije arbeiders moet verdwijnen.

9. Afschaffing van alle directe belastingen en invoering van progressieve inkomsten- en successie-belasting als eenige heffing.

10. Bevordering van de samenwerking der arbeiders in groepen (Genossenschaftswesen) door den staat, en staatscrediet voor de productieve associatiën onder democratische waarborgen.

Zoo is onder het laatste nummer toch nog de kern van Lassalle's stelsel overgenomen, en wel onder de voorloopige eischen en daar in de laatste plaats. In een program waarin de »vrije volksstaat" op den voorgrond is gesteld, luidt de eisch wel anders dan zonder dat punt van uitgang, maar zijne plaatsing onder de allereerste eischen onderstelt dat men de verwezenlijking van dat staatscrediet ook van den tegenwoordigen staat wil vragen, en dat is niet volkomen in overeenstemming met den tegen den Pruisischen staat en elke monarchie aangebonden strijd, omdat zoodanige organisatie de monarchie zeer zou versterken. De paragraaf bevat eene concessie, een blijk dat de steller van het program, Bebel, zich nog niet zeker gevoelde van de overwinning. De woorden »onder democratische waarborgen" moesten de pil vergulden.

'De strijd werd echter niet hoofdzakelijk op economisch terrein gevoerd. Von Schweitzer had door de van Lassalle overgenomen sterk gecentraliseerde inrichting der partij eene bijna dictatoriale macht. Hij was persoonlijk eigenaar van het partijblad. En daarenboven verdacht men hem van m betrekking tot de regeering te staan. Hij moest gebroken worden, en kon inderdaad na de scheiding van Eisenach ternauwernood twee jaren zich in zijne positie handhaven.

De organisatie der nieuwe partij, waardoor euvelen als men bestreed voor het vervolg moesten voorkomen woiden laat zich in 'fr kort aldus samenvatten. Aanzet hood staat een comité van vijf personen, dat de dagehjsksche zaken behandelt en werkt onder toezicht van eene commissie va*

controle van elf leden. Ieder dezer lichamen wordt benoemd door de partijgenooten van de plaats, tijdelijk door het congres als zetel van elke commissie aangewezen. De commissie van controle kan het gansehe bestuur schorsen. Afdelingen worden niet gevormd, om niet in botsing met de wetten op vereeniging te komen; maar de partijgenooten in elke plaats vergaderen met elkaar krachtens het recht van vergaderen en wijzen een vertegenwoordiger (Vertrauensmann) aan, die in dit mandaat de bevestiging van het bestuur behoeft.

Intusseken had de Internationale groote uitbreiding gekregen. Zij werd geheel beheërscht door den geest van Marx en ging met de in 1868 op het congres te Brussel genomen besluiten reeds heel wat verder dan onze beide Duitsehe leiders, hare getrouwe leden, het raadzaam oordeelden in 1869 in Duitschland te gaan. De Brusselsche besluiten waren geheel communistisch. Nadat in 1867 te Lausanne reeds besloten was, dat de middelen van verkeer eigendom der gemeenschap behoorden te zijn, werd te Brussel deze stelling uitgebreid tot den ganschen bodem, mijnen, steengroeven en bosschen. Het congres van 1869 te Basel accentueerde deze uitspraak, door te verklaren dat de gemeenschap het recht bezit zich den grond toe te eigenen, en dat toe-eigening noodzakelijk is. Den 12den Maart 1870 verdedigde Liebkecht deze stelling uitvoerig in eene later tot eene lijvige brochure uitgewerkte redevoering te Meerane gehouden. (*Zur Grund- und Bodenfrage*, Leipzig 1876.)

De verdere geschiedenis der Internationale kan ons hier niet bezig houden. Slechts zij vermeld, dat Liebkecht altijd zijn leermeester Marx getrouw bleef, en dat hij de afgevaardigde was voor Duitschland op het congres van 1877, waar werd, aangenomen, dat niet alleen heb land, maar alle middelen van productie door den Staat ten behoeve der gemeenschap in bezit genomen worden. Met Marx stond Liebkecht daar sterk tegenover de anarchisten.

De jonge sociaal-democratische partij in Duitschland ontwikkelde zich snel. Haar orgaan, onder redactie van Liebknecht en Bebel, was de *Volksstaat*, die te Leipzig verscheen. Zij kon wegens dé bepalingen op het recht van vereeniging, geene afdeeling worden van de Internationale; doch aan elk hamleden werd de raad gegeven zich persoonlijk aan te sluiten.

In den aanvang ging de jonge party nog samen met de Volkspartij, de democratie van den deftigen en burgerstand. Dit kon echter niet lang duren. Eeeds in 1873 schreef de *Frankfurter Zeitung*, het blad van Sonnemann, dat »bij de democratische partij geene neiging bestond den oorlog der sociaal-democraten tegen kapitaal, "paleizen en bourgeoisie mede te maken en' de sociaal-democratische dogmatiek van de stichting van productië-vereenigingen door den Staat, afschaffing van loonarbeid en onteigening van den grond in haar program op te nemen." En de *Volksstaat* antwoordde: »Zeer zeker bestaat bij ons geene behoefte hand in hand te gaan met bourgeois, die met democratische phrasen om zich heen werpen, tusschenbeide ook in water-en-melk-socialisme doen, doch in den grond voorstanders zijn van het behoud der hedendaagsche klassenheerschappij en daarom yijandelijk ja hatend, staan tegenover elke ernstige poging tot oplossing van het sociale vraagstuk." Een der bekwaamste en meest geachte leiders der Volkspartij, dr. Johann Jacoby, was kort te voren tot de sociaal-democraten overgegaan.

In het tweede congres, in 1870 te Stuttgart gehouden, deed Liebknecht duidelijk uitkomen hoe scherp hij in zijne vereeniging tegen den hedendaagschen Staat zich zou kanten. »Alleen met den var van den hnidigen Staat in zijn geheel" — zeide hij — »zal een nieuw stelsel van productie mogelijk zijn. Wij moeten daarom den Staat overmeesteren en een nieuwen stichten, die niets zal weten van klassen-overheersching, die noch meesters noch slaven zal dulden, in welken de maatschappij op coöperatieven grondslag zal wor-

den georganiseerd." Bebel stelde daar eene resolutie voor, dat de grond bezit der gemeenschap moet worden en door den Staat verhuurd aan landbouwvereeningen, die naar wetenschappelijke methode den landbouw uitoefenen, en het product volgens eene vooraf vastgestelde verhouding verdeelen tusschen de gezamenlijke producenten.

De oorlog met Frankrijk brak uit. Brack'e, een der leden van het te Brunswijk gevestigde bestuur der partij, vaardigde een manifest uit in nationalen zin, waartegen Bebel en Liebknecht, die eiken oorlog veroordeelden, een protest deden hooren. ría Sedan echter werd deze twist bijgelegd, en Bracke vereenigde zich met een nieuw manifest aan de Duitsche: werklieden, waarin dezen werden opgeroepen om te protesteeren tegen elke annexatie, en te bevorderen, dat aan Frankrijk een eervolle vrede zou worden verzekerd.

Dit gold als hoogverraad, en de Brunswijkers werden gevangengenomen, — een lot dat eerlang, in December 1872, ook Liebknecht, Bebel en Hepner trof. De laatste behoorde tot de mindere goden.

De openbare behandeling van dit proces kwam eerst in Maart 1872 en duurde zestien dagen. Het door de sociaal-democraten uitgegeven verslag vormt een lijvig boekje en behoort onder de beste bronnen voor de geschiedenis der sociaal-democratie van die dagen,, omdat een aantal in beslag genomen stukken en brieven werden voorgelezen en in het verslag zijn afgedrukt.

•» Voorbereiding van hoogverraad" luidde de beschuldiging, én het openbaar ministerie besloot zijne memorie met deze woorden:

»Was ook al de dag voor den gewelddadigen aanval niet vastgesteld, en de wijze van uitvoering in bijzonderheden niet voorgeschreven, hetwelk voor het ten opzichte van hoogverraad bijzonder breed opgevatte begrip van eene voorbereidende handeling op zich zelf niet wordt vereischt, — men

was het toch eens daarover, dat de gewelddadige aanval moest worden ondernomen, dat de tijd dan zou gekomen zijn, als men over eene geslotene en behoorlijk gedisciplineerde massa van strijders als een vast geheel zou kunnen beschikken, en dat voor de wijze van het te plegen geweld het bij andere, als model aangegeven staatsrevolutiën uitgeoefende geweld ten voorbeeld werd gesteld."

Het arrest van verwijzing verklaarde de beschuldigten »verdacht van het plan om

. »1° de regeeringsrechten van het hoofd van den Saksischen staat en de grondwet van dien staat in hunne hoofdzakelijke bestanddeelen op te heffen, en een gewelddadigen aanval te ondernemen tegen de zelfstandigheid en de grondwet van den Noordduitschen Bond, thans het Deutsche Rijk;

»2° de grondwet van den Noordduitschen Bond, thans het Deutsche Rijk, en van den Saksischen staat gewelddadig te veranderen ;

»en dat wel beide op zoodanige wijze, dat met terzijdestelling van den monarchalen staatsvorm, de republiek in Duitschland zou worden gevestigd, om aan den arbeidersstand, ook wel genaamd het proletariaat, de heerschappij over den staat te verzekeren, en onder bescherming dezer heerschappij' communistische of dergelijke uiterste socialistische inrichtingen in de maatschappij in te voeren."

Uit den rijken voorraad der ten processe overgelegde stukken dienen een paar aanhalingen vermeld te worden, die duidelijk het standpunt der beide mannen aangeven;

In *Unsere Ziele*, èene serie artikelen, in het begin van 1870 in den *Volksstaat* geschreven en in September 1871 in brochurevorm uitgegeven, schreef Be bel aan het slot:

»Br zijn slechts twee wegen om het doel te bereiken. De eerste is: na totstandbrenging van den democratischen staat de particuliere ondernemers door de wetgeving allengs te verdringen. Deze weg zou worden ingeslagen, wanneer de

belanghebbende kringen, tegen welke de socialistische beweging is gericht, intijds tot inzicht kwamen en langs den weg van een compromis hunnen ondergang als exploiteerende klasse en hunnen overgang tot gelijken in de gemeenschap trachtten te bewerkstelligen. De andere, zeker kortere, maar ook meer gewelddadige weg zou zijn ontzetting uit den eigendom, opruiming der particuliere 'ondernemers met één slag, door 'welke middelen dan ook. Zoo hangt dus het einde der crisis van de kapitalistenklasse zelve af; het' karakter der crisis wordt bepaald door de wijze waarop die klasse hare machtmiddelen gebruikt. Laat zij het op fysiek geweld aankomen •— er kan geen twijfel bestaan aan welke zijde na zoodanig meten der fysieke krachten de zege zou zijn. De massa is op de zijde van het arbeidende volk, en het zedelijke recht ook! Men brenge de massa slechts tot het noodige begrip, en de strijd is beslecht!

»Men schrikte niet van dit mogelijke gebruik van geweld; men roepe geen moord en brand over de onderdrukking van verkregen rechten, gewelddadige onteigening en zoo meer! De geschiedenis leert, dat ten allen tijde de nieuwe denkbeelden in den regel eerst door gewelddadigen strijd hunner vertegenwoordigers met de vertegenwoordigers van het verleden zich deden gelden, en dat dan de strijders voor de nieuwere denkbeelden de vertegenwoordigers van het verleden zoo doodelijk mogelijk trachtten te treffen. Ik herinner aan 1789, aan 1830 tot zekere hoogte ten aanzien van Frankrijk,, aan 1848 voor Duitschland, toen de bourgeoisie ook den strijd aanvaardde, maar door gebrek aan revolutionaire energie ten duidelijkste hare geestelijke onmacht als klasse bewees, halverwege, bleef staan en op het shibboleth van het eonstitutionalisme vrede sloot met de overblijfselen van het leenheerlijk stelsel en het koningschap. Waren toen de arbeiders in volle aantal die van heden geweest, dan ware de politieke strijd beslist, en de baan ware vrij voor den socialen.

» Zoo zien wij, hoe in verschillende perioden der geschiedenis het geweld zijne rol speelt, en zeker niet ten onrechte roept Karl Marx (in *Das Kapital*) uit: »Geweld is dé vroedmeester "van iedere oude maatschappij die zwanger gaat van eene nieuwe. Het is zelf eene economische macht" ».

Uit eene rede van Liebknecht, in 1869 te Berlijn gehouden, trokken in het proces de volgende zinsneden de aandacht:

«Revoluties worden niet met toestemming der hooge overheid gemaakt; de socialistische idee kan niet binnen de grenzen van den tegenwoordigen staat worden verwezenlijkt; zij moet dezen omverwerpen om in het leven te kunnen treden. Geen vrede met den hedendaagschen staat!"

»Ik ben republikein — het feit dat ik in eene monarchie leef, maakt mij niet tot royalist. Het gezag erkennen wij "wel, maar alleen als feit, niet als recht, -r- als een feit dat wij zoolang verdragen tot het gezag niet meer de macht heeft, d. i. tot eene grootere macht er tegenover kan gezet worden. Wij leggen de handen niet rustig in den schoot, maar gebruiken alle wapenen, welke het heerschend gezag ons heeft gelaten, tot bestrijding van dat gezag."

»Van het oogenblik dat de sociaal-democratie, zonder den klassenstrijd tégen de bourgeoisie te verwaarloozen, ook den politieken voorstrijd voert, hebben wij de massa der arbeiders achter ons en kunnen wij zeggen: Berlijn is ons! En dan behoort Duitschland ons, want hier in Berlijn zit de groote vijand, hier wordt de beslissende strijd gestreden, Van Berlijn uit werd Duitschland onderdrukt; van Berlijn uit moet het worden bevrijd!"

Dit zijn enkele der meest sprekende uitingen waarop de beschuldiging rustte. Ook de volgende zinsnede uit het begin, der-zelfde rede behoort in deze categorie:

»Tegenover de in den Rijksdag bijna uitsluitend vertegenwoordigde heerschende klassen is het socialisme geene vraag

meer van theorie, maar eenvoudig van macht, die in geen parlement, doch alleen op de straat, op het slagveld, is op te lossen,. zooals iedere andere andere vraag van macht".

Uit deze en dergelijke uitdrukkingen maakte de ambtenaar van het openbaar ministerie de gevolgtrekking dat de beschuldigen een gewelddadigen omkeer van zaken in Duitschland voorbereidden. Immers — zoo redeneerde hij — de beschuldigen moesten weten, dat alleen van geweld eene verandering der toestanden kon worden gewacht; zij konden zelve niet gelooven, dat hun doel langs vreedzamen weg was te bereiken, en wanneer mensehen van zoo groote beteekenis als Harx, en van zoo groote begaafdheid als Bebel en Liebknecht, zich wijdden aan het totstandbrengen der republiek, dan zouden zij ook wel de middelen overwegen om dit doel te bereiken; derhalve moeten zij in deze beweging getreden zijn, met het bewustzijn dat zij alleen door geweld hunne plannen zouden kunnen verwezenlijken.

De beschuldigen gaven aan hun streven eene andere voorstelling. Zij wilden, althans voorloopig, het volk inlichten en trachten de meerderheid voor hunne beginselen te winnen. Door het algemeen stemrecht zou die meerderheid worden overgeplant in de vertegenwoordiging, zoodat de vorsten en de bezittende klasse zich zouden moeten schikken. Schikten zij zich niet, dan voorzeker zou men tot geweld zijn toevlucht moeten nemen. De verantwoordelijkheid daarvoor zou dan echter rusten op de wederspannige minderheid.

Het komt er maar op aan —• meenden beiden — wat men onder revolutie verstaat, en dit hebben zij nader aangeduid, Liebknecht in eene » onuitgesproken redevoering" > Bebel in eene verklaring, na afloop van het proces uitgegeven. Zij hadden namelijk afgezien van het recht om na hunne advocaten, de heeren Freytag, het woord te voeren, misschien omdat zij meenden in den loop van het proces ge-

noeg te hebben gezegd, en tevreden waren met de uitnemende verdediging, maar blijkens het ten proesse gezegde, omdat op een der advocaten door den president een onbillijke aanmerking was gemaakt. Een der Freytags had zijn pleidooi aldus besloten: »Het openbaar ministerie eindigde gister, met de woorden: »Beantwoordt gij deze vragen niet bevestigend, dan geeft gij uwe sanctie aan de revolutie". Ik zeg u, mijneheeren gezworenen, beantwoordt gij de vragen bevestigend, dan geeft gij in Saksen uwe sanctie aan een rechtelozen toestand". De president verklaarde dat deze uitdrukking ongepast was, en de verdedigers deden zich krachtig gelden, nu hun niet geoorloofd scheen wat het openbaar ministerie straffeloos had mogen zeggen. Beperkt men onze verdediging op deze wijze, zeiden Liebknecht en Bebel, dan zien wij er van af onder dit presidium het woord te voeren.

Maar — zooals wij zagen — de verdediging is toch uitgegeven. Benige aanhalingen uit Liebknecht's rede volgen hier.

»Onze partij is wel in haar doel eene revolutionaire, d. i. eene partij die streeft naar eene radicale hervorming van staat en maatschappij; maar zij is juist daarom eene partij van agitatie, niet eene van oproertjes die slechts de oppervlakte van den staat raken, — eene partij van propaganda, die door verspreiding harer denkbeelden de zege tracht te verwerven, niet door kinderachtige revolutiemakerij."

»De beschuldiging heeft slechts met handelingen, met feiten te maken, niet met mogelijkheden en meeningen. Wat wij onder zekere, nog niet aan den dag gekomen omstandigheden misschien zullen doen, gaat niemand aan; wat wij gedaan hebben is ter beoordeeling voor den rechter... Ik voor mij geloof dat de politiek-sociale crisis niet vreedzaam zal verlopen, dat het inderdaad tot de gewelddadige revolutie zal komen... De vraag is niet of onze eischen alleen door geweld te verwezenlijken zijn, maar of wij toebereidselen hebben gemaakt om ze door geweld te verwezen-

lijken. En het bewijs daarvan is het openbaar ministerie schuldig gebleven."

En wat het woord revolutie betreft, dit beteekent niet alleen een gewelddadige opstand. Liebknecht deed om dit te bewijzen een beroep pp verschillende schrijvers, o. a. op Macaulay, die zeide, dat de bekeering der Saksische kolonisten in Engeland tot het Christendom »de eerste was eener lange rij van heilzame revolutiën". En waar men meeningen inplaats van daden vervolgde, beriep hij zich op deze aanhaling uit denzelfden schrijver: »Een man straffen, omdat wij uit den aard eëner leer die hij belijdt, of uit het gedrag van andere personen die met hem die leer belijden, de gevolgtrekking maken, dat hij een misdrijf wil begaan, is vervolging, en is in elk geval dwaas en slecht".

Bebel spreekt' in zijn verklaring in denzelfden geest en beroept zich voor de beteekenis van het woord revolutie op Bluntsehli., die in zijne definitie spreekt van »alle grpote revolutiën der geschiedenis, de bloedige 'zoowel als de vreedzame. . ."

De jury verklaarde met* 8 tegen 4 stemmen Bebel en Liebknecht schuldig; bij eene verhouding van 7 tegen 5 stemmen ware vrijspraak gevolgd. De straf bedroeg voor beiden twee jaren gevangenhouding in eene vesting.

Deze uitspraak werd door de openbare meening niet gunstig ontvangen. Eugen Jager, een tegenstander van het socialisme, schrijft in zijn boek, *Der Moderne Sozialismus*: »Wij moeten met een groot deel der.Duitsehe pers verklaren dat dit proces een tendenz-proees was; het kon volstrekt niet bewezen worden, dat de beschuldigten werkelijk handelingen hadden voorbereid om de staatsinrichting gewelddadig omver te werpen. Dat zij op het beslissende en gunstige oogenblik ook voor geweld niet zouden terugdeinzen, ligt voor de hand, maar voorbereidselen tot eene gewelddadige en revolutionaire handeling konden niet worden bewezen. Verbreiding

van voor den staat gevaarlijke leeringen wordt door het Rijks-strafwetboek niet strafbaar gesteld."

De veroordeelden appeleerden, doch zonder succes. Zij ondergingen hunne straf te Hubertusburg; terwijl Bebel een paar maanden later nog tot negen maanden werd veroordeeld wegens majesteitsschennis. Tijdens hunne gevangenisstraf werden beiden tot leden van den Rijksdag gekozen.

Na dit proces begon de politie het de beide partijen der socialistische beweging erg lastig te maken, aangezet dooide toenemende felheid der socialistische bladen. Toen Lassalleanen en sociaal-democraten gelijkelijk vervolgd werden, kwam bij een der eerstgenoemden, O. W. Tölcke, het denkbeeld op van eene vereeniging der beide partijen. Hij schreef aan den sociaal-democraat Geib en stelde voor, nu eindelijk de strijdbijl te begraven. Deze opwekking vond gunstig onthaal, en in Mei 1875 had te Gotha een congres van beide partijen plaats. De onderhandelingen waren vooraf gevoerd door Liebknecht en Geib voor de sociaal-democraten, met Hasenclever en Hasselmann voor de Lassalleanen. Het congres telde 125 vertegenwoordigers van 24.000 leden der beide partijen, en slaagde naar wensch. Het toen gemaakte program is tot heden de grondslag der socialistische beweging in Duitschland. Het is in zijn geheel niet zoo algemeen bekend, dat eene vermelding van den inhoud overbodig kan geacht worden.

I. De arbeid is de bron van allen rijkdom, en vermits arbeid voor de algemeene welvaart slechts kan geschieden door de maatschappij, behoort aan de maatschappij, d. i. aan al hare leden, het gezamenlijke arbeidsproduct, bij algemeenen arbeidsplicht, naar gelijk recht, aan ieder naar zijne redelijke behoeften.

In de tegenwoordige maatschappij zijn de arbeidsmiddelen uitsluitend eigendom der kapitalistenklasse; de hierdoor veroorzaakte afhankelijkheid der arbeidersklasse is de oorzaak van de armoede en van de slavernij -in alle vormen.

De bevrijding van den arbeid vereischt dat de arbeidsmiddelen gemeenschappelijk eigendom van de maatschappij worden, en dat de gezamenlijke arbeid in groepen worde geregeld, met besteding ten algemeenen nutte en rechtvaardige verdeeling van de opbrengst van den arbeid.

De bevrijding van den arbeid moet het werk zijn van de arbeidersklasse, tegenover welke alle andere klassen slechts eene reactionaire massa zijn. .

II. Van deze beginselen uitgaande, streeft de socialistische arbeiderspartij van Duitschland, met alle wettige middelen naar den vryen staat en de socialistische maatschappij, de vernietiging der ijzeren loonwet, de opheffing der winstmaking uit anderer arbeidskracht in eiken vorm, de afschaffing van alle ongelijkheid in maatschappij en staat.

De socialistische arbeiderspartij van Duitschland, ofschoon in de eerste plaats binnen den kring van eigen natie arbeidende, beseft het internationaal karakter der arbeidersbeweging, en is besloten alle verplichtingen die dit karakter den arbeiders oplegt, te vervullen, om de verbroedering van alle menschen tot waarheid te maken.

De socialistische arbeiderspartij van Duitschland eischt, om de oplossing van het sociale vraagstuk voortebereiden, de oprichting van socialistische productie-vereeningen met staats-hulp onder het democratisch toezicht van het arbeidende volk. De productie-vereeningen moeten voor nijverheid en landbouw in zoodanigen omvang in het leven worden geroepen, dat uit haar de socialistische regeling van den gezamenlijken arbeid ontstaat. ,

De socialistische arbeiderspartij van Duitschland eischt als grondslagen van den staat:

1. Algemeen, rechtstreeks, gelijk kies- en stemrecht, met geheime en verplichte stemming van alle burgers van den staat van het 20ste levensjaar af, voor alle keuzen en

stemmingen in staat en gemeente. De dag van kiezing en stemming moet een Zondag of een feestdag zijn.

2. Rechtstreeksche wetgeving door het volk. Beslissing over oorlog en vrede door het volk.

3. Algemeene weerbaarheid. Volks weer in plaats van staande legers.

4. Afschaffing van alle uitzonderingswetten, met name van de wetten op drukpers, vereeniging en vergadering; in het algemeen van alle wetten die de vrije uiting der meening, het vrije denken en onderzoeken belemmeren.

5. Rechtspraak door het volk. Kosteloze rechtspleging.

6. Algemeene en gelijke volksopvoeding door den staat. Algemeene schoolplicht. Kosteloos onderwijs in alle instellingen van onderwijs. Godsdienst eene bijzondere (niet staats-) aangelegenheid.

De socialistische arbeiderspartij van Duitschland vordert in de huidige maatschappij:

1. Zoo groot mogelijke uitbreiding van de politieke rechten en vrijheden in den geest der bovenstaande eischen.

2. Eene eenige belasting, progressief naar het inkomen, voor staat en gemeente, in plaats van alle bestaande, vooral het volk treffende indirecte belastingen.

3. Onbeperkt recht van coalitie.

4. Een met de behoeften der maatschappij overeenkomende, normale arbeidsdag. Verbod van Zondagsarbeid.

5. Verbod van kinderarbeid en van allen voor gezondheid en zedelijkheid schadelijken vrouwenarbeid.

6. Wetten ter bescherming van leven en gezondheid der arbeiders. Gezondheidstoezicht op de arbeiderswoningen. Bewaking van de mijnen, de nijverheid in fabriek, werkplaats en huig, door ambtenaren, gekozen door de arbeiders. Eene deugdelijke wet tot regeling der aansprakelijkheid van patroons voor ongelukken den arbeider bij den arbeid overkomen.

7. Regeling van den gevangenisarbeid.

8. "Volledig zelfbestuur voor alle hulp- en ondersteuningskassen der arbeiders.

Met dit program heeft de sociaal-democratische partij tot heden geleefd, en in hoofdzaken is het door de verwante partijen in het buitenland overgenomen. Onder den indruk der socialistenwet werd in 1880 uit II vóór »middelen" geschrapt het woord »wettige". De behoefte aan wijziging doet zich echter gevoelen, zoodat op het laatste congres,, in 1887 te St. Gallen gehouden, met algemeene stemmen het besluit werd genomen, eene commissie van herziening te benoemen. Ben der sprekers gaf daar in overweging om den eisch van productieve vereenigingen te schrappen en in de plaats te stellen de onteigening van grond en productiemiddelen. Auer, die met Liebknecht en Bebel in de commissie werd gekozen, sprak daar over de wenshelijkheid om de progressieve inkomstenbelasting als impôt unique uit het program lichten. •

Zoo was dan door onverpoosden arbeid het doel van Liebknecht en Bebel bereikt;; de socialistische arbeiders van Duitschland waren vereenigd in óéne partij, met het communistische program als leidraad. Ook de bladen der beide partijen, de *Neue Sozdemocrat* en de *Volhstaat* werden vereenigd; een nieuw blad, de *Vorwdrts*, werd onder redactie van Liebknecht en Hasenclever het orgaan der partij. Om de aanvankelijke ontwikkeling te schetsen eenige cijfers. Van 8 Juni 1875 tot 10 Augustus 1876 was aan bijdragen geïnd bijna 59.000 Mark. De partij had drie agitators met vol traktement (135 Mark in de maand) en 14 anderen,, die toelagen van 25 tot 75 Mark ontvingen. Aan de redactie en expeditie der bladen waren 46 personen geplaatst, 9 aan het orgaan en 37 aan de plaatselijke blaadjes. Buiten de bezoldigde agitators stonden nog 77 partijgenooten als handige en bekwame redenaars bekend. De partij werd ge-

steund door 23 couranten met bijna 100.000 abonnés. Acht dezer couranten waren dagbladen, en 15 werden in coöperatieve drukkerijen van socialisten gedrukt. Brochures en kalenders werden buitendien in groote getallen gesleten. In 1877 was het getal der dagbladen gestegen tot 13, de één-, twee- en driemaal 's weeks verschijnende bladen tot 28, terwijl nog 14 vakbladen in socialistischen geest werden geredigeerd.

Uit deze enkele cijfers blijkt welk eene vlucht de partij nam. De regeering was er niet blind voor, en trachtte haar te beteugelen waar de wet maar een houvast gaf. Zelfs werd in 1876 eene bepaling in het strafwetboek voorgesteld, waarbij straf werd bedreigd tegen ieder die »op eene den openbaren vrede in gevaar brengende wijze de klassen der bevolking openlijk tegen elkander aanhitst, of wel op gelijke wijze de instellingen van het huwelijk, het huisgezin of den eigendom openlijk door woord of schrift aanvalt." Eenstemmig weigerde echter de Rijksdag aan den wensch der regeering te voldoen. Anders was het in 1878. Ka Hödel's aanslag op den keizer werd nog een ontwerp-socialistenwet met 243 tegen 60 stemmen verworpen. Enkele dagen later loste Bobiling een schot op den keizer; de Rijksdag werd ontbonden, en den 19^{en} October werd de socialistenwet aangenomen. Het verband tusschen de aanslagen en de sociaal-democratische partij is nimmer aangetoond.

Toen kwamen er slechte tijden voor de partij, en velen gaven den moed op. Toch heeft zij dezen druk doorstaan, en is het aantal harer aanhangers toegenomen. Doch het is mijn voornemen niet, hare geschiedenis thans voort te zetten. De geschiedenis der stichting geeft voldoende aan van welk bout de beide voornaamste agitatoren, redacteurs en administrateurs zijn gesneden.

Onvermoeid zetten zij den arbeid voort. Nadat de socialistenwet het vereenigingsleven had vernietigd en de verspreiding

van geschriften belemmerd, waren vooral de vergaderingen vóór de verkiezingen, waar men iets meer vrijheid moest laten, en de tribune van den Rijksdag hunne middelen van propaganda. De stenographische verslagen van de Rijksdagzittingen mogen — mits in hun geheel — worden gedrukt en verspreid, zoodat redevoeringen aldaar gehouden, een goed middel van agitatie waren. De Rijksdag slaagde er dikwerf in, door moties tot sluiting van het debat hun den pas af te snijden.

De cijfers der verkiezingen sedert 1870 zijn ten opzichte der socialistischen zeer belangrijk. Het volgend staatje geeft een overzicht:

	<i>Op sociaal-democraten uitgebrachte stemmen.</i>	<i>Gekozen sociaal-democraten.</i>
1871	101.927	1
1874	351.670	9
1877	493.447	12
1878 *	437.158	9
1881 =	311.961	12
1884	549.990	35
1887	763.128	11

In 1887 waren van de 9.769.802 kiezers 7.540.938 stemmen uitgebracht. De sociaal-democraten hadden dus ruim 10 percent van de stemmen, die Iran bij evenredige vertegenwoordiging op 40 zetels aanspraak zouden hebben gegeven. Toen had de socialistischenwet negen jaren gewerkt.

Aan de eerlijkheid der beddelingen van deze beide mannen is zelfs door tegenstanders niet getwijfeld. Eugen Jager schreef in 1873: »Wij houden Bebel en Liebknecht voor volkomen eerlijke sociaal-democraten, wien het met hunne zaak heilige ernst is, die haar ieder offer brengen en in alles de zaak, niet den persoon, op het oog hebben". En Mehring zegt

¹ Na den aanslag van Nobiling.

" Eerste verkiezing onder de socialistischenwet.

van Liebknecht: »Dweper met al de goede en kwade eigenschappen van zulk een, is Liebknecht persoonlijk een zeer achtenswaardig man, wiens particulier leven in alle opzichten voorbeeldig is. Arm 'geboren, is hij arm gebleven; hij is tevreden met de eenvoudigste levenswijze, als hij zich maar aan zijn werk kan wijden, en hij versmaadt de meest eervolle winsten, als deze hem van zijn levensdoel zouden afwenden. In dit opzicht is hij onberispelijk. Maar gaat het om zijn streven, dan zou het moeielijk zijn iemand in Duitschland te vinden, die de meest giftige en smadelijke wapenen zoo onverschillig hanteert.»

Liebknecht is geen denker, die nieuwe theorieën aan de beweging heeft geschonken. Hij teert geheel op Mars, maar hij is in spreken en schrijven populair, wat Mars geenszins was. Meer dan anderen zijner partijgenooten was hij altijd overtuigd dat het doel niet kan worden bereikt zonder de hulp der plattelandsbevolking. Zijn reeds genoemde geschrift over het vraagstuk van den grondeigendom moest voor 'de propaganda dienen, die echter onder de boeren nog niet is geslaagd.

Terwijl Liebknecht van jongsaf eene goed verzorgde opvoeding heeft genoten, heeft Bebel, de werkman, geheel zich zelf ontwikkeld. Wat hij aan vorming van den smaak moge missen, wordt ruimschoots vergoed door de kracht, die uitgaat van zijn spreken en schrijven. Hij heeft in den geruimen tijd dien hij in de gevangenis doorbracht, vrij wat geschreven. Tot zijne beste geschriften behooren: *Der Deutsche Bauernkrieg*; *Die Frau in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*; *Die Mohamedanisch-Arabische Kulturperiode in Oriënt und Spanien* en *Charles Fourier*. Buitendien schreef hij brochures en tijdschrift-artikelen (o. a. in *Die Neue Welt*), en zijn vele zijner redevoeringen uitgegeven. Ook hij dankt zijne theorieën aan Marx,

Liebknecht schreef, behalve *Zur Grund- und Bodenfrage*:

Mn Blik in die Neue Welt, een zeer onderhoudend verhaal **eener** reis in de Yereenigde Staten, vol frissche opmerkingen over hetgeen hg.zag, en nu onlangs een boekje over Kobert Blum en zijn tijd. Ettelijke zijner redevoeringen zijn, H"* voorrede, noten en naschrift, uitgegeven.

Bij al de waardeering die het nagaan van den levensloop dezer beide mannen mij in de pen gaf, dient een voorbehoud te worden gevoegd, niet ten opzichte hunner politieke en economische meeningen, die ik hier ganschelijk onbeoordeel laat, — maar ten opzichte der wapenen, door hen dikwer in den strijd gebruikt. Zeker hebben zij aan de bedoelingen van vele tegenstanders niet altijd recht doen wedervaren. Maar zij zijn midden in 't gevecht, en nu tien jaren lang met hun gansche partg buiten de wet gesteld. Van "weer zijden zijn harde slagen gevallen, 't Valt den toeschouw»' zoo, gemakkelijk kalm te blijven en wijze woorden van e-rising te spreken. Maar wien de emotie van 't gevecht heerscht, die slaat toe, onverschillig waar hij raakt.

Latere geslachten zullen oordeelen. En dat oordeel zal we voor een goed' deel afhangen van het succes dat de toekoms voor den socialistischen staat heeft weggelegd. Voor de Fi^{ul} aische regeering' zijn Bebel en Liebknecht landverraders, maar het is allerminst zeker, dat de geschiedenis het me de Pruisische regeering eens zal zgn. Wat is eigenlijk veiraad in dezen politieken zin? Liebknecht citeerde in zijne Leipziger verdedigingsrede een aardig rijmpje, dat den spijker vrij wel op den kop slaat:

Treason never prospers; what's the reason?

Whdii it prospois none daie call it treason!

V

? C.VOSMAER.

MR. O. VOSMAER.

*Qui veram habet ideam, simul scit se veram
halere ideam, nee de rei veritate potest dubitare.*

SPIJSIOZA.

Het leven van Vosmaer schetsen, is de ontwikkeling volgen "van zijn kunst* Als anderen heeft hij eene vrouw getrouwd, «n kinderen gekregen, maar de jongen, die toen hij pas praten leerde, de handjes al naar boeken uitstak (men leze er zijn *Vogels* op na), werd de man niet om deze menschelijke dingen als het hoofddoel van zijn leven te beschouwen. Zijn intiem huiselijk verkeer mag direct of indirect soms invloed gehad iebben op wat hij voortbracht, de aanschouwing werkte bij hem nooit zoo diep als de verbeelding. In de studeerkamer voelde hij zich eerst recht op zijn plaats; de boeken, prenten en beelden, die hij daar om zich heen had verzameld, waren zijn eigenlijke huisgoden. Het woord is niet "te sterk. Vosmaer behoorde tot de mannen die nog konden dwepen; aan wier heilige afschuw van sommige dingen, een gloeiende vereering van anderen tegenover stond. Bij al zijn bestrijding van dogma-dienst, hing hij zelf ook een dogma aan, dat van het schoone, zooals de antieken het hem geleerd hadden. Die vereering was bij hem zoo ernstig,

dat hij, gelijk alle oprechte geloovigen doen, niets daar buiten erkende, en in het laatst van zijn leven zijn liefde voor liet moderne bijna geheel liet varen, om de onverzettelijkheid, zijner trouw aan de oudheid voor allen twijfel te beveiligen.

I

De *Bladen uit een levensboek* bevatten eigenlijk de eenige vertrouwbare gegevens omtrent de ontwikkeling van den jongen Vosmaer. Ik wil gaarne aannemen dat er een boel in staat dat gefantaseerd is, maar wat doet het er toe: niet om de feiten maar om de stemmingen van zijn wordend artiestengemoed geven wij ons moeite. Uit de onverstoorde blijmoedigheid van die schetsen blijkt dat Vosmaer een zeer gelukkige jeugd gehad heeft. De bibliotheek van zijn vader was voor hem een wijkplaats vol plezier, waar de eerste visioenen van zijn eerste lectuur zijn geest verheugden. In dien tijd moet hij reeds op 't gymnasium geweest zijn, en dus de eerste stappen gezet hebben in het heiligdom, waar hij later zelf een priester van werd. Maar jong zijn, en vooral in zijn tijd, beteekent romantische buien hebben, en zoo las hij ridderromans, van den Bazenden Roeland, van Walewein en Pereheval, van Rogier, en hakte met een ouden schuttersabel op klassieke folianten, erger nog op de beelden van een gladiator, van een Venus. Het was een romantische bui, en men zal hein wel excuseeren dat hij toen aan die dingen een hekel had. Het hindert ook niet erg, want het draait er toch op uit dat hij in Homerus studeeren moet. Om ons geen al te kwaad denkbeeld van hem te geven > zal hij zichzelf teekenen, aan die studie bezig. Maar o wee *i* hier komt eerst recht zijn onbestendigheid voor den dag, want nauwelijks staat er een halve strofe van den *Ilias* op liet papier, of hij doet den gewaagden uitroep: „Naar den duivel de doode dichter en zijn doode taal!"

Zulke oogenblikken karakteriseeren best van al de rusteloosheid waar Vosmaers geest onder den invloed van moderne kunst en moderne wetenschap vooral, langzamerhand aan begon te lijden, als deze uitdrukking mij vergund is. Maar bij al die wisselende indrukken bleef het antieke schoonheids-ideaal in zijn hart, al lag het er soms in het duister; bleef het de kruispaal waar hij zich in tijden van verrassing haast angstig aan vastklemde.

Een juiste bepaling te geven van de dingen die hem in de kunst der oudheid — immers in haar verscheiden vormen volstrekt niet altijd homogeen — bijzonder aantrokken, zou eene even hopelooze onderneming zijn, als, gelijk uit Vosmaers eigen *Studie over het schoone en de kunst* gebleken is, eene definitie te geven van het schoone. Maar de eigenlijke hoofd-idee van zijne vereering was zijn liefde voor het ideale, het verheven zijn van den geest boven den chaos, waar hij in zijn oog de groote kunst van alle tijden toe kon herleiden. Dat deze idee eene zeer abstracte stelling moet vormen, schijnt onbetwistbaar, doch hij gaf haar ook niet voor eené stelling. Het was zijne Kefde, dat was al. Hij stemde zelfs toe, dat de regels der antieke kunst voor de modernen niet pasklaar kunnen gemaakt worden, maar dit stond vast: de geest der Grieken is bewust of onbewust voor alle groote artisten de geest. Hoe nevelachtig dit begrip ook zij, en hoeveel afwijkingen zich Vosmaer later daarvan veroorloofde, het bleef intusschen zijn dogma, dat gelijk alle andere dogma's in de praktijk moet falen. Leg Sbakspere eens naast Aeschylus, en houd dan vol dat dezelfde geest in die beide wereldschrijvers te vinden is. Het tragische, ja, hebben zij beide; tenminste wat men overeengekomen is het tragische te noemen; maar welk een verschil in opvatting en uitwerking. Of stel het *Gesprek op den Drachenfels* van Geel tegenover een dialoog van Plato, b. v. van Socrates en örito over de plichten. Geel was een klassiek gevormd man, iemand wiens

denkbeelden over kunst veel stelliger waren, en daarom niet zoo interessant, als van den destijds revolutionairen Vosmaer. Maar is in zijn voortreffelijke *Gesprek* een spoor terug te Tinden van den geest van dien Plato,' waar hij zoo hoog mee liep? De zuivere vorm, de onverbiddelijke logica,- en kalme gedachtenontwikkeling van Plato, die zijn er; maar oehalve dat uiterlijke, verder niets. De pit van zijn geschrift ds zijn geest, zijn humor, zijn snaakschheid, zijn even vermakelijke als moderne beeldspraak.

Doch indien men die eenheid van ouden en nieuwen geest, dien invloed der antieken op de kunst, zelfs van onzen' tijd, vaak ontkent, dan ligt dit misschien alleen maar •aan het standpunt waarop men zich plaatst. Vosmaer was nu eenmaal opgevoed in het geloof aan eene eenige grieksche •schoonheid, en zoo hij al bij tijden tot zijn verdriet moest •opmerken, dat niet ieder artist dat geloof deelde, dan hield hij toch staande dat het zoo behoorde te zijn. Ik zal hier niet uitweiden over de waarde van dit zijn dogma, evenmin •als er andere stellingen tegenover plaatsen, in haar soort •even juist of feilbaar. Gelukkig is het iets anders, eene theorie verdedigen en haar toepassen. De artist Vosmaer heeft zich •een eigen stijl, een eigen manier van denken veroverd, waar de onafhankelijkheid zijner moderne positie zonder tegen-spraak uit betoogd kan worden.

Een eigen stijl. Daarvoor moeten in de eerste plaats zijne gedichten getuigen. Het is waar, dat hieronder een groot •deel van antieken oorsprong of geest zijn.- De vertaling van Homerus' *Ilias* en *Odussee* zijn treffende blijken van de leidende gedachte zijns levens. Het moet wel zoo zijn, dat hij aan dien kolossalen arbeid zijn gansene leven ongeveer gewijd heeft. Ik stel mij voor dat hij, na afmattend werk, telkens • Homerus voor zich nam om daaruit immer frissehe kracht op te diepen; en ik weet dat hij den ganschen Homerus in den huiselijken kring heeft afgemaakt. Het schrijven van

een Vlugmaar moet hem lastiger zijn geweest dan het overbrengen van eenige parten heldendicht. Natuurlijk bedoel ik hiermede niet eene insinuatie, alsof hij die laatste taak licht opnam. Maar de moeite van het zoeken en vinden deigoede taalvormen werd ruimschoots vergoed door de bezieling die van den griekschen dichter uitging en zijn zenuwen ontspande. Op dezelfde wijze zullen zijn uitstekende vertalingen van Theocritus, Anaereon, Arjstophanes, Horatius ontstaan zijn, en het gedicht *Jsfanno* staat er ook niet ver af. Het is oorspronkelijk in zoover als er een gefantazeerde stof voor heeft gediend, en ons land er voor de eerste maal grieksehe ideeën in zuiver grieksehe rythmen door kwam te bezitten. Maar in dit laatste is tevens aangewezen, waaróm het niet oorspronkelijk is in den bekenden zin. De dichter heeft zeer schoone dingen gezegd op een ten onzent ongewone wijs, maar hij gaf slechts een deel van zichzelf, hij was niet vrij genoeg. Het beste van het gedicht dunkt mij daarom dat gesprek van Nanno met de voedster. Gaf Vosmaer gehoor aan een onbewusten innerlijken drang, door het indertijd vooraf in den *Spectator* te zetten? Zooveel is zeker dat het beeld van Múto, de voedster, met al haar reminiscentie's van oude sagen, een zeer levendigen indruk op den lezer maakt. Zij is méér dan een grieksch beeldje zooals Niklasen, het moet mij van 't hart, de bekoorlijke Nanno zelve. Met haar komen wij weer eenigermate onder de menschen van vleesch en bloed. Nikias en Nanno konden door een schilder als Alma Tadema (ook een dogmaticus, maar veel koeler natuur) op 't doek gebracht zijn, maar voor Milto weet ik geen ander artist in kleuren dan Jozef Israels.

Londinkcs vormt het overgangspunt tussehen Vosmaer's antieke verzen en die van hemzelf. Om deze homerische hexameters is overal waar men in Holland verzen leert, een homerisch gelach opgegaan, en met reden. Ben Ghrekus die zijn eigen geloof bespottelijk maakt en karikaturen teekent

van grieksche vaashesehilderingsen, met welker goed gemeente afbeeldingen hij later zijn vertaling van den *Ilias* opsmukte, dat schouwspel had men nog nooit gezien! En ieder nam het voor ernst op, voor eene ernstige satire namelijk, die de grieksche poëzie of liever versvormen in het Nederlandseh voor goed onmogelijk had gemaakt *Le ridicule tue*, zei men en meende dat de zaak daarmee was afgedaan.

Maar indien men nu bedenkt dat ieder graag solt met het voorwerp zijner liefde, dan is *Londinias* te verklaren zonder den dichter een verandering van zienswijs aan te wijven. En mij drinkt, dat is de verklaring van het gedicht. Zeven jaar later kwam de *Ilias* in het Nederlandseh uit die aan al de voorbarigen het zwijgen oplegde.

Toen Vosmaer aan zijn *Ilias* werkte, heeft hij zonder twijfel de eerste stoutigheden in zich voelen opkomen tegen de nederlandsche poëzie van zijn tijd. Daarin overheerschte het rijm het rythrae, de gemeenplaatsen verdrongen de beelden. Alle dichters draafden door op het uitgesleten voetspoor van Bllderdijk en da Costa, terwijl zij bovendien den zekeren zwaai misten van deze voorbeelden. Waarom zou ik niet eens trachten, tot iets anders op te wekken, dacht Vosmaer. Ik ben toch aan Homerus; ik zal zien of ik mijn hexameters niet in 't veld kan laten komen tegen'dié alexandrijnen. Zij moeten er nu eens aan gelooven, die onverwoestbare gedrochten. En hij schreef dat »bressehietend artikel" over *Homeros in Nederland* waar de *Banier* mee gepronkt heeft.

In dat opstel, later als voorrede bij den *Ilias* gevoegd, ging Vosmaer eerst na waarom de verschillende nederlandsche vertalingen van Homerus niet goed zijn, nl. wegens het gemis aan samenstemming tussehen vorm en inhoud, daarna de eischen van goede hexameters in onze taal, en eindelijk (waar het op aankomt) onze geheele nederlandsche dichtwijs, die z. i. faalde door het stelsel van sylben-tellen a priori aan te hangen met algeheele verwaarloozing van de

eenvoudigste eiseben der rythmiek. Busken Huet meende met zijn vernuftigen spot deze zeer oorspronkelijke beschouwing onzer poëzie te mogen vervolgen: Kijk hem! die wil aan Vondel en Bilderdijk tornen en kan nog niet eens zelf een goed vers maken. Later zal dezelfde Busken Huet vreemd hebben opgezien, dat zijn aardigheid zoo doelloos bleek, want *Eomeros in Nederland* is de heraut geworden onzer nieuwere poëzie.

Ik wil niemand opdringen dat de gedichten van Yosmaer schoon zijn in den zin zooals die door het meerendeel mijner landgenooten wordt verstaan. Het begrip van het schoone is nu eenmaal niet te definieeren: de beste theorie is in deze de praktijk. Maar dat zij' oorspronkelijk zijn valt wel niet te betwisten, en in vele gevallen is het origineele vanzelf schoon. Deze gedichten, in vrije rythmen geschreven, rijmloos en zonder banden, maar daarom *nog* niet bandeloos, zeggen iets tot den lezer, geven hem indrukken van dingen die de dichter gezien of gedacht heeft, van melodiën die hij gehoord heeft. Zij zijn weinig in getal — Ten Kate heeft er oneindig méér gemaakt — maar er is ware poëzie in, er wordt niet veel in gepreekt, er is een streven in naar artistieke voorstelling, zonder stoplappen en zoogenaamd dichterlijke beelden. Alles wat beoogd wordt, bereikt men niet altijd; er zit vaak in deze verzen een gewrongenheid, die den ingespannen arbeid, er aan besteed, te duidelijk verraadt. De liederen van *Brunhild en Sigurd* missen b. v. zeer dikwijls den klank waardoor het vers gaat zingen, als men het overluid leest, de sta-vastheid waardoor het over-eind wordt gezet. *Wereldroom* is, op het vaak geciteerde slot na en enkele gelukkige regels, eene zoo droge opsomming van allerlei menschelijke wijsgeer-stelsels, dat er geen rythme meer in te herkennen valt. Zoo zijn er nog enkele: wat zal ik er verder over uitweiden?

...de vallende korrels kiemden in d' narde,
Wiessen veelvoudig,
In altoos nieuwe schakeering
Gekruist en nerbloeiend.

zoals in het gedicht over Tarquinius Superbus staat; dat mag ook gelden van deze verzen. Zij hebben tot nieuwe vormen in onze poëzie aangespoord, tot frischheid en onbekrompenheid, ook omdat zij over haar hoofd naar het buitenland wezen, naar de Italianen, naar Goethe en Heine, naaide Engelsehen. Het kan een praatje zijn dat dichters van tijd tot tijd geboren Worden, maar als het geen praatje is en ze leven in een kritiekloozen tijd, dan gaan ze gauw dood en men hoort er niets meer van. Vosmaer wilde ook, althans in dien tijd, dat men nationale kunst zou blijven geven, d. w. z. oorspronkelijke, maar hij vond het noodig ons eerst in het buitenland op school te sturen. Berst voorbeelden nateekenen, dan zélf iets bedenken. Was men bang om zodoende de vaderlandsche kleur van zijn poëzie te verliezen: d. w. z. het zalvend-godsdiensstige, het slaperige, het valsch-pathetische, hij schroomde niet al deze dingen een sleur te noemen. Geen .vrijheid, die zich opsloot in een doezig-warme huiskamer met lange pijpen, stoven en armstoelen, de gordijnen naar omlaag, dat er van buiten niet ingekeken kon worden, maar eene die zich durfde laten zien, die naar buiten' kwam om zich te meten met ieder die er lust in had. Zóo wilde hij onze poëzie hebben, • en om zóo te worden, moest zij eerst in de zon leeren kijken, de walmende olielamp Ontwend, en haar spieren oefenen, afziende de kunst, van meesters. Vrank moest zij worden, de slaapmuts in een hoek gooien.

Wie thans onze poëzie eens gaat vergelijken met het buitenland, moge in haar vele vormen en karaktertrekken vinden, aan vreemde voorbeelden ontleend; hij zal toch door iets eigenaardig-oorspronkelijks getroffen, worden, waar-

mede ze zich onmiddellijk aansluit bij onze nieuwere schilderschool.

Even als deze laatste de glorie van Rembrandt en Ruysdael doet herleven, terwijl ze toch eene geheel andere kunst geeft, zoo kunnen onze nieuwere dichters herinneringen oproepen van oud-nederkndsche liedjes, van Vondel en Hooft, zonder dat zij van deze naïef-schoone poëzie eopiën leveren. Wat hen allen te zamen verbindt, is dit, dat zij allen artisten zijn, en in het bijzonder hoUandsche artisten, die de kleur en het licht, van hun land liefhebben.'

II

Het is Vosmaer geweest die voor beide, Schilders en dichters van den nieuweren tijd, week aan week te velde trok in zijn *Vlugmaren*, De oorspronkelijke stijl van deze bleieven aan den *Nederlandschen Spectator*, even logisch als verrassend, even artistiek als ongedwongen, was de volkomen harmonische vorm voor Vosmaer's destijds zéér op-roerige denkbeelden. Het nederlandsche volk is wel bevatte-lijk, als men maar geen haast maakt en er niet op staat te wachten. Het moet eerst een poosje op zijn verhaal komen als men het wat nieuws vertelt. Zoo zal het thans niemand meer in zijn hoofd komen, op Jozef Israëls af te geven, en die het hardst tegen hem geschreeuwd hebben, kunnen het nu niet èp van bewondering. Of deze de ware bewondering mag heeten, laat ik daar. Het is zonder twijfel een slechter soort dan die van Vosmaer was, toen hij, in 1865 en 1866, onverschillig voor het schier algemeen verzet tegen de opkomende nieuwe richting in Israëls' kunst, met zoo luide stem zijn warme liefde voor dezen groote stem-mingsschilder uitsprak. »Ik weet het allemaal wel", zei Flanor; »dat voetje had dit..., die grond had dat..., die zee had zus..., dat doek had kleiner, kunnen of moeten

zijn. Goed, maar *ziel...*, och ga de tentoonstelling rond, en zeg mij in hoe weinig van die 643 nummers eene *ziel* ligt. De naïveteit in het meisje vind ik hier onverbeterlijk gevoeld en uitgedrukt en de beide kleinen, spelende met hun schuitje in een plas zeewater," — ik hoef den naam der schilderger wel niet te noemen — »met die tegenstelling van de geweldige, grenzeloze zee achter dit jonge lieve, argeloze leven, ziet dat alles moet waarachtig diep gevoeld zijn, of het was onmogelijk het zoo uit te drukken."

Vosmaers liefde voor de meesters onzer nieuwe hollandsche schilderschool, die hij naderhand in *Onze Hedendaagsche Schilders* een waar monument stichtte, is ongetwijfeld onmiddellijk gevolgd uit zijne ijverige studie der zeventiende-euwsche kunstenaars. De eene beweging is niet wel te verklaren zonder de andere té begrijpen. Welke pogingen hij heeft aangewend om daartoe te geraken, kan men uit zijn boek over Bembrandt eenigszins nagaan. Hij is een archief-onderzoeker geweest als de beste redacteur van Oud-Holland, maar met eenig verschil van opvatting. Men gaat tegenwoordig archieven doorsnuffelen om archieven te doorsnuffelen, zooals er hoogleeraren zijn die Grieksch leeren om Grieksch te leeren, en dit moge nu een prachtige heuvel bouwstoffen levén, nóg hooger is de berg nutteloosheden die er naast wordt opgericht. Vosmaer heeft de archieven, en nog een menigte andere zaken!, doorzocht met het doel om Kernbrandt te leeren begrijpen. Ben ander maal bestudeerde hij onze klassieke auteurs om een beeld van Frans Hals te vormen, zoodat hij tegelijk fantasiën schreef over Bredero en Starter.

Brak hij zóo een lans voor onze oorspronkelijke schrijvers van vroeger tijd, aan die van zijn tijd liet hij zich natuurlijk nog veel meer gelegen liggen. Multatuli in de eerste plaats. *Een Zaaier* getuigt hoe hij dezen voornamen kunstenaar heeft bewonderd, in zoo hooge mate zelfs, dat

Multatuli's vurigste vereerders er geen woord meer bij verlangden. Men moet dit geschrift ook minder als eene karakterstudie dan als eene impressie beschouwen. Onder het eerste opzicht heeft Van Vlotens tegenschrift zeker meer waarde. De tijd schijnt echter nog niet gekomen, en was ér toen zeker niet, voor eene kalme beschouwing van den man die *Max Havelaar* schreef: verachten of vergoden, een andere weg is er niet. Vosmaer vereerde alles in hem > zelfs Woutertje. Ik zeg »zelfs" want dat hij die geschiedenis kon mooivinden en tegelijk het antieke als het eenig ware bleef beschouwen, bewijst hoe dat laatste ideaal voor Vosmaer onder den invloed van het moderne woelen begon te verbleeken. Aanzijn cultus, mag ik wel zeggen, voor Multatuli, was vóór een goed deel vast de volstrekte ongeloovigheid en radikale staatkundige begrippen waar hij met dezen in samen ging. De *Spectator* was bekend door zijn radikaal standpunt, en de *Vlugmaren* waren haast de incorporatie der begrippen van dit blad. Flanor trok partij voor het «handjevol", verdedigde Darwin, werd driftig ter wille van Spinoza, dreef den spot met onze Kamer van afgevaardigden als hij er verzet tegen een nieuwigheid in vond. De conservatieven van elke kleur vonden bij hem geen genade. Is het wonder dat hij zijn stem verhieft voor de Havelaarszaak?

Schriller tegenstelling dan Multatuli en Potgieter schijnt haast niet denkbaar. En toch, ook Potgieter, man van de oude garde, is door Vosmaer begrepen. Nu, ja, vindt iedereen *Florence* mooi en lezen de jongens het op school — »arme jongens", zooals de heer A. O. Kruseman zei, maar ten onrechte m. i. want als die arme jongens Horatius moeten lezen, ook zóo klaar niet, kunnen zij Potgieter even goed aan. *Toen* waren er verstandige menschen bij de vleet, die dat verheven gedicht in een hoek smeten omdat het niet precies even liefjes en zoetjes liep als de versjes waar men op het Nut aan gewoon was geraakt. Ik heb nog nooit van de

verschijning van *Florence* hooren spreken als van eene »gebeurtenis", als nu in den allerlaatsten tijd, maar Vosmaer wist het wel:

»Er ging een nera van Dante door zijn dicht,

bij beurten mystiesch en verheven, "bij beurten hard eh hoekig, bij beurten smijdig en glanzend zijn de terzinen waarin Potgieter zijn *Florence*-visioen heeft geciseleerd, of, om eene uitdrukking aan de kunst der italiaansche renaissance te ontleenen, »geniëlleerd." Lees hen, die *Vlugmaren*. van 10 Juli 1869, waar Vosmaer het Potgieter nazegt, en uit heeler harte:

Houdt Gij
U vrij
Van bastaardij
En kerk- of *Jcunsteleers slavernij*.

Heeft bij die leer altijd gehuldigd? dat zullen wij later zien. Maar dat hij het toen deed, teekent alwéér zijn plaats als hoofdman der revolutionaire kunst.

- Wat Vosmaer in Potgieter hinderde was diens gebrek aan klassieke opvoeding, en als gevolg daarvan zijn eenigszins koele houding tegenover de klassieke literatuur. Des te grooter, ongetemperd, haast grenzeloos, was zijn vereering van Bakhuizen van den Brink, Potgieters vriend. Het is de vraag of deze vereering niet voor een goed deel is ontstaan uit den persoonlijken invloed van den uitnemenden geleefde in de redactie-vergaderingen van *Tijdstroom* en *Spectator*. Zeker is dat deze invloed zich geducht heeft doen gelden, want eerst na Bakhuizens dood begint Vosmaers stem duidelijk van de andere *Spectator-mmnea* onderscheiden te worden. Al zijn twee kunstenaars beide de klassieke richting toegedaan, zij hebben toch ieder hun bijzondere opvattingen, en al kan men met de namen Geel-Bakhuizen-Vosmaer een

richting aanduiden in onze letteren, toch is elke dezer persoonlijkheden verschillend van de voorgaande aan het werk geweest.

Bakhuizen is door Van Vloten de ponschgod genoemd uit wraak over een deftige mededeeling in den *Spectator*., waarbij de redactie besloot geen bijdragen van den deventerschen hoogleeraar meer op te nemen. Voorafgegaan aan dit besluit was natuurlijk een artikel van Van Vloten over Bakhuizen., in den gewonen meer kernachtigen dan vriendschappelijken "toon gesteld. Wie Bakhuizen aanviel, tastte den *Spectator* aan: dat was voor de redactie eene uitgemaakte zaak, en Vosmaer liet niet blijken dat hij eene andere meening huldigde. Maar Van Vloten bleef nochtans voor hem een man met een eei-lijk karakter, die den moed had zijner overtuiging. Zijn bitsheid en stekelige uitvallen waren wel te vergeven, tegenover zooveel lauwheid en kruiperigheid. Hij mocht ruw zijn, maar hij was rond; schelden (niemand heeft in onze eeuw met zooveel talent gescholden) mocht hem vermaak bezorgen, in draaien vond hij een gruwel; diplomatieke geestigheden bleven hem in de keel steken, maar hij bezondigde zich ook niet aan valseh vernuft.

Deze laatste eigenschap schijnt mij het ding te zijn, dat Vosmaer in Huet tegenstond, en dat tot hun voortdurende verwijdering heeft bijgedragen/ Algemeen houdt men voor de hoofdoorzaak eene even zonderlinge als hatelijke insinuatie, die Huet Vosmaer uit Indië zou hebben toegevoegd. Maar Vosmaer stond te hoog om uil persoonlijke redenen een artist als Huet te gaan minachten. Wat de heer Butgers van Bozenburg in de Kamer is, volgens de voorstelling van den Heer Frans Netscher, was Huet in onze literatuur: een beknabbelaar van reputaties. Niet in het verlies van de reputaties zat het hem, maar in de manier van doodmaken. Waardeerde Huet iemand, dan geschiedde dit op dezelfde wijze, want hij had meer vernuft dan gevoel. Voor een man

als Vosmaer, een volkomen gevoelsartiest, was zulk een methode onverdragelijk.

Aan het einde van zijne studie over Byron en Shelley voegde Huet later eenige regelen toe over Jacques Perk, o. a. na een paar waardeerende woorden verklarende dat de *Iris* van dien jonggestorven dichter eene soort van navolging van Shelley's *Gloud*, dezen engelschen poëet slechts van éene zijde leerde kennen. Het is natuurlijk geoorloofd, zich zoo van een oorspronkelijk vaderlandsch talent af te maken, ofschoon Huet meermalen een onevenredig aantal bladzijden aan vaderlandsche nulliteiten heeft gewijd.

Maar Vosmaer, die minder pessimistisch over de toekomst der nederlandsche literatuur dacht dan Huet, komt de'eer toe, medegeholpen te hebben aan het naar voren brengen van Jacques Perk, dat meer zegt dan hem na zijn dood in een postscriptum te vermelden. Als de geheele jonge dichtergeneratie thans den naam en de sonnetten van Perk in dankbare herinnering houdt, is dit voor een goed deel aan Vosmaer te danken. Mij dunkt, hij moet door het verlies van den jongen dichter zeer geleden hebben: hij had zoovele trekken zijner eigen jeugd in hem teruggevonden, het gezond-vroolijke, het natuurlijk-ernstige. Misschien had hij hem wei willen maken tot zijn opvolger in den' *Spectator* en in de klassieke richting. Maar:

Als men ten laatste heeft gevonden
 Vaar heel de ziel naar smacht,
 Dan is 't te laat, de dag verzwonden,
 Keeds valt de nacht;

toen Perk zijn hoogste en schoonste gedicht schreef, zijn *Iris*, dat geen navolging van *The Gloud*, maar een onvergankelijk meesterstuk in onze literatuur is, toen was zijn dood nabij. En herleefde zijn geest in een groep vrienden, Willem Kloos voorop, in hen voelde Vosmaer niet dezelfde

geestelijke verwantschap, die beter te begrijpen dan te verklaren is, welke hem aan Perk verbond.

Men kan niet bewonderen en liefhebben, zonder van iets anders een afkeer te hebben. De man die Perk de hand boven 't hoofd hield, had volkomen gelijk, toen hij tegen sommige veelgeroemde vaderlandsehe poëten te velde trok. Zijn gansche gevoel kwam in opstand tegen de vergoding van Willem Bilderdijk, en al is het jammer dat hij latei-berouw ging toonen over die daad, een daad blijft het gelukkig, en de *Geëtste Bladen* kunnen niet vernietigd worden. »Dichter is", zoo luidde een der conclusies van Vosmaers studie, » wie in welluidenden vorm gedachten en beelden schept; niet wie een mitrailleuse is van duizenden goedklinkende, maar weinig beduidende versregels." Was dit oordeel te hard? Ik geloof integendeel dat er tegenwoordig nog heel wat onbarmhartiger over Bilderdijk gedacht wordt. Maar in 1861 was het al zeer stout gezegd, ook indien men aanneemt dat de artikelen van Huet, zoo geheel anders opgevat als zij zijn mogen, op Vosmaers meening hun invloed niet hebben gemist.

De heer J. J. L. ten Kate die in veelheid van productie zeker wel een broertje van Bilderdijk mag heeten, was onder de tijdgenooten een der eersten, die Vosmaer het plicht rekende, aan te tasten. Ik wil niet gelooven dat het confessioneel standpunt van ten Kate in deze Vosmaer tot een eenzijdig oordeel heeft gebracht; over den dichter Bsser, niet minder orthodox dan ten Kate, dacht hij heel wat gunstiger. Mij dunkt eerder, dat het hem in ten Kate hinderde, een beetje wetenschap met het oude geloof te zien vermengen

zooals hij in een zijner gedichtjes de Génestet nazegt. Maar afgescheiden van deze eigenschap was de hoofdoorzaak van zijn tegenzin in *de Schepping* en andere verzen alweer dezelfde, die hem Bilderdijk deed versmaden: »Wanneer zij niet treffend en frisch is, bezit de gewone beeldspraak van onze dichterlijke provisiekast wel haar verduurzaamde bloemetjes en gedroogde allegoriën, maar is vaak krachteloos. Geen kapitale letter en geen epitheton kan vergoeden wat zij mist aan levens-warme poësie." In ten Kate vond Yosmaer geen dichter, en *de* verzachtende omstandigheden die hij voor hem pleitte, wogen bovendien nog niet half zoo zwaar als bij Bilderdijk.

Er zijn, meen ik, nog verschillende letterkundigen die het Yosmaer nooit zullen vergeven dat hij zijn hart o velde Penaten der nederlandsche literatuur zoo vrijmoedig heeft opengelegd. Maar diezelfde heeren zouden, toen *de Gids* werd opgericht, even booze gezichten hebben gezet tegen Potgieter en Bakhuizen, als zij in dien tijd geleefd hadden.

Wat zij in Vosmaer veroordeelen teekent juist diens voorname positie in onze literatuur. Want voornaam is het, de artisten van zijn tijd te begrijpen en tegen het gepeupel te verdedigen.

III

Geheel verschillend van Vosmaers beteekenis als dichter, en als voorlooper en aanvoerder der nieuwere poëzie, is de invloed van zijn werk als novellist en romancier. Op dat terrein heeft hij wel iets oorspronkelijks voortgebracht, in-zoover als zijn arbeid bij geen enkel ander nederlandsch werk van dien aard te vergelijken valt, maar is hij gebleken niet 200 in de behoefte van zijn tijd te hebben voorzien, dat men hem een wegbereider kan noemen. De kunst van romanschrijven die eerst in den laatsten tijd eene zekere mate van volkomenheid heeft bereikt, moest*, meende hij, evenals de poëzie

bij oude artisten in de leer. Onder die oude artisten Terstond hrij nu wel niet de antieken, hóe wel hij den *geest* •dier kunstenaars steeds als een *conditio sine qua non* voor alle werken van den geest bleef beschouwen. Eousseau,' Sterne; dan Heine, en van den nieuweren tijd Hamerling: dat waren ongeveer de romanschrijvers die het ideaal nabij kwamen dat hij beoogde. Uit die enkele opsomming blijkt •dat Vosmaer geen vaste grenzen voor het genre getrokken wilde hebben; hij mocht de wetenschap hoog schatten, eene wetenschap van den roman erkende hij niet. De schrijver moest vrij blijven, in hetgeen hij den lezer verkoos te*geven; wilde men het dan geen roman noemen, dat liet Vosmaer •onverschillig »als men het maar in een hokje der kunst kon rangschikken."

Uit de novellen der *Vogels van diverse pluimage* was nog niet met zekerheid af te leiden welken weg Vosmaer zou inslaan, en of hij de man zou worden om een modernen roman te schrijven. De *Vonken uit den Haard* — niet overgedrukt in de *Vogels* maar nog te vinden in den bundel *Eenige Solietsen*, Amsterdam 1860 — is eene. bespiegeling, wel geestig, en ,met enkele ideeën er in die te voren nog niet gedrukt schijnen, maar voor het overige in den vorm van Jonathan's' schetsen, en sommige van Hildebrand, een Torm die meer xhethoriseh dan artistiek genoemd kan worden, meer stichting dan genot gevend. Dergelijke opstellen zijn ook *Twee Kunstenaars* en *Een bouwvizioen*. In het eerste, weet men, wordt eene aardige fantasie gegeven over de bloemen die Vorst en Lucht op onze glazen graveeren: »keurige ciseleerséls van •cactussen, cederen, palmen, orchydaeën, en wat al meer, vreemder en zeldzamer dan die der rijkste broeikassen of botanische tuinen; fossielen, vissehen, schelpen en kristallen zonder wederga"; in het andere vermakelijk-mystiek eene dolle satire op de nieuwere bouwkunst of bouw-onkunde. Bedrieg ik mij niet dan was deze satire de eersteling van.

de lange reeks geschriften die Vosmaer, grotendeels in den *Spectator*, tegen de stijllooze architectuur in het algemeen en de »Grothische" richting in het bijzonder heeft uitgegeven. Zijn tegenstanders beweren met volle recht te kunnen zeggen dat Vosmaer in zijn afkeer van de neo-middeleeuwsche bouwkunst te ver ging, en verwijten hem op hun beurt zijn halstarrig vasthouden aan de antieke vormen. Zij herinneren aan de scènes met het brielsche monument, toen Vosmaer, die a tort et a travers een nimf en wel de nimf van Koelman verlangde te zien verrijzen, ter wille van dit idéé flxé zelfs de'figuur van een Geus voor het gedenkteeken afkeurde. De ééne »kunstleer-slavernij," redeneeren zij, is even onduldbaar als de andere: eene onveranderlijke helleensche structuur zou op den duur evenmin bevallen als eene gothische. Maar zelfs indien men toegeeft dat Vosmaer ook op het punt van bouwkunst zijn dogma niet verloochende, dan moet het toch erkend worden, dat hij in tegenstelling met zijn antagonisten, op kalme en heldere wijze hun zaak bestreed, daarbij wederom zijn helleensche opvoeding onder de aandacht brengend. Te meer verdient deze bestrijding de waardeering van elk onbevooroordeelde, omdat de heeren Ouypers c. s. sinds den bouw van het Rijksmuseum schijnen te betoogen dat de gothische richting, op wereldsche gebouwen toegepast, noodzakelijk moet leiden tot het ontstaan eener barbaarsche richting.

Waarlijk, indien de antieken voor onzen tijd niet meer deugen, inzoover het verkeerd is hen als modellen te beschouwen, zij hébben toch den roem verdiend, dat zij onafhankelijke artisten als Vosmaer kunnen vormen. Het harmonische in de *Bladen uit een levensboek*, in de *Wandelingen door de wereld* is hun werk; de eigenaardige kleur die over zéér romantische schetsen als *Mona* en *Van tivee koningskinderen* ligt, berust op een stijl die Vosmaer hun wel niet afzag

maar toch onder den indruk van hun gestadig onderwijs zich leerde eigen maken.

Of dit ook door de Grieken kwam weet ik niet, maar hij was te veel filosoof om zich bij de eenvoudige schildering der werkelijkheid te bepalen. Hij preekte niet, dat zou te veel gezegd zijn, maar hij redeneerde toch wel wat veel over de toestanden die hij schilderde. Indien dit hem niet als een hinderlijke eigenschap wordt aangerekend, is het te danken aan zijn geheele wijze van realiteit voorstellen, die er mede overeenkomt. Die voorstelling is geestig, humoristisch; wel eens gezocht maar ook zéér vaak verrassend; wel niet verheven, maar toch treffend. Daar is b. v. in *Een oude strijd* een tooneeltje bij een veiling van inboedel. Vooraf moeten de erven hun naam teekenen onder het proces-verbaal van den inventaris. Ik moet verlof vragen, de uitvoerige beschrijving van het zetten van een dier handteekeningen hier aan te halen, omdat zij Vosmaers bijzondere realisme zoo volledig karakteriseert.

»De man, die sneller een gemet zou afploegen dan een halve bladzijde vol schrijven, neemt de pen op, zeer voorzichtig, alsof hij instinktmatig begreep welk een gevaarlijk wapen zij is, en bevestigt haar met de linker in de breede harde vingers der rechter hand. Waar? vraagt hij over zijn bril opziende, en het wordt hem gewezen waar hij zijn naam moet stellen. De pen staat op het papier, maar geeft niet af — er is geen inkt in. Ingedoopt staat de pen weder op het blad, de bek buigt, buigt, buigt nochmaals, maar laat slechts twee punten zien, van elkander afgescheiden, en geen inkt vloeit tusschen die ruimte naar beneden. Noch eens ingedoopt — de man schommelt onder dat alles op; zijn stoel heen en weder, onrustig, pijnlijk, zweetend, — eindelijk geeft zij af, maar bij den ophaal der K met een ontzettende ontploffing een twintigtal zwarte bommen over liet blad verspreidende. Doch nu gaat het dan ook voort;

langzaam wel is waar, maar zeker, bevalt de pen van een *o* die er als een ei uitrolt; een beverige *r* volgt, maar wil met het ei niets te doen hebben, van betere familie wellicht, en houdt zich op een hoogmoedigen afstand: maar trotsehheid maakt niet bemind en daarom laten de *S*, zonder reden een kapitale, en de *t* haar links liggen. Nu volgen poot aan poot de letters *i a a n*, getand als zagen, gekorven en afgeknabbeld als oude munten.

»De eigenaar van dezen voornaam legt zeer tevreden het hoofd op den linker schouder, en aldus, terwijl de tong over de lippen heen en weer gaat, begint hij op nieuw eene *K*, en zijn naam *Krul* komt er uit en op het papier, "terwijl nu in het alfabet hevige onaangenaamheden schijnen te zijn, daar geen van de letters de andere wil aanraken,

»Onder dit alles is de lijder meer dan vijf minuten bezig geweest, de pen met stijfgeknepen kromme vingers vast en loodrecht op het papier houdende, tot er eindelijk onder een triomfant gezicht van den schoonschrijver, die nu zeer bedaard zijn fok afzet, afveegt en bergt in de chagrijnen doos, het meesterstuk van penneconst staat: *Korstiaan Krul*."

Lijkt deze beschrijving op iets dergelijks van de *G*-rieken? Neen zij. Lijkt zij op den schrijftrant van *Sterne*, van *Heine*, van *Hildebrand*, van *Geel*? Evenmin. Het gelijkt op niets! zooals *Gustave Maubert* driftig tegen zijn vriend *Maxime du Camp* zei, toen deze zocht naar het model voor den stijl van *Madame Bovary*; — het is oorspronkelijk, het is *Vosmaersch*.

Madame Bovary verscheen in hetzelfde jaar, waarin *Een oude strijd* geschreven werd. Waarlijk, *AUard Pierson* had gelijk toen hij opmerkte dat *Vosmaer* niet genoeg bij de *IVanschen* ter school was geweest. Daar noem ik nu den titel van een eenig meesterstuk, dat *Vosmaer* midden in de groei- en worstelperiode van zijn talent, haast onder zijn oogen heeft zien te voorschijn komen, en uit geen enkelen

regel van zijn geschriften blijkt dat hij er kennis van heeft genomen.

Vosmaer had er zeker weer te veel van gehoord. Hij schijnt sommige vrienden gehad te hebben, die de droevig© taak vervulden, het aankomend naturalisme voor hem zwart te maken. In dit geval hadden zij het veelbesproken proces " wegens *Mad. Bovary* zonder twijfel gretig aangepakt om hun doel te bereiken. Er worden in dit boek immoreele toestanden beschreven, en zij wisten dat Vosmaer zulke beschrijvingen als aesthetische fouten beschouwde. (Ik had wel eens willen weten hoe hij deze beschouwing met zijn vereering van Aristophanes en Shakspeare b.' v. kon vereenigen). Toen later Emile Zola optrad, zullen bedoelde vrienden hem al spoedig- ingelicht hebben met de kennisgeving dat dit nu nog weer veel erger was dan Elaubert. Toen ik dan ook eens waagde, dezen grooten artist voor hem te verdedigen, werd hij zéér driftig, veroordeelde diens minutieuse schilderingen (hij, die zelf ~~ook~~ minutieus was), kwam met *Tristram Sliandy* en *Tom Jones* aandragen, en — liet mij ten slotte hooren, dat hij wel veel over hem, maar geen enkel boek van Zola zelf had doorgelezen. »Over zulke schrijvers kan men wel bij intuïtie eene opvatting hebben." •

Gelijk ik reeds gezegd heb, deze zonderlingheden zijn alleen te verklaren, indien men denkt aan den invloed van derden, waar Vosmaer zich eenigszins lichtvaardig aan betrouwde. Ik ben overtuigd dat hij in sommige boeken van Zola en de meeste, van Plaubert dezelfde klassieke grootheid zou terug gevonden hebben, en bewonderd, waar zijn grieksche wereldschrijvers op kunnen bogen. En indien men *per se* verlangt dat die moderne romans zijn geest op een dwaalspoor zouden kunnen gebracht hebben, waarom heeft J. J. L.'ten Kate dan geen invloed gehad op zijn poëzie, of waarom heeft het belachelijk-beruchte Mont-Athos-incident uit *Klaasje* zijn smaak dan niet bedorven?

. Over den smaak valt niet te twisten, is een oud en zelfs verouderd spreekwoord, op grond waarvan het dwaas zou zijn, Vosmaers den-rug-toe-keeren aan het nieuwere naturalisme te betreuren of er zich een kwelling van te maken. Maar Vosmaer zelf heeft in het laatst van zijn leven, sprekend over de *Litterarische Fantasten* {*Ned. Spectator* 1887, blz. 16), Huet een ander spreekwoord nagezegd: »Men moet zulke (kunst) LEEUEN İBAAI VINDEEN." Ik kan het niet helpen dat hij deze »zeer juist gedachte uitdrukking" te baat neemt, om Bilderdijk er weer bovenop te helpen. Maar ik vind het zeer jammer dat Vosmaer dit gezegde niet, in plaats van tot *hobby*, tot een werkelijken regel is gaan aannemen, en zich in de boeken heeft gewaagd van zeer oorspronkelijke artisten, die hij *a priori* afkeurde, om ook deze te »keren fraai vinden." "

IV

»De herfst is de mensch wiens driften hebben uitgewerkt, de zacht vlietende stroom na den storm, helder als deze nadat het slib en meegevoerde slijk zijn bezonken en die nu slechts een hemel zonder buien weerkaatst.

»De herfst is de man wiens oogsttijd is gekomen, in rustig zelf bezit, in wien de drift tot geestdrift is geadeld en het rusteloos zoeken tot een beraden werkzaamheid, de man in het evenwicht zijner natuurlijke en verstandelijke krachten."

Toen Vosmaer in 1878 naar Italië ging, brak de tijd aan, waarin deze merkwaardig schoone karakteristiek der menschelijke nadagen, aan den schrijver zelf zou worden bewaarheid. Hij ging er heen met zijn vriend Nijhoff, de uitgever van den *Nederlandschen Spectator*, wien ik om dit voorrecht mijn hartelijke afgunst betuig. Het is waar, dat verscheidene schrijvers die men uit hun geschriften heeft leeren hoogachten of liefhebben, bij een persoonlijke kennismaking teleur-

stellen, maar Vosmaer was een van die artisten, ik heb het reeds vroeger gezegd, die hun geheele persoonlijkheid in hun kunst leggen; daarbij werkte zijn geest zeer spontaan: hij gaf toe aan plotselinge indrukken, zonder na te kijken, of hg soms vroeger ook anders geoordeeld had. Daarom zullen zijn *Vlugmaren* ook eeuwig jong en frisch blijven, en een dagboek van zijn zieksimpressies, dat in ons land zijn weder-gade niet vindt.

Amazonen, de vrucht van die eerste italiaansche reis, is het boek, waarin Vosmaer, ik zeg niet zijn eigen persoonlijkheid heeft onderdrukt, maar waarin hij het meest objectief nien-sehen en zaken heeft geschilderd. Dat stel ik voorop, om vervolgens toe te geven dat de personen van dezen, belaaft! «enigen voltooiden roman zijner hand, met een bijzondere voorkeur uit den schrijver sympathieke figuren zijn gekozen. Van Walboreh, Aisma, Marciana, Askol, Salviati, zijn allen Jun of meer kunstenaars, en Ada, hoe weinig zij het rustig •artisten-zelfbezit der andere deelen mag, zal het mettertijd ook wel geworden zijn. Maar, wat drommel, sedert wanneer is er een verbod uitgevaardigd aan alle romanschrjvers-artisten dat zij hun broeders in de kunst volstrekt moeten verwaarloozen waar het personensehilderling geldt?

Marciana is eene onafhankelijke vrouw, door het leven en •de moeiten van het leven naar het verstand, door de kunst naar het gemoed ontwikkeld. Zij is een karakter, geen type: men ontmoet haar niet alle dagen bij den weg of in de wereld. Ik vermoed dat zij, wat de Franschen noemen, de •chic geteekend is, het kan echter ook zijn dat Vosmaer in haar trekken van verschillende hem bekende vrouwen tot «en geheel heeft gevormd (wat hij meer deed); onmogelijk is b,et, omdat dit streed met zijn begrippen, dat zij geheel en al naar de natuur is geschetst. Maar juist die onzekerheid over haar oorsprong, nl. de oorsprong der figuur, waar niemand, geloof ik, nog een einde aan heeft kunnen maken,

bevat de zekerheid in zich, dat Mareiana den lezer eene-onberispelijke karakterstudie te genieten geeft. Lidewyde, een hyper-romantische courtisane; Majoor Frans, een wildzang, die iedereen in ons anti-excentrieke land bewondert, en diegeene enkele hollandsche juffrouw (met een paar-voorbehoudjes) zou kunnen uitstaan, als zij haar in werkelijkheid op de thee kreeg; — deze twee moderne vrouwenschilderingen, ik noem met opzet de bekendste, zijn waarlijk de eenige rechthebbenden op een lang leven niet. Mareiana behoort tot eene andere orde, zij is eene buitengewone vrouw, eene dichteres; maar zij is toch eene vrouw; bij al haar bewondering van de antieken eene moderne vrouw die men liefhebben, strijden en leven ziet. Wat zij over kunst praat met haar omgeving is geen invlechtsel van didactischen aardy doch het behoort volkomen bij haar karakter. Maar, zegt men, zij maakt verzen die — van Vosmaer zijn! Zie-je-nu-wél, dat hij er achter zat? Ik vraag op mijn beurt: hinderen die verzen in Marciana's mond? Kan men zich haar niét voorstellen, *Öarrara* zeggend «eenvoudig, maar met de levendetrilling die alleen de kunstenaar in zijn eigen werk kan leggen?" Tien critici kunnen soms meer vragen en twijfelen, en het hoofd schudden, dan waarmee een enkele goede artist raad weet.

'Ila Mareiana, de hoofdpersoon van *Amazonie*, moet ik noodzakelijk over Siwart Aisma spreken. Deze schilder van beelden en tafereelen uit de antieke wereld, die bij zijn friesohen naam ook op eene friesehe afkomst mag bogen, is daarom nog niet een konterfeits.el van Alma Tadèma, zooals velen meenen. Wel heeft Vosmaer dien schilder, wien hij uit den aard hunner verwantschap naar het dogma, eene bizondere achting toedroeg, op zijn beide reizen in Italië telkens ontmoet en met hem geflaneerd door Pompeji. Maar Vosmaer was geen portretschilder; hij zette een neus van herinnering op' een gezicht van verbeelding; maar zóo bedrie-

gelijk harmonisch, dat iedereen *moet* uitroepen: »waar het op lijkt, weet ik niet, maar het lijkt." Zóo is Aisma met al zijn souvenirs van Tadema eene geheel andere figuur geworden, die een indruk van onloochenbare waarheid geeft. Van Walborch, de »Horatianer", heeft verschillende trekken gemeen met den heer van Nijwoude uit de *Vogels*, ook inetden. ouden heer van Arkel uit Vosmaers nagelaten boek *Inwijding*, maar hij. is van deze beide verwante zielen zeer duidelijk te onderscheiden. Mijnheer Van N. komt voornamelijk als »boekenworm" voor den dag; de heer van Arkel als een voorstander van de ouderwetsche degelijkheid in alle dingen en alle kunst; de heer van Walborch zeer "in 't oog loopend als aanhanger van Horatius' levensbeschouwing. Deze qualiteiten zijn natuurlijk maar hoofdtrekken van de verschillende persoonlijkheden waarin Vosmaer grootendeels zijn vader heeft bedoeld weer te geven, doch waarin hij ook veel van zichzelf heeft gelegd. Askol, de beeldhouwer, aan wiens schildering genoeg moeite is besteed om hem ook afzonderlijk te vermelden: deze Askol, denkt men in den aanvang, behoort eigenlijk niet in het gezelschap der twee genoemde artisten. Hij is realistisch, onbedwongen hartstochtelijk, hij bewondert den Mozes van Michel Angelo. Het oogenblik strijd waarin deze begrippen hem met Aisma brengen, duurt echter niet lang. Naderhand hoort men dat hij een antiek feest geeft en twijfelt nooit meer aan zijn rechtzinnige classiciteit. Askol is, gelijk men weet, eenduitsch-amerikaansch beeldhouwer, Ezekiël genaamd, die te Boine woonde, en het romeinsche feest gegeven te zijnen huize is geheel historisch. In Vosmaers journaal der reis van 1878 ¹ komt een teekening voor van dat feest, met Vosmaer zelf en Nijhoff, allerkluchtigst in toga's gedost, op den voorgrond.

¹ Deze en andere bijzonderheden ben ik aan de welwillendheid der familie Vosmaer verschuldigd, wie ik hiervoor nog eens openlijk dankzeg.

Doch, om deze uitwijding af te breken, mij dunkt, indien de schrijver deze botsing van antieke en moderne idealen wat breeder had uitgewerkt, dan had zijn boek aan spanning gewonnen, immers voorzoover het de gesprekken over kunst betreft.

En Ada! wat is het jammer dat die maar zoo'n klein plaatsje in den roman beslaat. Dit verweesde kind, met haar vreugdelooze jeugd past niet bij al die sterke en tevreden menschen. Zij weet niet wat ze wil; de menschen in het pension noemen haar de halfdwaze juffrouw; melodieën van Schumann, versjes van Schiller geven haar ontastbare indrukken; aan Mareiana hecht zij zich als de slingerplant aan den eik. Maar juist om dit zoeken en verlangen zonder vast doel, had Ada 'eene uitmuntende tegenstelling kunnen vormen. Vosmaer heeft er eene onnoozele van gemaakt; althans, dien indruk geeft zij den lezer. De wereld bestaat echter niet enkel uit vrouwen als Mareiana, evenmin "als deze vrouwen énkél interessant zijn; en eene ongeleerde vrouw, die Horatius niet begrijpt, behoeft, daarom niet door een troepje artisten voor den gek gehouden te worden, want dat doen zij soms.

Indien in de karakterschilderingen van *Amazonen* door Vosmaer zeer onpartijdig — Ada uitgezonderd — is te werk gegaan, de geest van het geheele boek is zijn eigen geest, gereformeerd of wil men, gelouterd door de zon en de kunst van Italië. Wie lezen kan, vindt er tusschen de regels in hoe het bezoek aan dat schoone land een keerpunt in zijn levensbeschouwing is geworden. Een keerpunt, nl. naar een vroegeren tijd toen hij *Een studie over het schoone en de kunst* schreef, voor de eenigszins onduidelijke kunstbegeerten van dat jongelingstijdperk thans den vasten grond vindende in de eigen beschouwing en oogenstudie van het klassieke land bij uitnemendheid, van Borne en Pompeijl

»Het antieke Eome heeft u al overmeesterd. Pas op; het moderne leven heeft ook zijn eischen," zegt Askol tegen

Aisma. Zoo iemand, Vosmaer, die het moderne leven in zijn *Vlugmaren* reeds zoo lang had voorgevochten, die Rembrandt aan het licht had gebracht en onze oude realisten verdedigd; Vosmaer moest oppassen. Wie zich al te zeer in het oude verdiept kan een mummie worden voor zijn tijdgenooten. Ongeloovig zijn beteekent niet alleen den god van Israël prijsgeven, maar ook alle andere goden of godjes van vóór zijn aangezicht wegdoen.

Nu staat niets vaster dan dit dat Vosmaer zijn jongelingskarakter, zijn jonge frischheid tot den einde heeft bewaard, want de invloed der antieken, sinds 1878, mag op zijn kunstbegrippen in velerlei zin retrospectief hebben gewerkt, op de moderne kleur zijner kunst zelf had die geen kracht. Hij is Vosmaer gebleven in zijn teekenachtigen stijl, in zijn hartelijke aanmoediging der jongelui, die toch lang niet altijd met zijn ideeën meegingen, in zijn nobele geestdrift en welsprekende verontwaardiging. Een conservatief in liet afgetrokkene, maar een modern artist in zijn werk.

De reis naar Italië had een groote kalmte in zijn leven gebracht; Horatius met zijn *animus aequus* was hem meer dan ooit dierbaar geworden. Met zulk een verkwikkelijken gloed als hij den strijd voor allerlei nieuwere begrippen vroeger had meé gemaakt', was het hem wel onmogelijk zich reeds terstond, uit het gedrang te begeven, maar langzaam aan ging hij zich zeldzamer inlaten met de geschillen van den dag, de eenmaal aangenomen meeningen schiften en condenseeren, zich bepalende tot de verdediging van die meeningen als het te pas kwam. In de literatuur bleef hij echter nog -wakker op post en had er plezier in als er wat nieuws en moois uitkwam; het geviel in dien tijd dat Jacques Perk van zich liet hooren en ieder weet-hoe Vosmaer dien in den *Spectator* binnen leidde. Natuurlijk had hij ook veel last van jongelui, vooral jonge dames die hem verzen kwamen brengenden na zulke bezoeken, in de huiskamer terug ko-

mend, zei hij soms met zgn goedigen glimlach: »Och, wat jammer, zoo'n mooi gezichtje, maar 't leek weer naar niks.'

Het valt licht in te zien dat Vosmaers hart, eenmaal be-tooverd door dat zoo lang gedroomde Italië, steeds bleef verlangen naar een tweede reis. In 1883 ondernam hij wederom den tocht, thans vergezeld door zijne echtgenooten en dochter. Soms, voor iets zéér schoons staande, beeld of schilderij, greep hij zgn vrouw bij den arm, met een dof geluid van emotie, den hoed in den nek schuivend en kijkend strak, met een beven van verrukking, zonder iets te zeggen. Het gebeurde ook wel dat zijn gezellinnen iets niet mooi vonden, wézenlijk niet. Maar dan werd Vosmaer verdrietig. »Neen, o neen! toe nu, *zoet zijn*, kijk nu eerst, kijk eens goed, toe!" Zoo kinderlijk-eenvoudig was hij als man en vader, maar ook, zoo onverzettelijk achtte hij het standpunt zijner kunstaanshouwing. Uit Roma schreef hij Vlugmaren: »*Salvator amicis Spectorialibus Sal.*" Over herinneringen aan dingen en personen uit *Amazonie* had hij het voornamelijk: »Ik zal naar Paestum gaan", schreef hij o. a., »en zien of het sehoone vrouwtje er noch woont bij den tempel van Poseidoon." ¹ Werkelijk is hij nog daarheen geweest en heeft zelfs navraag gedaan bg den conciërge en andere personen, maar vergeefs. Hg' had het ook over een tentoonstelling van moderne italiaansche kunst, over de schilders Martens en vooral J. Koelman, die bijna geheel en al is weergegeven in den Wybrand van *Inwijding*. De moderne kunst legt het treurig af bij haar antieke omgeving, maar erger nog de moderne toeristen. »In een aquarium verbeeld ik mij de visschen en octopoden en kreeften kijkende naar de dwaze menschen die voorbij hen gaan : zoo verbeeld ik mij" (zei Vosmaer) »die beelden levend van schoonheid en denkend van geest, neerziende van hunne hooge marmere

verhevenheden op de onnoozelen die zoo langs hen heen scharrelen en schuiven. Hoe veel meer beteekent zulk een beeld dan zulk een mensch." Hij had er echter plezier in, voor zichzelf souvenirs van die onnoozelen te schetsen. Zoo staat er in een zijner albums een teekening, waar een juffrouw van het echte toeristenras in het midden van een zaal zit, met de armen steunende op den vloer, het hoofd achterover om de plafondschilderingen te bestudeeren. Ben Baedeker en zonnescherm liggen naast haar.

Talloos zijn die sehetsenboekjes, vol landschappen uit Holland, vooral Gelderland (mooie sepia-teekemngen van Beekhuizen en Biljoen zag ik), en het buitenland, Londen, Duitschland, Italië natuurlijk; vol portretten en beeldjes van zijn gezin, in allerlei standen en leeftijden, en hemzelf, o. a. op zijn studentekamer in Leiden; ook met een menigte calques en losse omtrekken van vazen en andere mooie dingen die hij op reis zag; tusschen alles door verspreid een aantal humoristische schetsjes. Ik zag o. a. een badvrouw, met aan eiken arm een bakvischje, die zee in gaan; een ander strandtafereel, waar twee baadsters in zwarte badpakjes lustig door de golven springen, heette: »De vroolijke negerinnetjes". Nog op zijn laatste reis, naar Territet, ging hij in Bazil, ziek als hij was, een half uur 's morgens vroeg loopen om het beeld Tan Munatius Plancus te schetsen. Waarlijk, wat er in die stapels teekenboekjes verborgen ligt, is een schat voor ieder die Vosmaer's gedachtenis liefheeft. Sommige zijner platen in den *Spectator* (o. a. de japansche kakemono in Jan. 1887) en de geestige teekeningen in den *Londinias*, met Nijhoff, den vleugervoetige vooraanspringend (Neaules); den boekhandelaar Van Trigt, met opgeheven arm hem na (Porthmos); met statige gebaren en het lange haar golvend in den edelen nek Dr. Alph. Willems (Oilmos); achteraan eindelijk, afge-
mat, de parapluie uit zijn handen glijpen latende, Vosmaer aelf = Aloopex: die kent iedereen, maar het vertegenwoor-

digt nog geen honderdste part van alles wat hij geschetst heeft. Portretten teekende hij ook zeer goed: ik zag de beeldjes van sommige Academie-collega's, Beets, Opzoomer, zelfs Naber; ook onderscheidene van Douwes Dekker en zijn vrouw.

Het blijft jammer dat al deze dingen niet meer algemeen bezit kunnen worden, al moet men erkennen dat de veelheid, de rijkdom, zelfs een keuze verbiedt. Dezelfde reden onthoudt helaas! ook aan het gros zijner vrienden de kennismaking met zijn onoverzienbare nagelaten geschriften, eroquis, schetsjes, aanteekeningen, enz. Ik waag het echter hier de hoop uit te spreken, dat van zijn reisjournalen nog eens eene mooie uitgaaf het licht zie. Vosmaer schreef zijn copy altijd op allerlei papier dat een ander zou weggooien: helften van circulaires, achterzijden van prijscouranten enz., maar voor zijn reisjournalen koos hij mooie vellen hollandsch papier, en had er plezier in die in oud marmer-omslagen of antiek lederen banden te verzamelen. Zou er geen genoegzaam publiek in ons land zijn, dat zich voor een geïllustreerde uitgaaf van een of twee dezer reisboeken interesseerde? De schetsen zijn vol curiosa van allerlei aard, en veel teekeningen: ik zag o. m. een allerfijnst beeldje van Mariuccia, bekend door Vosmaers schoone gedicht

Addiol wonderbloem op Capri's wilde klippen 1

van Oarmela, en vele andere figuren, uit zijn werk bekend. Voorts een aantal souvenirs van Tadema. Het is bekend dat deze vriend van Vosmaer een kranig schilder is, maar misschien minder dat hij de lieden zoo graag, voor het lapje houdt, dat hij een eerste koopjesgever is, een soort van "Romieu. Zoo verhaalt men allerlei anecdoten van zijn" lust om vrienden beet te nemen, en in zeer ernstige gesprekken soms allerdwaaste uitvallen te doen. In een van Vosmaer's reisboeken staat hij afgebeeld, met een stroohoed op zijn

norsch, gebrild gelaat, een bergje beklimmend. Hij pakt een jongen bij den kraag die hem en zijn gezelschap met bedelen lastig valt (in Vosmaers bijschrift staat dat hij • den jongen met de politie dreigt) en vermakelijk is de 'schertsend-pathetische toorn die op deze teekening in Tadema's trekken ligt. Zulke dingen geven een heel anderen kijk op iemand, en gelijk ik gezegd heb: de reisjournalen zijn vol van dergelijke bijzonderheden.

Voor het publiek is thans alleen *Inwijding*¹ de vrucht der tweede reis van Vosmaer naar Italië. Als mén weet dat hij voornemens was na voltooiing van dit boek, nogmaals naar het Zuiden te gaan, om alles nog eens goed na te kunnen zien en te vergelijken — welk een vijand was hij van halfwerk! — valt het des te meer te betreuren dat de onverbiddelijke dood tusschenbeide kwam toen er even de helft van gereed lag. Dan wordt de aardige groet die hij uit den spoortrein met den hoed zwaaiende, in 1878 Eome toeriep toen de St. Pieter in 't gezicht kwam, roerend van beteekenis. Maar met dat al heeft Vosmaers oudste zoon, Dr. Gr. C. J. Vosmaer, recht op onze dankbaarheid dat hij dit laatste werk zijns vaders met zooveel piëteit voor diens geest, in het licht heeft gegeven.

Inwijding behoort tot het kunstrijkste, door Vosmaers hand geschreven. Dat er een eenigszins ander' man aan het woord is dan in de *Vogels*, behoeft niemand te verwonderen. Vosmaer had, vooral in het laatst van zijn leven, te goed gezien dat al het nieuwe niet schoon was, om de conservatieve neigingen, die hem altijd eigen geweest waren, langer in het donker te laten. Het democratische begon hoe langer hoe sterker op den voorgrond te *dringen*, en de fijnere beschaving der »aristqi" te *verdringen*. • van zulk een oproerige beweging

¹ Waarvan reeds de 2de druk verscheen. De fraaie en juislgekozen titel i', gelijk men weet niet van den schrijver, maar van den zoon.

wendde hij zich met weezin af. De langzaam veldwinnende naturalistische methode, die hij alleen aanzag voor eene richting naar het ruwe en onsehoone, was al een groote teleurstelling voor den man die hoopte dat er na hem zouden komen die zijn' idealen zouden aannemen, ook in den roman. Dan was er *de Nieuwe Gids*. Iedereen weet hoe Vosmaer Kloos en Paap heeft gesteund, en van Eeden en Verwey; 'men zou dus denken dat de onheusche toon, in sommige artt. van *de Nieuwe Gids* tegen dien vroeger zoo vereerden meestér aangeslagen, hem geducht heeft moeten hinderen. Niets is echter onjuister: hij lachte wat om die aanvallen tegen zijn persoon, en bekreunde er zich volstrekt niet om. Wel maakte hij het zich moeilijk over de z. i. gansehe verbijstering van zijn vroegere »jongeren", die »met een aplomb van belang, de geheele nederlandsche literatuur vóór hun tijd, voor een vergissing, een enorme vergissing" uitmaakten. Maar wrok tegen hen voeden was verre van hem; zijn eenige aandoening, was medelijden. »Wat is het jammer", plag hij te zeggen, »van zoo'n Kloos zoo'n Verwey enz., die inderdaad zoo veel talent hebben, en nu hun tijd maar verbeuzelen met nietige sonnetjes te maken, en al de ouderen af te breken." Van Beden bleef hij altijd uitzonderen.

Een curieus verschil tusschen Vosmaer en de redacteuren van *de Nieuwe Gids* was Vosmaers latere veneratie voor Bilderdijk. Ik zie hem nog, toen ik het eens waagde de artisticeit van dezen vaderlandsehen zanger tegenover hem, te betwisten, driftig opstaan, en uit een der ouderwetsche eikenhouten kasten die den schoorsteen op zijn • studeervertrek flankeerden, een deel van Bilderdijk (in de editie van Kruseman) opdelfen. »Daar zit een schat in!" riep hij uit, met de vlakke hand op het boek slaande; »daar moeten jelui jongeren alles uit leeren." En toen ik hem zijn eigen felle bestrijding van Bilderdijk in de *Vogels* herinnerde, zei hij, wat zachter gestemd: »Ja, zoo gaat het, als je jong

b.eh.t.Jitet. .dea ouderdom .komt..de> bezadigdheid en het.dieper.,
inzicht, Meen'.maar., Bilder.dijk.' is nog...altijd.subliem.:', daar .
kunnen.' de.,nieuweren. .niet bij." y. ,; , .. ,....., .. ,.....
.....Ik., was...bij. hem..toen hij. *aan..Inwijding...zat*, te wecken.,
en., in. he.t. .bizonder -aan. alexandrijnen, die.in. dat boek .moesten. -
voorkomen. »Ik, leer veel. meer.,hel.rijm. .waardeeren,!.. zei.
hij...mij,,»Juist. de..dwang .die..het,je...oplegt,..doet je zoeken;
en ...soms. zeer. schoone :wendingen., vinden, waar je anders,
niet aan gedacht zoudt hebben. <3ok,dien ommekeer .dank.ik.
a>n: •Bilder.dijk.".. .,.....-.....,___:•',,•<. ,.....
'..Zo.ó...keerde .hij in bijna'alle dingen tot het oude terug.
D.é.gfestdrift dia hem-vroeger bezielde, voor Israels.,en.waarvan,
ik... te .voren_{ip} sprak, maakte .langzamerhand. plaats, voor., eene.
bijna .uitsluitende, .vereering. van;Alm'a.-T4dema.'omdat..deze.,
het .antieke..zoo.:gped.begreep. -Green ,wonder..dus dat de.v.olgers..
van.Israëls;de ,nie.uwer.e..impressionisten, in.het.geheel.niet
in-,zijn.,'smaak-..vielen...^Het,->.akademisehe_r" het, conservatieve-
begon,_.bg.,Jhe,m. .zwaarder, te" .wegen ydan;..het-...verrassende
oorspronkelijke, Zoo;ging hij ten. slotte, .afgeven., op .artisten^
als,Br.ed.ero..en Starter.,, die .hij in. .zijn. monografie, over .Frans-
Hals .zulke, onyergankelijke bladzijden..had gewijd en beweerde-
dat zij. niet lang genoeg .op de schoolbanken;hadden.gezeten!
Zoo moest Hooft.in zijn frisschen maar ongeschoolden jonge-
lingstijd het afleggen voor... Louis Couperus!

Doch," zoo velen het betreuren dat hij dusdoende zijn tijd-
eenigszins den rug toekeerde, anderen waardeeren als vrucht
van zijn conservatisme, -*Inwijding* met zijn meesterlijke tee-
kening van den ouden heer Van Arkel. Gelijk ik reeds ge-
zegd heb is in dezen aristocraat van den ouden, d. i. goeden
stempel, gedeeltelijk een schets van Tosmaers vader te vinden,
maar toch ook een groot deel van zijn eigen karakter. Zoo
is zeer karakteristiek wat «grootvader" in een zijner brieven
aan de jonggehuwden vertelt van het door hem terugge-
vonden tafeltje, »in den stijl", die den overgang vormt van •

Louis XVI op Empire". Vosmaer hield in het laatst van zijn leven bijzonder van Empire-stijl; hij bezat er zelfs versoehden meubelen van, o. a. een zeer fijne armstoel. Het gebeurde dat hij op Beekhuizen kwam, het bekende logement op het dusgenaamde landgoed bij Velp, en daar een aantal zulke stoelen vond; dergelijke ontdekkingen waren een gouden genot voor hem. Er mocht ook niets ouds meer weggedaan worden in zijn laatste levensjaren: »het nieuwe was zoveel leelijker dan het oude", zei hij.

Het moet erkend worden, dat de consequente bewondering van al wat oud is, in den heer Van Arkel, soms min of meer hindert in Frank. Het begin van de reis naar Italië neemt voor dezen geheel en al gelaïciseerden jongen man niet altijd in. Hij offert zijn artistengevoel vaak wel wat zonderling op aan zijn afkeer van alle geloofkunst. Als Wybrand (Koelman) er dan bijkomt met zijn eigenaardige ruwheid en begint te praten van »Noordschebarbaren-idee's' die men maar best doet geheel en al in den doostestoppen, omdat zij «contrabande" zijn in Italië; en de »eerwaarde grijsaard" uit Franks Alpenvisioen komt mopperen over onze »middeneeuwsche spoken en duivels"; onze »lauwe zon en nevelige landen"; hem verkondigend dat hij zal wegvagen, »uw mateloos denken en vormeloos doen; uw Moedigen godsdienst; uw, vernietigende analyses, uw romantische monsters; uw raadselvormige wijsheidroomen; uw kille kasplant kunst en poëzie; al wat uw jeugd en vreugde en schoonheid drukt; en Frank dit alles geloovig aanhoort — dan vindt hij, die Vosmaer gekend heeft, dit tamelijk onaangenaam. Is dat de zelfde man, vraagt hij allicht, die Eembrandt en Israëls heeft bewonderd, die met onze oud-nederlandsche legenden heeft gedweept, die Spinoza heeft helpen erkennen, die als hij wat groots en schoons bij onze dichters vond, dit zoo onbewimpeld uitsprak, daarbij niet rustend vóór anderen in zijn vereering' deelden?

En toch! *Inwijding* is het mooiste wat Vosmaer gemaakt heeft. Br is een cadans in van het begin tot het einde; • liefelijke maatgang, die in geen van zijn vorige boeken zó volmaakt wordt aangetroffen. De schilderingen van de Riviera, van het landschap op Schifa-noia, van den tuin der villa Ludovisi zullen altijd in haar levende bevalligheid worden genoten. Ik noem maar enkele dingen. Zeer mooi is ook: Sietske poseerend voor. Wybrand¹, waar deze haar met zijn eenvoudige vertelling uit het atelier van een parijsch schilder zoo ineens leert «begrijpen wat het schoone is voor den aesthetisch-sensitive". En, niet te vergeten, dat heerlijke gedeelte, waar Frank aan Sietske, liggend» op een grazige helling, bezaaid met, najaarsbloemen, in de schaduw van een plataan", -zoo - wonderschoon dat fragment uit Plato's Faidros verhaalt. Zulke episoden geven zelfs den • verstokten Nederlander, die Italië *niet* boven alles stelt, eene aandoening, als hij ze in het noorden niet gevoelen kan.

Wat Vosmaer ééns in den *Spectator*¹ van Canaille Bellaigue aanhaalde, kan geheel op zijn eigen kunstenaarsbestaan worden toegepast: »Que l'homme se plaise une heure, un siècle, aux oeuvres obscures et tourmentées, qu'il y eherche l'aliment de curiosités passagères, d'inquiétudes factices, il finira par revenir aux oeuvres elaires et calmes, unique remede des peines véritables et des éternels soucis."

Het is o. a. uitgemaakt dat hij in het laatst van zijn • leven de voorstellingen van leelijke dingen, zelfs bij Rembrandt, ging gispn, al waren die dan ook mooi gedaan; even als hij ronduit verklaarde zich overtuigd te gevoelen, »dat men. tegenwoordig overdrijft in het alles mooi vinden bij Shakespeare, en dat het *oordeel van vroeger tijden*, toen men meer hechte aan regel en strengheid, volkomen gelijk had in het afkeuren Tan zoodanige kunstrichting."

¹ 1888, blz. 171.

Baphael stond toen bij hem veel hoóger dan Rembrandt; onder de dichters van den nieuwen tijd was er niemand die in een' adem met de antieken genoemd kon worden.

Zoo werd de liefde voor de oudheid die hij reeds in zijn jongste jeugd, zittend 'in het «spinnepoppenest" op het Buitenhof, uit de boeken zijns vaders had ingezogen, die onbewust was doorgegroeid in het woelen en de onstuimigheden van het driftig, modern leven, in zijn nadagen tot een vast en groot ideaal, buiten hetwelk hij geen goede kunst erkende. Die vereering, natuurlijk door groote kennis gesteund, moest het zegel vormen van den artist.

En wat zijn bepaald verheffen van Italië's klare zon en nevelloos landschap boven de kleurige mist van zijn vaderland betreft, dat komt ook voort uit een persoonlijke antipathie van 'Vosmaer. Is het stemming verbreken als ik op de stoffelijke oorzaak daarvan wijs? ik geloof het niet: een artist is toch ook een menseh'als wijzelven. Vosmaer dan, had een grooten haat aan onzen winter gezworen; als het vroom zat hij zich dood-te-ergeren, en dat te meer, omdat hij geen warnr dek of dikke kleeren kon velen. Sneeuw was hem almede' onverdragelijk: als de witte glans op de dorre takken lag en de maan scheen, en iemand bracht hem naar het raam, de gordijnen wegschuivend, draaide hg zich om: »Neen, foei neen, ik wil er niets van zien."

'Hg adoorde Italië, "omdat hij er den schoonsten gloed van het zuiden vond," omdat de beste antieke kunstwerken er opgestapeld zijn, omdat het vol herinneringen is van dien eenigen dichter, dien hij boven alles liefhad: Horatius. Met dien dichter ging hij in den geest om als met een-ouden vriend; 'wien hij zijn- bart'sgeheimön toevertrouwde, en een van zijn¹ laatste gedichten, op het tochtje naar Kosendaal in 1887 ontstaan, in' den trant van de bekende *Epistulae* geschreven, is een brief *Aan Horatius Flaccus op Rosendaal*.

Dat gedicht wil ik voor een deel wat van • dichtbij be-

schouwen omdat "Vosmaer er den toestand zijns gemoeds in zijn lateren leeftijd zoo uitnemend en volledig 'in heeft beschreven. »!Nimmer" heft Vosmaer aan:

sNimmer, Horatius, ga ik op reis, of ge zijt mijn gezelschap.
 Heel wat heeft liet gezien, 't Ween boekske, de schrijn vaauw dichtschat,
 Kein van papier, en van typen, mijn trouw, oud drukje van Glasgow.
 't Kwam uit een kast van mijn vader, de kast waarboven, in borstbeeld,
 Seneca stond en Homerosjhij schonk mij het"hoekje, hem dierbaar,
 Toen ons,de waardige Bax, in zijn grijzen kathered ons kweekend, .
 Daar »uit Beotië voerde naar Attjca" (placht hij te zeggen),
 Leerend, door partes te maken, den zin construeeren en vatten,
 Wijzend, met zangrigen toon en gebaar, op hét schoon van den maatgang."

•Zoo gaat de dichter voort, herinnerende hoe .dat mooie schotsche drukje hem zelfs boven den later verworven grooten druk van Bentley bleef gaan; hoe het met hem reisde, als een »lustig en geestig gezelschap," hem leerend natuurlijk, verstandig, gezond zijn. »Lees toch Horatius", schreef hij mij eens, »dat is altijd frisch, puntig', geestigs zuiver, melodieus en *gezond*." De onderstreeping van dat »gezond" is van Vosmaer, maar ook- op het geestige drong hij sterk aan. Hij hield in zijn laatsten tijd niet veel meer van »de zoo-genaamde sentimentspoëzie (vaak 200 vaag)" en kon met een komische wanhoop uitroepen: »Ach, was en kwam er eens iets pikants en vroolijks l"

De dichter herinnert verder zijn Eomeinschen vriend, hoe door het land waar hij thans toeft, de sporen liggen van .Horatius'<land- en tijdgenooten; prijst de Latijners die onze voorzaten beschaafden, »door (hun) wapens, verbonden en voorbeeld," en dit in latere eeuwen vervolgden door hun Bome's recht en godsdienst, kennis en kunst in te prenten. Maar helaas, thans wil. men dien heilzamen invloed keeren:

»Daar zijn praktisch gedrilde, verniste barbaren, die, kunstschuw,
 Zeggen, het' Grieksch(dat gij raaijdet, hij dag enbij nacht te beoefnen"),
 Ja het Latijn deugt thans niets meer om den mensch te beschaven .

Ballast is het; een arts kan pil en decoctum verordnen
 Zonder een stqin woord G-riekseh; een jurist heeft geen Ulpianus.
 Gajus en Codex uoodig, of kan in vertaling ze lezen I
 Ook de trigonometrie, de chemie, botanie, en 't moderne
 Vormen het jeugdig verstand en gemoed veel meer dan klassieken.
 't Zal zoo zijn, want 't oude. het heet nu prullig en waardloos."

Men weet echter uit den *Spectator*, dat Vosnaer een volkomen herziening van het onderwijs in de klassieke talen op onze gymnasia broodnoodig achtte; wilde men de liefde voor die talen bestendig maken in de gemoederen der leerlingen, dan moest men tot een vroegere, eenvoudiger methode terug. Het ziften van thans vond hij belachelijk, en bedroevend vooral, omdat het de menschen die niet beter weten, leert de antieken als cadavers voor professoren te beschouwen. Ik herinner mij nog zeer levendig, hoe ingenomen hij was met het boek van mijn stadgenoot, dr. K. Kuiper, *Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides*, (kort voor zijn dood verschenen) vooreerst omdat het in onze taal geschreven was, en dan omdat hij het een goed, ouderwets degelijk boek vond. »Dien weg moeten wij weer op!" ze¹ hij; »dan is er nog kans dat de oude letteren weer in aanzien komen!" Hij had het in den *Spectator* willen bespreken maar de dood voorkwam zijn wonschen.

v •

Laat mij nog eenige regelen mogen wijden aan de geschiedenis van Vosmaers ziekte en spoedig, veel te vroegtijdig sterven. Gedurende de vijf-en-dertig jaren van zijn huwelijk was hij nooit ziek geweest. Hij at steeds uitmuntend en met smaak, kon alles verdragen, tot in 1886, toen hij van verschillende spijzen last kreeg. Na een poosje een dokter geraadpleegd te hebben, zonder veel baat, ried men hem, zich aan een Consult te onderwerpen. Dodelijk bang voor

operaties, ging hij er eerst na veel aarzelens toe over, en bezocht toen eenige malen prof. Huet, die hem een langen index met verboden voedingsmiddelen uitreikte. Hij geraakte zoo gedrukt onder die verbodsbepalingen, dat hij haast geen eten meer aanroerde, en bij den dag vermagerde. Eindelijk, eveneens op prof. Huets aanraden, werd die rampspoedige tocht naar Territet ondernomen, in het laatst van Mei 1888. Eerst, vol opgewektheid, — hij hield van reizen, en kon zich niet begrijpen, hoe er menschen waren, die het verveelde — in den trein stappend, werd hij reeds te Brussel zoo moedeloos en onplezierig dat hij maar weer naar huis terug wilde. Zijn vrouw bracht hem echter naar een hotel, en liet de juffrouw een kop lindebloesem voor hem gereedmaken, waar hij zoo heerlijk op sliep en zóo verfrischt van ontwaakte, dat hij er nu op stond dadelijk de reis voort te zetten. Hoe vol vuur hij was, blijkt nog uit zijn tocht naar het beeld van Plancus, te Bazel, waar ik vroeger over sprak. En in Territet aangekomen, waar hij uit zijn kamer op het meer van Genève zag, in die natuur, aan Italië herinnerend, begon hij zeer op te leven, wandelend en teekenend. Maar helaas! het lichaam was gesloopt, en zijn geestdrift was een laatste vlammetje. Reeds 6 Juni moest hij te bed, en begonnen de hevige koortsen, die eerst den 12~~den~~ Juni zouden eindigen. In den ochtend van dien dag, om zes uren, was Vosmaer dood.

"Weinig schijnt hij zich bewust te zijn geweest van de nadering van zijn einde. Hij dacht alleen maar dat hij een tijd ziek zou moeten liggen, en het was hem een kwelling dat hij zoo ver van huis, van zijn boeken en prenten moest zijn. »Had ik dit en dat nu maar hier!" riep hij telkens.

Stil en zonder het te weten, is hg van ons gegaan, en eerst langzaam, eiken dag meer, zijn wij beginnen te beseffen, welk een leegte hij achterliet, welk een schoon leven het zijne geweest is, lichtende in de geschiedenis van zijn land.